

Yearbook 2025 International Labour Movement

Évkönyv 2025 A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

LI. évfolyam

TANULMÁNYOK

Romsics Gergely: Imperializmuskritika és békeértelmezés a baloldali magyar külpolitikai gondolkodásban és a szociáldemokráciában 1914 előtt • *Antal Róbert-István*: Jordáky Lajos esete az 1956-os magyarországi forradalommal • *Zolcsák Attila*: Miguel Enríquez és a MIR (1965–1975) • *Poór Péter*: Forradalmi aktivizmus a Franco-rendszer alkonyán – Puig Antich és az Ibériai Felszabadítási Mozgalom • *Kara-Szabó Zoltán*: A brazil Munkáspárt fejlődése és a Lulizmus konszolidációja 1985 után

BALKÁN

Vagyim Valerjevics Damje: A szaloniki Szocialista Munkásföderáció 1909 és 1918 között
• *Losoncz Alpár* – *Losoncz Márk*: Az öngazgatás ideológusa – Edvard Kardelj

MUNKÁSKULTÚRA

Vörös István Majakovszkijról

KÖNYVISMERTETÉSEK

Horváth Emőke és *J. Nagy László* új kötetéről, valamint *Piróth Attila* fordításáról

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

100 éves a *L'Unitá* • A latin-amerikai kommunista pártok havannai értekezlete

DOKUMENTUMOK

ÉLETRAJZOK

Maximilien Robespierre (1758–1794) • Shlomo Avineri (1933–2023)
• Horváth Gyula (1945–2023)

INTERJÚK

Interjú *Székely Gáborral* és *Balogh Andrással*

BESZÁMOLÓK

Parlamenti választások Horvátországban • Magyar történészként Latin-Amerikában

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

International Labour Movement

Évkönyv • 2025 / Yearbook • 2025
LI. évfolyam / Volume LI

Magyar Lajos Alapítvány
2025

Alapító szerkesztők: JEMNITZ JÁNOS és HARSÁNYI IVÁN

Szerkesztőségi bizottság:

Antal Gábor
Bebesi György
Csunderlik Péter
Ferwagner Péter Ákos
Horváth Jenő
Juhász József
J. Nagy László
Koloh Gábor
Krajcsi Sándor Roland – szerkesztő
Mezei Bálint
Pankovits József
Poór Péter – szerkesztő
Székely Gábor – szerkesztő
Szilágyi Ágnes Judit – szerkesztő

Levelezés:

Krajcsi Sándor Roland – krajcsi.sandor97@gmail.com

Poór Péter – 321poorpeter@gmail.com

A kötet megjelenését támogatta az *ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéke, a Munkásmozgalom-történészek Nemzetközi Egyesülete (ITH–Linz, Ausztria), a Károlyi Mihály Társaság, a Politikatörténeti Alapítvány, a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége*

This volume was supported by *Eötvös Loránd University Faculty of Humanities Department of Modern and Contemporary History, International Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH–Linz, Austria), Foundation Michael Karolyi, The Foundation of Political History, Central Association of Iron- and Metalworkers' Union of Hungary*

Az Évkönyv 2004-2025. számainak teljes szövege online is olvasható:

You can find here the whole texts of Yearbooks 2004-2025:

<https://yearbook2.hu/>

ISSN 0 133476 X

© Székely Gábor

Nyomás: Könyvpont Nyomda KFT.

F.v.: Gembela Zsolt

Az Évkönyv nemzetközi tanácsadó testülete:

Agosti, Aldo (Torino)	King, Francis (Norwich)
Buschak, Willy (Brüsszel)	Kolomijec, Vjacseszlav (Moszkva)
Callesen, Gerd (Bécs)	Konrad, Helmut (Graz)
Chakravarti, Sudeshna (Kalkutta)	Maderthaner, Wolfgang (Bécs)
Damje, Vagyim Valerjevics (Moszkva)	Morgan, Kevin (Manchester)
Degen, Bernard (Bázel)	Panaccione, Andrea (Milánó)
Elorza, Antonio (Madrid)	Parsons, Steve (Sønderborg)
Fülberth, Georg (Marburg)	Rojahn, Jürgen (Amszterdam)
Garscha, Winfried (Bécs)	Schwarzmantel, John (Leeds)
Gianni, Emilio (Genova)	Schneider, Michael (Bonn)
Grass, Martin (Stockholm)	Schrevel, Margreet (Amszterdam)
Jazsborovszkaja, Inessza (Moszkva)	Studer, Brigitte (Lausanne)
Hudson, Kate (London)	Sumrikova, Ljudmila (Dnyepropetrovszk)
Kessler, Mario (Potsdam)	Sylvers, Malcolm (Velece)
Kircheisen, Inge (Halle)	

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Romsics Gergely

- Imperializmuskritika és békeértelmezés a baloldali magyar
külpolitikai gondolkodásban és a szociáldemokráciában
1914 előtt 11

Antal Róbert-István

- Jordáky Lajos esete az 1956-os magyarországi forradalommal 37

Zolcsák Attila

- Miguel Enríquez és a MIR (1965–1975) 67

Poór Péter

- Forradalmi aktivizmus a Franco-rendszer alkonyán –
Puig Antich és az Ibériai Felszabadítási Mozgalom 94

Kara-Szabó Zoltán

- A brazil Munkáspárt fejlődése és a Lulizmus konszolidációja
1985 után 118

BALKÁN

Vagyim Valerjevics Damje

- A szaloniki Szocialista Munkásföderáció 1909 és 1918 között 143

Losoncz Alpár – Losoncz Márk

- Az öngazgatás ideológiája – Edvard Kardelj 164

MUNKÁSKULTÚRA

Vörös István

- „AZ ERŐSEK ELŐRESZALADNAK”. Majakovszkij művészeti
forradalmának szellemi háttere 195

KÖNYVISMERTETÉSEK

Szilágyi Ágnes Judit

- Horváth Emőke: Magyarország külkapcsolatai Latin-Amerika
egyreszagaival a hidegháború korai szakaszában
(1945–1959) 206

- Egy hiánypótló munka: *A munkásosztály története*. Interjú a
fordítóval, Piróth Attilával 213

<i>Julien Papp</i> „A konkrét ember”	232
---	-----

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

<i>Pankovits József</i> 100 éves a <i>L'Unitá</i>	238
<i>Krajcsi Sándor Roland</i> A latin-amerikai kommunista pártok havannai értekezlete	257

DOKUMENTUMOK

Kis Aladár hagyatékából II.	287
Thomas Mann (1875–1955) kettős jubileuma	306

ÉLETRAJZOK

<i>Balázs Gábor</i> „Hajlíthatatlan, mint az igazság; hajthatatlan, tántoríthatatlan, elviselhetetlen, mint az elvek”: Maximilien Robespierre (1758–1794)	314
<i>Székely Gábor</i> Shlomo Avineri (1933–2023)	338
<i>Szilágyi Ágnes Judit</i> Horváth Gyula (1945–2023)	342

INTERJÚK

Interjú Székely Gáborral az <i>Évkönyv</i> 50. számának kötetbemutatója alkalmából	347
Kun Zsuzsa 2024. június 15-i interjúja Balogh Andrással a <i>Klubrádió</i> <i>Klubdélelőtt</i> című műsorában	362

BESZÁMOLÓK

<i>Nešić Milán</i> Az igazság folyói? – Parlamenti választások Horvátországban	375
<i>Farkas Dániel</i> Magyar történészként Latin-Amerikában	390

INTERNATIONAL SUPPLEMENT*Julien Papp*

Léo Györök (1847–1899), un élève-ingénieur hongrois au service de la Commune de Paris	401
--	-----

Massimo Congiu

Les Quatre Journées dans la mémoire historique de Naples (27–30 septembre 1943). Un bref résumé	407
Recomendación de revista: <i>Historia Mexicana</i> . Vol. 74, Núm. 2 (294) octubre-diciembre 2024	411

AZ LI. KÖTET SZERZŐI

CONTENTS

STUDIES

Gergely Romsics

- Critique of imperialism and interpretation of peace in left-wing
Hungarian foreign policy thinking and social democracy
before 1914 11

Róbert-István Antal

- The case of Lajos Jordáky with the Hungarian Revolution
of 1956 37

Attila Zolcsák

- Miguel Enríquez and the MIR (1965–1975) 67

Péter Poór

- Revolutionary activism at the dawn of the Franco regime –
Puig Antich and the Iberian Liberation Movement 94

Zoltán Kara-Szabó

- The evolution of the Brazilian Workers' Party and the consolidation
of Lulism after 1985 118

BALKANS

Vadim Valeryevich Damier

- The Socialist Workers' Federation of Saloniki between 1909
and 1918 143

Alpár Losoncz – Márk Losoncz

- The ideologist of self-government – Edvard Kardelj 164

WORKERS' CULTURE

István Vörös

- 'THE STRONG RUN FORWARD'. The intellectual background
of Mayakovsky's artistic revolution 195

BOOK REVIEWS

Ágnes Judit Szilágyi

- Emőke Horváth: Hungary's foreign relations with certain Latin
American countries in the early phase of the Cold War
(1945–1959) 206

A suppletory work: Working Class History. Interview with the translator of the Hungarian version, Attila Piróth	213
<i>Julien Papp</i>	
‘The concrete man’	232

EVENTS, ANNIVERSARIES

<i>József Pankovits</i>	
<i>L’Unitá</i> is 100 years old	238
<i>Sándor Roland Krajcsi</i>	
The Havana Conference of Latin American Communist Parties	257

DOCUMENTS

From the legacy of Aladár Kis II.	287
Thomas Mann (1875–1955) double jubilee	306

BIOGRAPHIES

<i>Gábor Balázs</i>	
« Intraitables, comme la vérité, inflexibles, uniformes, insupportables comme les principes. »: Maximilien Robespierre (1758–1794)	314
<i>Gábor Székely</i>	
Shlomo Avineri (1933–2023)	338
<i>Ágnes Judit Szilágyi</i>	
Gyula Horváth (1945–2023)	342

INTERVIEWS

Interview with Gábor Székely on the occasion of the launch of the 50th issue of the <i>Yearbook</i>	347
Zsuzsa Kun’s interview with András Balogh on 15 June 2024 in the Klubrádió programme <i>Klubdélelőtt</i>	362

REPORTS

<i>Milán Nešić</i>	
Rivers of truth? – Parliamentary elections in Croatia	375
<i>Dániel Farkas</i>	
As a Hungarian historian in Latin America	390

INTERNATIONAL SUPPLEMENT*Julien Papp*

- Léo Györök (1847-1899), a Hungarian engineering student at
the service of the Paris Commune 401

Massimo Congiu

- The Four Days in the historical memory of Naples (27-30 September
1943). A brief summary 407
- Journal recommendation: *Historia Mexicana*. Vol. 74, No. 2 (294)
October-December 2024 411

AUTHORS OF VOLUME LI

TANULMÁNYOK

ROMSICS GERGELY¹

Imperializmuskritika és békeértelmezés a baloldali magyar külpolitikai gondolkodásban és a szociáldemokráciában 1914 előtt

Bevezetés

A 19. század végére a modern értelemben vett nemzetközi politikai gondolkodás kontúrjai lényegében kialakultak. A hagyományos „triász” a régi reálpolitikai hagyományból építkező *realista*, a nemzetközi politika békésebbé tételében igen, de a vetélkedésen alapuló mélyszerkezetének megváltoztathatóságában csak igen mérsékelten bízó *liberális-grotiusi*, s az egész rendszer alapvető újraalkotását is elképzelhetőnek tartó *idealista-forradalmi* irányzatait foglalta magába, ezzel megelőlegezve a politikai gondolkodás 20. századi nagy áramlatait.² Utóbbi irányhoz szokás sorolni a polgári pacifizmus eszméjét, de marxista gyökerű elméleteket is, amelyek a szociáldemokrácia felemelkedésével

¹ Romsics Gergely, történész, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének főmunkatársa, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének habilitált docense.

² Szabó Miklós: Új vonások a századforduló magyar konzervatív politikai gondolkodásában. In: Uő.: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Atlantis Program, Budapest, 1989. 109–176.

párhuzamosan maguk is egyre jelentősebb hatást fejtettek ki elsősorban a progresszív értelmiségi, s természetesen a munkásrétegek körében. Magyarország sem volt kivétel: az elsősorban polgári radikális és szocialista, illetve szociáldemokrata értelmiség a korszakban népszerű béke- és imperializmuselméletek átvétele révén lényegében „utolérte” az európai eszmetörténeti trendeket, míg a magyar realizmus és racionalizmus – mint arra röviden kitérünk – egyszerre fejlődött szervezesebben, ám lassabban is. E folyamatok eredményeképpen a magyarországi baloldali gondolkodás – ha nem is járult úgy hozzá az európai közgondolkodás fejlődéséhez, mint például az ausztriai szociáldemokrácia – cislajtán szomszédjához hasonlóan a korszak legfrissebb eredményeivel ismerkedett meg nagyon is tudatosan, s tett kísérletet ezen gondolatok hazai disszeminációjára. A szocialista gondolatokkal rokonszenvező polgári és az öntudatosan szociáldemokrata műhelyek ezzel világos alternatívát kínáltak a magyar közéletben egy olyan történelmi pillanatban, amikor az egyre kevésbé liberális, ám egyre nacionalistább hazai fősdru politikai gondolkodás fő csapásirányává éppen a háborúk és az erőszakos, önző nemzetek közötti versengés naturalizálása vált.

A magyar külpolitikai gondolkodás 1914 előtti főárama a háborúkat ugyanis lényegében természetes jelenségnek tekintette. Bár a liberális nacionalizmus mazzinista ága, amely az emigráns Kossuthra és másokra is hatott, a szabad nemzetállamoktól az örök béke és az európai államszövetség eljövételét is várta, e liberális nacionalizmus örökösei egyre megértőbben viszonyultak a reálpolitikai hagyományok iránt. Ezt sokszor azzal igazolták, hogy a nemzetközi rendszer konfliktusaira olyan versengésként hivatkoztak, amely az emberiség fejlődését segíti elő, s a legerősebb, legfejlettebb nemzet sikerei révén lényegében az egész emberiség ügyét szolgálja. Ettől már csak egy lépés volt a szociáldarwinista eszmék alkalmazása a nemzetközi politikára. Ha Concha Győző és generációja ettől még idegenkedett is, a következő nemzedék annál inkább hangoztatta már, hogy a nemzetek versengésében is meg kell

mutatkoznia az életrevalóság elvének.³ Olyan vezető értelmiségieknél is ilyen kijelentésekre bukkanunk, mint a Történeti Társulatot elnöklő Thallóczy Lajos vagy a kolozsvári professzor, Réz Mihály.⁴ Ezért ki lehet jelenteni: a háború jelenségének naturalizálása nemcsak az új radikális jobboldal, a Szabó Miklós által neokonzervatívnak nevezett eszmerendszer forrásvidékén zajlott, de a magyar *establishment* főáramában is.

Ennek az átalakulásnak volt következménye, hogy a nemzetközi rendszer jellegére vonatkozó elképzelések között a legalapvetőbb törésvonal már 1914 előtt is a reálpolitika igazságának kérdése körül húzódott. Mennyiben jogos feltételezni – hangzott a kérdés –, hogy az új évszázad nemzetközi rendszerében kibontakozó folyamatokat továbbra is a hatalmi politika határozza meg, amely saját önző céljait követi, s egyben a nemzetközi politika többi szereplőjéről is hasonló önzést feltételez? Lehetséges lenne ennek meghaladása – s ha igen, úgy mi foglalhatná el a helyét az erőegyensúly régi, s a nacionalista háborúk újabb keletű praxisainak?

A külpolitikai gondolkodás palettája a századforduló után

Mint láthattuk, a tágabb értelemben vett *establishmenten* belül a tényleges politikai hatalmat birtokló elitcsoportokban a hatalmi politika változatlanságának, a nemzetközi rend tartósan biztonsághiányos, anarchikus jellegének ikertézisei domináltak. A liberális nacionalizmus örökségéből jobbra csak a nemzetek univerzális erkölcsi-civilizációs küldetésére tett hivatkozások maradtak meg, s ezek gyakran a magyar és osztrák–magyar hatalmi politika különböző ambícióit voltak hivatottak legitimálni. A gondolat mögött meghúzódó, normavezérelt világgép egyre inkább a politikai rendszer elvi – jellemzően demokratikus-baloldali –

³ Egresi Katalin: Concha Győző konzervatív állameszméje. In: *Jog Állam Politika*. 1. évf. 1. sz. (2009) 77–101. 79–80. Lásd: Concha Győző: *Politika*. 1–2. kötet. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1907. 1. köt. 69–71.

⁴ Romsics Gergely: *Összeomlás és útkeresés 1917-1920: A magyar külpolitikai gondolkodás útjai*. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2023. 43–46.

ellenzékét jellemezte csupán. A külpolitikai gondolkodásnak az ezen ellenzékhez kapcsolódó alternatív irányzatait a nemzetközi politika nagy folyamatainak és konfliktusos természetének legalább részleges alakíthatóságába vetett hit jellemezte. Ezzel összhangban a kossuthi külpolitikai örökség is fontosabb, láthatóbb helyet kapott ebben a hagyományban.⁵ Hívei egyébként 1914 előtt a nemzetközi politika békés irányú elmozdulásában különböző okokból egyaránt kitartóan reménykedtek, s egyesekre, még olyan munkapárti képviselőkre is, mint Hegedüs Lóránt és Farkas Pál, valóban hatott a nemzetközi pacifista irodalom ökonomista irányzata, amely a demokratikus átalakulástól és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szorosabbá válásától (s a protekcionizmus legyőzésétől) remélte, hogy a háborús agresszió értelmetlenné válik.⁶

Az elitcsoportok közötti természetes módon elmosódó határok dacára a realistákkal szembe forduló nagyobb szellemi áramlatok mégis azonosíthatóak voltak. A függetlenségi tábor, a polgári radikálisok, a békemozgalom hívei és a magyarországi szociáldemokrácia követői egyaránt, bár eltérő mértékben, megkérdőjelezték a hagyományos hatalmi politika elveit követő magyar érdekérvényesítési kísérleteket, s még inkább meg voltak győződve a nemzetközi rend részleges vagy akár alapvető megváltoztathatóságáról.

A függetlenségi táboron belül kibontakozó két irányzat a Jókai–Apponyi-féle „hivatalos” pacifizmus platformja, valamint a kossuthi

⁵ Vermes Gábor: *Tisza István*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 195. A tágabb kontextushoz, valamint a radikális és mérsékelt irányzatok közötti szakadáshoz lásd: Pók Attila: *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A „Huszadik Század” társadalomszemlélete (1900–1907)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 82–102. és 153–160.

⁶ Wolfner Pál: Napoleon Lajos köztársasági elnöksége. In: *Budapesti Szemle*. 120. köt. 335. sz. (1904) 205–235. 213. Wolfner Pál: Momsen Tivadar végrendelete. In: *Uj Idők*. 8. évf. 52. sz. (1902) 578–580. 578. Farkas Pál, ekkor még Wolfner Pál néven, kifejezetten a junkerek militarizmusa és protekcionizmusa ellenében szólított fel a liberális elitek és a munkástömegek kiegyezésére – Herczeg Ferenc lapjában! Hegedüs Lóránt: *A pénz filozófiája a háborúban*. Magyar Figyelő, Budapest, 1915.

örökséget őrizni kívánó Lovászy Márton vezette frankofil csoport volt, mely utóbbinak elsődleges szócsovévé a *Magyarország* című folyóirat vált – jól ismert módon ez utóbbihoz zárkózott fel az 1910-es évek elejére Károlyi Mihály gróf is. Az ő világméretűben erősebben tükröződött Giuseppe Mazzini az emigráns Kossuth által népszerűsített víziója a magukat felszabadító kisebb és nagyobb nemzetek természetes harmóniájáról és az így megszülető békés Európáról. Igaz ugyan, hogy ez a külpolitikai platform a világháború utolsó időszakáig nem haladta meg a függetlenségi radikalizmust belülről feszítő ellentmondást a kisállami nemzetépítő kísérletek iránti szolidaritás és a magyar asszimilációpárti nacionalizmus hagyománya között. Mégis, inkoherenciája ellenére markáns politikai alternatívát alkotott a főáramú, az osztrák–magyar szövetség gondolatát reálpolitikai érvekkel igazoló elgondolással szemben. Az első csoport képviselői az Interparlamentáris Unióban és egyéb nemzetközi konferenciákon képviselt nézeteik szerint az államok racionalitásában, a háború elkerülésének természetes ösztönében bíztak, amelyet a békéltetés és közvetítés nemzetközi intézményeinek kiépülése támogatott volna – első helyen a hágai nemzetközi bírósággal.⁷ Nézeteit összefoglalva Apponyi 1908-ban jegyezte le, hogy szerinte az „örök béke valószínűleg utópia, csakugy mint a bűnnek, a betegségnek s.a.t. teljes kiküszöbölése, de a háboruk számát csökkenteni, sok háborut, mely a céltudatosan erre irányuló törekvés nélkül kitört volna, megakadályozni igenis lehet.”⁸ Ez a kör, amelyhez az idős Jókai, id. Wlassics Gyula későbbi miniszter, Irk Albert jogászprofesszor és egy sor függetlenségi politikus is tartozott, bízott a normák és az intézmények nemzetközi életet moduláló erejében, anélkül, hogy valóban transzformatív potenciált tulajdonított volna nekik.⁹

⁷ Jókai Mór levele Apponyi Alberthez, 1900. március 30. Közli: Anka László (szerk.): *Apponyi Albert válogatott levelezése*. Veritas–Magyar Napló, Budapest, 2016. 154.

⁸ Apponyi Albert levele Hermann Ottóhoz: Éberhard, 1908. május 23. Közli: Anka: 2016, 141.

⁹ Irk Albert: *Nemzetközi jog*. Franklin, Budapest, 1918. 3–5.

A nemzetközi intézmények erősödésében bízó, ezáltal a biztonsághiányos nemzetközi rendszer stabilizálhatóságát hirdető elgondolás kisszámú értelmiségi s még kevesebb politikus követővel rendelkezett, és a praktikus külpolitikai döntésekben – különösen válság idején – kevésbé mutatkoztak meg a realista fősodor és a liberális pacifisták közötti ellentétek. (Ez 1914 nyarán vált igazán láthatóvá, a háborút üdvözlő Apponyi híres parlamenti közbeszólása és egyéb gesztusok révén.) A radikális függetlenségpárti alternatíva ugyanakkor Apponyi óvatos reformgondolkodásához képest épp ellentétes módon fejlődött: a válság közeledtével egyre látványosabban elkülönbözött a fősodor meggyőződéseitől. A valódi politikai súllyal rendelkező Lovászy- és Károlyi-féle külpolitikai alternatíva ezért cseppet sem véletlenül került olyan pályára 1914 után, amely egyre inkább a rendszerellenzékhez – a polgári radikálisokhoz és a szocialistákhoz – közelítette a kormányellenzékiként indult Justh Gyula-féle függetlenségi frakciót. A függetlenségek gyökereiket tekintve Kossuth Lajos örökösöként kötődtek a kanti–mazzinista fogalmi hagyományhoz, s válhattak a háborús vereség okozta válság idején valódi ellenpólussá a külpolitikai gondolkodásban (is).

A fenti „tradicionalista”, a nyugati intellektuális transzferhatásokat csak esetlegesen befogadó irányzathoz képest a rendszert magát elutasító ellenzék recepciótörténeti szempontból élesen elkülönült. A külpolitikai gondolkodás 1914 előtti jelentősebb irányzatai közül a progresszív baloldalhoz sorolható polgári radikális, szocialista és keresztényszocialista platformok között egyértelmű választóvonalakat ugyanakkor nem lehetséges meghúzni: ezekre az irányzatokra egyaránt hatott az imperializmus nem marxista kritikája (J. A. Hobson, Norman Angell, s német nyelvterületről Alfred Fried), osztrák marxista közgazdászok munkássága (Kautsky, Hilferding), akárcsak a francia szocializmus. Utóbbi jelentős része nem követte szorosan a marxi irányt, ám Anatole France és Gustave Hervé munkáit szocializmusuk „polgári elhajlása” ellenére minden jel szerint nemcsak a *Husadik Század*

szerzői, de a *Népszava* rovatvezetői is értékesnek és fontosnak vélték.¹⁰

A francia szocializmus mérsékelt-polgári irányzata különösen kitűnt antimilitarizmusával. Ahogy számos liberális gondolkodó, e szerzők is a szabadkereskedelem jótékony hatásában bíztak, s akár marxista, akár más nézőpontból a védővámok rendszere által támogatott hazai tőkének a társadalmi érdek rovására gyakorolt hatalmát tartották a háborúk legfőbb okának és a modern, ipari korszak legnagyobb társadalmi kihívásának. E gondolat megérkezése Magyarországra egy nagy kulturális transzferfolyamat fontos eleméül szolgált: lényegében a 19. század végén jelentkező kritikai politikatudomány több csatornán végbemenő recepciója zajlott ekkor, s ez táplálta a hazai baloldal újabb formációinak elméleti építkezését. Képviselőik, amennyire közös gondolatkinccsel sáfárcodtak, annyira hasonultak egymáshoz a nemzetközi rendszer ontológiájának kérdésében is. A magyar baloldalon sokan egyetértettek abban, hogy a nemzetközi politika jellege történetileg meghatározott, s nem időtlen „vastörvények” jelölik ki útjait. Gondolatmenetük szerint ez a kontingens jelleg tetten érhető volt a mindenkori társadalmi mentalitásokban, a politikai gyakorlatokban, amelyeket gyakran szűk csoportok materiális érdekei formálnak és torzítanak. Ebből következett az a belátás, hogy a társadalmak és a termelés módjának átalakítása révén a nemzetközi politika természete is megváltozik. Ez a kettős tézis – amely szerint tehát a belpolitika, a politikai közösség identitása határozza meg a külpolitikát, s utóbbi rendszerének nincs időtlen, objektíven adott jellege – a kor magyar (radikális) progresszívjait egyértelműen az idealista-forradalmi hagyomány utóbbi ágához kapcsolta (itt természetesen nem az idealista szó eredeti, filozófiatörténeti jelentésére gondolunk, hanem a nemzetközi politikaelméletben bevett, fentebb röviden bemutatott tartalmára).

¹⁰ Rab Balázs [Jászi Oszkár]: Hervé és az antimilitarista propaganda. In: *Huszdik Század*. 7. évf. 1. köt. (1906.) 234–247. A *Népszava* az 1905 utáni időszakban rendszeresen szemlélte France beszédeit, írásait.

Még a szociáldemokrata szerzők is Kant köpönyegét öltötték magukra, amikor a demokráciák békevágyától és a plebejus érdekeket szolgáló, protekcionizmusellenes politikák érvényesülésétől várták a nemzetközi politika kopernikuszi fordulatát. Ebben a gondolatmenetben polgári radikálisok, keresztényszocialisták, szabadgondolkodó galileisták természetes módon helyezkedtek velük azonos álláspontra, és együttesen olyan közeget alkottak, amely korábbi nézeteinek megtagadása nélkül, önazonos módon zárkózott fel a világháború utolsó időszakában Woodrow Wilson amerikai elnök hasonló gondolatok által inspirált békeprogramja mögé.

Ebben az összefüggésben fontos kiemelni, hogy a korban szocialistának mondott nemzetközi politikai irodalom recepciója a magyar szociáldemokráciánál jóval szélesebb körben zajlott. Jászi Oszkár – Rab Balázs álnéven – a Társadalomtudományi Társaság alelnökével, Méray-Horváth Károllyal és Székely Aladárral együtt a haderőreform és az annak finanszírozása körüli viták kiélesedése idején fogalmazta meg először a francia szerzők által inspirált „antimilitarista” álláspontot.¹¹ A névsorban nem is Jászi, inkább Székely neve meglepő, mivel ő utóbb – ha rövid ideig is – munkapárti képviselőként vonult be a parlamentbe (1910–1912). Írásai és a Galilei Kör mellett betöltött szerepe, valamint a szabadgondolkodó mozgalomban elfoglalt vezető pozíciója jelezte, hogy személyében a kevés „hídebbek” egyike volt, aki számára utóbb épp pacifizmusa és demokratikus elkötelezettsége tette lehetetlenné, hogy a kormányzó pártban folytasson karriert, az igazságügyi tárcát betöltő apa, Székely Ferenc befolyásától vélhetően nem függetlenül.¹² Jászi és társai gondolkodására ekkor

¹¹ Rab [Jászi]: 1906. Méray-Horváth Károly: Háborúk halála. In: *Huszedik Század*. 5. évf. 2. köt. (1904) 507–530. Székely Aladár: Antimilitarizmus Magyarországon. In: *Magyar Szemle*. 18. évf. 1. sz. (1906) 4–6. és 2. sz. (1906) 5–6.

¹² Kende Zsigmond: *A Galilei Kör megalakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 131. Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története 1908–1919*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2017. 114–116.

egyértelműen a francia szocialista, Gustave Hervé írásai gyakorolták a legnagyobb hatást (s meglepő, hogy kiváló biográfusa, Litván György erről nem emlékezett meg, noha Jászi ekkor használt szerzői álnévét ő oldotta fel).¹³

Ezek az antimilitarista írások előrevetítették a polgári radikálisok nemzetközi politikáról alkotott átfogóbb, a tízes években végső formát öltő képét. Az érvelések tengelyében a fejlődés gondolata állt, amelynek eredményeként a versengés nem, de a fegyveres fenyegetés „meghaladhatóvá” válik a (nyugati) civilizációban. A fejlődés pedig minden esetben a termelésnek a hódítás feletti győzelmét hozza, s utóbb a világ megváltozását, mivel a többletermelés törvénye egyre inkább szükséges előfeltétellel avatja a békét. Méray-Horváth ennek tökéletlen előképét a Római Birodalomban pillantotta meg, az új évszázadtól pedig még nagyobb haladást várt.¹⁴ De hasonlóan gondolkodott – Hervé nyomdokaiban haladva – Jászi is, aki a gazdasági fejlődéshez szükséges előfeltételek kényszerítő erejében bízva jövendölte a „feudális”, hadviselő államok korszakának végét. Nála ennek a logikának a következményeként jelent meg az Egyesült Európába vetett hit, amely a nemzetközi politika fejlődésének végpontját jelentette számára.¹⁵

A polgári radikális mozgalomban utóbb az európai egyesülés eszméje még inkább központi jelentőségű tétellel nőtte ki magát. Jászi az alapvetően a nemzetiségi kérdéstről írott 1912-es nagy munkájának zárófejezetében szintén a gazdasági fejlődés kényszereiből vezette le a kis nemzetek szükségszerű (ön)asszimilációjának tételét, amely végül az Európai Egyesült Államok létrejöttével válna teljessé.¹⁶ Mint ekkor kifejtette: „Egyetlen, egységes, nagy világtörténelmi törvényszerűség vezet el

¹³ Litván György: *Jászi Oszkár*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 45–46.

¹⁴ Méray-Horváth: 1904, 521.

¹⁵ Rab [Jászi]: 1906, 240–244.

¹⁶ Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Magvető Kiadó, Budapest, 1985. 47–53.

a városi alakulatoknak a középkori anarchiában való újrafeltűnésétől, az abszolút merkantilista királyi hatalmon, a liberális polgári forradalmakon át napjaink szocializmusáig és azon túl. A legkülönbözőbb ideológiai köntösök, a legváltozatosabb politikai harcok alatt ez a fejlődés egyre nagyobb államtestek kialakulására vezetett, melyek egyre kisebb mértékben alapulnak a katonai-vallási szolidaritáson és egyre nagyobb mértékben a gazdasági munkamegosztáson.”¹⁷

Ez az olvasat a Monarchiát életképes és – megújulása esetén – előremutató politikai alakzattá avatta. Jászi könyvének utolsó két fejezete erre irányuló, mai szemmel nézve naivan optimista intellektuális vállalkozás volt. A rossz forgatókönyvet nem sokkal később a fiatal Boross László dolgozta ki a *Huszdik Század* hasábjain, amely elég ijesztőnek bizonyult ahhoz, hogy Jászi a szerkesztőség nevében elhatárolódjon tőle. A szellemi rokonság ugyanakkor félreismerhetetlen a két szöveg között: Boross pusztán annyiban tért el Jászitól, hogy a demokratikus reformok elmaradásából és a nemzetiségi ellentétek megoldatlanságából indult ki. Így jutott el ahhoz a felismeréshez, hogy a nacionalizmus és a tömegtársadalmak korában a Habsburgok államát 19. századi tradíciói és egyensúlypolitikai „hivatása” már nem tudják megvédeni a felosztására törekvő új hatalmaktól és belső csoportoktól. A veszélyek kivédéshez – s itt már Boross újra Jászi hangján szólalt meg – gazdasági integráció, szociális jólét és politikai jogok kellene, hogy a régi dinasztikus állam demokráciaként olvadjon be a születő békés Európába.¹⁸

A demokrácia és a nemzetközi béke összefüggéseinek a polgári radikálisok számára központi jelentőségű kérdését járta körbe

¹⁷ Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1912. 531–534.

¹⁸ Boross László: A Habsburgmonarchia. In: *Huszdik Század*. 15. évf. 2. köt. (1914) 151–170. és 310–323.

Kerner Zoltán, majd utóbb a Jászihoz közel kerülő Csécsy Imre is.¹⁹ Bár Jászi hívei között voltak a legalista hagyományt folytató, Apponyi érveihez hasonló gondolatokkal előrukkoló jogászok, az Irk Albert és más professzorok álláspontjához közeli jövőelemzések ritkák maradtak, s a polgári radikalizmus fórumain a francia és más polgári és marxí szocialisták által inspirált materialista megközelítés, tehát a folyamatok gazdasági érdekekkel történő magyarázata, megőrizte dominanciáját.²⁰ A legtöbb szerző ezt ötvözte a demokratikus rendszerek békés természetének hangsúlyozásával, s a „történelem végét” szocialisztikus munkásdemokráciák békés konföderációjaként képzelték el, nem minden determinizmus nélkül.²¹

Ez a gondolatmenet utóbb váratlan kontextusban bizonyult fontosnak és hasznosnak. 1915-től kezdve Jászi és számos támogatója szemében igazolta az átmeneti jellegű, de demokratikus szellemű tömbként idealizált német vezetésű *Mitteleuropa* koncepciójának támogatását. Mitteleuropa tehát ebben az összefüggésben a végső, tökéletesebb átalakulás és az összeurópai kereskedelmi és békeblokk felé vezető lépcsőfokká vált. Jászi mellett, mint jól ismert, Ignotus Hugó is legalább 1917-ig a háborút igazoló érvként hivatkozott a brit világhatalom békés kereskedelmet akadályozó lépéseire, s Németországot többé-kevésbé felmentette a háborús felelősség alól.²² Ezért sem véletlen, hogy a világháború előestéjén zajló magyar külpolitikai gondolkodás minden befolyás nélküli, de elkötelezett és fiatalon is nagyfokú elemzőképeséget demonstráló képviselője, Csécsy Imre ezen az úton nem követte

¹⁹ Kerner Zoltán: Az európai államok szövetsége. In: *Husadik Század*. 14. évf. 2. köt. (1913.) 56–66. Csécsy Imre: Az interparlamentáris konferencia. In: *Husadik Század*. 14. évf. 2. köt. (1913) 401–404.

²⁰ Wittmann Ernő: *A nemzetiségek önrendelkezési jogának múltja és jövője*. Franklin Társulat, Budapest, 1912.

²¹ Kerner: 1913. Gyulai István: A világbéke 1913-ban. In: *Husadik Század*. 15. évf. 3. köt. (1914) 444–448. 448. Jászi: 1914.

²² Ignotus Hugó: *Egy év történelem. Jegyzetei 1914 tavaszától 1915 nyaráig*. Athenaeum, Budapest, 1916. 147–154.

Jászit (akinek pártjába majd csak a háború végén lépett be). Bár maga polgári radikális nézeteket vallott, a porosz-német fejlődési pálya és a németbarát orientáció ellenfeleként megmaradt Károlyi hívének, és így dolgozta ki 1914-ben az 1918-as októbrista külpolitika alapvetését.²³

Csécsy 1914-ben *Magyar külpolitika* című írásában egyszerre foglalt állást a „számunkra a nagyfontosságú érdekközösségeknek számtalan lehetőségét” hordozó antanthoz való közeledés mellett, és értelmezte a külpolitika kontextusában a „napról napra erősödő [...] mindenféle irredentizmus eszméi[t]”.²⁴ Igyekezett megőrizni a ’48-as nemzeti hagyományokat, ám elfogadta, hogy a birodalmi kereteken belül is lehetséges volt – s az idősebb Andrásynak sikerült is – a magyar érdekeket és a forradalmi hagyományokat tiszteletben tartva irányítani a külpolitikát.²⁵ Csécsy egyszerre reklamált demokráciát, amelynek „külpolitikája más, mint békepolitika nem lehet”, s fogadta el, a függetlenségre jellemző logikával, hogy az orosz szövetség sem nagyobb kompromisszum, mint „a porosz feudális junker-oligarchia” kiszolgálása. Ez a vízió összekötötte a kossuthi hagyomány függetlenségi párti olvasatát, beleértve az általa is remélt balkáni magyar hegemonia kiépülését a Kossuthban szintén előképet látó polgári radikálisok egyes meghatározó gondolataival. Ha 1914-ben egy fiatal értelmiségi tollából ez kevésnek bizonyult is a két irányzat kibékítéséhez, 1917–1918-ban e szellemi közös pontnak alighanem volt szerepe Károlyi és Jászi szövetségében.

Nemzetközi tájékozódásában kevésbé, csak a békéhez való feltétlen, 1914 után is töretlen ragaszkodásában tért el a polgári radikális iránytól a tulajdonképpeni pacifista mozgalom és lapja, a *Nemzetközi Élet*. A mozgalom vezére, Giesswein Sándor római

²³ Valuch Tibor: Radikalizmus és demokrácia vonzásában. In: Uő. (szerk.): *Radikalizmus és demokrácia. Csécsy Imre válogatott írásai*. Aetas, Szeged, 1988. 8–18. 10–12.

²⁴ Csécsy Imre: *Magyar külpolitika*. [1914] Közli: Valuch: 1988, 19–30. kül. 19.

²⁵ Uo. 22–24.

katolikus pap egyszerre merített a nemzetközi jog területéről és a nem marxista (hobsoni, de Alfred Fried által is népszerűsített) imperializmuskritikákból. Értékelése szerint az európai társadalmak az új évszázadban immár készen állnak legyőzni saját gazdasági imperializmusukat, ezzel megnyitva az utat a nemzetközi szervezetek és a nemzetközi jog fejlődése előtt.²⁶ A pacifista mozgalom hozzájárulása a nemzetközi politikai rend tanulmányozásához elsősorban nem is sajátos, csak ezt az irányzatot jellemző tételek kidolgozásában és disszeminációjában rejlett, hanem abban a munkában, amely egyfelől a világpolitika alapvető megváltoztathatóságára irányuló gondolkodást a rendszerellenes baloldalon túli rétegekhez is eljuttatta, s amely másfelől gondoskodott – számos külföldi szerző fordítása révén – egy közös, pártok és világnézeti platformok felett álló békediskurzus alapjainak lerakásáról és rögzítéséről.²⁷ A világbéke-gondolat ráadásul a katolikus klérus progresszív rétegein túlcsapva a protestáns egyházakat is elérte, és fiatalabb vagy reformszellemiségű lelkészek sora zárkózott fel a jézusi tanítást és a progresszív társadalomelméletet sajátos egységbe fogó giessweini gondolat mögé.²⁸

A nemzetközi rendszer szociáldemokrata olvasatának főbb vonásai

A magyar baloldali pacifizmus minden platformja táplálkozott tehát marxista vagy marxista ihletésű, politikafelfogásában materialista és

²⁶ Giesswein Sándor: *Der Friede Christi: Christentum und Friedensbewegung*. Kirsch, Bécs, 1913. 38–40. és általánosságban Giesswein Sándor: *Kereszténység és békemozgalom*. Stephaneum, Budapest, 1913. Kontextusához lásd: Jánosi Gyula OSB: *Új idők küszöbén. Giesswein Sándor élete és műve*. METEM, Budapest–Győr, 2022. 94–99.

²⁷ Ennek elsődleges fóruma az Országos Békeegyesület által kiadott folyóirat (*Nemzetközi Élet*) és füzetsorozat volt, de beletartozott ebbe Alfred Fried és J. H. Hobson, sőt 1913-tól Norman Angell fordítása és népszerűsítése is.

²⁸ Az evangélikus papválasztás. In: *Az Ujság*. 3. évf. 111. sz. (1905. május 2.) 5.

a korban a marxista elmélet egyik legnagyobb presztízsű ágát, az imperializmusok kritikáját kiteljesítő munkákból. A külpolitikai gondolkodás e baloldali, egymással bizonyos fokig már csak forrásaik miatt is rokon alternatívái közül egyértelműen a magyar szociáldemokrácia szellemi műhelyeiben kiforrott program ütött el a legteljesebben a fősodratú áramlatok helyzetértékelésétől. Összességében a szociáldemokraták mutatták a legkevesebb megértést a különböző, versengő nacionalizmusok táplálta birodalmias külpolitikák iránt, s ennek megfelelően a magyar kormány és egyes üzleti körök befolyásszerző terveit is elutasították. Ezt többségükben a Karl Kautsky-féle szociáldemokrácia a marxi elmélet szigorú olvasatából kiinduló nézőpontjából tették, amely a nemzeti finánctóke, a protekciónizmus és a piacvédő, fegyverkező és versengő állam között tételezett szoros oksági kapcsolatot. Így állhatott elő az a furcsa helyzet, hogy a magyar szociáldemokrata vezetés jelentős része – Garami Ernő, Kunfi Zsigmond – a progresszív-szabadelvű hagyománnyal sok szempontból azonos nézeteket vallott a világpolitika kortárs tendenciáival és veszélyeivel kapcsolatban. Európai szellemi rokonságukat a Norman Angell és a hozzá hasonló idealisták alkották – Angell egyébként maga is munkáspárti képviselőként fejezte be közéleti pályafutását –, illetve az az Anatole France, akinek antimilitarista, a termelés által felemelt és nemzetközi egységbe forró munkásokról szóló beszédét a *Népszava* 1913-ban egyetértőleg közölte is, a lapban szereplő számtalan egyetértő hivatkozás mellett. France ebben a Londonban elmondott beszédben maga is „támadhatatlannak” nevezte Angell híres könyvét (*A nagy ábránd*), és a fejlődés által kikényszerített szocialista világbékébe vetett hit természetéről beszélt a Fábianus Társaságban összegyűlt hallgatóságnak.²⁹

A nemzetközi pacifizmus gondolati mintáinak átvétele és propagálása az országban rendszeres formában valójában a szociáldemokráciában indult meg legelőször, megelőzve a

²⁹ Anatole France szocialista hitvallása. In: *Népszava*. 41. évf. 299. sz. (1913. december 17.) 2–4.

Társadalomtudományi Társaság antimilitarista akcióját a véderővita idején. A *Népszava* szerkesztői már ekkor elismerték: az antimilitarista érvelés nem feltétlenül egyezik a marxizmus tanaival, ugyanakkor a pacifizmusban a munkássággal természetes módon szövetségre lépő eszmét vélték felfedezni.³⁰ A „burzsoá nemzetköziség” – tehát a nemzetközi politika rendjének a fennálló gazdasági-társadalmi viszonyok megőrzése mellett folyó részleges átalakítása, ahogy azt a nemzetközi jog hazai professzorai vagy Apponyi Albert elképzelték – ezen ambiciózusabb tervekkel természetesen már nem volt összeegyeztethető. Érdemi társadalmi-politikai átalakulás nélkül a szociáldemokrácia magyarországi képviselői a tartós béke biztosítását elképzelhetetlennek tartották, s így hamis ígéretnek vélték a grotiusi vagy liberális-racionalista iskolát, amelyben a nemzetek közötti konfliktusokért valójában felelős nacionalista nagytőke felszámolására tett erőfeszítéseket hiányolták.³¹ Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a szociáldemokrata pacifizmus sem a nemzeti keretek szétzúzását hirdette, hanem éppen a „nemzetek jogainak biztosítása” révén vélte reálisnak az apránkénti elmozdulást a világbéke irányába.³² Ebben a gondolatban a magyar szociáldemokrácia továbbra is a francia és az osztrák mintákat követte, aminek a magyarul megjelentetett írásokban is számos nyoma van.³³

A korszakot jellemző békegondolat elválaszthatatlanul kapcsolódott a marxista politikatudomány presztízsét szélesebb körben megalapozó imperializmuselméletekhez. Ezek a

³⁰ A megvadult militarizmus és Az állam és a szocializmus. In: *Népszava*. 23. évf. 45. sz. (1895. május 31.) 2–3.

³¹ Nemzetköziség a burzsoáziában. In: *Népszava*. 23. évf. 59. sz. (1895. június 28.) 1. A világbéke apostolai. In: *Népszava*. 30. évf. 97. sz. (1902. augusztus 30.) 3–4.; A hágai békekonferencia előértekezlete. In: *Népszava*. 35. évf. 105. sz. (1907. május 7.) 4.

³² Május elseje. In: *Népszava*. 30. évf. 97. sz. (1902. május 1.) 1.

³³ France, Anatole: A fehér kövön. In: *Népszava* 35. évf. 54. sz. (1906. március 4.) 12.; Renner Károly [Karl]: Marx halála után: Egy emberöltő. In: *Szocializmus*. 7. évf. 5. sz. (1912–1913) 193–199.

századforduló éveitől kezdve a marxista irányzatok képviselőinek a nemzetközi rendszerről és politikáról kialakított értelmezéseit döntő módon meghatározták, hatásuk pedig átgyűrűzött szinte minden európai baloldali platform gondolkodásába. Az idős Friedrich Engels Marx-kommentárjaiban, valamint *A munkásosztály helyzete Angliában* című korai munkájának 1892-es, angol nyelvű kiadásához írt előszavában már előre jelezte az egyre élesebb versenyhelyzetbe kerülő nemzeti tőkéscsoportok agressziója és a kapitalista államok társadalmi békéjének megrendülése révén előálló háborús veszélyt.³⁴ *A tőke* Engels által kiegészített és sajtó alá rendezett III. kötete több helyen – a profitráta elkerülhetetlen csökkenésének marxi tételéből kiindulva – megelőlegezte azt a tézist, amely szerint a világpiacon felosztása, a kolonizálható vagy függésbe vonható területek elfogyása nyomán jelentkező protekciónizmus erősödése megváltoztatja a kapitalizmus logikáját. Képviselői nemzeti blokkokba tömörülve egyre inkább a hazai, kartellizált termelési rend javára kiaknázható erőforrások és monopolizálható piacok biztosításának igényével lépnek fel a nemzetközi politikai-gazdasági rendszerben. Ezzel pedig megteremtődnek a világpiacon ellenőrzéséért folyó nagyszabású háború előfeltételei.³⁵

Az engelsi sejtés igazolódásának 1900 után látványosan megnövekvő lehetősége nagyban befolyásolta a baloldali gondolkodás egész spektrumát, különösen miután 1903–1911 között

³⁴ Marx, Karl: *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion*, 1-2. köt. Otto Meissner, Hamburg, 1894. I. köt. 213–248. és II. köt. 42–83. Engels, Friedrich: Vorwort zur englischen Ausgabe der »Lage der arbeitenden Klasse in England«. In: Marx, Karl – Engels, Friedrich: *Werke: Band 22: Januar 1890 bis August 1895*. Dietz, Berlin, 1963. 265–278.

³⁵ Mandel [Germain], Ernest: *The Marxist Theory of Imperialism and its Critics*. In: Uő.: *Two Essays on Imperialism*. Young Socialists Alliance, New York, 1966. 2-17. Heinrich, Michael: Engels' Edition of the Third Volume of Capital and Marx's Original Manuscript. In: *Science & Society*. 60. évf. 4. sz. (1997) 452–466.

a nemzetközi, rendszerszintű konfliktus lehetősége egyre nyilvánvalóbbá vált. Ekkor jött létre több lépcsőben a hármas antant, valamint ekkor zajlott le a két marokkói válság és a boszniai annexió is, ezek pedig mind igazolni látszottak a világpolitika természetének megváltozását jövendőlgő gondolatot. Magyarországon a korszak fontosabb imperializmuselméletei közül mindnek kimutatható a recepciója – még ha ez természetesen az intellektuális elite korlátozódott is.³⁶ A magyar marxisták ugyanakkor egyértelműen Rudolf Hilferding komplex olvasatát becsülték a leginkább, s Rosa Luxemburg és a szociálliberális J. A. Hobson a késői kapitalizmus túltermelési válságára fókuszáló gondolatait sokan elégtelennek találták. Írásaiban Hilferding nemcsak azt tanulmányozta, hogy a kapitalizmus késői fázisa a hazai vásárlóerő korlátozása révén hogyan teszi szükségessé az extenzív piacszerzést gyarmatok, protektorátusok, kliensállamok formájában. Legalább ekkora jelentőséget tulajdonított a pénztőke (pénzintézetek által ellenőrzött vagy birtokolt ipar) érdekeinek, amely a piacok biztosítása mellett hármas célkitűzést követ. A legnagyobb lehetséges gazdasági zóna ellenőrzését ambicionálja (1), ezt igyekszik védővámok révén lezárni (2) és tartósan – nemzeti értelemben vett – monopolisztikus módon kizsákmányolni (3). Mindennek következtében a dinamikusabban növekvő új gazdaságok tőkései az erőforrások koncentrációja érdekében kénytelenek az általuk ellenőrzött kormányokat céljaikra felhasználva a belpolitikában elnyomni a kapitalizmus válságát saját bőrén megtapasztaló proletariátust, majd – ezekkel az erőforrásokkal – agresszív, terjeszkedő és újrafelosztó külpolitikát írnak elő a tőlük függő politikai osztály számára.³⁷

³⁶ A magyar szociáldemokrácia népszerű „pantheonjához” lásd: Vörös Boldizsár: *„A múltat végképp eltörölni”? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919.* MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2004. 40–57.

³⁷ Hilferding, Rudolf: *Finance Capital: A Study of the Latest Phase in the Evolution of Capitalism.* Routledge, Kegan & Paul, London, 1981. [1910] 311–335.

Magyarországon Varga Jenő, a hazai marxista szellemi élet legnagyobb presztízsű közgazdásza már 1914 előtt lándzsát tört a hilferdingi megközelítés mellett.³⁸ A világháború kitörését követően Hilferding recepciója megváltozott a magyar marxista gondolkodásban: a következetesen háborúellenes, szakadár szociáldemokraták számára biztosított fontos muníciót, alátámasztva radikális és „hazafiatlan” érvelésüket, amely szerint a világháborúban minden tőkésállam hasonló felelősséget hordoz. Ezt a tézist 1914 előtt azonban a szociáldemokrácia egész spektruma elfogadta, ami szerepet játszhatott abban, hogy 1918 őszére a magyar marxista baloldal rendelkezett már egy csaknem egy évtizede kielélt diskurzussal. Ennek 1917 után kvázi hivatalos ideológiává emelése feledtethette a mérsékelt szociáldemokraták háborút elfogadó korábbi álláspontját, a *Burgfriede* (az ellenzéki akciók önkéntes korlátozásán alapuló politikai béke) 1917-ig tartó periódusát, s egyben visszatekintve képesnek bizonyult a világháború koherens értelmezésére.³⁹

Hilferding maga azonban – bár az ún. független (háborúellenes) szociáldemokraták közé tartozott – nem volt a proletárforradalom feltétlen híve (utóbb még a weimari köztársaság pénzügyminiszteri tárcáját is elfogadta). Tartott a finánctőke által megszállt állam munkásellenes diktatúrájától, amelyre a válasz szerinte is a

³⁸ Varga Jenő: A finánctőke. In: *Husadik Század*. 12. évf. 2. sz. (1911) 211–222. Varga Jenő: A tőke akkumulációja. In: *Husadik Század*. 14. évf. 1. sz. (1913) 521–524.

³⁹ A háborús erőfeszítések – fenntartásokkal történő, a demokratizáció követelését fenntartó – támogatásának szociáldemokrata igazolásához lásd: Garami Ernő: Magyarország és a háború. In: *Szocializmus*. 9. évf. 1. sz. (1916) 10–17. A hilferdingi ihletésű antimilitarizmus Székely Artúrhoz és a Galilei-körhöz köthető előzményeihez lásd: Csunderlik: 2017, 47–49. A háború alatti irodalomból lásd: Székely Artúr: Szocialisták a középeurópai vámszövetségről. In: *Husadik Század*. 17. évf. 2. sz. (1916) 86–93. Szabó Ervin: Gazdasági szervezet és háború. In: *Husadik Század*. 16. évf. 1. sz. (1915) 1–37. Weltner Jakab: Válságok. In: *Szocializmus*. 9. évf. 1. sz. (1916) 36–45., illetve legáltalánosabban és legmagasabb színvonalon: Varga Jenő: Az imperializmus gazdasági bírálata. In: *Husadik Század*. 17. évf. 1. sz. (1916) 81–104.

munkásosztály felkelése lehetett volna. Mégis kívánatosabbnak gondolta – s ebben a polgári gondolkodó Hobsonnal volt rokon – a nemzeti imperializmusok és védővámok rendszerének felszámolását és a világgazdaságban realizálható haszonnak a kereskedelem szabadsága révén automatikusan megvalósuló arányosabb elosztását a nemzetek között. Ezt a gondolatmenetet támadta Buharin és Lenin utóbb áruló „reformizmusként” – saját, világforradalmár nézőpontjukból teljes joggal. S ez a megközelítés, valamint kiterjedt magyarországi recepciója magyarázza nemcsak azt, hogy 1914 után miért egyes pacifista és radikális szociáldemokraták utasították el leghatározottabban a lényegüknél fogva protekcionista német Közép-Európa-terveket a háborús években, de azt is, hogy ugyanezek az értelmiségiek és politikusok a wilsoni gondolatban miért láttak valódi ígéretet.⁴⁰ Számukra, legalábbis egy ideig, Woodrow Wilson elnök igazságosságát és demokráciát hangsúlyozó megszólalásai egy jobb béke lehetőségét ígérték, amelyet polgári demokraták és szocialisták egyaránt elfogadhatnak.⁴¹ Wilson balos szociáldemokrata kritikussai, Landler Jenő, Pogány József és mások maguk is csak 1918-tól képviselték radikálisabb álláspontjukat a kérdésben⁴² – de talán még ennél is tanulságosabb, hogy az utóbb a Tanácsköztársaság külpolitika-értelmezését lényegében kidolgozó Alpári Gyula maga is csak 1918-tól támadta az amerikai

⁴⁰ Lásd Ágoston Péter hozzászólását a *Szocializmus* folyóirat Közép-Európa vitájához: Ágoston Péter: Középeurópa? In: *Szocializmus*. 9. évf. 1. sz. (1916) 58–60., illetve Varga Jenő: Az imperializmus gazdasági bírálata. In: *Huszedik Század*. 17. évf. 1. sz. (1916) 81–104. Varga Jenő: A munkásság vámpolitikája. In: *Népszava*. 44. évf. 54–56. sz. (1916. február 23., 24. és 25.)

⁴¹ Varga Lajos: *Háború, forradalom, szociáldemokrácia Magyarországon, 1914–1919. március*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 273.

⁴² A béke kérdése és Magyarország jövő fejlődésének megalapozása (Kunfi Zsigmond előadói beszéde). 1918. október 13. In: Erényi Tibor – Mucsi Ferenc – S. Vincze Edit – Kende János (szerk.): *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai IV/B.: A szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idejében, 1907–1918: Második rész*.

Kossuth, Budapest, 1969. (A továbbiakban: *MMTVD* 4/B köt.) 463–474.

békeprogramot. Előtte ő is támogatólag szólalt fel mellette, ami jól jelzi, egyebek mellett, az itt vázolt, 1914 előtti fogalmi-elméleti keretek nagyon is valós, kimutatható hatását.⁴³

A világháború előtti években megsűrűsödtek a konfliktusok fellángolásának lehetőségét mérlegelő, a háborúk ellen felszólaló véleménycikkek és tudósítások a szociáldemokrata sajtóban. A háborúk okára vonatkozó alapvető érvelés nem változott meg: a szocialista csúcsértelmisség továbbra is a piacvédelemre és extraprofitra törekvő nemzeti tőkét vádolta azzal, hogy kihasználja és eltorzítja a nemzeti érzést, amely az anarchikus nemzetközi rendszerben az egymás hatalmától eleve tartó népeket sikerrel fordítja egymás ellen.⁴⁴ 1914. május 1-jére a *Népszava* kifejezetten a militarizmus elleni demonstrációt emelte ki az éves ünneplés egyik fő témájaként, amelyet közvetlenül a szociális és politikai jogokért folytatott küzdelemhez kötött. A szerkesztőség a fegyverkezést, a katonai kiadásokat nevezte meg a társadalmi jólét és fejlődés egyik fő gátjaként, amely ellen a demokráciáért folytatott harc a legjobb ellenszer. 1913–1914-es cikkek sokaságában hangoztatták, hogy a háborúk veszélyét végérvényesen csak a hatalomra jutó, internacionalista szellemiségű munkásság háríthatja el, ám ebben a küzdelemben a magyar szociáldemokrácia jellemzően nyitott maradt arra, hogy együttműködjön más világnézetet valló szövetségeseikkel, s továbbra sem a teljes társadalmi átalakulásban, csak a szocialista tömegek hatalomra jutásában határozta meg a nemzetközi rendszer

⁴³ Az oroszországi volt hadifoglyok kérdésköréhez lásd: A *Szociális Forradalom* a magyar kommunisták céljairól. *Szociális Forradalom* (Moszkva), 1918. április 3. In: *MMTVD* 5. köt. 105. Alpárihoz lásd Alpári Gyula vezércikkét az orosz proletárforradalomról: *Neues Politisches Volksblatt* (Budapest), 1917. nov. 10. In: *MMTVD* 5. köt. 14–16.; továbbá írását az orosz tanácskormány békéért folytatott küzdelméről: *Neues Politisches Volksblatt* (Budapest), 1917. nov. 24. In: *MMTVD* 5. köt. 19–20. Alpári Gyula: Világos szemmel. In: *Neues Politisches Volksblatt*, 1918. október 20. Közli: Aranyossi Magda (szerk.): *Alpári Gyula válogatott írásai*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1960. 182–185.

⁴⁴ Ágoston Péter: Modern háborúk oka. In: *Világ*. 4. évf. 122. sz. (1913. május 12.) 1.

jellegének megváltoztatásához szükséges belpolitikai átalakulást.⁴⁵ Bokányi Dezső, aki az ünnepi meneten külpolitikai témájú beszédet mondott, a hagyományos békepolitika elégtelenségét ecsetelte: a hatalmi egyensúly politikája, mint kiemelte, a kortársak szeme előtt vall csődöt, amennyiben béke helyett fegyverkezési versenyekbe hajszolja az államokat. Ezzel szemben Bokányi a klasszikus antimilitarista, politikailag mérsékelt program mellett állt ki. Beszéde azért is érdekes, mert mutatja, hogy az első generációs, jelentős mértékben autodidakta munkás-újságíró és politikus, szakszervezeti vezető éppúgy „beszélte” a nemzetközi politika bevett nyelvét, mint az ekkoriban külpolitikai vezérszónokként fellépő Kunfi Zsigmond. Szóhasználata a bizonyíték arra, hogy a nemzetközi politikáról szólva a magyar szociáldemokrácia szakszervezeti háttérű vezető rétege is rutinszerűen alkalmazta azokat az újabb keletű politikatudományi kulcsfogalmakat, amelyek révén a korban mind külföldi pártvezérek, mind hazai értelmiségiek megkísérelték a hagyományos erőpolitika kritikáját.⁴⁶

A szociáldemokrácia békepártisága egy kérdés, Oroszország megítélése kapcsán ingott meg csupán. A világháborút kirobbantó hadüzenet ellen a szociáldemokrata vezetés közismert módon tiltakozott, s ezzel magára vonta Tisza István vádját, amely szerint a szociáldemokrácia „kizárta magát” a nemzetből.⁴⁷ Ennek ellenére az 1914 nyara után német mintára kialakult „többségi szociáldemokrata” álláspontnak, amely elfogadta a háborút és passzívan támogatta az önvédelminek ítélt erőfeszítéseket, a szociáldemokrácia oroszellenességében megtalálhatók bizonyos előzményei. A pacifista Kunfi Zsigmond a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) 1913 októberében tartott kongresszusán a belső, demokratikus reformok, a nemzeti elv és a

⁴⁵ Munkások! Elvtársak! Munkásnők! In: *Népszava*. 42. évf. 102. sz. (1914. április 30.) 1.

⁴⁶ A vörös ünnep napján. In: *Népszava*. 42. évf. 104. sz. (1914. május 3.) 2–6. Bokányi beszédének összefoglalója a hatodik oldalon található.

⁴⁷ Kitért a háború. In: *Népszava*. (1914. július 26.) 1.

kettős monarchia átalakítása révén történő megújulás gondolata mellett a cári, autokratikus Oroszország jelentette veszélyre is kitért. Attól tartott, az orosz imperializmus által is közelebb hozott újabb háborúban, a „nagy leszámolás órájában” Ausztria–Magyarország majd „a török birodalom sorsára jut”, ha nem valósítja meg időben a szükséges belső reformokat. Kunfi egyszerre helyezkedett bele a nyugat-európai liberális külpolitikai hagyományba, amely a civilizációt és a szabadságot, az alkotmányos államiságot egymást feltételező minőségeknek tekintette, ám emellett ragaszkodott a munkásság internacionalizmusa és a finánctóke ellenőrzése révén elérhető béke szocialista téziséhez is. Először nemzeti demokráciák nemzetközi békeszövetségét vélte elérhetőnek, a valódi internacionalista átalakulást a távoli jövőbe tolva el. Ebbe a hibrid, de Magyarországon nagyon is jellemző keretben pedig már helyet kapott a múlt századi hagyományokból táplálkozó oroszellenesség, a félelem a „muszka önkénytől”.⁴⁸ Épp ezért Kunfi álláspontjából kiolvasható a háború elvi elutasítása, a Balkán népei, a szerbség számára követelt empátia és jogegyenlőség, de éppígy az orosz fenyegetést feltartóztató preventív háború elfogadása is. Mint Varga Lajos alaposan dokumentálta, a magyar szociáldemokrácia vezetői között és különösen a *Népszava* szerkesztőségében az első pacifista reflexek kihunyása után a háború feltételes támogatása ezen a gondolati úton és a mintaképnek tekintett német és osztrák szocialisták szintén háborúpárti döntései révén vált legitimálhatóvá.⁴⁹ 1914 végén már nemcsak a „centrista” Bokányi, de a balszárnyhoz tartozó és a legfontosabb szocialista értelmiségiek között számontartott Varga Jenő is amellett érvelt, hogy a háborúval szemben elszigetelten fellépni értelmetlen. Csak ha mindenütt

⁴⁸ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt XX. országos kongresszusa. 1913. október 19–21. Kunfi Zsigmond felszólalása. In: *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai IV/A.: A szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idejében, 1907–1918: Első rész* (A továbbiakban: MMTVD 4/A). 655.

⁴⁹ Varga: 2010, 39–40, 61–62.

megerősödtek a szocialista mozgalmak, válhat majd lehetővé a háború örökségének végleges meghaladása.⁵⁰

Konklúziók

Összességében elmondható, hogy 1914-re a magyar közélet és tudomány „baloldala” számos alternatíváját termelte ki a reálpolitikai hagyományhoz és a nemzetközi politika természetének megváltoztathatatlanágát kimondó tételhez mereven ragaszkodó külpolitikai fősodornak. Ezeket – a függetlenségi hagyomány kivételével, amely a 19. századi mazzinizmus örökségét és a kossuthi hagyományt sugározta – egyaránt újabb keletű, „korszerű” diszciplínák és elméletek melletti elköteleződés jellemezte, s a többféleképpen felfogott pacifizmus és antimilitarizmus szerves részüket alkotta. A magyar állam és a kettős monarchia fennmaradásának problémáját nyíltabban és alaposabban tárgyaló reálpolitikai hagyomány képviselőivel ellentétben a hazai pacifizmus kevésbé részletesen foglalkozott a nemzetközi politika és a nemzeti kérdés összefüggéseivel. A birodalom túlélését, a demokratikus fordulat szükségességét és az ezáltal lehetővé tett tartós béke „kitörését” számos, eltérő világnézetű szerző valószínűsítette, ám a nemzeti elv szabad érvényesülése és a soknemzetiségű állam fennmaradása közötti ellentmondás feloldása hiányzott.

A háborúk kérdését – ellentétben a régimódi realistákkal – szintén megoldhatónak tartották társadalmi reformokkal és az emberek mentalitásának megváltoztatásával. Amikor a háború kitört, a legtöbb pacifista ideiglenesen mégis szögre akasztotta a tartós békéről szóló elméleteket, és elfogadta a tökéletlen nemzetközi rendszer által kikényszerített háború tényét. Legkövetkezetesebben a háborút eleinte egyaránt támogató radikális Jászi Oszkár és a szocialista Ágoston Péter beszélt a háborúért viselt osztrák–magyar

⁵⁰ Bokányi Dezső: Bebel és a világháború. In: *Szocializmus*. 9. sz. (1914–1915) 462–464. Varga Jenő: *A háborús nagyhatalmak. Bulgária*. Népszava, Budapest, 1915. 3. és 46.

felelősségről, de ez nem akadályozta őket az első háborús években, hogy a leendő jobb Magyarországra hivatkozva ők is a jogos önvédelem elvét hirdessék. Ismert módon a szociáldemokrata Ágoston gyorsan eljutott a háború elutasításáig, Jászi csak 1917-re, és egy ideig még Szabó Ervin is megértést mutatott a történelem kerekét megforgató, a munkások uralmát közelebb hozó háború hasznosságának tétele iránt. Következetes pacifisták alig maradtak 1914 őszén, néhány szociáldemokratát és Giesswein körét leszámítva. Akár a fejlődésre és a civilizáció terjedésére, akár a háború kikényszerített voltára hivatkozva, a késő dualista időszak külpolitikai gondolkodásának progresszív irányzatai is hazafias kötelességüknek érezték, hogy felfüggeszék agitációjukat és kivegyék részüket a honvédelem feladatából.⁵¹

Ebből a baloldali „tablóból” a szociáldemokrácia egyszerre tűnt ki fogalmi-elméleti következetességével, az álláspontok saját fogalmi kereteiken belüli átgondoltságával, s illeszkedett bele, amennyiben vezetői a nemzetközi politika fő kérdéseként rövid és középtávon a béke biztosítását határozták meg. A szociáldemokrata értelmiség – szakszervezeti és pártvezetők, újságírók a korszakban jelentős átfedést mutató köre – kiérlelt, a Kautsky-féle alapokat elfogadó platformot alkotott, s ennek megfelelően a nemzetközi politika végső átalakulását a munkásság (demokratikus úton történő) hatalomra jutása által beindított folyamatoktól várta. A valódi béke forrása számukra is a mélyreható társadalmi-állami átalakulás volt. A többség ugyanakkor bízott abban is, hogy a korszak imperializmuselméleteiben meghatározott, a háborúkat tápláló

⁵¹ Jászi Oszkár: Háború vagy Béke? In: *Világ*. (1914. július 19.). Közli: Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás*. Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 222. Theodore Roosevelt levele Apponyi Alberthez, New York, 1914. szeptember 17. Közli: Anka: 2016, 358–359. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ágoston Péter naplója, 1914. július 25., Ms5060/1–4. (A továbbiakban: Ms5060) 1. köt, f. 1b.; *KML* I. 79. sz. Apponyi Albert levele Károlyi Mihályhoz, 1914. március 21. 80–81. A hasonló nemzetközi látképhez vö.: Székely Gábor: *Béke és háború. A nemzetközi békeszervezetek története*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 57–58.

társadalmi szereplők politikai korlátozása révén a nemzetközi rendszer is megindulhat a békés fejlődés útján. A szociáldemokrata perspektíva szerint a demokratikus átalakulás tehát nemcsak azért volt követendő cél, mert utat nyitott volna a társadalom és a gazdaság átforgalmazásához, de azért is, mert lehetőséget kínált a fináncióke és a nacionalizmus haszonélvezőinek megfékezéséhez, ebben az átmeneti, de korántsem rövidnek tekintett időszakban is megengedve a nemzetközi politika békésebbé válását. Abban a tényben, hogy ez a nézet ennyire nagy befolyásra tett szert a magyar szociáldemokráciában, s Bokányitól Kunfig különböző háttérű vezetői fogadták el, jelen tanulmány a hilferdingi hatást tekintette meghatározónak, amelyet az osztrák közgazdász nem annyira a *Népszavában*, mint inkább az elméleti és tudományos folyóiratokban feltűnő, nagyon jelentős magyarországi hatása támaszt alá. A szociáldemokrácia álláspontja a polgári progresszívek és szocialisták táborával éppen az imperializmuskritika ezen pontját érintkezett, ahogy ez egyébként Európában másutt is történt. A különbség abban állt, hogy a polgári csoportok az imperializmust fűtő erők legyőzése után kialakuló pacifikált nemzetközi rendszert végcélként, míg a szocialisták csupán a valódi célt jelentő munkástársadalmak felé vezető fontos állomásnak tekintették.

A nemzeti kérdést éppen az elméleti keretek szigorúsága miatt más progresszív platformokhoz képest a szociáldemokrácia kevésbé tartotta meghatározónak a nemzetközi politika alakulása szempontjából – szigorú materializmusából ez szinte következett. A szűkebb közép-európai régió békéjét fenyegető nacionalista veszélyt természetesen azonosította, ám a demokratizálódástól és az abból következő mélyebb átalakulástól a probléma természetes megoldódását várta. S szintén e szigorú elméleti keretből következett, hogy úgy 1914 előtt, mint után, a szociáldemokrácia volt és maradt a társnemzetek szabad fejlődését legnagyobb mértékben – utóbb az elszakadáshoz való jogot is beleértve – elfogadó politikai és intellektuális erő a magyar közéletben.

Tanulmányunkban az 1914 előtti korszak szellemi áramlatait igyekeztünk áttekinteni. Mégsem kerülhető meg ennek az

időszaknak és az 1918-1919-es periódusnak az ütköztetése, amikor a szociáldemokrácia különböző platformjai fokozatosan egyre nyitottabbá váltak a társadalmi átalakulás radikálisabb forgatókönyvei iránt. Varga Lajos két monográfiában tárta fel ennek menetét, ezért itt elegendő arra utalni, hogy a folyamatot nagyban meghatározta a háború vége, a vereség és a politikai mellett jelentkező társadalmi-gazdasági válság is. Ugyanakkor arra is rá kell mutatnunk, hogy az 1914 előtti szellemi hagyományok ekkor is hatottak. A szakszervezeti vezetők, a Kunfihoz, Ágostonhoz hasonló értelmiségiek, a szociáldemokrata „közép” – Buchinger Manó, Weltner Jakab, de még Böhm Vilmos is – az antantban való mély csalódás után fogadták el (néhány kivétellel) az orosz kommunisták felé tett külpolitikai fordulatot, s ezt követően, 1919 májusától egyre határozottabban szólaltak fel a nyugati hatalmakkal való megegyezés szükségessége, a forradalmi külpolitika feladása mellett. Ágoston és Böhm 1919 nyarán zajlott bécsi tárgyalásai mögött is felsejlik az az ideológiai alakzat, amely az osztrák hatások által nagyban formált magyar szociáldemokraták pragmatikus pacifizmusának alapvető vonása maradt, s amely – a lenini úttal ellentétben – bízott a nemzetközi rendszer pacifikálhatóságában a világforradalom diadala nélkül is, melyet a szocializmushoz vezető hosszú út fontos részeredményének tekintettek.

ANTAL RÓBERT-ISTVÁN⁵²

Jordáky Lajos esete az 1956-os magyarországi forradalommal

Előzmények

Az erdélyi magyar baloldali mozgalmak egyik fontos szereplője volt az 1913-ban kolozsvári nyomdászcsaládban született Jordáky Lajos.⁵³ A két világháború közötti időszakban a Romániai Szociáldemokrata Pártban (RSZDP), 1940–44 között a magyarországi Szociáldemokrata Pártban (SZDP) tevékenykedett. Kolozsvár szovjet csapatok általi megszállásának napján (1944. október 11.) a fiatal politikus és szakszervezeti vezető belépett a Kommunisták Romániai Pártjába (KRP). Döntését hosszabb folyamat előzte meg, ugyanis szocdem ifjúsági vezetőként elégedetlen volt mind a romániai, mind pedig a magyarországi szociáldemokraták „reformista” politikájával, helyettük radikálisabb politikai programot és a kommunistákkal való összefogást propagálta. Ugyanakkor hiába azonosult eszmeileg a kommunistákkal, azok rövid időn belül (egy év elteltével) pártvonaltól való elhajlás ürügyével kizárták a Román Kommunista

⁵² Antal Róbert-István – történész PhD, MNL OL, kutatási területe az erdélyi baloldali mozgalmak, illetve az 1945 utáni romániai magyar kisebbség története.

⁵³ Jordáky Lajosról lásd: Antal Róbert-István: *A nemzetét szerető szocialista. Jordáky Lajos (1913–1974)*. Erdélyi Múzeum Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2023.

Pártból (RKP)⁵⁴. Jordáky elkötelezett magyar nemzetiségű baloldali politikusként még a párizsi békeszerződés aláírása előtt Bukaresttel szemben az erdélyi magyarság jogvédelméért emelte fel a hangját. Az ötvenes évek elején a Kelet-Európán végigvonuló sztálinista típusú koncepciók perék Jordákyt sem kímélték: 1952-ben több magyar kommunista társával együtt letartóztatták, majd hazaárulásért elítélték. 1955-ben elnöki rendelettel szabadult. Nemzeti elkötelezettsége a börtöntapasztalatok következtében még inkább megerősödött.

Az alábbiakban Jordáky Lajos életének 1955. május 27-i szabadulását követő időszakát, valamint a magyarországi 1956-os forradalomhoz való hozzáállását, végül 1957-es, második letartóztatását fogom meg bemutatni. Sztálin 1953. március 5-i halálát követően a kelet-európai szovjet szatellit-államokban is kezdetét vette egy lassú desztalinizációs folyamat, amely aztán az SZKP XX. kongresszusával váltott nagyobb sebességre. Az 1956. február 14-e és 25-e között Moszkvában megtartott kongresszus leginkább Hruscsov „elítélő” beszédéről ismert. A szovjet főtitkár ugyanis először tette meg azt a lépést, hogy egy korábbi politikai vezetőt bírált, elítélve a sztálini korszak túlkapásait. Hruscsov titkosnak szánt, de azonnal nyilvánosságra került beszédét a kongresszus utolsó éjszakáján – február 24-ről 25-re virradóan – olvasta fel. A börtönből nemrég szabadult, a nemzetközi folyamatokat figyelemmel kísérő Jordáky természetesen várakozásokkal tekintett az SZKP XX. kongresszusa elé: „Az SZ.U.K.P.-nak kongresszusa rendkívülien nagy fontosságú” – jegyezte fel a moszkvai kongresszussal kapcsolatban. – „Alapvető változások várhatók nemcsak a szovjet állam politikájában, hanem a kommunista pártok politikájában is. A szociáldemokráciához való közeledést hirdették meg s a békés együttműködést minden

⁵⁴ A párt többször változtatott nevet, így a két világháború közötti időszakban Kommunisták Romániai Pártja, az 1945. októberi párkonferenciát követően Román Kommunista Párt, 1948-tól Román Munkáspárt, majd 1965-től ismét Román Kommunista Pártként ismert.

állammal. De mindennél fontosabb Hruscsov, Malenkov, Szuszlov, Mikojan éles támadása a személyi kultusz, egészségtelen pártvezetés, törvénytelen ségek, a sztálini politika ellen.”⁵⁵ A maga rehabilitálása mellett az erdélyi magyarság helyzetének javulását remélte a (potenciálisan) bekövetkező változásoktól. A Román Munkáspárt (RMP) Moszkvába utazott vezetőségét (Gheorghe Gheorghiu-Dej főtitkár, Miron Constantinescu, Iosif Chişinevschi és Petre Borilă PB-tagok) meglepte, sőt sokkolta a Hruscsov-jelentés.⁵⁶ Gheorghiu-Dej éppenséggel egy hónapig késleltette a nyilvánosságra hozatalát, és csak az 1956. március 23–25-i KB-ülésein vitatták meg a kongresszusról szóló jelentést – pontosabban egy „kozmetikázott” változatát. Ennek lényege az volt, hogy Gheorghiu-Dej kijelentette: Romániában nincs szükség desztalinizációra, hiszen ő már 1952-ben leszámolt a sztálinistákkal (V. Luca, A. Pauker), és Romániában nincs is személyi kultusz, amelyet meg kellene szüntetni.⁵⁷ Pár nappal később Jordáky a kolozsvári Bolyai Egyetem rektorával, Gáll Ernővel megbeszélte a Hruscsov-beszéd egészét. „Gyilkosságok sorozata, hazugságok, öndicsőítés, terror s hogy még mi minden el sem lehet sorolni. Mi köze a szocializmushoz a sztálinizmusnak?” – tette fel a kérdést.⁵⁸ Ugyanekkor csalódva tapasztalta, hogy a kommunista párt alapszervezeteiben még mindig nem dolgozták fel a XX. kongresszus irányelveit. „Szellemi életünkben semmi változás. Sztálinista vonal Sztálin neve nélkül” – jegyezte fel keserűen.⁵⁹

Az 1956-os év első felét nemzetiségpolitikai tekintetben a bizonytalanság jellemezte. 1953 és 1956 között ugyanis több, a magyarság szempontjából hátrányos intézkedést fogantatosítottak

⁵⁵ Erdélyi Múzeum Egyesület Kézirattára (EME), Jordáky Lajos hagyaték, I. fond. (Személyes iratok), 2. csoport (Naplók), 1956. 02. 21-i naplóbejegyzés.

⁵⁶ Bosomitu, Ştefan: *Miron Constantinescu. O biografie*. Humanitas, Bucureşti, 2015.

⁵⁷ Tismăneanu, Vladimir: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*. Humanitas, Bucureşti, 2014. 184–185.

⁵⁸ EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1956. 04. 7-i naplóbejegyzés.

⁵⁹ EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1956. 05. 2-i naplóbejegyzés.

Bukarestben (háttérbe szorították a magyar szakiskolákat, megszüntették a kolozsvári magyar nyelvű műszaki és mezőgazdasági oktatást, aránytalanul finanszírozták a két egyetemet, mellőzték a kétnyelvűséget).⁶⁰ Az XX. SZKP-kongresszusból és a bíráló hangokból kiindulva az erdélyi magyar értelmiség a nemzetiségi sérelmeket illetően is egyre elszántabban hallatta hangját. Az RMP KB ezért többször Kolozsvárra küldte Miron Constantinescut a magyar „kedélyek” csillapítására. 1956. április 9-én például Constantinescu találkozott az egyetemi tanárokkal és az éppen aktuális nemzetiségi sérelmeket vitatták meg. Ekkor Constantinescu a román nacionalizmust tette felelőssé a magyar egyetem háttérbe szorításáért.⁶¹ Ekkorra már a legdogmatikusabb erdélyi magyar kommunisták is felemelték hangjukat a nemzetiségi sérelmekkel szemben.

Az 1956. nyári budapesti események (a Petőfi-kör vitái, a pártvezetésben zajló változások stb.) természetesen csak fokozták az erdélyi magyar értelmiség társadalmi-politikai témákban érvényesülő bátorságát. Eleve rengetegen használták ki a lehetőséget, hogy 1956 nyarán lehetővé vált csak személyi igazolvánnyal Magyarországra utazni.⁶² A magyarországi vitákról az év elején a kolozsvári elit még nem sokat tudott. Jordáky például levelet írt az év elején Romániában tartózkodó, majd Budapestre visszautazó Czine Mihálynak. Levelében meg is fogalmazta a kolozsvári elit dilemmáit: „A kulturális egyezmény tartalmáról mi egyelőre semmit sem tudunk. Csak sejtéseink vannak, s remélhetőleg több együttműködési lehetőségünk lesz.”⁶³

Ugyanakkor a nemzetiségi kérdésben a helyzet megoldása felé való előrelépést nem látták. Jordáky szerint a nemzetiségi kérdés 1956 nyarán jutott igazán kritikus pontra: „A nemzeti elnyomás a

⁶⁰ Bottoni, Stefano: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006. 21.

⁶¹ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 04. 9-i naplóbejegyzés.

⁶² Bottoni: 2006, 20.

⁶³ Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) Kézirattára. PIM, V. 5988/46, Jordáky Lajos levele Czine Mihályhoz. 1956. január 12.

kirobbanás felé közeledik. Lehetetlen, hogy ne látnák, milyen borzalmas és tűrhetetlen. Ha meg látják, akkor feltételezhetően nemcsak a kormány, hanem a párt nemzetiségi politikája is a nagyromán sovinizmus vonalán megy... Így nem lehet marxista-leninista politikát üzni.”⁶⁴ Ezekben a napokban egymást érték találkozási vezető kolozsvári értelmiségiekkel. A nemzetiségi kérdés megoldása kapcsán Gáll Ernő „tájékozódni akart”, Balogh Edgár „óvatosságot” ajánlott, Demeter János „is fel volt háborodva”.⁶⁵ A nyár során Jordáky újabb levelet küldött a már említett Czinének. Itt szintén kitért a nemzetiségi kérdésre: „Erről jut eszembe – írta –, nekünk is megvannak a magunk problémái, mint nektek is. Végeredményben pedig úgy ezek, mint azok az egész magyar író- és tudóstársadalmat kell, hogy érdekeljék. Itt Kovács György, Hajdu Győző és Nagy István azon a véleményen vannak, hogy a mi irodalmunk nem magyar, hanem a román irodalom része. Nem látják még most sem, hogy a nyelv a nemzeti nyelvű és formájú irodalom és kultúra nem az országhatárok, hanem az egymással összefüggő területen élő, azonos nyelvet beszélő, közös hagyományokkal rendelkező nemzet és nép közös alkotása és ügye.”⁶⁶

A sorozatos értelmiségi egyeztetések hatására a párt visszakozott. 1956. augusztus 29-én például a Bolyai Tudományegyetem öszi félévére engedélyezték az egy évvel korábbi felvételi létszámot, sőt még a megszüntetett katedrákat is újból felállították.⁶⁷ Az egyetem tanévnyitó ünnepségén Gáll Ernő beszédét Jordáky elismeréssel fogadta. Gáll felszólalt a dogmatizmus ellen, „a magyarságot fenyegető nacionalizmus ellen, a magyar nyelv-irodalom-történelem életre keltéséért és tudatosításáért... Szép volt hallani, amit már rég nem lehetett.”⁶⁸

⁶⁴ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 08. 20-i naplóbejegyzés.

⁶⁵ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 08. 21-i naplóbejegyzés.

⁶⁶ PIM, V. 5988/46, Jordáky Lajos levele Czine Mihályhoz. 1956. június 17.

⁶⁷ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 08. 29-i naplóbejegyzés.

⁶⁸ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 09. 1-i naplóbejegyzés.

1956 szeptemberében a nemzetiségi kérdés körüli tárgyalások is felgyorsultak. 27-én Kolozsvárra érkeztek az RMP KB megbízottai: Miron Constantinescu, Vasile Vaida és Fazekas János. Az RMP-küldöttek Kolozsvárra utazása előtt a PB egyik ülésén felmerült, hogy a nemrég szabadult kolozsvári egyetemi tanárokkal is fel kell venni a kapcsolatot, mert azok „nagy befolyással rendelkeznek a magyar értelmiség körében.”⁶⁹ A következő napokban találkoztak az erdélyi magyar értelmiség vezetőivel, így 1956. szeptember 28-án Jordáky Lajossal is. A találkozón Jordáky az erdélyi magyar városoknak a külsőségekben is megnyilvánuló magyar jellegét vetette fel – vagyis kétnyelvű táblákat kért –, valamint szólt az egyetemi sérelmekről, magyar lapok, folyóiratok indítását kezdeményezte. Végül pedig, mint a társadalmi emancipációt örökösen maga előtt tartó értelmiségi, elítélte a kolozsvári magyar külvárosi munkásságot asszimiláló törekvéseket. Jordáky szkeptikusan tekintett vissza a beszélgetésre, úgy vélte: Constantinescuék nem az őszinte meggyőződés, hanem csak „a körülmények kényszerítő ereje készítette” arra, hogy meghallgassák az erdélyi magyar értelmiségiek panaszait. „Egyelőre megoldanak majd egy csomó részkérdést, hogy ne kelljen a lényegre térni.” – jegyezte fel naplójába.⁷⁰

A következő napon – 1956. szeptember 29-én – Kolozsváron sor került a helyi és a marosvásárhelyi írók, szerkesztők gyűlésére, amelyen a nemzetiségi kérdésben nyíltan megfogalmazhatták sérelmeiket.⁷¹ A RMP KB által Kolozsvárra küldött delegáció a magyar értelmiségiekkel való sorozatos találkozások után bizonyos engedményeket helyezett kilátásba, amelyeket a maga módján Jordáky is feljegyzett. „A nemzetiségi kérdésben bekövetkezett a fordulat. Bár még mindig idegenkedik a Párt a kérdés elvszerű és

⁶⁹ Az RMP Politikai Bizottság 1956. szeptember 18-i ülésére javasolt napirendi pontok. In: Bottoni: 2006, 123.

⁷⁰ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 09. 28-i naplóbejegyzés.

⁷¹ Ehhez lásd: Benkő Levente (szerk.): *Az őszinteség két napja. 1956. szeptember 29–30. Erdélyi magyar értelmiségiek 1956 őszén*. Polis, Kolozsvár, 2007.

teljes megoldásától. Egyelőre rendezik a legkirívóbb sérelmeket a kultúra fronton. Mindenesetre tény, hogy a Párt foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel, tárgyalásokat kezdett a Pártból kizárt vagy félreállított magyar vezetőkkel s elismerte, hogy jelenleg a román nacionalizmus a legveszélyesebb erő és a küzdelmet ez ellen kell irányítani... Az írókkal való ülés kemény és viharos volt [...].⁷² Gyakorlati szempontból pedig sor kerülhetett az 1940-ben betiltott *Korunk* újraindulására, *Napsugár* címmel magyar gyereklapot indítottak, a Tanügyminisztérium keretén belül pedig felállították a nemzetiségekkel foglalkozó bizottságot.⁷³ Az 1956. őszi engedmények közé tartozott, hogy az 1944-ben Magyarországra távozott Tamási Áronnak engedélyeztek egy irodalmi körutat az erdélyi magyar városokban. Tamási már szeptemberben megérkezett szülőfalujába, Farkaslakára és egész hónapban ott tartózkodott. Magyarországra való visszaútja alkalmával érintette Kolozsvárt is.⁷⁴

Tamási Áron és Jordáky Lajos kapcsolata két előzményre vezethető vissza. Először mindketten az 1937-es Vásárhelyi Találkozó aktív szervezői voltak, majd részt vettek az 1944 őszen megalakult Erdélyi Magyar Tanács munkálataiban is, amely egy memorandum révén megpróbálta rávenni Horthy kormányzót arra, hogy vezesse ki Magyarországot a világháborúból. Jordáky még 1956. szeptember 6-án – születésnapján – levelet is írt Tamásinak. „Ma vagyok 42 éves és kimondhatatlan öröm – igazi születésnapi ajándék volt, hogy meglepetésszerűleg meglátogatott Miskolczi Dezső Marosvásárhelyről és Rólad beszélt.” Levelében csodálkozását fejezte ki, mivel Miskolczi arról is szót ejtett, hogy Tamási nem akarja Kolozsvárt érinteni. „Lehetséges ez?” – tette fel a kérdést – „Abba a városba, amelyben kultúránk annyi emléke van s amely városhoz alkotásaid túlnyomó nagy része fűződik. Vannak kellemetlen emlékek is? Bizonyára vannak. Lehetnek emberek,

⁷² EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 10. 3-i naplóbejegyzés.

⁷³ Bottoni: 2006, 22.

⁷⁴ Dávid Gyula: Tamási Áron a Bolyai Egyetemen 1956 októberében. In: Uő. (szerk.): *1956 Erdélyben és ami utána következett*. Nap kiadó, h.n., 2016. 122.

akikkel én éppoly kevésbé kívánom a találkozást, mint Te s akiket ugyanúgy elkerülök amint Te is elkerülnéd. Azt hiszem joggal és helyesen. De Kolozsvárott vannak, akik szeretnek és vannak, akik várnak. Mária [Jordáky Lajos felesége] meg én nagyon boldogok lennénk, ha vendégül láthatnánk kis lakásunkban...” – zárta levelét.⁷⁵ Így 1956. október 15-én végül Tamási megérkezett Kolozsvárra és ott Jordákyék lakásán szállt meg. „Késő éjszakáig beszélgettünk.” – írta naplójába. „Áron bölcs lett, és sok értékes gondolata van. Két haza tudja ma magáénak, Erdély és Magyarország.”⁷⁶

Jordáky Lajos, Basilides Aliz és Tamási Áron

Másnap délelőtt Tamási felkereste a romániai Írószövetség kolozsvári fiókját, ahol külön üdvözölte a korábban bebörtönzött magyar értelmiségieket, továbbá a román–magyar barátságról értekezett. Aznap este pedig Jordákyék lakásán költötte el ünnepi vacsoráját, ahol a kolozsvári értelmiségi társadalom színe-java megjelent. Naplóbejegyzése szerint „*az irodalom alapvető kérdéseit beszéltek meg*”.⁷⁷ Ám talán nem rugaszkodunk el különösebben a

⁷⁵ PIM, V.5791/174, Jordáky Lajos levele Tamási Áronhoz. 1956. szeptember 6.

⁷⁶ EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1956. 10. 15-i naplóbejegyzés.

⁷⁷ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 10. 16-i naplóbejegyzés.

valóságtól, ha azt sejtjük: ezen az eseményen irodalmin *túli* kérdéseket is megbeszéltek. Valószínű, hogy szó esett a romániai nemzetiségi sérelmekről, a magyar kultúra hátrányos helyzetéről, az erdélyi magyar oktatásról stb.

A következő napon Jordáky elkíserte Tamásit a Bolyai Egyetemre egy olvasótalálkozóra. A diákokkal való találkozót az egyetem irodalmi körének vezetője kezdeményezte, amihez Bányai rektor megadta az engedélyt. A találkozón Tamási az életútjáról beszélt, ezt követték a diákok kérdései. Itt leginkább Tamási könyvei romániai árusításának hiányát vetették fel, de arra is rákérdeztek, hogy egy erdélyi származású író miért nem jön haza.⁷⁸ A román hatalom és az éppen folyó román nemzetiesítés szempontjából kritikus hozzászólás ez után következett, ugyanis a diákok feszegetni kezdték az éppen aktuális erdélyi magyar irodalmi kérdéseket is, leginkább pedig azt a szemléletet, amely szerint a romániai magyar irodalom tulajdonképpen román irodalom, amely csak nyelvében különbözik a román irodalomtól.⁷⁹ „A diákság ünnepelte úgy, ahogy az utóbbi években senkit. Ez már tüntetés volt a magyar irodalom egysége mellett. Nagy diadalt arattunk.” – jegyezte fel Jordáky az eseménnyel kapcsolatban.⁸⁰

Tamási másnap elutazott Kolozsvárról, és Jordáky búcsúztatta a vasútállomáson. „A vonat kigördült s mi Tamási jelenlétének és gondolataink emlékével folytatjuk még keményebben a küzdelmet a demokratikus szocializmusért.” – számolt be naplójának 1956. október 18-i éjszakáján.⁸¹

Tamási kolozsvári látogatását követően Jordáky következetesen folytatta az erdélyi értelmiségiekkel való beszélgetéseit. Ugyanakkor érezte a román közvélemény visszhangját is, mint írta: a román írók „a magyarok lázadásáról beszélnek ismét, azt hiszem sokan gyűlölettel, de sokan szegyenkezéssel, hogy ők még

⁷⁸ Dávid: 2016. 134–135.

⁷⁹ Uo. 136.

⁸⁰ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 10. 17-i naplóbejegyzés.

⁸¹ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 10. 18-i naplóbejegyzés.

mindig semmit sem tesznek, amikor mi kemény harcokat folytatunk nemcsak a nemzetiségi jogokért, hanem a szabadságért, a demokráciáért, a szocializmusért, az emberiségért s magáért az emberért.⁸² Ugyanekkor az egyetemen is egyre inkább élvezte a diákok szimpátiáját. 1956. október 20-án megtartotta új tantárgyának (A 20. század civilizációja) első előadását. „Igen nagy hatása és sikere volt. Percekig tartó tomboló taps. Úgy érzem ez annak a politikai vonalnak szólt, amely kezd kibontakozni s mind erőteljesebbé válik. Figyelmes és lelkes hallgatóság. A történészek mellett irodalmárok, jogászok, természeti kariak és teológusok.”⁸³ – jegyezte fel elégedettséggel.

Az 1956-os forradalom napjai Kolozsváron

A korabeli technikának – elsősorban a rádióknak – köszönhetően a romániai lakosság és ezen belül az erdélyi magyarság az 1956. október 23-i budapesti eseményekről azonnal értesült.⁸⁴ A forradalom kitörése Jordáky Lajost Kolozsváron, otthonában érte. A Kossuth Rádió esti hallgatása közben vetette papírra gondolatait a budapesti eseményekről. *„Elsöpörni az önkényeskedés maradványait és biztosítani a szocializmus demokratikus útját – csak ez lehet ma a feladat. A néptömegek mellé állva szocializmusért, de semmi estre sem a néptömegek ellen egy idegen érdekeket szolgáló, a néptől és nemzeti aspirációktól távol álló önkényuralom fenntartását.”* – jegyezte fel.⁸⁵ Lényegében itt a nemzeti függetlenség és a demokratikus szocializmus mellett állt ki, amelyek addig is gondolkodása sarokpontjainak számítottak. A magyarországi forradalom kitörésének másnapján Kolozsvárra érkezett az itt már korábban tárgyalásokat folytató Miron Constantinescu. Más magyarlakta tartományokba is küldtek KB-megbízottakat, így a Maros Autonóm Tartomány székhelyére,

⁸² EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 10. 19-i naplóbejegyzés.

⁸³ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 10. 20-i naplóbejegyzés.

⁸⁴ Bottoni: 2006, 24.

⁸⁵ EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1956. 10. 23-i naplóbejegyzés.

Marosvásárhelyre Fazekas Jánost. E „villámlátogatások” szerepe a kedélyek lecsillapítása, kordában tartása volt, ami később politikai agitációvá alakult át, és elsődleges rendeltetése az erdélyi magyarság és a magyarországi forradalom közötti szimpátia lehűtése lett. A bukaresti pártvezetés ugyanis tartott attól, hogy a budapesti események hatására Romániában – elsősorban a magyarlakta területeken – is tüntetések kezdődhetnek.

A következő napokban Jordáky lelkesen figyelemmel követte a budapesti kormány aktivitását, a vérontás, az utcai harcok viszont elkésérették. 1956. október 25-én például a Bolyai Egyetemen több tanártársával, tanársegéddel és diákkal közösen Nagy Imrének a budapesti rádió által közvetített beszédét hallgatták meg, majd a tanárokkal és a diákokkal megvitatták a hallottakat, és Jordáky a magyar miniszterelnök programja iránti rokonszenvét és egyetértését fejezte ki.⁸⁶ Október utolsó napjaiban, amikor a Nagy Imre-kabinet koalícióssá alakult át, Jordáky mintegy igazolva látta álláspontját. „A sztálinizmust felszámolják”, írta, és vázolta, hogy a magyarországi válságnak népfrontos (szociáldemokrata, kiscgazda, kommunista és haladó polgári összetételű) koalíció az ideális megoldása. „Ujjong a lelkem drága magyar fiúk és leányok, munkások és írók, drága magyar nép.” – írta. „Milyen büszke vagyok az ujjongó gyásznak ezekben az óráiban. Büszke, mert magyar vagyok és magyar lehetek. Mert én is azért harcoltam, amiért ők. Mert én is szenvedtem s így örömöm is határtalan lehet. Drága magyar vér, termékenyítsd a szabadság fáját és virágoztasd ki az egész nép szabadságát és boldogságát.”⁸⁷ Ezekben a sorsfordító októberi napokban Jordáky az egyetemi diáksággal is állandó kapcsolatban állt – ezt azonban csak egyetlen forrás, Jordáky naplója jelzi. Így például 1956. október 30-án Jordáky az egyetemről a Kőkert utcai otthonáig Várhegyi István harmadéves történészhallgató – későbbi elítélt – társaságában sétált haza. A

⁸⁶ Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. In: Tófalvi Zoltán (szerk.): *1956 erdélyi mártírjai III. A Dobai-csoport*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009. 327.

⁸⁷ EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1956. 10. 30-i naplőbejegyzés.

budapesti eseményekről, Várhegyi publicisztikai próbálkozásairól, családjáról beszélgettek.⁸⁸ A diákokkal való kapcsolataival párhuzamosan elképedve észlelte, hogy a román államvezetés és a helyi kommunista elit elutasítja a budapesti eseményeket. „Milyen bűnös magatartást tanúsít a hazai sajtó. Mocskolja a nagy magyar forradalmat [...]” – jegyezte fel keserűen.⁸⁹

Ugyanaznap Jordáky részt vett az egyetemi vezetőség ülésén, ahol pattanásig feszült volt a hangulat. Pár tanártársával „rokonszenvünket fejeztük ki a magyar forradalom vívmányai és hősi népe iránt”, ugyanakkor „a reakciós erők feltűnése” miatt is aggodalmuknak adtak hangot. Miután az állásfoglalást megszerkesztették, majd vitára bocsátották, az egyetem vezetősége megtagadta az állásfoglalás közzétételét.⁹⁰ Két nappal rá ez hivatalos megerősítést nyert, mert a Miron Constantinescu vezetésével összeült gyűlés megtagadta a távirat nyilvánossá tételét. Ugyanaznap Miron Constantinescu és Augustin Alexa főügyész magához hívatta Jordákyt. A „barátságos hangú” beszélgetésen először a magyarországi eseményekről volt szó, majd a kolozsvári állásfoglalásról. Jordáky szerint Constantinescu hosszasan fejtegette az RMP álláspontját: román–magyar együttműködés, falu és város viszonyának egészséges fenntartása, egypártrendszer a proletariátus hegemoniájának biztosítására, a román és magyar értelmiség együttműködése a külföldi veszéllyel szemben, a fiatalság követelményeinek kielégítése. Jordáky helyesen észlelte, hogy ezek csak üres szavak voltak, amelyeknek voltaképpen célja „a lényeg megkerülése” volt.⁹¹

1956. november 4-én Jordáky elképedve értesült a budapesti eseményekről. Ha addig reménykedett is a helyzet békés megoldásában és bizakodóan tekintett a „szocializmus megtisztulása felé”, ezt a hitét az aznapi hírek derékba törték. „A Szovjetunió

⁸⁸ Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. In: Tófalvi: 2009, 330.

⁸⁹ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 10. 28-i naplóbejegyzés.

⁹⁰ EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1956. 11. 4-i naplóbejegyzés.

⁹¹ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 11. 2-i naplóbejegyzés.

megtámadta [...] Budapestet és egész Magyarországot... Vége annak az illúzióknak, hogy a szocializmusról lenne szó. Erőszak. Vas és vér.” – jegyezte fel.⁹²

A forradalom leverését követően a Bolyai Egyetemen mintegy ötven tanár társaságában tudományos ülésen vett részt. Itt Gáll Ernő rektorhelyettes azt javasolta, hogy Jordáky is legyen tagja annak a háromtagú bizottságnak, amely megszerkeszti a román kormányhoz és az RMP KB-hez írandó nyilatkozatot, amelyben „kiderül a Bolyai Egyetem magatartása, megvédi az RNK [Román Népköztársaság] vívmányait, és elítéli a magyarországi ellenforradalmat”. Jordáky ezt visszautasította.⁹³

Az erdélyi magyar írók nevében megírt nyilatkozat végül az RMP Kolozs tartományi lapjában, az *Igazságban* 1956. november 6-án jelent meg. Aláírói nemcsak kommunisták voltak (például Balogh Edgár, Csehi Gyula, Tamás Gáspár), hanem volt szociáldemokraták (Salamon László) vagy a nem szélsőbaloldali Kacsó Sándor. A baloldaliak mellett korábbi „polgári” írók, költők is aláírták: így például Kiss Jenő, Szentimrei Jenő vagy a „harmadikutas” Szabédi László. Ebben elítélték az októberi magyarországi eseményeket – konkrétan nem nevezték ellenforradalomnak, ám a szövegkörnyezetből ez olvasható ki –, azt állítva, hogy a demokratikus és szocialista vívmányokat a reakció sajátította ki. Továbbá hűségnyilatkozatot tettek az RMP központi vezetőségének törekvései mellett – bár, mint állították, vannak hiányok és sérelmek –, amelyek értelmében a „lenini nemzetiségpolitika” és „a szocializmus építése” hozzájárul az erdélyi magyarság jogainak teljes szavatolásához.⁹⁴

Jordáky Lajos viszont – miután a szerkesztésben való részvételt megtagadta – határozottan visszautasította a hűségnyilatkozat

⁹² EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 11. 4-i naplóbejegyzés.

⁹³ Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. In: Tófalvi: 2009, 327–328.

⁹⁴ A kolozsvári írók hűségnyilatkozata az RMP vezetése mellett. In: Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák. Kisebbségi realpolitikák 2. (Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. 202.

aláírását és a forradalom „ellenforradalomnak” bélyegzését. „Nem írtam alá az Egyetemen az »üdvözlő« táviratot és nem vállaltam, hogy a diákokat megpróbáljam meggyőzni erről. Emberi becsületemnek annyival tartozom, s nemzetem iránti hűségem legalább azt megköveteli, hogy hallgassak, ha nem beszélhetek, hogy gyászoljak, ha nem harcolhatok.” – írta.⁹⁵ Továbbá nyilvános állásfoglalást sem tett, ellentétben több bolyais tanárral.⁹⁶ Az egyetemisták szervezkedései a magyarországi forradalom leverése után is folytatódtak. 1956. november 10-e és 17-e között több alkalommal került sor diákszervezeti ülésekre. Ezzel párhuzamosan Jordáky azt is észlelte, hogy ezekkel az ülésekkel kapcsolatban a pártvezetőségéből és az állambiztonságtól „kapcsolatot keresnek köztem és a diákság akciói között”. Mondandóját folytatva leszögezte: a diákok egyetlen akciójában sem vett részt aktívan, „de helyeslem, amit tesznek, mert becsületes szocialista és magyar szándék vezeti őket.”

Az egyetemi diágyűlésekkel kapcsolatban persze Bukarest reakciója sem maradt el. 1956. november 23-a és 26-a között a Központi Bizottság újabb kiküldötteket menesztett Kolozsvárra Fazekas János és Leonte Răutu személyében. Az út célja az erdélyi magyar értelmiségiekkel való találkozás, valamint a diákság hangulatának leszerelése volt. A küldöttek ennek szellemében tudatták a bukaresti pártközponttal, hogy a Bolyai rektora „veszélyes” kijelentéseket tett: azt nyilatkozta, hogy az erdélyi magyarság a magyar nemzet részét képezi, amivel ártott „a munkásegység eszméjének, mely az RNK mindenféle nemzetiségű munkásai összefogásának kifejezője”.⁹⁷ Ugyanebben a jelentésben figyelmeztették a KB-t, hogy Jordáky „nagyon rossz hatást gyakorol” a diákokra. Tudniillik Jordáky több ízben kijelentette, hogy nem lehet a pártvonalat érvényesíteni az erdélyi magyar

⁹⁵ EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1956. 11. 5-i naplóbejegyzés.

⁹⁶ EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1956. 11. 6- naplóbejegyzés.

⁹⁷ Leonte Răutu és Fazekas János jelentése kolozsvári látogatásukról. In: Bottoni: 2006, 194–195.

irodalomban, illetve a bukarestiek azt is szóvá tették, hogy egyetemi óráin a hivatalos állásponttól eltérő szellemben adott elő. Miután a Tartományi Bizottság elé citálták, Jordáky biztosította a vezetőséget, hogy nem kívánt szembenenni a párttal. A KB-küldöttek szerint Jordáky e biztosítékainak „nem szabad hinni”.⁹⁸ A magyarországi forradalom hatására a román pártvezetésnek a nemzetiségi kérdésben korábban kialakított felfogása megváltozott. Míg azelőtt a kisebbségi elit képviselői nagyobb számban voltak a romániai hatalom részesei, 1956 után az RMP bukaresti vezetői arra a következtetésre jutottak, hogy a magyar kisebbség bármennyi engedmény és „privilegium” ellenére Budapestre mint anyaországi központra tekint, nem kíván integrálódni a román államba. Ezért az egész erdélyi magyar közösséget megbélyegezték, és ezt követően mint román állami/nemzeti szempontból megbízhatatlan elemet kezelték.⁹⁹

Romániában az 1956-os forradalmat követő megtorlási hullám nagyon hamar kezdetét vette. November 17-én több kolozsvári diákot letartóztattak, köztük Várhegyi Istvánt is, aki még letartóztatása napján is meglátogatta Jordákyt, vele „hosszasan beszélgetett a diákság kérdéséről”.¹⁰⁰ Jordákyt másnap érte a hír, hogy több egyetemi hallgatót letartóztattak, ám ő meg volt győződve a letartóztatottak ártatlanságáról, sőt szerinte mindannyian „feltétlen becsületes”, „nemes szívű fiatalok” voltak.¹⁰¹ Az '56-os megmozdulásokat követő represszió részeként 1957-ben őrizetbe vették és elítélték a kolozsvári diákmegmozdulások részvevőit, köztük Dávid Gyula, Varró János és Lakó Elemér egyetemi tanársegédeket, Páskándi Géza és Bartis Ferenc egyetemi hallgatókat is. Jordáky Lajost pedig megpróbálták kapcsolatba hozni

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Bottoni, Stefano: A XX. pártkongresszus és az 1956. évi magyarországi forradalom hatása a szomszéd államok kisebbségi politikájára. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 244.

¹⁰⁰ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 11. 17-i naplóbejegyzés.

¹⁰¹ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 11. 18-i naplóbejegyzés.

az egyetemi forrongásokkal. „Az Államvédelmi hatóságok ismét teljes erővel sürgölődtek novemberben és decemberben körülöttem.” – írta 1956 decemberének végén. „A szomszédoknál jártak, egyetemen érdeklődtek, kétes és buta spicliktől kértek információkat s diákoktól minden áron azt akarták kivenni, hogy én biztattam őket...”¹⁰² Ezt igazolja az 1956. november 20-i ügynöki jelentés is a Bolyai Egyetemről. A „Gyurka” fedőnevű informátor azt a feladatot kapta tartótisztjától, hogy vegye fel a kapcsolatot Jordákyval és beszélje meg vele a magyarországi eseményeket. Azzal is megbízták, hogy próbálja meg Jordákyt rávenni arra, hogy mondja el a diákokkal való beszélgetéseinek tartalmát, foglalja össze a diákok véleményét a magyarországi eseményekről, hogy így Jordákyknak „a tanárok és a diákok körében folytatott tényleges izgatási tevékenysége” bebizonyosodjék.¹⁰³

Őszi tevékenysége folytán 1956. december 12-én megnyitották a nevére szóló személyes megfigyelési dossziét is.¹⁰⁴ A Securitate jellemzése szerint Jordáky „mióta 1955-ben szabadult, azóta kritizálta a népi demokrácia rendszerét.” Pontokba szedve indokolták is a megfigyelés célját: ki kellett deríteni, hogy „kik azok a magyar nacionalisták, akikkel Jordáky tartja a kapcsolatot, és azok külföldi indíttatású akcióba próbálják bevonni”; „felderíteni a diákság körében folytatott uszító tevékenységét”; „feltérképezni a kapcsolatait a régi szociáldemokraták jobbszárnyával”.¹⁰⁵

¹⁰² EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1956. 12. 31-i naplóbejegyzés.

¹⁰³ Ügynöki jelentés a Bolyai Egyetemről. In: Bottoni 2006, 188–189.

¹⁰⁴ László Márton: Román állambiztonsági szótár. In: *Adatbank.ro*
<https://allambiztonsagiszotar.adatbank.ro/?tema=2> (utolsó letöltés: 2024. július 13.)

¹⁰⁵ Arhiva Consiliului Național Pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), Fond Informativ 210536 (Jordáky Lajos megfigyelési dossziéja), dosar 6, 15–18.

Jordáky Lajos a Házsongárdi temetőben

1957. február 20-án tudomására jutott, hogy a letartóztatott diákok ügycsomóját átadták a katonai bíróságnak. Takács Lajos akkori rektor közölte Jordákyval, hogy Várhegyi István bűnügyi dossziéjában többször szerepelt a neve, ám Takács szerint ezek nem voltak annyira fontos pontok, hogy Jordákyt ezért az egyetem megrovásban részesítse. Mint Takács mondta, Jordáky neve olyan tanárként szerepelt a Várhegyi által szerkesztett diákszövetségi határozattervezetben, mint aki beleegyezését adta a módosításokhoz.¹⁰⁶ Takács szerint a vádirat „buta és primitív” volt, míg az ügyész kérdéseinek az volt a célja, hogy őt állítsa az ügy középpontjába. Többek között tudomására jutott, hogy az ügyész azt is megkérdezte a letartóztatott diákoktól: milyen magatartása volt Jordákyknak 1956 októbere végén, milyen hatása volt a diákságra, milyen jellegű előadásokat tartott a diákszervezetekben.¹⁰⁷ 1957. február 28-án pedig arról értesült, hogy megvolt a diákok pere. „Részleteket még nem tudok” – jegyezte fel, ám abban biztos volt,

¹⁰⁶ Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. In: Tófalvi: 2009, 341–342.

¹⁰⁷ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1957. 02. 19-i naplóbejegyzés.

hogy az egész egy megfélemlítési akció volt, amelyben „becsületes és szocialista fiatalokat vádoltak izgatással és nacionalizmussal”. Sőt még az is Jordáky fülébe jutott, hogy az ügyész szerint a diákok „több jogot akartak a magyarságnak, mint amivel a románok rendelkeztek.”¹⁰⁸

Nem írta alá a kolozsvári íróknak a magyarországi kollégákhoz intézett, 1957. január 1-jén kelt levelét sem. Mivel korábban is következetesen forradalomnak minősítette a budapesti eseményeket – nem pedig *ellenforradalomnak* –, nem volt kétséges, hogy megtagadja az aláírást. A levél szövegében egyébként a Kádár-kormány felé tett hűségesküről is szó esett, ugyanis az erdélyi magyar írók nyilatkozata a „munkás-paraszt kormányt” dicsérte, amely felvette a harcot az „ellenforradalommal”. A levelet nemcsak elkötelezett baloldali írók (mint a kommunista Nagy István, Balogh Edgár, Asztalos István vagy a szociáldemokrata Salamon László), hanem még korábbi polgári írók, költők (Kiss Jenő, Szentimrei Jenő vagy Molter Károly) is szignálták.¹⁰⁹ Ilyen szempontból Jordáky kiállása és az aláírás visszautasítása – annak biztos tudatában, hogy ez retorziókat von majd maga után – bátor tettnek, eszmei szilárdságban való megmaradásnak, sőt szocialista és nemzeti elkötelezettsége fenntartásaként is értelmezhető.

A letartóztatását megelőző napokban pedig észlelte a körülötte „elfogyott levegőt” is. „Az Egyetemen megint készül valami” – jegyezte fel. – „Valakik megint féltik a szocializmust tőlem. [...] Én szemben állok a szellemi fronton minden restaurációs és minden burzsoá felfogással, a régi idealista filozófia minden megnyilvánulásával... De itt nem arra van szükség, hanem ismét szocialistákkal kell megtölteni a börtönöket.”¹¹⁰ Észlelése helyesnek bizonyult, ugyanis pár nappal korábban őrizetbe vették a Bolyain tanító tanársegédeket, Dávid Gyulát és Varró Jánost. Ekkortájt

¹⁰⁸ EME, Jordáky-hagyaték, I/2. 1957. 02. 28-i naplóbejegyzés.

¹⁰⁹ Újévi levél a Magyar Népköztársaság íróihoz. In: *Utunk*. 12. évf. 1. (427) sz. (1957. január 1.) 1.

¹¹⁰ EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1957. 03. 8-i naplóbejegyzés.

beszélhetett Jordáky Varró feleségével is, hiszen a nőről jelentő ügynök feljegyezte, hogy „mindenki fél a letartóztatási hullámtól”. „Jordáky és Balogh Edgár is félnek” – folytatta. A Securitate ezt követően jutott arra az elhatározásra, hogy Jordákyt is letartóztatja.¹¹¹

Jordáky második letartóztatása és vizsgálati fogsága

Jordáky sejtelve hamar beigazolódott. Egy hónapra rá, 1957. április 8-án éjfél körül őrizetbe vették. Ezt azonban mégsem az egyetemi szervezkedések váltották ki, és Jordáky ügyét nem is a diákcsoportokéhoz rendelték hozzá, hanem a „Dobai-csoportéhoz”. Ezzel pedig ismét „a román állam területi biztonságát” fenyegetők között találta magát. Dobai Istvánt Jordáky 1945-ben ismerte meg, amikor az még diákja volt a Bolyai Egyetemen. Dobai később, 1956 nyarán meglátogatta az akkor ismét rövid ideig egyetemi tanár Jordákyt és a sajátos erdélyi kérdésekről folytatott beszélgetést vele. Dobai szerint Jordáky az Erdély területi hovatartozását firtató kérdésére azzal válaszolt, hogy „hagyjam békén, mert tizenkét évet¹¹² ült már a börtönben ezért a kérdésért”.¹¹³ A Dobaival való, 1956 nyarán történt találkozó tényét Jordáky naplója is megerősíti.¹¹⁴

A „Dobai-ügy” előzményéhez tartozik, hogy Dobai valamikor 1951 és '57 között az erdélyi kérdés megoldására egy memorandumot¹¹⁵ szerkesztett és azt több embernek – köztük

¹¹¹ Ügynöki jelentés a kolozsvári letartóztatások visszhangjáról. In: Bottoni: 2006, 230–232.

¹¹² Nyilván itt Jordáky a tizenkét év ítéletre gondolt, nem a börtönben töltött négy évre.

¹¹³ Dobai István kihallgatási jegyzőkönyve. In: Bottoni: 2006, 233–236. A jegyzőkönyvet lásd még Tófalvi: 2009, 126–132.

¹¹⁴ EME, Jordáky-hagyaték, I/2, 1956. 08. 7-i naplóbejegyzés.

¹¹⁵ Az erdélyi kérdés megoldása tárgyában tett javaslat. (Az ún. ENSZ-memorandum), 1957. február. In: Tófalvi: 2009, 27–46.

Jordákynak is – megmutatta.¹¹⁶ Ebben Dobai abból indult ki, hogy a Magyarország határain túli magyarok is a magyar nemzet részét képezik. A továbbiakban a trianoni békeszerződés különböző aspektusait elemezte és vetette papírra. A bevezetőben részletes, az összes, Magyarországgal szomszédos állam demográfiai helyzetét is összefoglalta, majd rövid értekezést adott a Kárpát-medence gazdaságáról. A békeszerződés gazdasági hatásairól is írt. Dobai a magyar állam felbomlását elsősorban annak soknemzetiségű voltával magyarázta. Szerinte, ha Trianon előtt voltak is nemzetiségi sérelmek, a különböző kisebbségek és a magyarok „békében éltek”. Trianon után viszont ennek fordítottja következett be. Az általános bevezető után rátért az erdélyi viszonyok részletes tárgyalására. Ennek szerkezete hasonló volt az általános bevezetőjéhez, vagyis először a demográfiai viszonyokat ismertette, majd rátért a gazdasági, kulturális, politikai kérdésekre. Dobai történetileg is ismertette az 1920 utáni erdélyi magyarság helyzetét. A nemzeti elnyomás legerőszakosabb periódusát az 1945 után létrejött román államszocialista berendezkedés időszakával azonosította. A korábban felsoroltakból azt a következtetést vonta le, hogy a jelenlegi nemzetiségi helyzet elfogadhatatlan, így azon valahogy változtatni kell.

Ezután a kérdés lehetséges megoldásait sorolta fel, szám szerint négyet. Az *első*: Erdély román uralom alatt maradása. Dobai szerint ez a leginkább „mellébeszélő” megoldás, mert ezzel a probléma valódi oka, a nemzetiségi területek kevertsége nem szűnik meg. Következésképp a nemzetiségi gyűlölködés fennmarad. A *második* megoldási lehetőségben ennek az ellenkezőjét, vagyis Erdély Magyarországhoz csatolását vetette fel. Dobai szerint ez lenne az egyik méltányos megoldás. Érvelését különböző kulturális és

¹¹⁶ A Memorandum bal felső sarkában az alábbi román nyelvű mondat szerepel/olvasható: „A Szekuritáté szervei a testi motozás során, 1957. március 20-án, amikor Márton Áron püspöktől tértem vissza, akkor találták meg.” Lásd: Gazda Árpád: Dobai István ENSZ-Memoranduma. In: *Kronika.ro* https://kronikaonline.ro/szempont/dobai_istvan_ensz_memoranduma (utolsó letöltés: 2024. július 13.)

gazdasági tényezőkre alapozta. Így szerinte Erdély „európai közigazgatást” kapott volna, „szakavatott emberek kezelésébe” kerülne – és ehhez hasonló magyar kulturális felsőbbrendűségi toposzokkal élt. Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy Magyarország esetleg nem lenne képes az erdélyi területeket integrálni és gazdasága beleroppanna a fejlesztésbe. Sőt, nemzetközi szempontból sem tartotta lehetségesnek ezt a megoldást, mivel „a világbéke sem nyerne semmit Erdély Magyarországhoz csatolásával.” A *harmadik* megoldást Dobai a független erdélyi államban látta. Szerinte ez mesterséges képződmény lenne, a nemzetiségi kevertség csakúgy fennmaradna, mint – a terület demográfiai adottságai folytán – a román többség uralma. Dobai szerint a románok sem lelkesednek az önálló erdélyi állam gondolatáért, így bármikor csatlakozhatnak Romániához. Mivel Dobai egyetemes magyar érdekekben gondolkodott, a független erdélyi állam létét a magyar érdekekkel ellentétesnek tartotta. Vagyis szerinte megmaradt volna Magyarország abban a „kilátástalan földrajzi, gazdasági és politikai helyzetben, mint addig”. Dobai a *negyedik* megoldás, vagyis Erdély kettéosztása mellett tette le a voksát. Szerinte ezzel korrigálni lehetett volna a trianoni sérelmet úgy, hogy az a románokat sem hozta volna teljesen lehetetlen helyzetbe. Összmagyar szempontból a megosztott Erdéllyel Magyarország nyersanyagokkal, gazdasági potenciállal növekedett volna. Előzményként pozitívan hivatkozott a második bécsi döntésre, ám beigazolódott „hibáinak az elkerülésével” kellett volna rendezni a kérdést. Végül leszögezte, hogy ez csak egy programterv; a nagyhatalmaknak kellene eldönteniük, hogyan osztják meg a területet a két érdekelt állam között. A második bécsi döntés utáni helyzetből azt a tanulságot vonta le, hogy a nemzetiségi kevertség továbbra is problémák forrása. „Váljanak végre külön azok, akik együtt nem tudnak élni!” – írta. Tervezetében ezért lakosságcserere hívott fel. Szerinte nem kell ragaszkodni a jelenlegi nyelvi határokhoz, ehelyett kompromisszumra kell törekedni. A megoldásnak az összmagyar nemzeti érdeket kellene figyelembe vennie. Arra is kitért, hogy ha a magyar kultúra szempontjából

fontos városok, műemlékek, kulturális létesítmények elvesztek volna is, a nagyobb cél, a nyugalom és a románokkal való békés egymás mellett élés érdekében ezt az áldozatot meg kellett volna hozni.¹¹⁷

1957. március 20-án Dobai Istvánt letartóztatta a Securitate, a memorandumot elkobozta, pár napra rá pedig elkezdték a kihallgatását is. Március 23-i kihallgatása alkalmával Dobai ismertette az „ENSZ-memorandumot” ismerők névsorát. A névsorban Komáromi József és Varga László mellett Márton Áron római katolikus püspök és Jordáky Lajos is szerepeltek. Dobai 1956-ban és '57-ben több alkalommal találkozott Márton Áronnal, hogy az erdélyi kérdést megbeszéljék, aki Dobait állítólag azzal engedte el, hogy nem támogathatja az indítványát, mivel ő a történelmi Magyarországon gondolkodik. Dobai 1956 nyarán felkereste Jordákyt is, akiről tudta, hogy „nacionalista”, hogy „az erdélyi autonómiáról és Erdély elszakításáról vallott nézeteiért volt letartóztatva.” 1957 februárjában ismét meglátogatta, és egy kötet 1848-as, francia nyelvű újság és 1956-os magyarországi lapok közé becsempészve adta át a memorandumot, hogy azt Jordáky olvassa el és véleményezze.¹¹⁸

Miután a Securitate őrizetbe vette Dobait, és tudomására jutott, hogy Jordáky is ismerte a memorandumot, 1957. március 21-én a titkosszolgálat egy kisebb egysége házkutatást tartott nála – ám akkor nem találtak semmilyen terhelő bizonyítékot. Jordáky persze még aznap éjszaka megszabadult a memorandum nála levő példányától, a papírlapokat felesége és testvére, Béla előtt összetépte, majd a papírfecniket a vécésészébe dobta és lehúzta.¹¹⁹ Letartóztatását követően Jordákyt nyilatkozattételre kötelezték a Dobai által szerkesztett memorandumról, melyet ő 1957. március 22-én el is készített. Ebben Jordáky felidézte a Dobaival való

¹¹⁷ ENSZ-memorandum. In: Tófalvi: 2009, 27–46.

¹¹⁸ Dobai István kihallgatási jegyzőkönyve. In: Bottoni: 2006, 233–236. Vö: Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. In: Tófalvi: 2009, 333.

¹¹⁹ Jordáky Béla tanúvallomása. Uo. 356–357.

találkozásait, és ismertette a Memorandum tartalmát is. Beismerte, hogy olvasta a dolgozatot, ám nem értett egyet annak tartalmával és a javasolt megoldásokkal sem. Elutasította, hogy ismét találkozzon Dobaival, és nem volt hajlandó Dobai ismerősét, Komáromit sem fogadni. Jordáky valószínűleg provokációtól tarthatott, ám az sem kizárt, hogy valóban elutasította Erdély kettéosztásának ötletét. Mivel már megtapasztalta a román kommunista börtönök valóságát és a Securitate módszereit, következetesen igyekezett távol tartani magát bármilyen „felforgató” cselekedettől. A Dobaitól elhatárolódó nyilatkozat azonban nem mentette meg. A többi letartóztatott és a diákok kihallgatásaiból ugyanis egyre több „kompromittáló elem derült ki”, így Jordákyt 1957. április 8-áról 9-ére virradó éjszaka ismét őrizetbe vették.

Már első kihallgatása alkalmával megfenyegették – miután tagadta, hogy bármilyen ellenséges tevékenységben részt vett volna –, hogy elégséges bizonyítékkal rendelkeznek „nacionalista tevékenységét” illetően, és ha továbbra is tagad, csak súlyosbítja vele a helyzetét.¹²⁰ 1957 áprilisa és október eleje közötti vizsgálati fogsága alatti kihallgatásainak több tematikai pontja volt. Ezek egyike Tamási Áron 1956-os őszi kolozsvári látogatása volt. E témában nemcsak Tamási napról napra végigkísért programját és kapcsolati hálóját térképeztettek fel Jordákyval (mikor, kivel, hol találkozott), hanem rátértek a Securitate szempontjából fontos ügyekre is. Április 11-én például Jordáky azt nyilatkozta, hogy Tamásival nem beszéltek az „erdélyi kérdésről”, itt tartózkodása alatt csak irodalmi és kulturális, illetve a magyarországi belpolitikai ügyeket (Petőfi-kör, népi írók stb.) beszéltek meg.¹²¹ A vallatók kíváncsiak voltak Tamási és a diákok találkozására is. Miután Jordáky felidézte az 1956. október 17-én történeteket, azt állította, hogy a találkozó végén a diákok „nacionalista kérdéseket kezdtek feszegetni”. Holott csak az történt, hogy a tanulók a magyarországi írók munkáinak romániai terjesztése kapcsán emelték fel a

¹²⁰ Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. Uo. 306.

¹²¹ Uo. 311.

hangjukat. Arra a kérdésre, hogy miért nem foglalt állást a diákok „nacionalista megnyilvánulásaival” szemben, Jordáky azt válaszolta, hogy 1955-ös szabadulása után csak tudományos kérdésekkel foglalkozott, és elhatározta, hogy nyilvános gyűléseken nem szólal fel.¹²² Állításának van némi igazságtartalma, ám azt is hozzá kell tenni, hogy nemcsak saját elhatározása miatt nem szólalhatott fel, hanem azért sem, mert a párt vagy az egyetem vezetősége nem is engedélyezte azt. Mikor nekiszégezték a vádat Jordákynek – hogy tudniillik a diákok viselkedéséért ő lett volna felelős –, tagadott. Szerinte *általában* felelős lehetett az egyetemi légkörért, egyénileg azonban nem befolyásolhatta a hallgatókat.¹²³ Vallatása során az egyetemistákkal kapcsolatban fokozatosan tett terhelő vallomásokot. Például csak a már letartóztatott és elítélt diákok – köztük Bartis Ferenc – személyazonosságát fedte fel, amikor arról kérdezték, kik viselkedtek „nacionalista” módon a Tamási-találkozón.¹²⁴ Kihallgatásainak másik fontos pontja az 1956-os őszi magyarországi események jellege/minősítése volt. Jordáky a vizsgálati fogság ideje alatt is – például április 23-án – „népi és nemzeti forradalomnak” mondta a magyarországi eseményeket. Rokonszenvét fejezte ki a Petőfi-körrel és a Nagy Imre-kormány intézkedéseivel kapcsolatban.¹²⁵ Itt is felmerült „káros” hatása az egyetemi ifjúságra, és itt Jordáky bevallotta, hogy a már elítélt Várhegyi Istvánnal is megbeszélték a magyarországi eseményeket.¹²⁶

A Securitate – megszokott gyakorlatához híven – más letartóztatott csoportoktól is megpróbált Jordákyra nézve terhelő „bizonyítékokat” gyűjteni. Így belső utasításban parancsba adták, hogy a letartóztatott bolyais diákoktól tudják meg, milyen szerepe volt Jordákynek a diákszövetség programtervezetének

¹²² Uo. 314.

¹²³ Uo.

¹²⁴ Uo. 325.

¹²⁵ Uo. 315.

¹²⁶ Uo. 316.

elkészítésében.¹²⁷ Az 1956-os események megítélésével – és Tamási Áronnal – kapcsolatban Jordáknak több alkalommal is vallania kellett, de a magyarországi népi mozgalomról is kérdezték.¹²⁸

A „Dobai-csoporttal” és az ENSZ-memorandummal kapcsolatos kérdésekre őrizetbe vételét követően majdnem egy hónappal került sor. Így Dobai Istvánval való kapcsolatáról 1957. május 9-én kellett először bővebben beszélnie: ismertette a memorandumot, de elhatárolódott tőle, mert úgymond „revizionista” tartalma volt. Ugyanekkor azt is nyilatkozta, hogy miután olvasta a memorandumot és nyilvánvalóvá vált előtte annak nemzetbiztonsági kockázata, mégsem jelentette az állambiztonsági szerveknek.¹²⁹ Azt is pontosította, hogy Dobaival 1957 februárja óta nem találkozott, és az anyagokért már nem Dobai, hanem Komáromi József jött. Ám amikor Komáromi felkereste Jordákyt, a professzor akkor még nem olvasta a tizenöt oldalas memorandumot, és miután elolvasta azt, visszautasított bármiféle találkozót a fent nevezettekkel. Úgy gondolta, baja származhatna belőle.¹³⁰

Miközben folytak a kihallgatások, 1957. május 27-én Virgil Pop bűnügyi nyomozó kísérletet tett Jordáky tevékenységének összegzésére, melynek konklúziójaként Jordáky vád alá helyezését is javasolta a Securitate felsőbb szerveinek (hiszen addig csak vizsgálati fogságban volt). Pop megállapította, hogy Jordáky olvasta a Dobai által szerkesztett memorandumot, ám a terhelő bizonyítékok nem találták meg a lakásán, ezért nem tudható hogy a tanulmányozásban meddig jutott. Legfőbb bűne az volt, hogy nem jelentette az állambiztonsági szerveknek az emlékiratot és annak tartalmát.¹³¹

Utolsó kihallgatására 1957. június 4-én délelőtt került sor. Ekkor Jordáky ismét felemlgette Dobaival való ismeretségét, a

¹²⁷ Uo. 318.

¹²⁸ Uo. 319–324.

¹²⁹ Uo. 334–335.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Jordáky Lajos ellen vád alá helyezési határozat. Uo. 350–351.

memorandum megismerésének körülményeit, és azt is hangoztatta, hogy pár nappal később Komáromi Józsefnek átadta a terhelő anyagokat, azt állítva, hogy nem olvasta magát a memorandumot.¹³² Jordákynek több kihallgatáson már nem kellett részt vennie (legalábbis a jegyzőkönyvekben nem szerepel, hogy kihallgatták volna). A Dobai-ügy tárgyalása előtt, 1957 szeptemberében Jordákyt Bukarestbe, a Belügyminisztérium börtönébe szállították. Itt kihallgatta a legfőbb ügyész (Augustin Alexa), majd ezt követően felülvizsgálták a büntetőjogi besorolását és elrendelték szabadon bocsátását. 1957. szeptember 4-én engedték el.¹³³

A Dobai-per alkalmával az „ENSZ-memorandum” ügyében az elsőfokú tárgyalást 1957. szeptember 24-e és 26-a között tartották a hírhedt Macskási Pál katonai hadbíró elnökletével. Dobai ügyvédje kérte Jordáky beidőzését a védelem tanújaként, ám ezt visszautasították.¹³⁴ 1957. november 5-én igen súlyos büntetésekkel meghozták az elsőfokú ítéletet. Így Dobai Istvánt életfogytiglani kényszermunkára, Komáromi Józsefet és Kertész Gábort 25 évi kényszermunkára, Bereczki Andrást 15 évi kényszermunkára, Gazda Ferencet 10 év, Nagy Józsefet 5 év szigorított fegyházbüntetésre, Dobri Jánost 6 év, László Dezsőt pedig 5 év börtönbüntetésre ítélték.¹³⁵

Jordáky Lajos 1957 őszén – szabadulása után – egy megalázó önkritikára kényszerült. Szeptember 3-án a Securitate előtt írt egy nyilatkozatot, amelyet aztán Kolozsváron az RMP tartományi nagygyűlése előtt egy hónappal később, 1957. október 4-én olvasott fel. Jordáky beszédét több nagyobb magyarlakta város tartományi bizottsága – így például Marosvásárhelyen is – „feldolgozta”. Valószínűleg a szabadon engedés feltétele lehetett a nyilatkozat,

¹³² Jordáky Lajos ellen vád alá helyezési határozat. Uo. 355.

¹³³ Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL), 847-es fond (Jordáky Lajos hagyatéka), 10. ő. e. 19 (A Legfelsőbb Katonai Törvényszék szabadon bocsájtó igazolása).

¹³⁴ Törvényszéki végzés a Dobai-csoport ügyében, 1957. szeptember 24–26. In: Tófalvi: 2009, 545–557.

¹³⁵ Uo. 6.

illetve a „kommunista önkritika gyakorlása”, sőt feltételezhetően meg is fenyegethették, hogy többé ellenzéki tevékenységet ne folytasson és ne bírálja a rendszert. A kolozsvári ülésen a tartományi pártvezetőség mellett értelmiségiek, egyetemi oktatók és írók vettek részt. Felolvasott nyilatkozatában Jordáky a magyar nacionalizmust „ismerte be” legfőbb hibájaként. Közéleti pályafutására visszatekintve azt állapította meg, hogy 1942/43-ban „a nacionalizmus felé hajlottam”, „gőgös lettem” és „a »haladó hagyományokat« egyesek helytelenül értelmezték és ilyen hatások engem is befolyásoltak”.¹³⁶ Önkritikájában az 1944. végi, 1945. eleji eseményekre visszaemlékezve kijelentette: „Ahelyett, hogy a Párt akkori helyes vonalán maradtam volna a nemzeti kérdésekben, én autonómista maradtam és úgy látom, hogy az autonómizmus gyökere lényegében a nacionalizmusban állott.”¹³⁷

Először fordult elő, hogy nyilvánosan ellenforradalomként bélyegezte meg az 1956-os magyarországi eseményeket is. A továbbiakban a kommunista önkritika összes szövegét felsorolta, úgymint: „több kérdésben a magyar ellenforradalom idején ingadoztam és megfeledeztem a forradalmi éberségről az ellenforradalmárokkal szemben”; „bizonyos egészségtelen irodalmi és szellemi irányzatok hatása alatt, valamint azon barátság következtében, amely sok magyarországi íróhoz és társadalmi aktivistához fűzött, 1956. október 23-án rokonszenveztem Nagy Imre, az Írószövetség és a Petőfi-kör által vezetett akciókkal”; „egyetértettem azokkal, akik azt állították hogy népi és nemzeti forradalom megy végbe az MNK-ban [Magyar Népköztársaság]”; „nem vettem részt és passzív maradtam a magyarországi ellenforradalom okainak és céljainak a leleplezésével kapcsolatban, nem írtam alá az RNK magyar íróinak a felhívását az MNK íróihoz”

¹³⁶ A román nép és az együttélő nemzetiségek testvéri barátságának szüntelen erősítéséért. In: *Igazság*. 19. évf. 238. sz. (1957. október 10.) 1–2. A marosvásárhelyi MAT-pártbizottság napilapja, az *Előre* is közölte. A román nép és az együttélő nemzetiségek testvéri barátságának szüntelen erősítéséért. In: *Előre*. 11 évf. 3012 sz. (1957. október 15.). 2–3.

¹³⁷ PIL, 847-es fond, 10. ö.e. 11–17.

stb.¹³⁸ Mindebből az látszik, hogy Jordákyt vagy erőteljesen megfélemlítették, vagy maga döntött úgy, hogy nyilvánosan vállalja a párt által elvárt szerepet, véleményét pedig magának tartja meg. Erről pontosabb ismeretünk nem lehet, mivel 1957 és 1961 közötti magánnaplója hiányzik. Felszólalását követően került sor a résztvevők hozzászólásaira. Elsőnek Demeter János mutatott rá Jordáky személyi hibáira (felfuvalkodottnak, becsvágyónak és gögösnek mondta), majd deklarálta: Jordáky tévedett abban, hogy a jelenlegi népi demokratikus berendezkedést kritizálta, mert „Romániában a magyar kulturális, irodalmi és tudományos tevékenységnek sohasem voltak olyan távlatai, mint amilyeneket a népi demokratikus állam teremtett”.¹³⁹ Balogh Edgár Jordáky „fogyatékos marxista-leninista képzettségével” magyarázta hibáit. Ezért történhetett meg, hogy Jordákynek olykor nacionalista kilengései voltak. A továbbiakban pedig a párt lenini gyakorlatának – a párt mint forradalmi élcsapat eszméjének elfogadása – hiányosságait róta fel Jordákyra. „A párt vezető szerepének elismerése helyett a tömegek spontán mozgalmának képzelte el a szocializmus megvalósítását. A proletárdiktatúra marxista-leninista tételét bizonyos kispolgári felfogással helyettesítette” – mondta Balogh.¹⁴⁰ A Bolyai Egyetem új rektora, Takács Lajos is vádakát fogalmazott meg Jordákyval szemben. Szerinte Jordáky „a felszabadulás után” nem vett részt „a demokráciáért folytatott küzdelemben”. Beszédében a „külföldi reakció” és a belső ellenzék között talált kapcsolatot, és megállapította, hogy Jordáky „ingadozó magatartása, amely egyes az egyetemen tartott, hibákkal és téves megfogalmazásokkal tarkított előadásában megnyilvánult [...] vezetett el oda, hogy a reakció a saját emberének tekintette...”¹⁴¹ A továbbiakban felhívta Jordákyt: közölje a diákokkal, hogy

¹³⁸ A román nép és az együttélő nemzetiségek testvéri barátságának szüntelen erősítéséért. In: *Igazság*. 19. évf. 238. sz. (1957. október 10.) 1–2.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ Uo.

félrevezette őket, és még „alaposabb önbírálatot kell gyakoroljon”. Nagy István munkásíró „megelégedéssel fogadta” Jordáky önkritikáját, ám rámutatott, hogy jobb lett volna, ha ezt Jordáky már 1946-ban megtette volna, és már akkor „leszámol nacionalizmusával”. Nagy István szerint eleve ugyanezekért a hibákért zárták ki 1946-ban az RKP-ból. Nemcsak a magyar kommunisták, hanem román értelmiségiek, így Constantin Daicovicu, Emil Petrovici vagy Raluca Ripan is felszólaltak. Többnyire Jordáky „nemzeti gögjét” hangoztatták, és azt állították, hogy elutasította a baráti kapcsolatokat a román értelmiségiekkel. Többen felróták Jordákynek, hogy „olcsó népszerűség hajhászása és a szerénység teljes hiánya” jellemezte működését. A felszólalók hozzászólásait követve valószínűsíthető, hogy a kolozsvári baloldali értelmiség a maga gyöngéit is Jordákyra vetítette rá és fogalmazott meg kritikát vele szemben azért, hogy saját helyzetét mentse.

A bírálatok után Jordáky kapott szót. „Úgy érzem, hogy minden felszólaló – magyar és román egyaránt – tényleges elvtársi segítséget nyújtott nekem.” A továbbiakban ifjúságát, az „ausztromarxista reformista tanokat” tette felelőssé azért, mert nacionalista lett, nem pedig marxista-leninista. Ami ifjúságát és eszmei fejlődését ismerve teljes önellentmondás, hiszen fiatal éveit alatt leginkább a „reformizmussal”, Bernstein nézeteivel, a „szociáldemokrata jobboldallal” „harcolt”. Beszéde végén rámutatott arra, hogy a nemzeti kommunizmus azonos a „hírhedt nemzeti szocializmussal” és „a proletárdiktatúra és a nemzeti kommunizmus két homlokegyenest ellenkező fogalom, a kettő eleve kizárja egymást.”¹⁴² Azért is lehetett ez a nyilvános ülés megalázó számára, mert olyan dolgokat kellett magára vállalnia és azokért bírálatokat elszenvednie, amelyek nem vagy csak kis mértékben voltak valóságosak.

Az értelmiségi hozzászólások után az RMP KB két küldöttje – Fazekas János és Leonte Răutu –, majd pedig a tartományi első titkár, Vasile Vaida összegezték a gyűlés eredményét. Itt olyan

¹⁴² Uo.

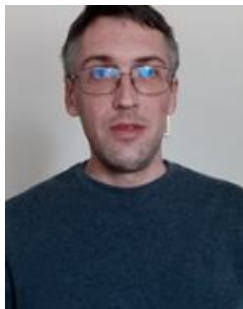
sablonos szövegeket ismételték, hogy „sikeresen elítélték Jordáky nacionalista nézeteit és tevékenységét”, és „elvtársi segítséget nyújtottak, hogy megszabadulhasson ettől a veszélyes betegségtől”. Rámutattak arra, hogy az erdélyi magyar értelmiség helyesen cselekedett amikor elítélte a budapesti „ellenforradalmat”, és az RMP „helyes nemzetiségi politikáját” emelték ki. Leginkább Fazekas fogalmazott meg súlyos ítéletet, amikor Jordákyt megfosztotta identitásának legfontosabb elemétől, a marxizmustól. Azt állította: Jordáky „nem értette meg a proletárdiktatúrára vonatkozó marxista-leninista tételeket, [...] vagyis nem vált marxistává.” Súlyos bírálatában kijelentette, hogy Jordáky tevékenységét „a demagógia és a nemzeti gög” itatta át, ezért nem tudott a románok és magyarok közeledésért harcolni, inkább a „nemzeti elzárkózás és a kulturális elszigetelődés nacionalista irányzatának” lett a hirdetője.¹⁴³

1957-es ügyének (letartóztatásának, majd nyilvános önkritikájának) eredményeképpen Jordákyt eltávolították az egyetemről, és 1957. október 1-jétől a Román Akadémia kolozsvári Történeti Intézetének tudományos kutatójává nevezték ki.¹⁴⁴ A hatvanas évek közepéig belső emigrációban élt, ám 1964-ben ismét problémája adódott a Securitatével, ugyanis belekeveredett a volt szociáldemokraták által szerkesztett újabb memorandum ügyébe, így ismét a Securitate elé citálták és kihallgatásoknak vetették alá. Ez az ügy végül csak figyelmeztetéssel zárult, politikai kontrollját pedig a román titkosszolgálat állandó megfigyelése garantálta. Életének következő fordulópontja 1972 elején volt, amikor a korábbi évek marginalizációjába belefáradva úgy döntött, visszatér az RKP soraiba. Pályája ekkor a rendszerkonform értelmiségi tipikus elemeit mutatta: előadásokat tartott, megjelenhettek könyvei, különböző párt- és kulturális eseményekre járt, sőt még külföldre is utazhatott. 1974-ben gyors lefolyású betegség következtében halt meg.

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ EME, Jordáky-hagyaték, II/23 (Egyetemi oktatásba való visszavétel iratai), Jordáky publikációs listája, munkahelyei listája.

Jordáky ahhoz az erdélyi magyar értelmiségi csoporthoz tartozott, amelynek tagjai az államszocialista totalitárius diktatúra időszakában hithű baloldaliakként vállalták az erdélyi magyar kisebbség képviselői szerepét. Ezt a szerepet az ambivalens diskurzus használata jellemezte. Az tudniillik, hogy egyszerre voltak rajongói és működtetői az államszocialista rendszernek, ugyanakkor, mivel kisebbségi származásúak voltak, sohasem lehettek bennfentes részesei a bukaresti hatalomnak és a román államnak és nemzetépítésnek. Ennek megfelelően Jordáky a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején öntudatosan kombinálta akkori friss rehabilitációját az óvatos hatalomkritikával.

ZOLCSÁK ATTILA¹⁴⁵

Miguel Enríquez és a MIR (1965–1975)

Miguel Enríquez, a chilei forradalmi mozgalom egyik meghatározó alakja, a Mozgalom a Forradalmi Baloldalért (Movimiento de Izquierda Revolucionaria, MIR) vezetőjeként vált ismertté. Az 1960-as években, amikor Latin-Amerika számos országában felerősödtek a marxista és forradalmi eszmék, Enríquez és társai a radikális változások mellett kötelezték el magukat – céljuk a

¹⁴⁵ Zolcsák György Attila – történész PhD, független kutató.

szocialista forradalom volt Chilében. Miguel Enríquez vezetésével a MIR kiemelkedő szerepet játszott a chilei baloldali mozgalomban, különösen az 1970-es években, amikor a szervezet szembeszállt Augusto Pinochet brutális katonai diktatúrájával. A MIR soha nem tudta „kiforni magát”, így története több periódusra osztható: jelen cikk a MIR történetének első felére koncentrál, az 1965-ös alapításától az 1974-ben elszenvedett – ideiglenes – vereségéig tartó / az 1965-ös

alapítása és az 1974-ben elszenvedett – ideiglenes – veresége közti szakaszra.

Bevezetés

Chile hagyományosan demokratikus államként tekintett magára, nem volt tradíciója sem a térségre jellemző katonai puccsoknak, sem pedig a gerillamozgalmaknak. Mint ismert, az 1973-as katonai puccs óriási törést jelentett az előbbit illetően; kevésbé ismert viszont, hogy ezzel párhuzamosan gerillamozgalmak is kibontakoztak. Mind a katonai diktatúra, mind a gerillaharc gyökerei az 1960-as évekre nyúlnak vissza. A cikk az utóbbit veszi szemügyre, a fegyveres harcot vállaló új forradalmi baloldal kialakulásán, vitáin, fő szervezete, a MIR megszületésén és fejlődésén, valamint legfontosabb vezetője, Miguel Enríquez személyén keresztül.¹⁴⁶

A kontextus megértéséhez az 1960-as évek Chiléjével is röviden meg kell ismerkedni. A korszakot az ún. „importhelyettesítő iparosítás” kifulladására és az ebből származó, egyre éleződő politikai, gazdasági és társadalmi feszültségek jellemezték. Ez a válság hozzájárult ahhoz, hogy a chilei baloldal új utakat kezdett keresni;

¹⁴⁶ A szakirodalomban bővebben lásd: Donoso, Igor Goicovic: *Temas y debates en la historia de la violencia política en Chile*. In: *Contenciosa*. 2. évf. 3. sz. (2013) 29.

az egyik megoldás a MIR megszületése lett.¹⁴⁷ Ezzel összefüggően a társadalomban megjelent a *pobladores* nevű társadalmi réteg, mely a vidékről a városokba áramlott parasztságból állt. A klasszikus munkásosztályba való integrálódásuk csak részleges volt, és mivel erőteljes hajlandóságot mutattak az önszerveződés, valamint a föld-, gyár- és lakásfoglalások iránt a radikális baloldal fő társadalmi bázisává váltak.¹⁴⁸

A politikai élet három fő részre tagozódott. A jobboldalt képviselte a PN (Partido Nacional); középen helyezkedett el a PDC (Partido Demócrata Cristiana, a szakirodalom inkább DC néven hivatkozik rá), végül a baloldal, melynek fő erejét a PS (Partido Socialista) és a PCCh (Partido Comunista de Chile) képezte. A balratalódást jól mutatja, hogy az 1958–1964 között kormányzó PN-t előbb a DC (1964–1970 között), majd 1970-ben az utóbbit pedig az UP (Unidad Popular), a baloldal választási szövetsége váltotta a hatalomban.

¹⁴⁷ Donoso, Igor Goicovic: Pueblo, conciencia y fusil. El Movimiento de Izquierda Revolucionaria (MIR) y la irrupción de la lucha armada en Chile (1965–1990). In: Pozzi, Pablo A. – Pérez, Caludio (szerk.): *Por el camino del Che. Las guerrillas latinoamericanas 1959–1990*. Universidad de Buenos Aires – Universidad Academia de Humanismo Cristiano – Red Latinoamericana de Historia Oral – Imago Mundi, Buenos Aires, 2012. 203–241. 203–207.

¹⁴⁸ Bővebben lásd: Lagos, Patricio: Luchar, Crear, Guerra Revolucionaria: Aproximaciones al problema de la estrategia político-militar en el Periodo Prerrevolucionario del Movimiento de Izquierda Revolucionaria, MIR de Chile (1970–1973). In: *Cuadernos de Marte*. 8. évf. 13. sz. (2017) 297–327. 311.; Gutiérrez, Cristina Luz García: Movimiento de la Izquierda Revolucionaria (MIR). In: Azcona, José Manuel – Ríos Sierra, Jerónimo: *Historia de las guerrillas en América Latina*. Los Libros de la Catarata, 2019. 242–264. 243.; Garcés Fuentes, Magdalena del Pilar: *Terrorismo de estado en Chile: la campaña de exterminio de la DINA en contra del MIR*. Universidad de Salamanca Tesis Doctoral Programa de Doctorado “Pasado y presente de los derechos humanos” Facultad de Geografía e Historia Departamento de Historia Medieval, Moderna y Contemporánea, Salamanca, 2016. 134–137.

A radikális baloldal és a MIR megszületése 1965-ben

A fegyveres gerillamozgalom megszületésének okait illetően a chilei történetírásban több nézet is található. A korabeli chilei jobboldal – nem meglepő módon közönséges bűncselekményként azonosította a MIR akcióit. Egy másik megközelítés a gerillaharcot – Chile említett demokratikus sajátosságai alapján – külföldi, mindenekelőtt kubai „importnak” tekintette; ennek sajátossága, hogy a baloldal egy része, így a PCCh (Partido Comunista de Chile – Chilei Kommunista Párt) is ennek a teóriának a védelmezője volt – legalábbis 1973-ig. A harmadik megközelítés – némiképp az előbb említetthez kapcsolódva – a „szélsőségek összeérnek” gondolatának chilei verziója: ez kiterjeszti a vizsgálódást a jobboldali erőszakra is, feltételezve, hogy a két szélsőség egymást erősíti. E teória szerint a chilei demokrácia 1973-as bukásának egyik fő oka, hogy „egymást erősítő” szélsőséges akciók spiráljába került.¹⁴⁹

Az említett három teória lényeges pontokon nem mond ellent egymásnak. A következőkben azonban egy negyediket fogunk alaposabban szemügyre venni, ami abból indul ki, ahogy maga a radikális baloldal tekintett magára. Ennek jellegzetessége, hogy eleve elutasítja az „erőszakmentes” chilei történelmet, mítosznak nevezve azt. Eszerint az erőszak alkalmazása az uralkodó oligarchia és az állam részéről folyamatosan jelen volt a chilei történelemben az indián területek meghódításától kezdve, és a demokratikus intézményrendszer csak elfedte azt; ennek a felfogásnak a legcsattanósabb érvét 1973. szeptember 11-én Augusto Pinochet puccsa szolgáltatta.¹⁵⁰

A gerillamozgalom megszületéséhez kétségtelenül hozzájárult egy – fentebb említett –lényeges külső tényező, a kubai forradalom 1959-es győzelme. Fidel Castro és Che Guevara győzelme óriási hatást gyakorolt a chilei baloldalra. A kubai forradalom

¹⁴⁹ Palieraki, Eugenia: La opción por las armas. Nueva izquierda revolucionaria y violencia política en Chile (1965–1970). In: *Polis. Revista Latinoamericana*. 8. évf. 19. sz. (2008)

¹⁵⁰ Uo.

megerősítette azt a gondolatot, hogy a fennálló rendszer fegyverrel megdönthető, hozzájárult egy új, forradalmi morál, kultúra, taktika, stratégia létrejöttéhez, és ezt tudatosan igyekezett elterjeszteni Latin-Amerikában.¹⁵¹

Érdeemes azonban kiemelni, hogy a fegyveres harc gondolatának a megjelenése nem azt jelentette, hogy a chilei radikális baloldaliak egységesen mellé álltak, míg a politikai spektrum többi résztvevője egységesen elutasította volna. Valójában a radikális baloldaliak megosztottak voltak a kérdésben, ugyanakkor a parlamentáris demokrácia eszköztárán való erőszakos „átlépés” gondolata úgyszólván mindenhol megjelent, a mérsékelt baloldaltól a szélsőjobboldalig. Eduardo Frei kereszténydemokrata politikus elnöksége (1964–1970) alatt a chilei társadalom és politika úgyszólván minden szektora radikalizálódott; mindez azt mutatja, hogy a MIR és a gerillamozgalom kialakulása a jobboldal ismétlődő vádjaival szemben nem vezethető vissza pusztán a forradalmi Kuba közvetett és közvetlen befolyására.¹⁵²

Arról nem is beszélve, hogy egy stabil, erős és működő demokráciát eleve kétséges, hogy a kubai propaganda meg tudott volna rendíteni, elvégre külső impulzusok nem csak Kubából érkeztek. Az 1960-as évek chilei radikális baloldalára szintén hatást gyakorolt a kibontakozó antikolonialista küzdelem, a vietnámi háború, a Felszabadítás Teológiája, az el nem kötelezettek mozgalma és az 1968-as diákmozgalmak is, valamint elméleti téren Che Guevara és más ismert marxista szerzők mellett a korszakban kibontakozó újbaloldal is. A MIR e változatos eszmeáramlatok hatása alatt született, mely rányomta bélyegét a szervezet belső

¹⁵¹ Uo. Érdeemes ugyanakkor megjegyezni a külső hatás – nevezetesen az USA – szerepét a latin-amerikai diktatúrák létrejöttében is, mely a Nemzetbiztonsági Doktrínán keresztül fejtette ki hatását. Vidal, Hernán: *El movimiento de la izquierda revolucionaria (MIR) de Chile en la justicia transicional*. Alternativas, Santiago, 2013. 29–32.; Zolcsák Attila: A Pinochet-rendszer születése. A nemzetbiztonsági doktrína és a neoliberalizmus egyezsége. In: *Világtörténet*. 13. évf. 1. sz. (2023) 81–97.

¹⁵² Palieraki: 2008.

vitáira is. Külön érdemes megemlíteni a vilárendszer-elmélet hatását.¹⁵³

A chilei baloldal legnagyobb erejét a korszakban a Szocialista Párt (PS – Partido Socialista) jelentette. A szervezet ideológiai profilja nem volt egyértelmű, ugyanis több szervezet fúziójaként jött létre és több ideológiai áramlatnak is helyt adott, melyek közül témánk szempontjából a trockizmust érdemes kiemelni.¹⁵⁴ A szintén jelentős kommunista párt, a PCCh, egy parlamenti utat követő kommunista párt volt, mely a korszakban élesen elvetette a fegyveres harc gondolatát, és eszmeiségében inkább a formálódó eurokommunizmushoz állt közel. Összességében elmondható, hogy a chilei baloldalon belül a PCCh egy mérsékelt erőnek számított. A radikális baloldalon jelen volt a maoizmus¹⁵⁵ és az anarchizmus is.

A MIR több kis radikális baloldali szervezet egyesüléséből jött létre: 1. A Movimiento 3 de Noviembre (M3N) egy 1961-es sztrájk radikalizálódott aktivistáiból állt. 2. A Vanguardia Revolucionaria Marxista (VRM) egy trockista párt volt. 3. Továbbá részt vettek benne egy cipész szakszervezet kisebb trockista pártokhoz és egy anarchista szervezethez tartozó küldöttei.¹⁵⁶

A MIR-t 1965-től 1967-ig az ún. „régí generáció” irányította Enrique Sepúlveda vezetésével, döntően trockista eszmeiséggel. Utóbbiak a chilei baloldal legerősebb csoportjában, a Salvador Allende vezette PS tagságában is komoly befolyással rendelkeztek. A párt megszületéséhez döntő módon járult hozzá Allende 1964-es választási veresége, melynek hatására a párton belüli trockisták egy

¹⁵³ Leiva, Sebastián – Neghme, Fahra: *La política del Movimiento de Izquierda Revolucionaria (MIR) durante la Unidad Popular y su influencia sobre los obreros y pobladores de Santiago*. USACH, Santiago, 2000. 24–52.

¹⁵⁴ Chile számtalan apró trockista szervezettel rendelkezett a 20. század folyamán. Történetükről röviden lásd: Lagos, Patricio: Pueblo, Conciencia, Guerra Revolucionaria: Aproximaciones al problema de la estrategia político-militar en el periodo fundacional del Movimiento de Izquierda Revolucionaria, MIR de Chile (1965–1970). In: *Cuadernos de Marte*. 6. évf. 9. sz. (2015) 11–44. 19–23.

¹⁵⁵ Uo. 23–28.

¹⁵⁶ Uo. 31–34.

része nyíltan szakított az általuk illúziónak tekintett demokratikus úttal. A kiábrándult szocialisták mellett a párthoz anarchisták és kommunisták is csatlakoztak.¹⁵⁷ A MIR megerősödéséhez általában is hozzájárult a fennálló rendszerbe „túlzottan” integrálódott baloldali pártokkal szembeni kritika. Ennek ideológiai alapja a trockizmustól örökölt gondolat, vagyis a „szakaszosság” elvetése volt; tehát a MIR úgy vélte, hogy a szocialista forradalmat nem előzi meg egy demokratikus. Ebből következően vetették el a hagyományos baloldal parlamentarizmushoz kötődő eszköztárát is.¹⁵⁸

E sokszínűség már az alapító kongresszuson nézeteltérésekhez vezetett. 1965. augusztus 14–15-én tartották meg a MIR első kongresszusát 94 delegálttal. Közös elem volt a Moszkvától, Pekingtől és a IV. Internacionálétól való függetlenség kimondása, illetve a magas szintű teoretikus alapok lefektetésére való törekvés. Az Elvi Nyilatkozat a marxizmus-leninizmus mellett a „permanens forradalom” elvét is kimondta.¹⁵⁹ A vezető szerepben lévő trockisták – köztük a történész, Luís Vitale nevét érdemes kiemelni – elfogadták a fegyveres forradalom gondolatát, azonban azt a „régí” sémák szerint értelmezték; vagyis annak akkor szabad megindulnia, amikor a munkásosztály széles tömegei elfogadják azt, ellentétben Che Guevara elképzelésével, aki fordított sorrendben gondolkodott. A MIR politikai-katonai téziseit kidolgozó egykori szocialista, Miguel Enríquez azonban döntően Che Guevara „foco-elve”, illetve Mao Ce-tung¹⁶⁰ „Hosszú Népi Háború” gondolatkörére épített. A végeredmény a trockista, maoista és guevarista elképzelésekből egyaránt merítő „*Guerra Revolucionaria*” elmélete

¹⁵⁷ Palieraki: 2008.

¹⁵⁸ Donoso: 2012, 209.

¹⁵⁹ MIR: *Declaración de principios*. Santiago, 1965. augusztus.

https://www.archivochile.com/Archivo_Mir/Doc_Agosto_65_a_67/miragosto65_a670001.pdf (utolsó letöltés itt és a továbbiakban: 2024. szeptember 1.)

¹⁶⁰ Gutiérrez: 2019, 246–248.

lett; az első fegyveres felkelésre vonatkozó program a chilei baloldal történetében.¹⁶¹

A MIR első periódusa: 1965–1970

Az 1966-os II. kongresszuson tovább éleződtek az ellentétek, mivel a trockista szárny bizalmatlanul tekintett a vidéki gerillaharc gondolatára. A vita a trockisták vereségével végződött, mivel óvatos taktikájuk nem tudott hitelesnek látszó alternatívát mutatni a kibontakozó társadalmi erjedésben. 1967-ben vette át a vezetést a MIR III. kongresszusán a szocialista diákmozgalomból érkezett, akkor mindössze 25 esztendőes Miguel Enríquez, aki 1969-ben a régi trockista szárnyat el is űzte a MIR-ből; a váltás egyben egy generációs cserét is jelentett.¹⁶² Ezzel párhuzamosan a MIR tagsága bővült, míg a távozók új, szakadár szervezeteket hoztak létre, melyek nem tettek szert nagyobb jelentőségre.¹⁶³ A MIR ezzel vált egységes arculatú, fegyelmezett szervezetté; ez utóbbira az új főtitkár különösen nagy hangsúlyt fektetett. A párt gyors fejlődésnek indult.¹⁶⁴

1967-től a gerillaharc elve elméletben elfogadottá vált a MIR-ben, a gyakorlati alkalmazása azonban korántsem volt egyértelmű. Eleinte Che Guevara és Mao példáját követve a vidéki gerillaharc megszervezésére fektették a hangsúlyt. 1968-ban két titkos

¹⁶¹ Lagos: 2015, 35–37. Említésre méltó, hogy a MIR elítélte a Szovjetunió 1968-as bevonulását Csehszlovákiába, világosan elhatárolva magát a PCCh-tól. Garcés Fuentes: 2016, 124–125.; *El MIR y los sucesos de Checoslovaquia*. 1968. szeptember.

https://www.archivochile.com/Archivo_Mir/Doc_68_a_10_sept_73/mir68a7300_03.pdf

¹⁶² Ezzel párhuzamosan a legradikálisabbak is távoztak, létrehozva az MR2-t (Movimiento Revolucionario Manuel Rodríguez). Palieraki: 2008.; Lagos: 2015, 37–39.

¹⁶³ Lagos: 2017, 307.; Gutiérrez: 2019, 250.

¹⁶⁴ Calderón López, José: *La política del Movimiento de Izquierda Revolucionaria (MIR) durante los dos primeros años de la Dictadura Militar (1973–1975)*. Tesis para optar al grado de Licenciado en Historia, Departamento de Historia, Universidad de Santiago de Chile, Santiago de Chile, 2009. 25–29.

kiképzőközpontot is létrehozta vidéken. Ugyanakkor – alapvetően városi bázisú lévén – a szervezet gyorsan felhagyott azzal, hogy a „klasszikus” vidéki gerillaharcot erőltesse. 1969-ben Sergio Zorilla kezdeményezésére létrejött egy városi gerillaiskola. Amikor ugyanebben az évben a MIR a tettek mezejére lépett, első akciói városban zajlottak le, még hozzá bankrablások formájában. Utóbbiak mögött – ekkor még – nem álltak teoretikus megfontolások (ellentétben például az uruguayi tupamarókkal vagy a MIR későbbi, már a diktatúra alatt végrehajtott bankrablásaival). A mozgalomnak egyszerűen pénzre volt szüksége.¹⁶⁵ A szervezetet ez azonban azzal fenyegette, hogy kriminalizálódik a megnyerni kívánt tömegek szemében. Miguel Enríquez egy titkos interjúban igyekezett tisztázni a helyzetet: „a nép biztos lehet benne, hogy ez a pénz az övé, és egyetlen peso sem lesz belőle elkölve semmire, ami nem a fegyverkezésre, szervezőmunkára és a munkások és parasztok érdekeinek védelméhez szükséges”. A MIR ezen első „direkt akciói” nem vezettek a szervezet delegitimálódásához, hanem ellenkezőleg, megerősítették azt.¹⁶⁶ Érdemes kiemelni, hogy hangsúlyozottan tartózkodtak az emberöléstől.¹⁶⁷

A gerillaharc mellett a „tömegek mozgósításának” is lefektették az elveit. Elsősorban a diákok és a „*pobladores*” szektorára fektettek hangsúlyt, tömegszervezeteket („*Frentes Intermedios de Masas*”) hozva létre¹⁶⁸ – mellettük a nők és a parasztok körében is igyekeztek

¹⁶⁵ „Punto Final” número 99 del 3 de marzo de 1970. In: Pérez, Cristián: Historia del MIR. “Si quieren guerra, guerra tendrán...”. In: *Estudios Públicos*. 24. évf. 91. sz. (2003) 14.; Palieraki: 2008.

¹⁶⁶ Palieraki: 2008.; Vidal: 2013, 34–35. A spanyolországi anarchista gerillák körében figyelemreméltó párhuzam fedezhető fel a bankrablás harci eszközként való alkalmazása és annak indoklása terén. Poór Péter: The Spanish anarchist guerrilla through the example of Francisco Sabaté (‘El Quico’). In: Kajos, Luca Fanni et. al. (szerk.): *XI. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2022 Tanulmánykötet / 11th Interdisciplinary Doctoral Conference 2022 Conference Book*. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Pécs, 2023. 483–499. 490–491.

¹⁶⁷ Gutiérrez: 2019, 252.

¹⁶⁸ Lagos: 2017, 308–310.

hasonló szervezeteket teremteni. Ezekben nemcsak a MIR, hanem más pártok militánsai is szerepet vállaltak. Rájuk építve dolgoztak ki egy új taktikai formát, mely az „*Acciones Directas de Masas*” nevet kapta: „A stratégia, amit a Párt [a MIR] mindig is követett, a Guerra Revolucionaria [Forradalmi Háború] volt (...). Ennek felépítési folyamata összefügg azzal a taktikával, amelyet a Párt, a MIR 1969-ben dolgozott ki, amikor megalkotta az *Acciones Directas* a [Közvetlen Akciók] taktikáját. „A tömegek közvetlen akcióinak taktikája, vagyis a *Frentes Intermediarios* [Köztes Frontok] lényege az volt, hogy tömegmozgalomként induljanak el, egy párttal az élükön, amely irányítja a tömegek mozgását a különböző frontokon belül, mint amilyen például a *Frente de Trabajadores Revolucionarios* [Forradalmi Munkásfront], a *Frente Estudiantil Revolucionario* [Forradalmi Diákfront] és a *Movimiento Campesino Revolucionario* [Forradalmi Parasztmozgalom].”¹⁶⁹ E „frontok” feladata az első fázisban az önvédelem és a különböző területfoglalások biztosítása volt.

1969-ben a MIR illegalitásba vonult,¹⁷⁰ és ezzel párhuzamosan Miguel Enríquez egy szigorúan szervezett párttá változtatta: „az a militáns, aki belép a MIR-be, különbözni fog a korábitól (...) a pusztá szimpatizánsoknak el kell hagyniuk a szervezetet (...) a szervezet fogja eldönteni, hogy egy militánsnak kell-e dolgoznia vagy tanulnia, azt, hogy hol lakjon stb.”¹⁷¹

Egy 1970. januári területfoglalás, melyet a *pobladores* csoportjai hajtottak végre, továbblépett ezen a szakaszon. Létrejötték a *Milicias Populares* (Népi Milíciák) melyek feladata mindenekelőtt a közösség védelme volt. „A rendőrök, a Mobil Egység minden nap szemmel tartott minket, ezért fontos volt, hogy szembenézzünk az

¹⁶⁹ Lagos: 2017, 312–316.; Gutiérrez: 2019, 249.; Calderón López: 2009, 50–51. Jelentős befolyásra tettek szert az őslakos mapuchék körében is, a „hagyományos” munkásosztály ellenben döntően a PS és a PCCh dominanciája alatt maradt. Garcés Fuentes: 2016, 138–140.

¹⁷⁰ A MIR egyik osztaga a vezetés tudta nélkül elrabolt egy jobboldali újságíró, akit meztelenre vetköztetve engedtek el. Pérez: 2003, 14–15.

¹⁷¹ Pérez: 2003, 15.

elnyomással (...) második [feladat], a tábor őrzése. Harmadik [feladat], a tábor belső szabályzatának felügyelete, például nem engedték meg a részegeskedést, nem engedték meg a családon belüli erőszakot, ezeket még ki is utasították a táborból. Azok, akik ezt végrehajtották, a Népi Milíciák voltak, nyilvánvalóan a tábor irányításán kívül szükség volt arra, hogy legyenek olyan nők és férfiak, akik valamivel magasabb szintű kiképzésben részesültek, mint a milicisták, ami túlmutat a botokkal való önvédelmen, amelyek csak fadarabok voltak (...), [rendelkeztek] tűzfegyverekkel és robbanószerekkel is.” Ez utóbbi pont rámutat arra, hogy a MIR milyen szerepet szánt a Milicias Populares számára: elképzelésében a majdani Népi Forradalmi Hadsereg alapját képezte.¹⁷²

A MIR fegyveres ereje elvben tehát két szintből állt: a döntően löfegyverekkel nem rendelkező – főleg a *pobladores* tömegekre építő – milíciákból, melyeknek a feladata az önvédelem és a tömegmozgalmak támogatása volt, és egy kisebb, professzionálisabb fegyveres erőből, ami eleinte egyszerűen a la Tropa nevet viselte.¹⁷³

A MIR alapegysége a GPM (Grupo Político-Militar – Politikai-Katonai Csoport) lett, jelezve a szervezet fokozódó militarizálódását. A GPM területi alapú szervezeti egység volt, mely egyszerre végzett politikai, társadalmi és harci feladatokat, a fentebb említett Frentes Intermediarios-hoz kapcsolódva. „Alapszervezetként területi szinten, vagyis inkább a területi szintről kiindulva hangozzák össze a politikai, agitációs, propagandával és tömegmunkával kapcsolatos feladatokat (jogvédő, szociális és politikai küzdelem) a katonai vagy különleges feladatokkal, ahogy ezeket nevezik: biztonsági munkák, információs tevékenységek, hálózatok, infrastruktúra, műhelyek, operatív csoportok, valamint más központosított szervezetek, mint például a logisztikai struktúrák, az információs struktúrák, sőt a fegyveres erők [FF.AA.] keretein belüli munka kiépítése.” Ezek az alapszervezetek nagyobb

¹⁷² Lagos: 2017, 317–321.

¹⁷³ Uo. 312.; Calderón López: 2009, 52–54.

területi egységekbe szerveződtek a Comités Regionales felügyelete alatt. Utóbbi vezetői alkották a Comité Centralt (15-20 fő), ami a taktikai részletekért felelt, a vezető szerv pedig a stratégiai

döntéseket hozó Comisión Política (8-12 fő) volt Miguel Hernández irányításával. E szervek alatt dolgoztak az egyes részfeladatokért felelős bizottságok Comisiones Nacionales néven, melyek az agitációért, propagandáért stb.

feleltek.¹⁷⁴ A katonai felkészülés részeként ebben az időszakban a MIR több tagja is kiképzést kapott Kubában.¹⁷⁵

Az Allende-kormány időszaka: 1970–1973

Noha a MIR elutasította a választások intézményét, lehetővé tette a tagsága számára, hogy Allendére szavazzon. Ennek jelentős közvetlen mozgatórugója volt, hogy Allende a MIR bebörtönzött tagjai számára amnesztiát ígért (és adott).¹⁷⁶ Egyes MIR-tagok Allende személyes testőrségébe is beléptek. A szervezet a korszakban tartózkodott a fegyveres akcióktól, és a kormány is visszafogta a MIR ellen fellépni szándékozó karhatalmat. Mi több, a MIR információs hálózata közvetlenül segítette is az Allende-kormányt.¹⁷⁷

A MIR a választási eredményt a „forradalom előtti szakasz” (*Periodo Prerrevolucionario*) kezdeteként értékelte. Ez egyrészt a forradalmi harc élénkülését jelentette a tömegek részéről, másrészt azt, hogy az uralkodó osztály egyik frakciója sem képes már uralni a helyzetet. A gyakorlatban ez Allende kormányának támogatását és

¹⁷⁴ Gutiérrez: 2019, 251.; Calderón López: 2009, 48.

¹⁷⁵ Pérez: 2003, 18. Beleértve a szervezet vezetőjét, Miguel Enríquez is. Gutiérrez: 2019, 250.

¹⁷⁶ Sater, William F.: *The Revolutionary Left and Terrorist Violence in Chile*. Rand, USA, 1986. 4.

¹⁷⁷ Calderón López: 2009, 37–38.

a fegyveres harc felfüggesztését jelentette. A párt ugyanakkor a „szocializmus chilei útját” továbbra sem tartotta járhatónak, figyelmeztetve, hogy előbb-utóbb így is a fegyverek fognak dönteni. Előre jelezte a katonai puccs veszélyét is: „ha bebizonyosodik a nép választási győzelmének a lehetősége, a chilei és külföldi uralkodó osztályok a katonai puccs mellett fognak dönteni, bármi is legyen az ára”.¹⁷⁸

A Népi Egység győzelme valójában erősítette a MIR-t is. Az 1970–1973 közötti periódus a szervezet aranykora volt. Aktívan kihasználta a reformok lassúságával elégedetlen tömegek lendületét, és igyekezett nyomást gyakorolni az Allende-kormányra, föld- és gyárfoglalásokat ösztönözve, ezzel növelve a támogatottságát is. Célja a „kedvező helyzet” kihasználása és az UP „balra tolása” volt. Ennek megfelelőek voltak a politikai követelései is: az USA-vállalatok, a nagyipar és a latifundiumok kárpótlás nélküli teljes kisajátítása, kisebb üzemekben pedig munkásellenőrzés bevezetése (beleértve az oktatási intézményeket is).¹⁷⁹ A MIR ekkori tagságának száma csak becsülhető, 1000-tól 50 ezerig terjedő számokat találhatunk.¹⁸⁰

Bár a kormányzás első szakaszában folytak párbeszéddek és születtek bizonyos megállapodások, amelyek során a MIR úgy ítélte meg, hogy Allende támogatása szükséges, 1971 végére és 1972 elejére ez a hozzáállás kritikusabbá vált. Eddigre a szervezet úgy látta, hogy az UP kormánya reformista jellegű, mivel nem sikerült végrehajtania azokat az intézményi, gazdasági és politikai változtatásokat, amelyek a szocializmus felé vezető úton elengedhetetlenek lettek volna, és nem sikerült lebontania a burzsoá állami struktúrát sem. A többi korabeli latin-amerikai baloldali vezetés, mint az Alvarado-féle perui, a Torres-féle bolíviai és a

¹⁷⁸ „El MIR y las Elecciones Presidenciales”, abril-mayo de 1970. In: Pérez: 2003, 16.; *El MIR y el triunfo de Salvador Allende*. 1970. szeptember. https://www.archivochile.com/Archivo_Mir/Doc_68_a_10_sept_73/mir68a7300_07.pdf

¹⁷⁹ Gutiérrez: 2019, 252–253.; Leiva – Neghme: 2000, 54–76.

¹⁸⁰ Vidal: 2013, 55.

Perón-féle argentin kormányok tapasztalatait elemezve, a MIR ugyancsak elismerte a szocializmus felé mutató folyamatoknak az előrehaladását, de rávilágított e kormányok korlátaira is: mindegyikük burzsoá jellege és a politikai szövetségek rendszere akadályozta őket abban, hogy radikálisabb változásokat valósítsanak meg.¹⁸¹

Az 1972-es fordulatot a következőképp jellemezték: „Az uralkodó osztály válsága a két elnökjelölt (Tomic és Alessandri) bemutatásában vált nyilvánvalóvá, valamint a burzsoázia két frakciója közötti állandó konfliktusban, amely az egész időszakot jellemezte, legalább 1970-től kezdődően. A mi részünkről hiányos volt az elemzés, mivel egy ideig nem tudtuk világosan megmagyarázni az uralkodó osztály válságát. Tudtuk, hogy létezik, empirikusan fel is tártuk a létezését, de csak néhány hónapja mértük fel annak mélységét, és tudtuk azonosítani, kik a politikai képviselői mindegyiknek, valamint kisebb mértékben az üzleti csoportokat, amelyeket az uralkodó osztály különböző frakciói képviselnek (...). Mi most bevezettük az úgynevezett „elhúzódozó” előforradalmi időszak fogalmát. Vannak elvtársak, akik megkérdezték tőlünk, milyen ortodox és szigorú fogalmi eszközt használunk erre; azonnal elmondjuk nekik: ilyen nem létezik, ez inkább egy fogalmi alkalmazás a konkrét helyzetre, de eddig ez a legjobb forma, amelyet találtunk a jelenlegi helyzetünk magyarázatára.”¹⁸² Amit nem láttak előre, az az uralkodó osztály említett frakcióinak az összeforrása, és ezzel párhuzamosan a baloldali egység gyengülése volt.

A korszakban a „szocializmus chilei útja” néven ismert folyamat leírható egy felülről jövő folyamatként; ezzel párhuzamosan létezett egy alulról jövő forradalom is, mely a Poder Popular szervezeteinek formájában öltött alakot. 1972-től a „felülről jövő forradalom” elakadt, és egyre láthatóbban elszakadt az „alulról jövőtől”. Ezzel

¹⁸¹ Nercesian, Inés: Los años setenta en debate. Análisis del MIR chileno y la izquierda peronista en Argentina sobre la realidad latinoamericana. In: *Revista Eletrônica da ANPHLAC*. 17. évf. 23. sz. (2017) 261–284. 268–272.

¹⁸² Lagos: 2017, 313–315.

párhuzamosan a MIR kritikája az UP felé egyre élesebbé vált, ami a CUT (Central Unitaria de Trabajadores) hivatalos szakszervezete és a Poder Popular bázisát képező nagyobb területi – döntően külvárosi – egységek, a *Cordones Industriales* között egyre mélyülő ellentétekben is megjelent. A MIR a Poder Popular jelenségében az általa reformistának nevezett kormány ellenpólusát látta, vagyis a marxista baloldal nyelvezetével a „kettős hatalom” kialakulását.¹⁸³

Fidel Castro a következőképp jellemezte a helyzetet: „Közelebb érzem magam a MIR-hez annak impulzivitása ellenére. (...) Most le kell őket hűtenünk, de ha a jövőben szükségessé válik a hadsereggel való szembenézés, akkor másként fogunk viselkedni. Kellene egy vészhelyzeti terv, hogy felkészültek legyünk arra az esetre, ha kritikus helyzet adódna, még akkor is, ha Allende nem ért egyet. Meg kell majd tanulnia! (...) A forradalom Chilében visszafordíthatatlan, és ha eljön az ideje a harcnak, a chilei néppel együtt fogunk harcolni. Ha szükséges, ösztönözni fogjuk a polgárháborút. Mindent megteszünk, amit csak lehet. Ebben az értelemben létfontosságú az »informális« kapcsolatunk a MIR-rel.” Nem meglepő, hogy a MIR-t fegyverekkel támogató kubai kormányzat és Allende között is elmérgesedett a helyzet.¹⁸⁴

Az UP maga is kezdett egyre megosztottabbá válni a mérsékelt *gradualista* és a radikális *rupturista* szárny egyre éleződő ellentéte miatt. A MIR az utóbbiak felé húzott, és az 1973-as választásokon a radikális szárny által vezetett PS mellé állt. Élesen bírálták Allende azon döntését is, hogy a hadsereget 1972-ben bevonta a kormányba; mindeközben újabb MIR-különítmények kaptak kiképzést Kubában. A MIR-tagjai kiléptek az elnök testőrségéből, megtartva fegyvereiket: ezzel párhuzamosan a MIR igyekezett beépülni a hadseregbe, sejteket hozva létre. A Poder Popular a kormányzat gyengülésével párhuzamosan erősödött: a MIR 1973 augusztusában

¹⁸³ A Poder Popular jelenségéről bővebben lásd: Leiva – Neghme: 2000, 77–117., konkrét példák: 118–243.; Zolcsák Attila: A Poder Popular”: Chile 1970–1973. In: *Eszmélet*, 27. évf. 105. sz., (2015) 141–159. 60–63.

¹⁸⁴ Vidal: 2013, 36–37.

lépéseket tett különböző szervezeteinek egyesítésére, de ekkor már késő volt.¹⁸⁵

Miguel Enríquez határozott fellépést követelt az Allende-kormánytól, emellett a Poder Popular megerősítésében látta a kiutat, felszólítva egyúttal a fegyveres erők tagjait, hogy tagadják meg az engedelmességet.¹⁸⁶ Ez utóbbira való hivatkozással letartóztatási parancsot adtak ki ellene, és a haditengerészetnél több ott szolgáló MIR-tagot letartóztattak lázadás vádjával.¹⁸⁷

Fel kell hívni a figyelmet egy taktikai-stratégiai hibára is: a MIR militánsainak és vezetőinek többsége a tömegek szervezése miatt a korszakban elveszítette a titkos működés által nyújtott előnyöket, ami azt eredményezte, hogy a puccs alatt a helyi és regionális militánsok és vezetők többsége nem tudott visszavonulni és a saját közösségeiben és régióiban megszervezni az ellenállást. Más településre való távozásukat – ahol kisebb lett volna a lebukás veszélye – a pártvezetés megtiltotta. További probléma forrásává vált, hogy a párt alapszervezetei túl nagyok voltak, ami szintén nehezítette az illegálítás körülményeire való áttérést.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Gutiérrez: 2019, 254–255.; Zolcsák: 2015.; Donoso: 2012, 213–214.

¹⁸⁶ *Las tareas del pueblo contra la ofensiva golpista. Declaración pública.* 1973. június 9.

https://www.archivochile.com/Miguel_Enriquez/doc_de_miguel/miguelde0004.pdf
Discurso pronunciado por Miguel Enríquez. Teatro Caupolicán, Santiago de Chile, 1973. július 17.

https://www.archivochile.com/Miguel_Enriquez/doc_de_miguel/miguelde0005.pdf

¹⁸⁷ Enríquez E., Miguel: *Frente a la orden de detención.* 1973. augusztus 29.

https://www.archivochile.com/Miguel_Enriquez/doc_de_miguel/miguelde0006.pdf

¹⁸⁸ Calderón López: 2009, 123–127. Érdemes megemlíteni, hogy ekkor bontakozik ki az illegális harc Chilében, viszont nem a szélsőbaloldali MIR, hanem a

Ezenkívül a túlzott centralizálás, illetve Miguel Enríquez egyszemélyi vezetése elfojtotta a spontaneitást és rugalmatlanná tette a pártot.¹⁸⁹

A Pinochet-diktatúra és az ellenállás: 1973–1974

Az 1973. szeptember 11-i puccsot a kormány bénultan fogadta. A MIR sem volt képes jelentős ellenerőt kifejteni, csak szórványos harcokra került sor. Noha készült az eseményekre, a puccs gyors lefolyása meglepetésszerűen érte, ugyanis mindvégig azzal számolt, hogy nemcsak az UP, hanem a hadsereg egy része is ellen fog állni. Ez utóbbi azonban nem történt meg: az alig 50 főből álló Fuerza Central (a Tropas utódja) nem került bevetésre, a hadsereg pedig lerohanta a MIR bázisát képező külvárosi negyedeket. A MIR így a taktikai visszavonulást választotta.¹⁹⁰ Utólag azt a következtetést vonták le, hogy az 1970–1973 között általuk képviselt vonal megfelelő volt ugyan, de radikálisabbnak kellett volna lennie. Ugyanakkor az, hogy már 1973 augusztusában lényegében illegálisba vonultak, kétségkívül előrelátó döntésnek bizonyult.¹⁹¹

A MIR a puccsban a reformizmus és nem a forradalom bukását látta. Miguel Enríquez október 8-i titkos interjújában úgy fogalmazott, hogy „nem a baloldal, nem a szocializmus, nem a

szélsőjobboldali paramilitáris szervezet, a „Patria y Libertad” részéről. A puccsisták utóbb ugyanakkor 30.000 (!) fegyveres szélsőbaloldali gerilláról beszéltek, akik – az úgynevezett Zeta-terv keretében – puccsra készültek. Brugués, Andrea Carrera: *Resistir en dictadura: La lucha del MIR contra el régimen militar chileno*. Museo de la Memoria y los Derechos Humanos, 2018. 8.

¹⁸⁹ Calderón López: 2009, 70–74.

¹⁹⁰ Pérez: 2003, 5–10.; Brugués: 2018, 18–20. A szórványos ellenállást a fővárosban és egy-két vidéki helyszínen a hadsereg gyorsan letörte. Garcés Fuentes: 2016, 156–159. A MIR ugyanakkor rendelkezett sejtekkel a hadseregben. Calderón López: 2009, 83–84.

¹⁹¹ Pinto Vallejos, Juan: ¿Y la historia les dio la razón? El MIR en dictadura, 1973–1981. In: Valdivia Ortiz de Zárate, Verónica – Álvarez Vallejos, Rolando – Pinto Vallejos, Julio: *Su revolución contra nuestra revolución: izquierdas y derechas en el Chile de Pinochet (1973–1981)*. Editorial LOM, Santiago de Chile, 2006. 153–205. 154.

forradalom és nem a munkások” vesztek, hanem az UP „reformista illúziója”. A puccs –véleménye szerint – azért történhetett meg, mert az UP „lefegyverezte” a munkásosztályt.¹⁹² E tézis alapján Miguel Enríquez és társai arra a következtetésre jutottak, hogy a puccsot követően a MIR számára lehetővé vált, hogy a forradalmi folyamat élére álljon, egy valódi forradalmi élcsapatot alkotva; sőt, objektíve még kedvező fejleménynek is tekintették a történetet. Alig burkoltan elítélve az UP menekülő pártjait, kijelentették, hogy a MIR birtokában van „nemcsak a morális fölénynek, hanem annak a konkrét lehetőségnek is, hogy a tömegek valódi politikai élcsapatává váljon”.¹⁹³

Ehhez igazodó döntésük volt a *MIR no se asila* („a MIR nem menekül”) jelszava. A többi baloldali párttal szemben elhatározták, hogy a helyükön maradnak, ami lehetővé tette, hogy a MIR a Juntával szembeni ellenállás egyetlen képviselőjévé váljon. A párt tagjait hamis igazolványokkal és pénzzel látták el, és az előre biztonságba helyezett kubai fegyverekhez is sikerült hozzáférniük. A diktatúra első csapásait ezért könnyebben vészték át a többi baloldali pártnál, mivel – többé-kevésbé – felkészültek egy ilyen helyzetre.¹⁹⁴

A kialakuló diktatúrát az említett interjúban Miguel Enríquez még „fasisztának” nevezte, de 1973 végén ezt az „ellenforradalmi diktatúra” megjelölés váltotta fel. A MIR – a többi baloldali párttal szemben – felhívta a figyelmet arra, hogy a klasszikus fasiszmus számos ismertetőjele hiányzik: nincs fasiszta tömegmozgalom, nincs fasiszta párt, és a formálódó rendszer – némi ingadozás ellenére – egyáltalán nem a korporatív modell felé mutat.¹⁹⁵ Figyelemre méltó,

¹⁹² *Entrevista de prensa a Miguel Enríquez*. 1973. október 8.

https://www.archivochile.com/Miguel_Enriquez/doc_de_miguel/miguelde0007.pdf
Pinto Vallejos: 2006, 153.

¹⁹³ Comisión Política del MIR: *La dictadura gorila y la táctica de los revolucionarios*. 1973. december. Idézi: Pinto Vallejos: 2006, 161–163.

¹⁹⁴ Pérez: 2003, 19.

¹⁹⁵ Comisión Política del MLR: *La dictadura gorila...* Idézi: Pinto Vallejos: 2006, 156–157.

hogy Miguel Enríquez és a párt többi gondolkodója két fontos dologra is rátapintott: a puccs hívei között a fasiszta-korporatív vonal hívei visszaszorultak, és riválisaik már egy új modell megvalósítására törekedtek, mely a neoliberalizmusnak – amit a MIR érdekes módon ellenkező értelemben „retrográd” liberalizmusnak nevezett – a Nemzetbiztonsági Doktrínával ötvözött változata volt.¹⁹⁶ A puccs – megközelítésük szerint – nem egyszerűen egy preventív csapás volt a forradalom ellen, hanem érintette a „40-es években létrejött gazdaságfejlesztési modellt” is. A demokratikus út a tőke számára járhatatlanná vált, és a diktatúra teremtette meg a lehetőséget „a nemzetgazdaság reorientálására a külső piacok felé”; amit mintha a „Chicago Boys” memorandumából idéztek volna.¹⁹⁷ Illetve: „a katonai puccs és a kivételes állapot megteremtése az utolsó ütőkártyája a hármás (gazdasági, politikai és ideológiai) krízis által sújtott uralkodó osztályoknak. 1973-ra a politikai pártok és a Parlament már képtelen volt az osztályharcot a rendszer által legitim és elfogadott mederbe terelni”.¹⁹⁸ A kérdés nem pusztán teoretikus volt: ha ugyanis a Junta nem „fasiszta diktatúra”, akkor a PCCh által képviselt „antifasiszta népfront” nem lesz megfelelő harci forma ellene. Sajátos módon azonban ennek ellenére a MIR alábecsülte a Junta támogatottságát és túlbecsülte a belső törésvonalait; mindezt a PCCh realistábban fogta fel.¹⁹⁹ Amiben a MIR ezenfelül bízott, az a korszakban kibontakozó világgazdasági válság volt.

¹⁹⁶ Zolcsák: 2023.

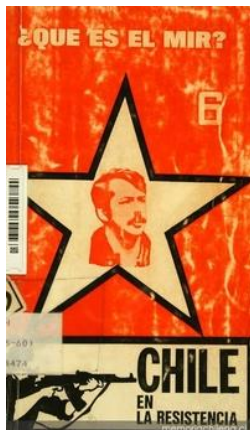
¹⁹⁷ Comité Central del MLR: *Qué es el MIR?* 1974. december. Idézi: Pinto Vallejos: 2006, 159. A Chicago Boys egy csoport chilei közgazdászból állt, akik az 1970-es években, Augusto Pinochet katonai diktatúrája alatt vezették be a neoliberális gazdaságpolitikát Chilében. Ők az Egyesült Államokban, főként a Chicagói Egyetemen tanultak, ahol Milton Friedman és más neoliberális közgazdászok elvei szerint képezték őket. Reformjaik radikális piaci liberalizációt, privatizációt és deregulációt hoztak az ország gazdaságában.

¹⁹⁸ Pinto Vallejos: 2006, 158.

¹⁹⁹ Pinto Vallejos: 2006, 175.; Calderón López: 2009, 92–93.

Noha a MIR készült a harcra, ereje és felkészültsége az utólagos beszámolók szerint sok kívánnivalót hagyott maga után.²⁰⁰ Fegyveres akciói inkább szimbolikus jelentőséggel bírtak, melyek azt hivatottak jelezni, hogy a MIR harcol a Juntával; megállapíthatjuk, hogy szeptember 11-től kezdve védekezésre volt kényszerítve; offenzív akciói nem haladták meg a falfestés és a röpcédulázás kereteit.²⁰¹ A vidéki gerillabázis kialakítása megfeneklett. Az illegális sajtó az *El Rebelde* és a *Correos de Resistencia* nevű kiadványokon keresztül működött. A MIR fegyveres akciói nehezen térképezhetőek fel: a történetekkel foglalkozó chilei vizsgálóbizottság szerint például 1973. szeptember 11. – december 31. között a katonaság 28 főt veszített, miközben a hadsereg adatai ennél jóval magasabb veszteségről árulkodnak.²⁰²

1973 decemberéig tartott a harcok első szakasza. A diktatúra részéről ezt az időszakot a hadsereg által foganatosított tömeges letartóztatások jellemezték, ami a periódust a diktatúra teljes korszakának legvéresebb szakaszává tette. Ezt követően a titkosszolgálatok vették át a hadsereg szerepét, ami azt jelentette, hogy a MIR elleni harc célirányosabbá és hatékonyabbá vált. Célja

²⁰⁰ Pinto Vallejos: 2006, 168–170. Brugués több MIR-taggal készített interjúja is ezt támasztja alá. Emellett a katonai titkosszolgálatok is jól tájékozottak voltak a MIR működését, felépítését és tagságát illetően. Vidal: 2013, 81–82.

²⁰¹ Brugués: 2018, 22–23.

²⁰² Osorio Reyes, Víctor: La guerra interna: la manipulación de los datos de las víctimas en 15 años. In: *Interferencia*. 2021. szeptember 12.

<https://interferencia.cl/articulos/la-guerra-interna-la-manipulacion-de-los-datos-de-las-victimas-en-15-anos;>

<https://web.archive.org/web/20080411012053/http://www.despiertachile.cl/2001/agosto/hojasagosto/edicion2.htm>

a szervezet „felgöngyölítése” volt.²⁰³ A DINA (Dirección de Inteligencia Nacional) már 1973 végére több vezetőt letartóztatott.²⁰⁴

Utóbbi tényező szerepét a MIR mind stratégiailag, mind taktikailag alábecsülte. A titkosrendőrség megerősödésében pusztán annak a jelét látta, hogy a Junta belső helyzete bizonytalan, vagyis a gyengeség jelének tekintette. Súlyos taktikai hiba volt a kínzás lebecsülése. A szervezet az „élcsapat” tagjaitól elvárta, hogy képesek legyenek ellenállni a kínzásnak, ami a túlélők beszámolóí alapján irreális elvárásnak bizonyult; így, noha hiába szerveződött mindössze három fős sejtekbe, a DINA minden egyes letartóztatással közelebb került a vezetéshez. A MIR továbbá nem csak lebecsülte annak a lehetőségét, hogy letartóztatott tagjaiból információt szedjenek ki; aki megtört, azt árulónak tekintette: „mindenki, aki információt ad át, a Párt és a munkásosztály árulója. A Párt halálra ítéli és igazságot szolgáltat a besúgók és árulók felett”.²⁰⁵ A rossz helyzetértékeléshez való ragaszkodás a szervezet autoriter jellegéből származott, és a túlélő militánsok elkeseredett bírálatát váltotta ki.²⁰⁶

A szervezet 1974 elején átfogalmazta stratégiáját a *Plataforma de Lucha* [A harc platformja] című dokumentumában. Első lépésként az újjáépítés fázisa lett meghatározva, mely a párt és fegyveres szervezete megerősítése mellett a megmaradt civil szervezetekbe való beszivárgást jelentette. Ezt követte a fegyveres propaganda fázisa, mely a MIR erejére és a Junta sérülékenységére akart rámutatni, mindenekelőtt szabotázs és „kisajátítások” által. A harmadik fázis a szövetségkötés lett volna a többi ellenzéki erővel,

²⁰³ Brugués: 2018, 12–14.

²⁰⁴ Pérez: 2003, 19. A kínzásról bővebben lásd: Brugués: 2018, 20–25.

²⁰⁵ Több foglyot így a saját szervezete ítelt halálra. Ruiz, María Olga: *Disciplina y desacato: mandatos militantes y traición en el Movimiento de Izquierda Revolucionaria (MIR) en Chile*. In: *Nuevo Mundo Mundos Nuevos. Nouveaux mondes mondes nouveaux / Novo Mundo Mundos Novos / New world New worlds*. 2013. 6.

²⁰⁶ Uo. 11–13. A MIR biztonsági előírásai lebukás esetére a fentiekből következően döbbenetesen felelőtlenek voltak. Vidal: 2013, 88–91.

de nem azok mellett, hanem az élükre állva, vagyis fenntartva a „proletár hegemoniát”. Utóbbi fázis jelzi, hogy a MIR nem csak a közvetlen forradalmi harcban gondolkodott: a terv szerint ez esetben egy Alkotmányozó Gyűlés döntött volna Chile jövőjéről, mindazonáltal a MIR ebben a szocialista alternatívát kívánta képviselni. Elhatárolódott ugyanakkor az Allende-féle „reformizmus” folytatásától, nem utolsósorban arra hivatkozva, hogy a szeptember 11-i puccs bebizonyította azt, hogy ez az út járhatatlan.²⁰⁷ A nyilvánosságra hozott kiadvány szerint az ellenállás tengelyét a Frente Político de la Resistencia, a harci formát a Movimiento de Resistencia Popular, ennek alapszervezeteit pedig a Comités de Resistencia képezték volna, a MIR-től az UP pártjain keresztül egészen a DC balszárnyáig.²⁰⁸

A forradalmi harc élénkítését illetően a MIR igyekezett kerülni azon akciókat, amiket a karhatalom a tömegeken torolna meg; vagyis elvetették azt az elvet, hogy tudatosan még nagyobb elnyomást provokáljanak ki egy ebből kibontakozó népi felkelés reményében. Érvelésük alapján ez nemcsak immorális, hanem felesleges is lett volna, mivel a Junta így is megtett mindent, hogy a néptömegeket maga ellen ingerelje.²⁰⁹ Ezzel ellentétben az akciók célját úgy fogalmazták meg, hogy azok „közvetlenül a tömegek konkrét érdekeit védjék, könnyen érezhetően és érthetően nemcsak az élcsapat, hanem a nép széles rétegei számára”.²¹⁰ A napi gazdasági

²⁰⁷ Sater: 1986, 6–8.; Pascal Allende, Andrés: «El secretario general del MIR habla sobre unidad y alianzas». In: *El Rebelde*. 8. évf. 103. sz. (1975. március) 15.; Donoso: 2012, 217.

²⁰⁸ Pinto Vallejos: 2006, 163. *Pauta del MIR para unir fuerzas dispuestas a impulsar la lucha contra la dictadura*. 1974. február 17.

[https://www.archivochile.com/Miguel Enriquez/doc de miguel/miguelde0008.pdf](https://www.archivochile.com/Miguel%20Enriquez/doc%20de%20miguel/miguelde0008.pdf)
MIR: *Unidad de la izquierda para conducir las luchas del pueblo*. 1974. augusztus.

[https://www.archivochile.com/Archivo Mir/Doc mir reta 73 a89/mirreta73a890015.pdf](https://www.archivochile.com/Archivo%20Mir/Doc%20mir%20reta%2073%20a89/mirreta73a890015.pdf)

²⁰⁹ Sater: 1986, 7.

²¹⁰ Pinto Vallejos: 2006, 164.

érdekek mellett ez a demokratikus szabadságjogok védelmét jelentette.²¹¹

A fegyveres ellenállást illetően a „Hosszú Népi Háború” elve volt az alap gondolat. Nagyszabású akciókat nem tartottak kivitelezhetőnek, a „fegyveres propaganda” megvalósítására törekedtek. Ennek formái 1975-re tisztázódtak: 1. gazdasági követelések támogatása a tulajdonosok megfélemlítésével, illetve élelmiszerszállítmányok elrablása és szétszórása által. 2. A rendszer tisztviselőinek folyamatos fenyegetése. 3. Propaganda terjesztése (például villámszórólapozás). 4. Besúgók és ismert titkosrendőrök megbüntetése. 5. Rendőrök megtámadása és lefegyverzése.²¹²

1974 márciusában a SIFA (Servicio de Inteligencia de la Fuerza Aérea de Chile) ismét több MIR-vezetőt letartóztatott, majd azzal az ajánlattal fordult a szervezethez, hogy amennyiben beszünteti a fegyveres harcot, szabadon engedi őket. A SIFA, mely a korporatista Gustavo Leigh vezetése alatt állt, ezzel a „sikerral” akarta a korporatista szárny pozícióit erősíteni a Juntán belül riválisa, a DINA rovására; a MIR azonban elutasította az ajánlatot.²¹³

Ezzel párhuzamosan a MIR külső kapcsolatokat is keresett: más gerillaszervezetekkel összeköttetésbe lépve megalakult a JCR (Junta Coordinadora Revolucionaria); 1974. februári kiáltványának feltűnő eleme a kontinens kommunista pártjaitól való elhatárolódás volt. Latin-Amerikán kívüli szervezetekkel is kapcsolatban állt, így angolai, mozambiki, palesztin gerillaszervezetekkel; legnagyobb

²¹¹ Calderón López: 2009, 100–103.

²¹² Uo. 107–112. Újra érdemes megfigyelni a hasonlóságot a spanyol anarchista gerillák és e csoportok között, különösen a kisajátítások, szabotázsok, valamint a rendszer fenntartását szolgáló apparátus tagjai elleni célzott támadások terén. További feltűnő egyezés a hivatalos kommunista párttal való távolságtartó viszony. Poór Péter: A „szabadság fantomjai”: Anarchista gerillaharcosok a Franco-rendszer árnyékában. In: *Öt kontinens*. Új folyam 1. sz. (2024) 337–361. 349–351.

²¹³ Pérez: 2003, 20.; Brugués: 2018, 14–15.; *Respuesta del MIR a los gorilas*. 1974. szeptember 10.

https://www.archivochile.com/Miguel_Enriquez/doc_de_miguel/miguelde0012.pdf

jelentősége azonban számára Kubának volt.²¹⁴ Ugyanakkor a Kondor-hadművelet keretében a diktatúrák is együttműködtek egymással a gerillaszervezetek ellen.

1974 folyamán a titkosrendőrség folyamatos csapásokat mért a szervezetre;²¹⁵ Miguel Enríquez teljesen irreális kiáltványában a szervezet erősödéséről beszélt.²¹⁶ E szempont taktikailag ugyan érthető volt, de rontotta a morált. „Valparaíso kapcsán, melynek én álltam az élén, tehát tudtam mi a helyzet (...) több száz Ellenállási Bizottságról beszéltek, miközben a valóságban csak volt (...), akkor jöttem rá, hogy ha az én szervezetemről beszélnek, akkor nem lehet elhinni azt, amit a párt többi részéről mondanak” – olvashatjuk egy visszaemlékezésben. A puccs első évfordulójára, 1973. szeptember 11-ére tervezte a MIR offenzíváját, ami „Plan Septiembre” néven lett megfogalmazva. Az ebben elképzelt tömegakciók természetesen nem valósultak (nem valósulhattak) meg.²¹⁷

²¹⁴ A nicaraguai gerillákkal is felvették a kapcsolatot, és a MIR önkéntesei utóbb a sandinista forradalom győzelmében is szerepet játszottak. Cortina Orero, Eudald: *Apuntes sobre las experiencias internacionalistas del Movimiento de Izquierda Revolucionaria (MIR) chileno en la Revolución Sandinista*. In: *Araucaria*. 24. évf. 50. (2022) 511–534. 515–518.; Sater: 1986, 12. A JCR-ről bővebben lásd: Sujatt, Julio Andrés: *La Junta de Coordinación Revolucionaria (1972–1979). Una experiencia de internacionalismo armado en el Cono Sur de América Latina*. In: *Cuadernos de Marte*. 7. évf. 10. sz. (2016) 107–145. A JCR kiáltványa: *Junta de Coordinación Revolucionaria: A los pueblos de América Latina*. 1974.február.

https://www.archivochile.com/America_latina/JCR/JCR_de/jcrde0001.pdf

²¹⁵ Bővebben lásd: Garcés Fuentes: 2016, 278–350.

²¹⁶ *Respuesta del MIR a los gorilas*. 1974. szeptember 10. https://www.archivochile.com/Miguel_Enriquez/doc_de_miguel/miguelde0012.pdf Enríquez, Miguel: *A convertir el odio e indignacion en organizacion de la resistencia*. 1974. augusztus 16. [https://www.archivochile.com/Miguel_Enriquez/doc_de_miguel/miguelde0011.p df](https://www.archivochile.com/Miguel_Enriquez/doc_de_miguel/miguelde0011.pdf). 1975-ben a szervezet is átértékelte az 1973-1974-ben történeteket. Pinto Vallejos: 2006, 171–173. Miguel Enríquez tekintélyelvű vezetése is nehezítette a MIR helyzetét, mivel a megmaradt szervezetektől érkező lehangoló jelzéseket egyszerűen nem vette tudomásul. Vidal: 2013, 60–62.

²¹⁷ Calderón López: 2009, 130–135.

Október 5-én egy rendőrségi rajtaütés során maga Miguel Enríquez is életét vesztette. A kevés megmaradt alapszervezet lényegében passzíválódott, a megmaradt vezetők – bő egy évvel az UP-vezetőinek általuk kárhozott döntése után – maguk is elhagyták az országot²¹⁸. A DINA 1975 februárjában egy sajtótájékoztatón jelentette be a sikerét, ahol elfogott MIR-tagok szólították fel társaikat az ellenállás feladására.²¹⁹ A DINA ezt követően a MIR helyett elsődleges célpontként a PS-t és a PCCh-t jelölte meg. Az 1975-ös „Operación Colombo” újabb letartóztatásokkal zárult, és a MIR kevés megmaradt szervezete lényegében passzívvá vált.²²⁰ 1973 és 1977 közötti számokat alapul véve a kivégzettek és „eltűntek” (*desaparecidos*) több mint 50%-a a MIR tagja volt.²²¹

Egy 1975-ös helyzetelemzésük szerint az alapelvek megfelelőek voltak, de a MIR túlbecsülte saját erejét, és lebecsülte a Junta szilárdságát; az elkövetett hibák közül érdemes megemlíteni a „túlzott centralizáció” problémáját.²²² Ekkor emelték ki fokozott mértékben az emberi jogok kérdését, ami a későbbiekben megkönnyítette a MIR visszatérését.²²³ Ezt már az új Politikai Bizottság és a MIR új vezetője, Pascal Allende – az egykori elnök unokaöccse – végezte el, aki néhány év elteltével új fejezetet nyitott a MIR történetében.

Konklúzió

Konklúzióként a MIR gerillaszervezetére vonatkozó – a bevezetésben említett – téziseket érdemes megvizsgálnunk.

²¹⁸ Pérez: 2003, 20–22.

²¹⁹ Ruiz: 2013, 14–16.; Garcés Fuentes: 2016, 350–357.

²²⁰ Brugués: 2018, 14–15.

²²¹ Garcés Fuentes: 2016, 19–20.

²²² Pinto Vallejos: 2006, 174–175.

²²³ MIR: *Contra la represión gorila, Concretar la unidad de la izquierda y activar la solidaridad internacional*. 1974. január.

https://www.archivochile.com/Archivo_Mir/Doc_mir_reta_73_a89/mirreta73a890013.pdf

A gerilla „bűnözői” jellegét elvethetjük. Ennek indoklására már az is elegendő, ha megemlítjük, hogy a szervezet tagsága döntően a középosztály gyermekeiből állt; tegyük hozzá, hogy a bankrablások nem a személyes meggazdagodás céljára szolgáltak. Mindazonáltal a MIR taktikai hibájának tekinthető, hogy nem fektetett akkora hangsúlyt a bankrablások forradalmi jellegének tisztázására, mint például az uruguayi tupamarók, akik tudatosan törekedtek egy Robin Hood-jellegű képet kialakítani magukról. Ezen a MIR az 1970-es évek második felében módosított.

A kubai hatásra vonatkozó tézis már árnyaltabb. Itt mindenekelőtt érdemes különválasztani a közvetett és a közvetlen hatást. A közvetlen hatás elhanyagolható volt; noha több MIR-tag kapott kiképzést Kubában, nem a vidéki, hanem a városi gerillahadviselés mellett döntöttek. A közvetett befolyás jelentősége – vagyis a kubai forradalom által gyakorolt hatás – ellenben valóban lényeges volt. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy az 1960-as évek belső társadalmi válsága nélkül a kubai forradalom hatása terméketlen talajra hullott volna. Továbbá ez a tézis figyelmen kívül hagyja, hogy maga a kubai forradalom mutatta meg, hogy egy gerillamozgalom elindulásához nem kellene külföldi ügynökök vagy támogatás.

A jobboldali és baloldali szélsőségek egymást erősítő hatásának elméletét is részletesebben meg kell vizsgálni. Noha teljesen ellentétes szempontok alapján, a MIR-rel szemben jobb- és baloldalról is megfogalmazódott, hogy tevékenysége a szeptember 11-i puccs fő kiváltó oka volt. A korabeli sajtó alapján könnyű erre a következtetésre jutni, ugyanakkor ez az elmélet elmosza azt a tényt, hogy a chilei jobboldal már az Allende-féle demokratikus útra is félelemmel tekintett. Arra, hogy a puccs nem vezethető vissza – döntő mértékben legalábbis – a MIR tevékenységére, elegendő felidézni, hogy egy katonai puccs terve már az 1964-es választásokra – vagyis egy évvel a MIR megalakulása előtt – is elkészült, arra az esetre, ha Allende győzne;²²⁴ illetve azt, hogy a puccsot megelőző időszakban a MIR éppen hogy tartózkodott a

²²⁴ Beleértve a titkos CIA-műveleteket is. Garcés Fuentes: 2016, 72–73.

fegyveres akcióktól. Ugyanakkor találunk ellenkező példát is: az ugyanis, hogy a MIR a valódi gerillaharc útjára lépett, éppen a katonai puccs hatására történt. Összességében tehát erről az elméletről is azt állapíthatjuk meg, hogy átfogó magyarázatként nem állja meg a helyét.

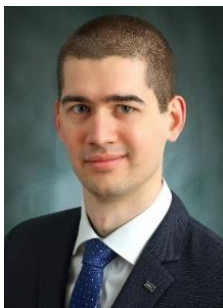
Ezenkívül ugyanúgy, ahogyan a MIR esetében láthattuk, a jobboldal esetében is feltételezhető, hogy a belső társadalmi feszültségek jelentették a döntő lökést afelé, hogy a nyílt erőszak útjára lépjen; ugyanis ezen társadalmi feszültségeknek a MIR nem az oka, hanem sokkal inkább a következménye volt. E megállapítás a negyedik tézis felé mutat, ami a MIR ideológiai alapjaihoz kapcsolódik. Ennek lényege az volt, hogy egyrészt a válság hatására kiéleződő osztályharc a demokratikus intézményrendszeren belül egy szint után kezelhetetlenné válik, másrészt az, hogy a polgári demokrácia keretei között a szocializmus nem valósítható meg, mivel e lehetőség felmerülése esetén a kapitalizmus le fog mondani a demokráciáról.

Összességében megállapíthatjuk, hogy az UP és a MIR vitájában a történelem inkább az utóbbit látszik igazolni, még ha a MIR cselekvő aktorként némiképp maga is kiváltó oka volt az UP bukásának. Az adott történelmi helyzet többé-kevésbé helyes felismeréséből azonban nem következik, hogy az általa képviselt taktikai formák is helyesek lettek volna. Ezt maga a MIR története bizonyítja: az 1974-es bukás után 1978-ban került sor a „nagy visszatérésre” („El Gran Retorno”), amit a korábbi ideológia, stratégia és taktika revíziója tett lehetővé. A MIR azonban nagy árat fizetett; több mint 600 tagja – vagyis a diktatúra összes áldozatának közel egynegyede – vesztette életét.²²⁵

²²⁵ Brugués: 2018, 18.; *Datos de 586 miembros del MIR ejecutados o desaparecidos.*

https://www.archivochile.com/Derechos_humanos/doc_gen_ddhh/hhddd/docgen0005.xls

POÓR PÉTER²²⁶

Forradalmi aktivizmus a Franco-rendszer alkonyán – Puig Antich és az Ibériai Felszabadítási Mozgalom²²⁷

Bevezetés

Az Ibériai Felszabadítási Mozgalomról (1000 vagy MIL) az annak történetét, eszmeiségét és tevékenységét történelmi igényességgel elsőként feldolgozó és elemző Telesforo Tajuelo – aki témában készített és a Sorbonne-on megvédett doktori disszertációját²²⁸ utóbb könyv formájában is megjelentette²²⁹ – egy helyütt azt írja, hogy az „a polgárháború után a spanyol

²²⁶ Poór Péter – PhD-hallgató, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem program.

²²⁷ Jelen tanulmány a 2024. április 25-én megrendezett „25 de abril – a Szegfűs Forradalom ötven éve” elnevezésű konferencián elhangzott előadás kibővített, átdolgozott, hivatkozásokkal ellátott változata. A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

²²⁸ Colin, Jean-Pierre – Tajuelo, Telesforo: *Le MIL et les GARI. Théorie et pratique. 1969–1975*. Université de Paris-I, Párizs, 1976.

²²⁹ Tajuelo, Telesforo: *El Movimiento Ibérico de Liberación, Puig Antich y los grupos de Acción Revolucionaria Internacionalista. Teoría y práctica 1969–1976*. Ruedo Ibérico, Châtillon-sous-Bagneux, 1977.

munkásmozgalom legradikálisabb csoportja volt”.²³⁰ A témával foglalkozó kortárs mozgalmár történész, Ricard Vargas de Golarons szintén úgy fogalmaz, hogy „a MIL volt a polgárháború utáni legeredetibb és legforradalmibb mozgalom”²³¹ (legalábbis Spanyolországban).

Az Ibériai Felszabadítási Mozgalom név ennek ellenére alighanem ismeretlenül cseng a hazai olvasó számára. Nem is csoda, hiszen az ETA-t leszámítva a késő Franco-korszak spanyolországi militáns szervezeteiről, csoportjairól, köztük a MIL-ről mindeddig nem készült magyar nyelvű tudományos összefoglaló. Történt ez annak ellenére, hogy a formáció egyik tagjának, Salvador Puig Antichnak a halálra ítéeléséről és kivégzéséről annak idején a hazai sajtó is beszámolt. Egyes magyar országos és megyei lapok akkoriban az Agence France-Presse és az Associated Press tájékoztatásaira támaszkodva Puig Antich peréről és elítéléséről változtatás nélkül ugyanazt a hírt közölték: „Bírósági forrásból származó értesülés szerint egy barcelonai haditörvényszék szerdán [1974. január 9-én – P.P.] halálra ítélte egy 26 esztendő katalán fiatalembert. Az elítélte a vádirat szerint 1972 márciusában harmadmagával részt vett egy barcelonai bank ellen intézett támadásban és ennek során revolverlövésekkel halálosan megsebesített egy rendőrtisztet. A tárgyalás során Puig Antich, a vádlott beismerte, hogy fegyverét használta, és azt is, hogy tagja az Ibériai Felszabadítási Mozgalom elnevezésű szervezetnek. Antich két – 18, illetve 17 esztendő – társát a bíróság 30, illetve hatusztendei börtönre ítélte. Az ítéleteket mindaddig nem hozzák hivatalosan nyilvánosságra, amíg Barcelona katonai kormányzója

²³⁰ Tajuelo, Telesforo: Nos queda la memoria. In: *Historia Libertaria*. 3. sz. (1979. február), 56–62. 62.

²³¹ Vargas Golarons, Ricard: Charla sobre el MIL. In: *Por la memoria anticapitalista. Reflexiones sobre la autonomía*. Desorden Distro – Editorial Klinamen, 2013. 55–103. 97.

jóvá nem hagyta.”²³² Puig Antich kivégzéséről hasonlóképpen változtatás nélkül közölte le ugyanazt a hírt a korabeli magyar sajtó: „A XIV. században kiagyalt módszerrel, nyakszorító vassal végezték ki szombaton reggel az egyik barcelonai börtön udvarán *Salvador Puig Antich* [kiemelés az eredetiben – P.P.] 26 éves spanyol diákot, az Ibériai Felszabadítási Mozgalom (MIL) tagját. A fiatalembert kormányellenes, baloldali mozgalomban kifejtett tevékenysége miatt és rendőrgyilkosság vádjával 1974. január 8-án ítélte halálra egy madridi hadbíróóság. Halálos ítéletét pénteken [1974. március 1-jén – P.P.] hagyta jóvá a Franco államfő elnökletével tartott spanyol minisztertanács. A kormány döntése ellen pénteken többszáz tüntető tiltakozott Barcelonában.”²³³

Ezek és más hasonló, magyar nyelvű hírközlések azonban – rövidségük ellenére is – olyannyira sok pontatlanságot tartalmaztak, hogy lényegében minden vonatkozásban hamis képet festettek a tárgyalt témáról, s ezáltal magáról Puig Antichról. Ezért a továbblépéshez mindenekelőtt szükségesnek tartunk kritikailag reagálni a témával kapcsolatban előforduló sajtóhibákra és egyéb pontatlanságokra, elvégezve egyúttal azok korrekcióját is: Puig Antich kivégzésekor valójában még nem töltötte be 26. életévét;²³⁴

²³² Halálos ítélet Barcelonában. In: *Magyar Hírlap*. 7. évf. 9. sz. (1974. január 10.) 1.; Halálos ítélet Barcelonában. In: *Magyar Nemzet*. 30. évf. 7. sz. (1974. január 10.) 2.; Barcelonai ítélet. In: *Vas Népe*. 19. évf. 7. sz. (1974. január 10.) 8.

²³³ Kivégezték Puig Antichot. In: *Dunántúli Napló*. 31. évf. 61. sz. (1974. március 3.) 2.; Kivégzés Barcelonában. In: *Magyar Hírlap*. 7. évf. 61. sz. (1974. március 3.) 1.; Két kivégzés Spanyolországban. In: *Magyar Nemzet*. 30. évf. 52. sz. (1974. március 3.) 2.; Telex. In: *Zalai Hírlap*. 30. évf. 52. sz. (1974. március 3.) 5.

²³⁴ Vö. Halálos ítélet... In: *Magyar Hírlap*. (1974. január 10.) 1., Kivégzés Barcelonában. In: *Magyar Hírlap*. (1974. március 3.) 1. és A katalán diák kivégzése miatt Franco-ellenes tüntetések Nyugat-Európában. In: *Magyar Hírlap*. 7. évf. 62. sz. (1974. március 4.) 5.; Halálos ítélet... In: *Magyar Nemzet*. (1974. január 10.) 2. és Két kivégzés... In: *Magyar Nemzet*. (1974. március 3.) 2.; Barcelonai ítélet. In: *Vas Népe*. (1974. január 10.) 8.; Kivégezték Puig Antichot. In: *Dunántúli Napló*. (1974. március 3.) 2.; Telex. In: *Zalai Hírlap*. (1974. március 3.) 5.; Heves tüntetések Franco ellen. In: *Hétfői Hírek*. 18. évf. 10. sz. (1974.

keresztneve helyesen Salvador és nem Salvadore,²³⁵ s főleg nem Salvadaro volt;²³⁶ ő maga ténylegesen már nem volt diák, mivel tanulmányait felfüggesztve életét a forradalmi harcnak szentelte;²³⁷

március 4.) 9.; „Acélököl” és nyakszorító vas. In: *Észak-Magyarország*. 30. évf. 53. sz. (1974. március 5.) 2.; Acélököl” és nyakszorító vas. In: *Fejér Megyei Hírlap*. 30. évf. 53. sz. (1974. március 5.) 2.; Az „acélököl”. In: *Kelet-Magyarország*. 31. évf. 53. sz. (1974. március 5.) 2.; Acélököl” és nyakszorító vas. In: *Népújság*, 25. évf. 53. sz. (1974. március 5.) 2.; Tüntetések Barcelonában. In: *Szolnok Megyei Néplap*. 25. évf. 53. sz. (1974. március 5.) 2.; Acélököl” és nyakszorító vas. In: *Tolna Megyei Népújság*. 24. évf. 53. sz. (1974. március 5.) 2.; Zalai István: Madridi „változás”. In: *Népszabadság*. 32. évf. 53. sz. (1974. március 5.) 2.; Acélököl” és nyakszorító vas. In: *Nógrád Megyei Hírlap*. 30. évf. 54. sz. (1974. március 6.) 2.; Kóródi József: Hatalom és oltár Madridban. In: *Népszava*. 102. évf. 77. sz. (1974. április 2.) 2.; Hatalom és oltár Madridban. A bilbaói püspök esete. In: *Magyar szó*. 31. évf. 101. sz. (1974. április 13.) 2.

²³⁵ Vö. Tiltakozás a spanyol terror ellen Belgiumban. In: *Magyar Hírlap*. 7. évf. 12. sz. (1974. január 13.) 1.; Tüntetés a brüsszeli spanyol nagykövetségen. In: *Magyar Nemzet*. 30. évf. 10. sz. (1974. január 13.) 2.; Tüntetés a brüsszeli spanyol nagykövetség előtt. In: *Népszava*. 102. évf. 10. sz. (1974. január 13.) 2.

²³⁶ Vö. Brüsszeli merényletek. In: *Magyar Hírlap*. 7. évf. 49. sz. (1974. február 19.) 1.

²³⁷ Vö. Tiltakozás a spanyol... In: *Magyar Hírlap*. 7 (1974. január 13.) 1., Kivégzés Barcelonában. In: *Magyar Hírlap*. (1974. március 3.) 1. és A katalán diák... In: *Magyar Hírlap*. (1974. március 4.) 5.; Tüntetés a brüsszeli... In: *Magyar Nemzet*. (1974. január 13.) 2. és Két kivégzés... In: *Magyar Nemzet*. (1974. március 3.) 2.; Tüntetés a brüsszeli... In: *Népszava*. (1974. január 13.) 2.; Kivégezték Puig Antichot. In: *Dunántúli Napló*. (1974. március 3.) 2.; Telex. In: *Zalai Hírlap*. (1974. március 3.) 5.; Heves tüntetések... In: *Hétfői Hírek*. (1974. március 4.) 9. és Express. In: *Hétfői Hírek*. 18. évf. 11. sz. (március 11.) 1.; „Acélököl”... In: *Észak-Magyarország*. (1974. március 5.) 2.; „Acélököl”... In: *Fejér Megyei Hírlap*. (1974. március 5.) 2.; Az „acélököl”. In: *Kelet-Magyarország*. (1974. március 5.) 2.; „Acélököl”... In: *Népújság*, (1974. március 5.) 2.; Tüntetések Barcelonában. In: *Szolnok Megyei Néplap*. (1974. március 5.) 2.; „Acélököl”... In: *Tolna Megyei Népújság*. (1974. március 5.) 2.; Zalai: 1974, 2.; „Acélököl”... In: *Nógrád Megyei Hírlap*. (1974. március 6.) 2.; Gárdos Miklós: Egy diák, egy püspök. In: *Magyarország*. 11. évf. 12. sz. (1974. március 24.) 10.; Todero Frigyes: Spanyolország. Utódlás és türelmetlenség. In: *Magyar Hírlap*. 7. évf. 87. sz. (1974. március 29.) 2.; Vádirat az imperializmus ellen. Tények és adatok. In: *Béke és szocializmus*. 17. évf. 1974. május. 138.; A nemzetközi tiltakozás

ahogyan nem volt szakszervezeti aktivista sem, hasonlóképp a MIL többi tagjához;²³⁸ fellépése több volt, mint pusztán kormányellenes baloldali tevékenység, mivel a MIL kifejezetten antikapitalista szervezetként tevékenykedett;²³⁹ Puig Antichot nem a Guardia Civil tartóztatta le, hanem a Brigada Político-Social, a Franco-rendszer hírhedt politikai titkosrendőrsége;²⁴⁰ továbbá nem egy bankrablás során sebesítette meg Francisco Anguas Barragán másodfelügyelőt, hanem egy elvtársaival megbeszélte találkozóira időzített rendőrségi rajtaütés során kitört dulakodás közben;²⁴¹ az idézett 1972. márciusi bankrablással összefüggésben ugyanakkor nem ő tehető felelőssé az egyik alkalmazott megsebesítéséért, lévén, hogy ő az akcióban sofőrként vett részt, és mindvégig a pénztárat előtt parkoló gépkocsi volánja mögött várakozott;²⁴² az 1974. januári haditanács Barcelonában ült össze, nem pedig Madridban (ahogy az a fenti második idézetben olvasható); Puig Antich rabtársát, Mariá Angustias Mateost nem 6, hanem 5 évre ítélték el, ráadásul ő mindössze 16, míg a harmadik elítélt, Josep Lluís Pons Llobet csak 17 éves volt a szóban forgó időszakban.²⁴³ Megmosolyogtató egy jóval későbbi, már az Action Directével összefüggésben megjelent újságcikk azon állítása is, miszerint „Jean-Marc Rouillant” – akiről a szerző „elfelejtette” megjegyezni, hogy maga is a MIL tagja, mi több alapítója volt, aki ráadásul már annak létrejötté előtt is militáns tevékenységet folytatott – „egy ibériai anarchista, Salvador Puig

eredményeként perújrafelvétel a baszk hazafiak ügyében. In: *Zalai Hírlap*. 31. évf. 213. sz. (1975. szeptember 11.) 2.

²³⁸ Vö. Ez történt a nagyvilágban. In: *Hargita*. 7. évf. 8. sz. (1974. január 11.) 1.; Röviden. In: *Vörös Zászló*. 26. évf. 8. sz. (1974. január 11.) 4.

²³⁹ Vö. Terrorizmus. Mi az AD? Változatos célpontok. II. In: *Magyarország*. 22. évf. 7. sz. (1985. február 17.) 10.

²⁴⁰ Vö. *Uo.*

²⁴¹ Vö. Toderó: 1974, 2.; Terrorizmus... In: *Magyarország*. (1985. február 17.) 10.

²⁴² Tajuelo: 1977, 89.

²⁴³ Vö. Halálos ítélet... In: *Magyar Hírlap*. (1974. január 10.) 1.; Halálos ítélet... In: *Magyar Nemzet*. (1974. január 10.) 2.; Barcelonai ítélet. In: *Vas Népe*. (1974. január 10.) 8.

Antich példája serkentette, vitte a terror útjára”.²⁴⁴ Végül a magyar híradások feltűnő hiányossága, hogy – Todero Frigyes cikkét leszámítva – egyáltalán nem említették meg „Heinz Chez” nevét, akit Puig Antichkal egy napon és szintúgy fojtópánttal végeztek ki, csak épp nem Barcelonában, hanem a tarragonai börtönben.²⁴⁵ Az már a sors iróniája, hogy minden jószándéka ellenére Todero is tévedett, hiszen – mint azt egy hajdani Interpol-jelentés kimutatta, majd később szélesebb körben is ismertté vált – Puig Antich sorstársát valójában Georg Michael Welzelnek hívták, és a korabeli sajtóhíresztelésekkel ellentétben nem egy árva lengyel, hanem egy családos kelet-német volt...²⁴⁶

Salvador Puig Antich (1948–1974)

Ilyen előzmények után a hazai érdeklődő helyzetét nem könnyíti meg az a körülmény sem, hogy érdemi és pláne kritikai összefoglaló a témáról magyar nyelven mindmáig nem készült. A Puig Antich történetét bemutató, 2006-os, *Salvador* című játékfilm,²⁴⁷ melyet egy

²⁴⁴ Vö. Várkonyi Tibor: Rettenetes pár. In: *Magyar Nemzet*. 50. évf. 47. sz. (1987. február 25.) 2.

²⁴⁵ Vö. Todero: 1974, 2.

²⁴⁶ La verdadera historia de Heinz Ches. La pena de muerte en España. In: *Rojo y Negro Digital (CGT)*. 2004. március 1.

https://www.foroporlamemoria.info/documentos/2004/heinz_ches_01032004.htm

(utolsó letöltés itt és a továbbiakban: 2024. július 29.)

²⁴⁷ Huerga, Manuel (rend.): *Salvador*. Best Hollywood, 2006.

évvél később Budapesten is levetítették,²⁴⁸ pedig – dacára az eltelt időnek és az azóta napvilágot látott idegen nyelvű történelmi összefoglalóknak és kritikai kiadványoknak – szintúgy nem mentes a tévedésektől és torzításoktól,²⁴⁹ ráadásul egyben – a MIL politikai történetét legalaposabban feldolgozó marxista történész, Sergi Rosés Cordovilla cseppet sem hízelgő szavaival élve – „a modern spektákulum par excellence”-ének tekinthető.²⁵⁰

Ezekben az említett, Magyarországon is hozzáférhető forrásokban ugyan helyenként feltűnik a MIL neve, a csoportosulás létrejöttének mélyebb okairól, komplex eszmeiségéről, változatos tevékenységéről és valódi céljairól azonban segítségükkel aligha kaphatunk (reális) képet. Puig Antich fejlődése, szerepvállalása és személyes motivációi kapcsán lényegében ugyanez mondható el. Mi is volt hát az Ibériai Felszabadítási Mozgalom és miben állt radikalizmusa? Erre igyekszünk válasszal szolgálni a továbbiakban, egyúttal megfelelő kontextusba helyezve a világszerte nagy nyilvánosságot kapó egykori aktivistáját, zárásként érintve bizonyos emlékezeti-émlékezetpolitikai szempontokat is.

²⁴⁸ A film magyarországi premierjére némi késéssel, 2007. július 12-én került sor, és csak a fővárosi mozik játszották. <https://port.hu/adatlap/film/tv/salvador-salvador-puig-antich/movie-87413> Évekkel később a Gödi Fészekben megrendezett alternatív baloldali összejövétel programsorozatának keretében is levetítették. Harsányi Iván: Az alternatív baloldal háromnapos összejövelete a gödi Fészekben (2013. augusztus 17–20.). In: *Évkönyv 2014*. 370–374. 374.

²⁴⁹ A film nem esztétikai, hanem tartalmi és szemléletmódbeli kritikájához kapcsolódóan a teljesség igénye nélkül lásd: Vargas Golarons: 2013, 55–56, 73–75, 88–90.; Bofill, Txema: Huellas de los GARI. La revuelta olvidada. In: *Por la memoria...*: 2013, 105–134. 122.; No olvidéis a los presos de Action Directe. La memoria del poder contra la memoria anticapitalista y viceversa. In: *Uo*. 219–232. 219–220, 225–226.

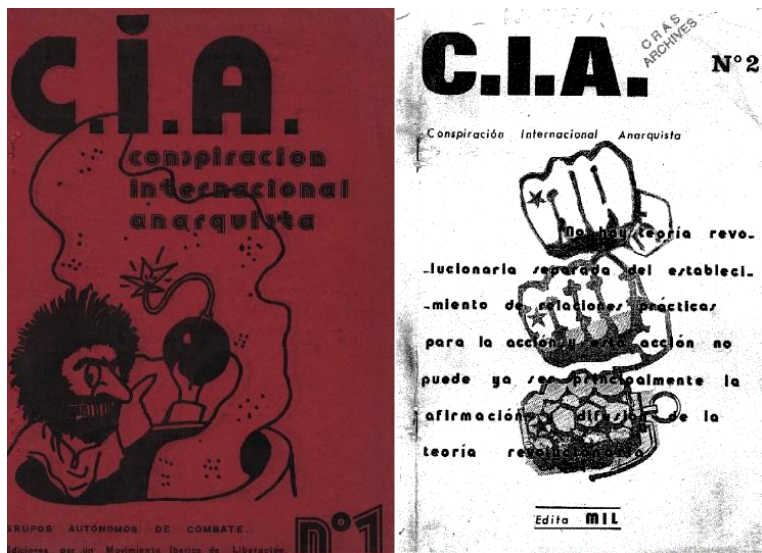
²⁵⁰ Rosés Cordovilla, Sergi: Salvador Puig Antich in the MIL-GAC: A Brief Political Biography. In: Vargas Golarons, Ricard de (szerk.): *Salvador Puig Antich. Collected Writings on Repression and Resistance in Franco's Spain*. AK Press, 2021. 176–204. 198–199.

Kontextus és inspirációs források

Az 1960-as évek második felének és az 1970-es évek elejének eszmei-politikai és társadalmi-gazdasági közege volt az, amely meghatározta a MIL tagjainak fejlődését és amelyben egyúttal maga az Ibériai Felszabadítási Mozgalom is megfogant. Ezek a hatások részben sajátosan helyiek voltak, részben egy tágabb nemzetközi keretbe illeszkedtek, és éppúgy táplálkoztak a jelenből, mint ahogyan múltba nyúló gyökerekkel is rendelkeztek. Ilyen értelemben a MIL egyszerre tekinthető egy általánosabb nemzetközi tendencia sajátos helyi leképeződésének és egy történelmi mozgás konkrét kifejeződési formájának. Az inspirációs források közvetlenül éppúgy tetten érhetők tagjainak abbéli szándékában, hogy lefordítsák és kiadják múltbeli vagy kortárs mozgalmi szerzők műveit, mint saját elméleti és agitációs szövegek létrehozásában és közreadásában. Ezek jellemzően újságjuk, a szándékoltan sejtelmes és az anarchistákkal kapcsolatos korabeli sztereotípiákra rájátszó elnevezésű, rövidítését tekintve pedig – mintegy szituacionista eltérítésként – az amerikai hírszerző szolgálattal azonos *Nemzetközi Anarchista Konspiráció*²⁵¹ (spanyol rövidítése *CIA*) lapjain vagy épp a saját alapítású Május '37 underground kiadó gondozásában jelentek meg.²⁵² A terjesztett gondolatok hatása ugyanakkor szerveződési gyakorlatukban és tevékenységük jellegében közvetett módon szintúgy kimutatható volt.

²⁵¹ *Conspiración Internacional Anarquista*. 1. sz. (1973. április); *Conspiración Internacional Anarquista*. 2. sz. (1973. augusztus).

²⁵² Az Ediciones Mayo '37 keretében elkészült földalatti kiadványok listáját franciául közli: Cortade, André: *Chronologie étouffée et documentée du MIL (1967–1974)*. Hobolo, 2005. november.

A MIL földalatti sajtókiadványa, a Nemzetközi Anarchista Konspiráció (CIA)

A nemzetközi anarchista mozgalom történetéből például olyan szerzőket fordítottak le vagy interpretáltak, mint a szovjetrendszer kritikájáért nagyra tartott renegát bolsevik Ante Ciliga²⁵³ vagy a spanyol polgárháborúban a sztálinisták által meggyilkolt Camillo Berneri²⁵⁴, akit az 1936-os spanyolországi forradalom folytatására tett erőfeszítése miatt, valamint az antifasiszta egységfront és az anarchista kormánykollaboráció kritikájáért méltattak. Hasonlóképp elismeréssel adóztak a polgárháború utáni anarchista gerilla hírhedt képviselőinek (pl. Francisco Sabaténak²⁵⁵), akik elutasították a

²⁵³ Ciliga, Anton: *Lenin y la revolución*. Ediciones Mayo 37, 1973. május.

²⁵⁴ Berneri, Camillo: *Entre la revolución y las trincheras*. Ediciones Mayo 37, 1973. január.

²⁵⁵ Sabatéről részletesebben lásd e tanulmány szerzőjének egy korábbi munkáját: Poór, Péter: The Spanish anarchist guerilla through the example of Francisco Sabaté ('El Quico'). In: Kajos Luca Fanni et al. (szerk.): *XI. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2022 Tanulmánykötet / 11th*

Franco-rendszerrel való megalkuvást, vállalva akár a fegyveres ellenállást is.²⁵⁶

A MIL azonban Spanyolországban addig példátlan módon megkísérelte összebékíteni a radikális anarchista hagyományt a baloldali kommunizmus örökségével és egyes kortárs megnyilvánulási formáival. A német–holland tanácskommunistáktól (pl. Anton Pannekoektól²⁵⁷) átvették a pártok elutasításán alapuló és a tanácsokra épülő munkahelyi és társadalmi önszerveződés modelljét, mely a '68-as ultrabaloldal (pl. „Jean Barrot”²⁵⁸) egyes téziseivel és az anarchizmussal ötvözve egy általános tekintélyellenes állásponthez vezette őket. Ennek értelmében nemcsak a polgári pártokat és a parlamentarizmust utasították el, de éppúgy elvetették az anarchista és kommunista mozgalom megmerevedett, bürokratikusnak és reformistának tekintett történelmi szervezeteit, a vezérkultusz és a forradalmi avantgárd koncepciójával és az azt képviselő, akkoriban gombamódra szaporodó trockista és maoista csoportocskák által kínált alternatívával együtt.²⁵⁹ Végül megemlíthető még Guy Debord és a szituacionisták bizonyos mértékű hatása is, amely főképp egyes kiadványaik vizuális kivitelezésében volt tetten érhető.²⁶⁰

Ennek az eklektikus és olykor ellentmondásos eszmei palettának az összeállításához a MIL tagjainak főképp külföldi impulzusokra volt szüksége, hiszen a spanyolországi diktatórikus körülmények jelentős akadályt képeztek a radikális eszmék áramlásának. Ezek

Interdisciplinary Doctoral Conference 2022 Conference Book. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Pécs, 2023. 483–499.

²⁵⁶ Los resistentes anarquistas en Cataluña. In: *Conspiración Internacional Anarquista.* (1973. április) 19–28.

²⁵⁷ Pannekoek, Anton: *Los consejos obreros en Alemania.* Ediciones Mayo 37, 1973. március.

²⁵⁸ Barrot, Jean [Dauvé, Gilles]: *Violencia y solidaridad revolucionaria: el proceso de los comunistas en Barcelona.* Ediciones Mayo 37, 1974. március.

²⁵⁹ Tajuelo: 1977, 130.

²⁶⁰ Lásd mindenekelőtt a CIA lapjain közzétett képregényeket és satirikus rajzokat, melyek a közvetíteni kívánt politikai üzeneten túl nem ritkán szexuális töltetűek, vulgárisak vagy szimplán meglepően önkritikusak voltak.

közül kiemelhetők rendszeres látogatásaik külföldi mozgalmi könyvesboltokba és találkozóhelyekre (pl. a párizsi Vén Vakondba²⁶¹), bekapcsolódásuk a '68. májusi franciaországi eseményekbe (pl. Emili Pardiñas Viladrichot a lázadásban való részvétele miatt letartóztatták, elítélték és végül ki is utasították Franciaországból²⁶²), vagy épp toulouse-i radikális anarchista körökkel való kapcsolataik, melyek közvetlenül vezettek el a katalán és az ottani francia forradalmi sejtek fúziójához, és ezzel magának a MIL-nek mint nemzetközi formációnak a kialakulásához. Mindenekelőtt az 1871 – Vive la Commune fantázianevű, mintegy 20 fős liberter csoport érdemel említést, amellyel a Toulouse-ba látogató Oriol Solé Sugranyes még 1969 folyamán került kapcsolatba. E toulouse-i radikálisok közül aztán Jean-Marc Rouillan („Sebas”) és Jean Claude Torres („Cri-cri”) voltak azok, akik mind az Ibériai Felszabadítási Mozgalomban, mind a későbbi Internacionalista Forradalmi Akciócsoportokban (GARI) fontos szerepet játszottak, élen járva a különféle forradalmi irányultságú, s ennél fogva gyakran törvénytelen és erőszakos akciók kivitelezésében.²⁶³

²⁶¹ A La Vieille Taupe akkoriban Párizs legendás kiadója és könyvesboltja volt, amely a klasszikus marxi kommunista irodalmon felül bordigista, baloldali kommunista, egyéb ultrabaloldali és kezdetben szituacionista művek fontos terjesztőhelyeként, egyúttal pedig az ilyen gondolkodású radikálisok érintkezési közegeként szolgált. Jelentőségét a MIL relációjában részletesen illusztrálja: Rosés Cordovilla, Sergi: *El MIL: una historia política*. Revolución Mundial, Ciudad de México, 2018. 40–50.

²⁶² Téllez Solá, Antonio: *El MIL i Puig Antich*. Virus Editorial, Barcelona, 2006. 52.

²⁶³ Rosés Cordovilla: 2018, 52–54.

„Sebas” és „Cri-cri” (Toulouse, 1972 tele)

A szellemi komponenseken túl a MIL születése elválaszthatatlan a katalán munkásmozgalom fejlődésétől. Bár a tagok vegyes háttérrel rendelkeztek (munkások és diákok egyaránt akadtak köztük), mindnyájan részesei voltak az őket körbevevő társadalmi-politikai mozgásnak, és korábbi aktivizmusuk nyomán tapasztalatokkal rendelkeztek különféle munkás- és diákszervezetek ideológiájáról, működéséről. Pons Llobetet például a Forradalmi Egyetemi Ifjúság (JUR) színeiben folytatott diákharcokban való részvétele miatt kirúgták a középiskolából,²⁶⁴ a Barcelonai Diákok Demokratikus Szakszervezetének (SDEUB) soraiból induló Oriol Solé Sugranyest pedig illegális propagandaterjesztés vádjával le is tartóztatták. Politikai aktivitásának fokozódása – csatlakozás Katalónia Kommunista Ifjúságához (JCC), majd a Nemzetközi Kommunista Párthoz (PCI) – végül tanulmányai felfüggesztéséhez és újabb letartóztatásokhoz vezetett, mely már börtönbüntetést is

²⁶⁴ Téllez Solá: 2006, 51.

maga után vont.²⁶⁵ Ezt követően aztán nyomdászként kereste a kenyerét,²⁶⁶ míg a MIL egy további tagja, Francesc Xavier Garriga Paituví eredetileg egy kiadói műhelyben dolgozott és tagja volt a Grafikus Művészek Munkásbizottságának (CCOO).²⁶⁷

Az 1960-as évek folyamán Spanyolország iparilag fejlett vidékein, mindenekelőtt Baszkföldön és Katalóniában a munkásmozgalom új erőre kapott és mind radikálisabbá vált. A '60-as, '70-es évek fordulóján országszerte a munkásellenállás kiterjedt és gyakran erőszakos formái zajlottak, melyek időnként a dolgozók életét követelték. E harcok során az egyidejűleg antikapitalista és diktatúraellenes szervezkedés, a vadmacskasztrájkok gyakorlata, valamint a döntések általános gyűlésen történő meghozatala a pártok bábáskodásának elutasításával egyaránt napirenden voltak.²⁶⁸ Jó példát kínál erre a barcelonai Harry Walker gyár dolgozóinak 62 napig tartó munkabeszüntetése 1970–71 fordulóján,²⁶⁹ mely közvetlen inspirációs forrásul szolgált a nem sokkal később zászlót bontó MIL számára.²⁷⁰

Fegyveres agitáció és forradalmi kisajátítások

A MIL tevékenysége nem merült ki öncélú teoretizálásban, sem a lefordított vagy maguk írta propagandaanyagok pusztá terjesztésében. Azt vallották ugyanis, hogy az agitációt fegyveres módon is elő kell segíteni a proletariátus radikalizálása és a forradalmi tendenciák kibontakoztatása érdekében, de mindezt

²⁶⁵ Téllez Solá: 2006, 48.

²⁶⁶ Tajuelo: 1977, 51.

²⁶⁷ Tajuelo: 1977, 53.

²⁶⁸ A spanyolországi autonomista munkásmozgalom fejlődéséről és a munkásharcok dinamikájáról lásd: Amorós, Miguel: Génesis y auge de la autonomía obrera en España (1970–1976). In: *Por la memoria...*: 2013, 23–54.

²⁶⁹ A sztrájkokról részletekbe menően beszámol: Font, Joan: *La vaga de l'Harry Walker de Barcelona (desembre 1970 – febrer 1971)*. Edicions Catalanes de Paris, Párizs, 1972.

²⁷⁰ Balance y perspectivas de la lucha obrera. In: *Conspiración Internacional Anarquista*. (1973. április) (számozatlan oldalak). Lásd még: Tajuelo: 1977, 23–27.

anélkül, hogy egy elkülönült és professzionális katonai-félkatonai szervezetté válnának, mely élcsoportként az osztály vezetésére törekszik. Magukat a munkásosztály részének tekintették, tevékenységüket az osztályharc részeként, a proletariátus által folytatott ellenállási módok (tüntetések, sztrájk, szabotázs stb.) radikális kiegészítéseként fogták fel, melynek célja nem az irányítás megszerzése és az osztály alárendelése volt, hanem ellenkezőleg, harci potenciáljának kibontakoztatása saját céljainak elérése érdekében. Tevékenységüket ennek megfelelően fegyveres agitációként határozták meg.²⁷¹

A fegyveres agitációhoz szükséges eszközök előteremtését zömében a toulouse-i sejt vállalta magára, amely jó kapcsolatokkal rendelkezett franciaországi anarchista és autonomista körökkel, s amelynek tagjai már a MIL-t megelőzően is részt vettek különféle törvénytelen és időnként erőszakos akciókban. Ennek a sejtnek nagy szerepe volt abban, hogy a csoport más tagjai is elsajátították a fegyverhasználatot és egyéb illegális praktikákat.²⁷²

A MIL megvalósult erőszakos akciói nem merényletek vagy terrorcselekmények elkövetésére, hanem pénzügyi érdekeltségek forradalmi kisajátítására irányultak. Ezek alatt olyan, pénzintézetek ellen irányuló fegyveres rablásokat kell érteni, amelyek egyértelműen politikai céllal történtek, tehát nem egyéni haszonszerzésre irányultak. A támadások egyszerre fakadtak praktikus és elvi megfontolásokból: egyrészt a kisajátított pénzek lehetőséget teremtettek a katalóniai, sőt a nemzetközi munkásharcok támogatására, legyen szó akár propagandaanyagok készítéséről és terjesztéséről, akár a sztrájkoló munkások és családjuk anyagi megsegítéséről.²⁷³ Másfelől – minthogy a MIL deklaráltan túllépett

²⁷¹ Sobre la agitación armada. In: *Conspiración Internacional Anarquista*. (1973. április) (számozatlan oldalak).

²⁷² Rosés Cordovilla: 2018, 52–54.

²⁷³ Vargas Golarons, Ricard de: El 1000/MIL/Movimiento Ibérico de Liberación y la OLLA/Organització de Lluita Armada. In: *El 1000 y la OLLA. Agitación armada, formación teórica y movimiento obrero en la España salvaje*. Editorial Klinamen, 2014. 19–101. 61.

a puszta antifrancóizmuson, s magát antikapitalista forradalmi formációként határozta meg – a kisajátítások a tőkés rendszer legtipikusabb jelképének számító pénzüzetekre mért csapásként és egyben harcias példamutatásként is értelmezhetőek voltak.²⁷⁴ Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy amint a MIL tevékenysége intenzívebbé vált, a csoport mind inkább illegalitásba kényszerült, ami számos járulékos költséggel járt együtt (pl. további fegyvervásárlások, autóbérlések, menedékházak fenntartása), melyek szintén ösztönözték a pénzszerző akciókat.²⁷⁵

A MIL kisajátításai a bankrablások modern, európai típusának meghonosítását jelentették Spanyolországban, melyek keretében egy 2-3 fős, pisztollyal és géppisztollyal felfegyverzett csapat behatolt az adott pénzüzetbe, arra kényszerítve az alkalmazottakat, hogy ürítsék ki a kasszákat és a széfet. Sofőrjük közben egy autóban várakozott, s társainak felvételét követően sebtiben távozott a helyszínről.²⁷⁶ Az elkövetők a rablás színhelyén jellemzően mindig felolvastak vagy elhelyeztek egy-egy kommunikét, amelyben kifejtették tettük politikai motivációit. Az akciók láthatósága és szenzációs jellege okán a MIL tevékenységéből e rablások kerültek leginkább reflektorfénybe, jóllehet a szoros állami ellenőrzés alatt működő és gyakran rendőrségi közleményekből tájékozódó spanyol média ezeket a valós indítékoktól megfosztva, az elkövetőket pedig szándékosan kriminalizálva ábrázolta.²⁷⁷

A forrásokban²⁷⁸ 15 kisajátítási kísérletre találtunk utalást, melyek döntő hányada elérte a célját. A sikertelen akciók láthatóan

²⁷⁴ Tajuelo: 1977, 34.

²⁷⁵ Interjú Jordi Solé Sugranyesszel. In: Loher Rodríguez, Martina (rend.): *MIL. Histoire d'une famille avec histoire.* 2006.

https://www.youtube.com/watch?v=Y1jC2B9UhPk&ab_channel=AlbaLateral

²⁷⁶ *Tele/Expres.* (1972. november 29.) 22.

²⁷⁷ Tajuelo: 1977, 39–42.

²⁷⁸ Cronología. In: *Conspiración Internacional Anarquista.* (1973. április) 2–3. Megjegyzés: A MIL tagjai által összeállított – egyébként meglehetősen alapos és részletes – korabeli kronológiai összefoglalót összevetettük a jelen

a MIL kezdeti pályafutásához köthetők, ami jelzi, hogy a csoport az első nehézségek után tanult hibáiból, s gyakorlata idővel hatékonyabbá vált. Bár két országban ténykedett, maguk a kisajátítások kizárólag Katalóniában zajlottak, ezen belül is főképp Barcelona tartományban. A célpontul választott települések közül nagysága, fajsúlya és az itt található pénzügyi létesítmények száma miatt egyértelműen Barcelona dominált. Az akciók sikeréhez a menekülés biztosítása is szükségeltetett, amihez a katalán főváros – a csoport tagjai által jól ismert – utcái alkalmasnak bizonyultak.

A MIL kisajátításainak története nagyjából egy évet ölel fel, melynek során átlagosan havi egy rablási kísérletre került sor. Ezek eloszlása ugyanakkor korántsem egyenletes: a támadások legintenzívebb szakaszát az 1972 szeptembere és a következő év januárja közötti időszak teszi ki. A kisajátítások sűrűsége ettől kezdve megritkul, s az utolsó akció igazából már nem is a MIL számlájára írható, lévén, hogy a formáció 1973 augusztusában kimondta önfeloszlatását,²⁷⁹ azt a MIL 3 egykori militánsa már a részben az Ibériai Felszabadítási Mozgalom örökösének tekinthető Autonóm Harci Csoportok (GAC) keretében hajtotta végre.

Ami a zsákmányolt pénzeket illeti, ezek becsült összege 13-15 millió peseta között lehetett. A balul elsült akciókat nem számítva tehát a kisajátítások átlagosan több mint egymillió peseta haszonnal jártak. Az anyagi értelemben legsikeresebbeket az 1973. januári, márciusi és júniusi, barcelonai bankfiókok elleni támadások jelentették. A kisebb takarékpénztárak elleni akcióktól tehát a MIL idővel elmozdult a rizikósabb, de nagyobb haszonnal kecsegtető bankrablások felé, ami részleges magyarázattal szolgál arra, hogy 1973 folyamán miért váltak ritkábbá a kisajátítások.

tanulmányban hivatkozott más források vonatkozó adataival is. Az itt közölt táblázatban szereplő bizonytalanságok a forrásokban tapasztalható eltérések, illetve esetleges adathiányok következményei.

²⁷⁹ Congreso 1973: Auto-disolución de la organización político-militar dicha MIL. In: *Conspiración Internacional Anarquista*. (1973. augusztus) 1–9.

Dátum	Helyszín	Zsákmány (peseta)
1972.07.01.	Barcelona, Calle Mallorca, egy nyugdíjpénztár	800.000
1972.09.13.	Salou (Tarragona), a Caisse d'Epargne tartományi pénztár alkalmazottja ellen	fiaskó
1972.09.13.	Igualada (Barcelona), egy takarékpénztár	fiaskó
1972.09.15.	Bellver de Cerdaña (Lérida), egy takarékpénztár	1.000.000
1972.10.21.	Mataró (Barcelona), Caja Layetana takarékpénztár	990.200- 1.000.000
1972.11.18.	Barcelona, Calle Escorial 58., egy takarékpénztár	169.000- 196.000- 200.000
1972.11.28.	Barcelona, Paseo de Valldaura 245., Banco Central	1.000.000
1972.12.21.	Barcelona, tartományi takarékpénztár	nem ismert
1972.12.29.	Badalona, Calle de Juan Valera, Caja Layetana takarékpénztár	764.000- 800.000
1973.01.19.	Barcelona, Calle de Benedicto Mateo 49–51., a tartományi takarékpénztár 12. sz. fiókja	658.000
1973.01.27.	Barcelona, Calle del Capitán Arenas 29., Banco de Vizcaya	3.000.000
1973.03.02.	Barcelona, Paseo Fabra y Puig 313., Banco Hispano Americano	1.000.000- 1.500.000
1973.06.06.	Barcelona, Calle Major de Sarrià 25., Banco de Bilbao	300.000
1973.06.19.	Barcelona, Gran Vía de Carlos III 24., a Banco Español de Crédito 23. sz. fiókja	3.014.000- 3.724.000
1973.09.15.	Bellver de Cerdaña (Lérida), ugyanaz a takarékpénztár	580.000- 700.000- 850.000

A MIL és a GAC (ex-MIL) fegyveres kisajátító akciói

Az önfeloszlatástól a letartóztatásokig

A további okokat, melyek egyúttal az 1973. augusztusi önfeloszlatás háttéréül is szolgáltak, részben a fokozódó rendőri üldöztetés, részben a MIL-tagok egy részének gondolkodásában bekövetkezett változások jelentették. Voltak, akik úgy érezték, az illegalitás miatt kezdenek egyre távolabb kerülni a munkásosztálytól, melyet segíteni kívántak, s amellyel céljukat közösnek tekintették. Ezért ők a

továbbiakban a teoretikus és propagandamunkára kívántak fókuszálni,²⁸⁰ hosszú távú tervként egy könyvtár felállítását vizionálva, melynek célja az lett volna, „hogy hozzáférhetővé tegye a világ munkásmozgalmának felhalmozott tapasztalatait, a múltat és a jelent, amelyeket az elnyomás és az elidegenedés kitörölt az emlékezetből”.²⁸¹ Mások épp ellenkezőleg: a harc folytatását, mi több továbbfejlesztését tűzték ki célul, merényleteket,²⁸² valamint emberrablási²⁸³ és robbantásos akciókat irányozva elő,²⁸⁴ melyekhez a robbanószer egy részét már meg is szerezték.²⁸⁵ Ezek a külső és belső centrifugális erők azonban végül nem valós stratégiaváltáshoz vezettek, hanem a MIL előbb formális, majd tényleges bukásához.

Mire az önfeloszlatás bekövetkezett, a spanyol rendőrség már hurkot font a csoport köré: kezükbe került iratok nyomán tisztában voltak egyes tagok neveivel, valamint egy menedékhelyül használt

²⁸⁰ Ariza, Tiburcio – Coudray, François: *Les GARI. Groupes d'Action Révolutionnaires Internationalistes. 1974. La solidarité en actes. Enlèvement du banquier Suarez...* Éditions CRAS, Toulouse, 2013. 13.

²⁸¹ Vargas Golarons: 2014, 38.

²⁸² Konkrét ötletként Antonio Juan Creix, a hírhedten szadista barcelonai rendőrfőnök meggyilkolása merült fel, aki mások mellett a MIL tagját, Oriol Solé Sugranest is megkínozta, miután 1973 szeptemberében letartóztatták. Vargas Golarons: 2014, 48–49.

²⁸³ A Barcelona FC sztárjátékosának, Johan Cruyffnak, valamint a katalán mágnás Durán Farellnek az elrablása egyaránt felmerült, végül azonban mindkét ötletet elvetették. Az előbbi esetben az akciót követően valószínűsíthető nagyfokú hatósági üldöztetés, valamint a futballista sikerei és a klub antifrancóista konnotációja miatt a katalán munkásosztály részéről várható negatív megítélés tántorította el őket, míg az utóbbi esetben egyszerűen úgy ítélték meg, a terv még nem érett meg kellőképp, s hogy végrehajtásához további információkra és fejlettebb infrastruktúrára lenne szükségük. *Uo.* 49.

²⁸⁴ [Puig Antich, Salvador:] Apunte de discusión (25 avril 1973). Idézi: Duhourcq, Jean-Claude – Madrigal, Antoine: *Mouvement Ibérique de Libération: Mémoires de rebelles.* Éditions CRAS, Toulouse, 2007. 339–342. Beszédés továbbá a MIL önfeloszlató dokumentumának zárszavában elejtett azon megjegyzés is, miszerint „a terrorizmus és a szabotázs olyan fegyverek, melyeket jelenleg minden forradalmár használhat”. Congreso 1973... In: *Conspiración Internacional Anarquista.* (1973. augusztus) 9.

²⁸⁵ Vargas Golarons: 2013, 79.

lakásra is rábukkantak. Mint említettem, az önfeloszlatás után a GAC keretében néhányan folytatták a kisajátításokat, ám az 1973. szeptember 15-i, Bellver de Cerdañában történt rablást követően, heves tűzharc után a rendőrségnek sikerült közülük kettőt – Oriol Solé Sugranyest és Pons Llobetet – letartóztatnia. A csapást egy sor további követte: három nappal később elfogták Pons Llobet barátnőjét, akitől sikerült további neveket és címeket kicsikarni. Így esett a rendőrség áldozatául szeptember 21-én Emili Pardiñas és kedvese, 22-én a MIL egy külsős támogatója, 23-án Santi Soler i Amigó, végül 25-én pedig Xavier Garriga és Puig Antich.²⁸⁶ Utóbbi aznap egy spontán ötlettől vezérelve csatlakozott Garrigához, így véletlenül sétált bele a társa számára állított rendőrségi kelepcébe. A francóista titkosrendőrség eljáró ügynökei durván bántalmazva berángatták őket egy barcelonai bérház kapuján. Puig Antichtól a motozás során ugyan elkoboztak egy pisztolyt, volt azonban nála egy másik is, amit előkapva tűzharcba keveredett a rendőrökkel. Az elszenvedett ütésekén túl őt magát az állkapcsán és a vállán érte találat, miközben Anguas Barragán rendőrfelügyelő-helyettes szintén súlyosan megsebesült, a kórházban pedig behalt sérüléseibe. A dolog fonákja, hogy holttestén öt golyónyomot találtak, miközben Puig Antich mindössze háromszor tüzelt: a másik két lövés a rendőr kollégáitól származott, haláláért mégis kizárólag Puig Antichot tették felelőssé, nem firtatva, melyik golyó lehetett a végzetes.²⁸⁷

²⁸⁶ Tajuelo: 1977, 86–87.

²⁸⁷ Téllez Solá: 2006, 97–99. Megjegyzés: Téllez tévesen csak két lövést tulajdonít Puig Antichnak, holott más források egyértelműen három leadott lövésről számolnak be. Vö. pl. az akkoriban a barcelonai Mintabörtönben szolgálatot teljesítő és a bebörtönzött Puig Antichkal szorosabb kapcsolatba kerülő Jesús Irurre börtönőr vallomását: L. Romero, José Miguel: El carcelero que jugaba al básquet con Puig Antich. In: *Diario de Ibiza*. 2012. június 22. <https://www.diariodeibiza.es/ibiza/2012/06/22/carcelero-jugaba-basquet-puig-antich-30714625.html> vagy az ügyet tanulmányozó ügyvédek egy korabeli anarchista sajtóorgánium által is lehozott nyilatkozatát: Colectivo de abogados: Informe técnico-jurídico de las irregularidades del proceso. In: *Frente Libertario*. 5. évf. 39. sz. (1974. február). 1–2.

Salvador Puig Antich életrajzi vázlata

Bár a többiek életútja szintén tanulságos, most csak Puig Antichéra van lehetőségünk kitérni, aki 1948-ban született Barcelonában egy hatgyermekes munkáscsaládba. Apja a '30-as években egy katalanista szervezetben tevékenykedett, a polgárháború után pedig egy időre száműzetésbe kényszerült, sőt hazatérése után halálra is ítélték, s csak az utolsó pillanatban kapott kegyelmet.²⁸⁸

A korszak viszonyainak megfelelően Salvador egyházi iskolákba járt, ezek szellemiségével azonban fiatal korától kezdve nem tudott azonosulni, ami gyengébb osztályzatokhoz, sorozatos magatartási problémákhoz, valamint az egyik iskolájából való elbocsátáshoz és végül az iskolalátogatás felfüggesztéséhez vezetett. Hogy valóban az oktatási rendszer szellemiségével és nem a tanulással volt baja, hihetően demonstrálja elszántsága, hogy később munka mellett fejezze be a középiskolát, majd beiratkozása az egyetemre, ahol előbb gazdaságot, majd filozófiát tanult, miközben időnként maga is órákat adott más diákoknak.²⁸⁹

Mindazonáltal bekapcsolódásával a politikai aktivizmusba a tanulmányi és szakmai előmenetel mind kevésbé tűnt vonzónak számára, s ez végül – a kötelező katonai szolgálat letöltését követően – tanulmányai felfüggesztésére sarkallta. Még 18 évesen, egy esti iskolában ismerkedett össze két későbbi elvtársával, Xavier Garrigával és Oriol öccsével, Ignasi Solé Sugranyesszel.²⁹⁰ Élénk politikai vitákat folytattak, melynek eredményeként eltávolodtak a leninizmustól és egy szituacionista ihletettségű tanácsizmus irányába fejlődtek.²⁹¹ Ezzel is magyarázható, hogy kezdeti részvételét a helyi CCOO-ban hamarosan felfüggesztette és magát az ellenállás radikálisabb formáinak szentelte.

²⁸⁸ Díez Torre, Alejandro R.: Salvador Puig Antich. In: *Diccionario Biográfico electrónico*. Real Academia de la Historia.

<https://dbe.rah.es/biografias/45946/salvador-puig-antich>

²⁸⁹ Chronology of Salvador Puig Antich's Life. In: Vargas Golarons: 2021, 81–90. 81–82.

²⁹⁰ Uo. 82–83.

²⁹¹ Rosés Cordvilla: 2021, 176.

Fontos szintlépést jelentett kapcsolatba kerülése a MIL toulouse-i sejtjével. A teoretikus vitákon és propagandafeladatokon túl francia elvtársai jóvoltából 1972 tavaszán lőfegyveres gyakorlatokat folytatott, s beavatást nyert az illegalitás más praktikáiba (pl. megtanulta, hogyan kell autókat feltörni). Ettől fogva teljesen földalatti életet élt: tanulmányait és munkaviszonyát felfüggesztette, elvtársainál vagy közösen bérelt menedéklakásokban húzta meg magát, s a „Metge” („Doki”) álnevet használta.²⁹² Radikalizmusát, elszántságát és akcionizmusát jól példázza, hogy közvetlenül részt vett a MIL fegyveres kisajátításainak zömében (összesen 8 rablásban), köztük sofőrként a fentebb már említett 1973. március 2-i akcióban, amely a bank egyik alkalmazotjának megsebesítésével járt együtt.²⁹³ Egy évvel későbbi kivégzése ilyenformán aligha véletlenül került éppen erre a napra.

Az 1973. szeptemberi letartóztatásokat követő hónapokban az egykori MIL-tagok ügyében több bírósági tárgyalásra is sor került. Puig Antichra – a rendőrgyilkosság vádjára hivatkozva – az ügyész kezdettől fogva halált kért, melyet a számos formai hibától és politikai nyomástól terhes jogi procedúra következő állomásain sorra megerősítettek, és a Minisztertanács 1974. március 1-jei jóváhagyását követően másnap reggel már végre is hajtottak. Méghozzá a Franco-rendszer által kedvelt, atavisztikus kivégzési eszközzel, a fojtópánttal, amely lassú és szenvedéssel teli fuldoklást jelentett a halálraítélt számára. Mind Spanyolországban, mind az egész világon ő volt az utolsó így kivégzett ember.²⁹⁴

²⁹² Chronology of Salvador...: 2021, 83–84.

²⁹³ Téllez Solá: 2006, 70–72.

²⁹⁴ A folyamat állomásairól és az ezeket kísérő tiltakozómozgalmokról magyarul lásd: Poór Péter: A nyomás különböző fajtái. Fojtópánttól a szolidaritásig. In: *Café Babel*. 24. évf. 85. sz. (2024) 64–80.

A Salvador Puig Antich és a vele egy napon, 1974. március 2-án kivégzett „Heinz Chez” (alias Georg Michael Welzel) elleni ítélet végrehajtásáról tudósító korabeli spanyol bűnügyi újság címlapja

Letartóztatott társainak többségét szintén bíróság elé állították, és különböző hosszúságú letöltendő szabadságvesztésre ítélték. Legrosszabbul a többszörösen büntetett előéletű Oriol Solé Sugranyes és az 1973. március 2-i bankrablás során az alkalmazott megsebesítéséért felelőssé tett Pons Llobet jártak: az 1974. július 24-i tárgyaláson a Barcelonai Haditanács előbbit 48, utóbbit – a januárban kiszabott 30 éven²⁹⁵ felüli – 21 év letöltendő börtönbüntetésre ítélte,²⁹⁶ és helyzetük sokáig olyannyira bizonytalan volt, hogy elvtársaik arról sem voltak meggyőződve, hogy végül vajon nem ítélik-e majd halálra őket is. Több börtönt megjártak, köztük a segoviai, ahol 1976 áprilisában részt vettek egy tömeges szökési kísérletben,²⁹⁷ melynek során Oriol halálát lelte.²⁹⁸

²⁹⁵ Tajuelo: 1977, 94.

²⁹⁶ Téllez Solá: 2006, 51. 112–113.

²⁹⁷ A segoviai börtönbeli fogvatartás körülményeiről, valamint a szökésről és annak előkészületeiről részletesen beszámol: Amigo, Ángel: *Operación Poncho. Las fugas de Segovia*. Hordago, San Sebastian, 1978.

²⁹⁸ Téllez Solá: 2006, 140.

Emlékezet és emlékezetpolitika

Annak ellenére, hogy az Ibériai Felszabadítási Mozgalomról összességében kevés összefoglaló munka született, Puig Antich mára a francóista elnyomás és brutalitás mártírja lett, neve pedig az antifrancóista ellenállás szimbólumává vált. Sírjánál²⁹⁹ gyakorta megemlékezéseket tartanak,³⁰⁰ cellája a barcelonai Mintabörtönben emlékhellyé nemesült,³⁰¹ életéről pedig jobb-rosszabb népszerűsítő filmes és írott³⁰² feldolgozások is megjelentek már. Az utóbbi években és főképp az 50. évforduló apropóján az iránta tanúsított érdeklődés minden korábinál intenzívebbé vált: tiszteletére emlékművet avattak³⁰³ és falfestményeket készítettek, sőt idén az önkormányzat épületében hivatalos megemlékezésre is sor került.³⁰⁴

Ezek a szimbolikus gesztusok azonban gyakran csak a katalán vértanúnak és az antifrancóistának szólnak, nem pedig annak az antikapitalista forradalmárnak, aki Puig Antich valójában volt, s akit a demokrácia rendőrei ma éppúgy letartóztatnának, bírói pedig

²⁹⁹ Pontos nyughelyét lásd itt:

https://www.findagrave.com/memorial/17009974/salvador-puig_antich

³⁰⁰ A teljesség igénye nélkül: *40 anys de l'assassinat de Puig Antich. 02-03-2014. Cementiri.*

https://www.youtube.com/watch?v=3yfWJ37kbic&ab_channel=PatoJMA
Salvador Puig Antich – Ofrena floral al Cementiri de Montjuïc – (02/03/2019) – 4K. https://www.youtube.com/watch?v=4GJJnFPeTU&ab_channel=Associaci%C3%B3DinerComunitari

³⁰¹ Ajuntament de Barcelona: La Modelo abre las puertas en recuerdo de Salvador Puig Antich. In: *Info Barcelona*, 2024. február 21. https://www.barcelona.cat/infobarcelona/es/tema/memoria-democratica/la-modelo-abre-las-puertas-en-recuerdo-de-salvador-puig-antich_1372315.html

³⁰² Lásd pl. a webáruházakban gyerek és ifjúsági könyvként kategorizált alábbi kiadványt: Gilibets, Uriol: *Salvador Puig Antich. Tigre de Paper* Edicions, 2020.

³⁰³ *Monument a Salvador Puig Antich.*

<https://www.poblesdecatalunya.cat/element.php?e=14851>

³⁰⁴ Díaz, José: Barcelona homenajea a Puig Antich en el 50º cumpleaños de su asesinato. In: *TotBarcelona*, 2024. március 1.

<https://www.totbarcelona.cat/es/sociedad/barcelona-homenajea-puig-antich-50-cumpleanos-asesinato-481748/>

ugyanúgy elítélnének, mint ahogyan azt francóista kollégáik tették hajdanán. Nem véletlen, hogy a hivatalos rehabilitációjára irányuló kísérletek mindmáig kudarcba fulladtak.³⁰⁵ Hasonló mondható el az Oriol Solé Sugranyessel kapcsolatos emlékezetről is, akinek halála 29. évfordulóján emléktáblát avattak, „antifasiszta harcosként” hivatkozva rá,³⁰⁶ amit ő alighanem visszautasított volna, mivel mindig is kárhóztatta a hagyományos antifasiszta/antifrancóista pártok és szervezetek reformizmusát, magát pedig mindvégig kommunistának és antikapitalista forradalmárnak tartotta.³⁰⁷

³⁰⁵ Els intents peer jutjar la mort de Puig Antich, en un cul-de-sac: „No podem fer absolutament res”. In: *Betevé*. 2024. március 2. <https://beteve.cat/societat/intents-jutjar-mort-puig-antich-cul-sac-no-podem-fer-absolutament-res/>

³⁰⁶ Az avatási ünnepség részletét bejátszásként lásd az alábbi dokumentumfilmben: Loher Rodríguez: 2006. Az eseménnyel kapcsolatban további információkat és képeket közöl: *Homenatge a Oriol Solé Sugranyes (09-04-2005)*. Ateneu Libertari Estel Negre.

<https://www.estelnegre.org/documents/placasolectapellades/placasolectapellades.html>

³⁰⁷ Nézeteibe vázlatos bepillantást engednek börtönben írott, majd onnan kijuttatott és propagandaanyagként terjesztett munkái: Solé Sugranyes, Oriol: ¿Gangsteres o revolucionarios? In: Vargas Golarons, Ricard de – David Castillo, Guille Larios i (szerk.): *Oriol Solé Sugranyes 40 anys despres. Escrits de l’Oriol i per a l’Oriol*. Editorial Descontrol, Barcelona, 2016. 260–261. Solé Sugranyes, Oriol: Aspectos Militares de nuestra guerra. In: Uo. 264–271. Solé Sugranyes, Oriol: Estudio sobre la represión. In: *El 1000 y la OLLA...*: 2014, 103–110.

A „Roc Blackblock” álnéven ismert katalán művész alkotása Barcelona Vallcarca negyedében, melyet Puig Antich kivégzésének 50. évfordulójára készített. A falfestmény az antikapitalista forradalmár utolsó szavait idézi: „Mondd meg nekik, hogy folytassák a harcot!”

KARA-SZABÓ ZOLTÁN³⁰⁸

A brazil Munkáspárt fejlődése és a lulizmus konszolidációja 1985 után

A tanulmány célja, hogy bemutassa a brazil Munkáspárt (Partido dos Trabalhadores, PT) fejlődését 1985-től, a brazil demokrácia kezdetétől egészen a 2002-es választási győzelemig, és a Lula-

³⁰⁸ Kara-Szabó Zoltán Sebestyén – PhD-hallgató, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

adminisztráció időszakát.³⁰⁹ A dolgozat a hazai és nemzetközi szakirodalmon, illetve a PT belső dokumentumain keresztül figyeli meg a párton belüli változásokat, és azt vizsgálja, hogyan változott meg a párt arculata a bő két évtized során: miként alakult át az osztályharcos, mozgalmi aktivista szervezet egy professzionális, országos szocialista párttá, majd hogyan vált kompromisszumos kormánypárttá. A párt struktúráját és stratégiáját érintő számos változás között egyvalami mégis állandó maradt: Luiz Inácio Lula da Silva, a fém munkás szakszervezeti harcos, a párt megkérdőjelezhetetlen vezetője. A vizsgált időszakban Lula folyamatosan növekvő népszerűségnek örvendett, és a 2000-es évekre Brazília történetének egyik legkedveltebb politikusává vált. Lula személyisége és politikai hatása egyedülálló módon kapcsolódott össze a brazil baloldallal, létrehozva egy demokratikus környezetben is jelenlevő személyi kultuszt.

Előzmények

Az Ernesto Geisel kormányzat (1974–1979) alatt a '70-es évek második felében a munkásmozgalmak újra felerősödtek.³¹⁰ A szakszervezeti jelenlét különösen az – immáron kulcságazatnak tekintett – autóiparban volt élénk, a São Paulótól délkeletre fekvő ABC régióban.³¹¹ 1977 augusztusában a kormány elismerte, hogy

³⁰⁹ Ez utóbbiról magyarul lásd: Arcary, Valerio: Reformszellem valódi reformok nélkül – Lula kormányzása Braziliában történeti nézőpontból (2003–2010). In: *Eszmélet*. 25. évf. 98. sz. (2013) 52–68. (szerk. megj.)

³¹⁰ Fausto, Boris: *Concise History of Brazil. 2nd edition*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014. 295–296. A kötet Pál Zsombor és Timár Imola fordításában magyarul is olvasható: *Brazília rövid története*. Equinter, Budapest, 2011. (szerk. megj.)

³¹¹ Az ABC régió São Paulo állam egyik ipari központja, amely a São Paulo városától délre fekvő három várost foglalja magában: Santo André, São Bernardo do Campo és São Caetano do Sul. Az „ABC” elnevezés ezen városok nevének kezdőbetűiből származnak, bár a területhez még további területek (Diadema, Mauá, Ribeirão Pires, és Rio Grande da Serra) is tartoznak. A régió Brazília egyik legfontosabb ipari központja, különösen az autóipar és a nehézipar területén. Az 1950-es és 1960-as években a régióban nagy multinacionális cégek, például a

manipulálta az 1973-as és 1974-es hivatalos inflációs adatokat, ami miatt a munkavállalók vásárlóereje 31,4%-kal csökkent.³¹² 1979-ben közel 3,2 millió brazil munkás sztrájkolt, ebből 27 alkalommal fémmunkások (összesen 958 ezren) és 20 alkalommal tanárok (összesen 766 ezren) hagyták el a munkahelyüket, hogy bérnövekedést, munkabiztonságot, a munkások által szervezett gyári bizottságok elismerését és demokratikus szabadságjogokat követeljenek.³¹³ 1975-ben választották meg Luiz Inácio Lula da Silvát a São Bernardo do Campói Fémmunkások Szakszervezetének elnökévé.³¹⁴ Lula hamar országos hírnévre tett szert, amikor 1979. március 13-án egy 180 ezer dolgozót érintő sztrájk vezetését szervezte meg.³¹⁵ A Partido dos Trabalhistas 1980. február 10-én alapították meg hivatalosan a São Paulói Sion Iskolában.³¹⁶ A PT alapító magját a São Paulói munkásszervezetek vezetői, a haladó katolikus aktivisták (*comunidades eclesiais de base*), a volt városi és vidéki gerillaharcosok, és szocialista, trockista értelmiségiek alkották.³¹⁷ Lula a kezdetektől fogva a PT vezéralakja volt.

Megalakulásakor a PT nem is igyekezett kormányzati programot létrehozni, mivel az akkor még kétségtelenül diktatórikus erőviszonyok között felesleges volt kormányzásban gondolkodni. Az „esélytelenek nyugalma” megadta a párt számára azt a szabadságot, hogy nem populista jelleggel, hanem a latin-amerikai

Volkswagen, a Ford és a Mercedes-Benz gyárakat létesítettek, ami jelentősen hozzájárult a brazil gazdaság növekedéséhez. (Forrás: French, John D.: *The Brazilian Workers' ABC: Class Conflict and Alliances in Modern Sao Paulo*. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1992. 22–24.

³¹² Fausto: 2014, 293–294.

³¹³ Uo. 294.

³¹⁴ Frazão, Dilva: Biografia De Luiz Inácio Lula Da Silva. In: *eBiografia*. 2023. január 2. https://www.ebiografia.com/luiz_inacio_lula_silva/ (utolsó letöltés: 2024. augusztus 12.)

³¹⁵ Uo.

³¹⁶ Fundação Perseu Abramo (FPA) Partido dos Trabalhadores PTDN-DP. Manifesto do PT. 1.

³¹⁷ Bethell, Leslie: The Failure of the Left in Brazil. In: Uó. (szerk.): *Brazil: Essays on History and Politics*. University of London Press, London, 2018. 195–222. 212.

baloldalhoz hű programot hozzanak létre.³¹⁸ A PT-nek nem volt messiástudata: nem kívánta irányítani a népi és munkásmozgalmakat, csak támogatni azokat. A párt politikai programja követte a nyugat-európai baloldali mozgalmak demokratikus szocialista fejlődését. A gazdaság kérdésében a PT élesen bírálta a fennálló gazdasági modellt, de nem tervezett világforradalmat, az agresszív szovjet kommunista rendszertől elhatárolódott és programja a '80-as évek eurokommunizmusához hasonló pontokat vetett fel. Azonban teljes nyíltsággal bíralták a kapitalizmus rendszerét. A párt érvelésében a kapitalizmus társadalomalakító struktúrája elválaszt, diszkriminál és marginalizál. A társadalom szegmentálásával a nagy társadalmi „többség” társadalmi kisebbségekké alakul át: a munkások, a parasztok, a nők, a bennszülöttek vagy a gyerekek külön társadalmi csoportokként vannak kezelve. A társadalmi kisebbségeken és a diszkrimináción keresztül a kapitalizmus nyertesei eléri a fizetések alacsony szinten tartását, amit a párt a „kizsákmányolás és az uralom stratégiájának” nevez.

A PT programja osztálytudatos, nagyívű, filozofikus és egyetemes volt. A PT a marxista alapok mellett a brazil nacionalizmus és a nemzeti autonóm külpolitika gondolataiból is merített.³¹⁹ A brazil nacionalizmus egyik alapvetése volt elkerülni az erősebb országokhoz való teljes gazdasági, ideológiai és kulturális hasonulást. Brazília esetében az erős országoktól való független politika képezte a szuverén külpolitikát.³²⁰ A gyakorlatban a szuverén brazil külpolitikát az Egyesült Államokkal szembeni kritikus és távolságtartó pozíció jelentette. A hidegháborús kontextusban a PT felvállalt egy „harmadik világ” pozíciót: egyszerre bírálta „Carter emberi jogi bohózatát”³²¹, és a „gulágot,

³¹⁸ FPA. Partido dos Trabalhadores PTDN-DP. Manifesto do PT.

³¹⁹ Pinto, Álvaro V.: *Consciência e Realidade Nacional*. Ministério da Educação e Cultura, Rio de Janeiro, 1960. 372–379, 386, 388.

³²⁰ Vigevani, Tullo – Cepaluni, Gabriel: *Política Externa Brasileira. A Busca da Autonomia, do Sarney a Lula*. Editora Unesp, São Paulo. 2011. 11–12.

³²¹ FPA. Partido dos Trabalhadores PTDN-DP. Manifesto do PT.

minden szélességi fokon, a Szovjetunióban és máshol is.”³²² Eric Hobsbawm történész a PT-t egy olyan klasszikus szocialista pártként ismerte el, amely a szervezett munkásságon alapul, hasonlóan azokhoz, amelyek Európában az első világháború előtt alakultak ki.³²³ Ugyanakkor a PT Latin-Amerikában egyedülálló abban, hogy a második világháború után jött létre, és egy ipari munkás (Lula) vezette.³²⁴ A pártot 1982 februárjában jegyezték be, innentől fogva számítható a PT legális működése.

A PT és az Alkotmány (1985–1988)

A demokratikus átmenet egyik legfontosabb feladata egy új alkotmány megalkotása volt. Az 1985-ben megválasztott elnök, Tancredo Neves új alkotmányt ígért, majd hirtelen halála után alelnöke és utódja, José Sarney elhatározta, hogy teljesíti ezt az ígéretet.³²⁵ Sarney egy alkotmánymódosítással a következő Kongresszust nevezte ki alkotmányozó gyűlésnek, ahelyett, hogy egy önálló szervezet hozott volna létre erre a feladatra. Ennek a fő oka az volt, hogy a következő Kongresszusban 23 olyan szenátor kapott

³²² Uo.

³²³ Bethell: 2018, 214.

³²⁴ Hobsbawm, Eric: *Interesting Times: A Twentieth-Century Life*. Pantheon Books, New York, 2002. 185.

³²⁵ Tancredo Neves (1910–1985) brazil politikus, aki kulcsszerepet játszott a katonai diktatúra lezárásában és Brazília demokratizálásában. Ügyvédként és politikusként több magas rangú pozíciót töltött be: pénzügyminiszter volt a baloldali Goulart kormány alatt 1961 és 1962 között, majd a diktatúra enyhülésével Minas Gerais állam kormányzója lett 1983–1984 között. 1985. január 15-én választották meg Brazília első polgári elnökévé a katonai rezsim után, de még a hivatalba lépése előtt súlyos beteg lett. Nevest vastagbélgyulladás miatt műtötték, de további komplikációk következtében 1985. április 21-én elhunyt, így sosem tölthette be elnöki tisztségét. A Neves helyébe lépő alelnök, José Sarney, a Foreign Affairs hasábjain írt egy nagyon szép nekrológot írt az elnökről, amiben egyszerre ígéretet is tett a megkezdett alkotmányozó munka végrehajtására. Forrás: Sarney, José. Brazil: A President's Story. In: *Foreign Affairs* 65. évf. 1. sz. (1986). 101–117; Mainwaring, Scott. The Transition to Democracy in Brazil. In: *Journal of Interamerican Studies and World Affairs* 28. évf. 1. sz. (1986) 149–79. 166–169.

helyet, akiket még 1982-ben választottak meg az előző autoriter rezsim választási törvényei alapján, remélve ezzel, hogy a brazil alkotmány szellemisége konzervatív marad.³²⁶ Sarney terve végül nem vált be, mivel a Kongresszus többsége továbbra is a társadalmi nyitás pártján állt. A tervezet megírásakor a Kongresszus igyekezett figyelembe venni a brazil társadalom egészét: meghallgattak többek között kormányminisztereket, szakszervezeteket, földbirtokosokat, de bennszülötteket, utcagyerekeket, prostituáltakat, homoszexuálisokat és szolgálólányokat is, hogy megértsék a társadalmi konszenzus lehetőségeit és korlátait.³²⁷ Végül több mint 61 ezer módosítás és 21 ezer beszéd után, egy monumentális intézményes munka eredményeként az Alkotmányozó Nemzetgyűlés (Kongresszus) 1988. október 5-én, kiadta az új brazil Alkotmányt.³²⁸ A részletes Alapokmány 245 cikkelyből állt, de a politikai rendszerben kevés változás történt. Az 1946-os Alkotmány főbb elemei megmaradtak.³²⁹ A legfontosabb újítás az elnökválasztás kétfordulós választási rendszerének bevezetése lett (amennyiben az egyik jelölt nem szerez abszolút többséget, 50% feletti eredményt az első fordulóban), a szavazási korhatárt pedig 18-ról 16 évre csökkentették, így a politikai jogokat kiterjesztették a 16 és 17 évesekre is.³³⁰ A Munkáspárt eleinte nem támogatta azt az alkotmányozó munkát, ami 1985-86-ban létrejött. A PT véleménye szerint a hatalom egy konzervatív Kongresszus/Alkotmányozó Nemzetgyűlést kívánt megválasztani, aminek a munkája szintén egy konzervatív alkotmányhoz fog vezetni.³³¹ A PT emiatt egy független

³²⁶ Rosenn, Keith S.: Brazil's New Constitution: An Exercise In Transient Constitutionalism For A Transitional Society. In: *The American Journal Of Comparative Law*. 38. évf. 4. sz. (1990) 773–802. 775–776.

³²⁷ Uo. 777.

³²⁸ Uo. 777–778.

³²⁹ Bethell, Leslie. The Long Road To Democracy In Brazil. In Uő. (szerk.): *Brazil: Essays...*: 2018, 147–174, 162.

³³⁰ Uo. 162–163.

³³¹ FPA. Partido dos Trabalhadores PTDN-DP. Encontro Nacional Extraordinário Resolução Contra o Continuísmo e o Pacto Social, 1985. 1–3.

Nemzetgyűlést szeretett volna, és eleinte határozottan ellenezte a javasolt alkotmányreformot. Végül maga a Munkáspárt is csatlakozott az alkotmányozó munkához, de Lula és a PT végig elégtelennek találták az alkotmányos vívmányokat.

Az 1989-es választások

A '89-es választások a brazil társadalmat zavaros helyzetben találták. Brazília mélyreható belföldi és nemzetközi változásokon ment keresztül a globális átalakulás kritikus időszakában: Brazília az új alkotmánnyal a demokráciába való átmenet útjára lépett, és a polgári, valamint a gazdasági érdekek növekvő sokszínűségét tükrözte.³³² A demokratikus átmenettel párhuzamosan azonban az ország politikai és társadalmi szétagoltsága megmaradt, és egy súlyos gazdasági válsággal kellett szembenéznie, ami hátráltatta az ország fejlesztési és integrációs törekvéseit.³³³ Külpolitikai téren pedig a hidegháború vége és annak akkor még beláthatatlan következményei bonyolították az ország külpolitikai és geopolitikai gondolkodását.

1989-re az ország legégetőbb problémájává az infláció- és adósságkezelés vált. Az 1980-as években kimerülő importhelyettesítő gazdaság és a hiányproblémákat további külső hitelekkel kezelni akaró gazdaságpolitika teljességgel csődöt mondott. Az 1980-as években egyre súlyosabb inflációs nyomás az évtized végére katasztrofálissá vált: 1988-ban az éves infláció 629%-ra, majd 1989-re 2900%-ra tornyosult. A brazil adósság az 1981-es 74 milliárd USD-ről 1989-re több mint 115 milliárd USD-re emelkedett, aminek a kamatfizetései meghaladták az évi 10 milliárd USD-t.³³⁴ Az újabb kölcsönök már csak a korábbi hitelek kamatainak

³³² De Castro, Marcus. F. – De Carvalho, Maria I.V.: Globalization And Recent Political Transitions In Brazil. In: *International Political Science Review*. 24. évf. 4. sz. (2003) 465–490. 476.

³³³ Uo. 476.

³³⁴ Fabiano, Dalto – Silva, Abranches: Brazilian Financial Crisis In The 1980s: Historical Precedent Of An Economy Governed By Financial Interests. In: *Revista De Economia Contemporânea*. 23. évf. 3. sz. (2019) 1–25.

kifizetésére voltak elegendők.³³⁵ Az eladósodás nemcsak Brazíliát, hanem egész Latin-Amerikát érintette. A '80-as évek, amit (gazdasági értelemben) egész Latin-Amerikában az „elveszett évtizedként” is neveztek, egy sokkal nagyobb, globális és rendszerszintű válságot jelzett elő.³³⁶

A brazil gazdasági stratégia alapvetésévé vált, hogy az ország külső adósságait újra kell tárgyalni. A válság megoldására két merőben különböző külpolitikai álláspont jött létre. Az egyik a neoliberális doktrína elfogadása volt, ami az Egyesült Államokhoz és a washingtoni konszenzushoz való illeszkedést képviselte.³³⁷ A szerkezeti átalakításokért cserébe a brazil jobboldal azt remélte, hogy az USA-val újratárgyalásokra kerülhet sor a külső adósság fizetési feltételeit illetően, titkon abban bízva, hogy a tartozás egy részét elengedi Washington. A másik külpolitikai állásponttá a „Harmadik világ-politika” és a „Globális Dél” képviselője vált. A harmadik világ külpolitikai stratégiája nagyívű, „vizionárius” és ezáltal meglehetősen idealisztikus volt. A stratégiára nagy hatással voltak olyan cepalista³³⁸ gondolkodók, mint Ruy Mauro Marini,

³³⁵ Bresser Pereira, Luiz C.: The Perverse Logic Of Stagnation: Debt, Deficit, And Inflation In Brazil. In: *Journal Of Post Keynesian Economics*. 12. évf. 4. sz. (1990) 503–518.

³³⁶ Goldfajn, Ilan – Lorenza, Martínez – Valdés, Rodrigo O.: Washington Consensus In Latin America: From Raw Model To Straw Man. In: *The Journal Of Economic Perspectives*. 35. évf. 3. sz. (2021) 109–32.

³³⁷ A washingtoni konszenzus, ami az USA új globális fejlesztési stratégiájává vált az 1980-as évek végére, elvárta többek között az erőteljes privatizációt, a kereskedelem liberalizációját, a pénzügyi fegyelmet, a közkiadások csoportosítását a magas megtérülési rátájú szektorok felé, az adóreformokat, valutaárfolyamok egységesítését és a tulajdonviszonyokat hatékonyan biztosító, demokratikus jogi rendszert. A konszenzus tulajdonképpen az új világ gazdasági rendszer vonalvezetőjének volt tekinthető. Forrás: Szilágyi István: *Modernizációs stratégiák és kivételes állam Brazíliában (1955–1985)*. Publikon Kiadó, Pécs, 2022. 37.

³³⁸ A CEPAL, vagyis a Latin-amerikai és Karibi Gazdasági Bizottság, az 1950-es évektől kezdve jelentős hatással volt Latin-Amerika gazdaságpolitikájára. A cepalista gazdasági koncepció központi elemei a következők: **strukturálisizmus**: Latin-Amerika gazdasági elmaradottsága nem természetes állapot, hanem a

Fernando Henrique Cardoso, Celso Furtado vagy Osvaldo Suenkel.³³⁹ A cepalista gondolkodók szerint a kapitalista világrendszer egyenlőtlen munkamegosztásán keresztül a fejlődő országok gazdaságai mindig, a fejlett országok gazdaságától elválaszthatatlanul, a rendszer vesztesei maradnak: „A latin-amerikai elmaradottság története a kapitalista gazdasági rendszer története.”³⁴⁰ A gazdasági elmaradottság, az adósságválság az egész világrendszer logikájának a következményei, ezért azt alapjaiban kell megrendíteni és átalakítani. Ennek módját pedig az USA-tól való eltávolodással lehet csak elérni, a fejlődő országok szoros összefogásával.

Brazíliában 30 év után, 1989-ben tartottak először közvetlen elnökválasztást, és ez volt az első olyan választás a Köztársaság történetében, amely az általános választójogon alapult.³⁴¹ A választópolgárok száma elérte a 82 milliót, és mivel 1945 óta kötelező volt a szavazásokon való részvétel (az 1988-as alkotmány értelmében csak a 18 és 70 év közöttiek számára), a szavazók

globális gazdasági rendszer perifériás helyzetéből ered. E koncepció szerint a világ gazdasága a fejlett országok „centrumára” és a fejlődő országok „perifériájára” oszlik. **Importhelyettesítő iparosítás:** a periféria országai, mint például Brazília, csökkentsék függőségüket a fejlett országok termékeitől és helyi iparuk fejlesztésével helyettesítsék az importot. **Állami beavatkozás:** az állam aktívan részt vesz az iparosításban és a gazdaság különböző ágazatainak fejlesztésében, ipari és infrastrukturális beruházásokat ösztönözve. **Kereskedelmi feltételek romlása (Prebisch–Singer-tézis):** a nyersanyag-exportáló országok hosszútávon romló kereskedelmi feltételekkel szembesülnek, mivel a nyersanyagok ára alacsonyabb ütemben növekszik, mint az iparcikké. Forrás: CEPAL. La Política Tributaria En Centroamérica. In: *El Trimestre Económico*. 24. évf. 93. sz. (1957) 33–67. CEPAL. Tercer Periodo De Sesiones De La Cepal Montevideo, 1950. In: *El Trimestre Económico*. 17. évf. 68. sz. (1950) 670–685. Cardoso, Fernando H. – Faletto, Enzo.: *Dependency And Development In Latin America*. University Of California Press, Berkeley, 1979.

³³⁹ Szilágyi: 2022, 142.

³⁴⁰ Uo. 144.

³⁴¹ Bethell, Leslie. Politics In Brazil: From Elections Without Democracy To Democracy Without Citizenship. In: *Daedalus*. 129. évf. 2. sz. (2000) 1–27. 7–8.

részvételi aránya rendkívül magas volt (88%).³⁴² Az 1985-ös választási reform szavazati jogot adott az analfabétáknak, ami 30%-kal növelte a potenciális választópolgárok számát. Az új alkotmány kiterjesztette a szavazati jogot a 16–18 évesekre, amivel a választópolgárok száma további 4 millió fővel bővült. Az összes választópolgár közel fele 30 év alatti volt. A szavazók 38%-a (30 millió fő) a 31–50 éves korosztályba tartozott, míg csupán 15%-uk (12 millió fő) volt 50 év feletti. Így a választói bázis kifejezetten fiatalnak számított.³⁴³

A PT 5. Országos Értekezletén a párt a *Boletim Nacional*ban jelentette meg a *Nyílt Levél a brazil néphez* című körlevelet, amiben bejelentették, hogy a párt Luiz Inácio Lula da Silvát indítja az 1989-es választásokon.³⁴⁴ A levélben a párt továbbra is a munkásokat és a szakszervezeteket, kifejezetten a CUT-ot (Central Única dos Trabalhadores, Brazília legnagyobb munkásszakszervezete) nevezte meg a társadalmi bázisaként. Lulát még 1989-ben is „munkásként” definiálták, sőt az első munkásként, aki elindul az elnökségért. A PT a választásokra egyértelműen szocialista pártként érkezett, amit Lula is világosan lefektetett a *Megmutatjuk, hogy nem lehet szórakozni 140 millió emberrel* című nyílt levelében és kezdeti programtervében: „...ha minden aktivista teljes odaadással maga is jelöltté válik. Ha minden lehetőséget kihasználunk, hogy megmutassuk, a szocializmus nem egy félelmetes mumus. Ha képesek vagyunk megmutatni, hogyan fogja a PT kezelni a külföldi adósság kérdését, és hogyan fogja felszámolni a burzsoázia által létrehozott nyomoripart...”³⁴⁵

A PT 1989-es választási programja külpolitikai téren egy határozott harmadik világbeli álláspontot képviselt. A párt szerint

³⁴² Uo. 9.

³⁴³ Flynn, Peter Collor, Corruption And Crisis: Time For Reflection. In: *Journal Of Latin American Studies* 25. évf. 2. sz. (1993) 351–371. 354–355.

³⁴⁴ FPA, Partido dos Trabalhadores PTDN-DP. Carta Aberta ao Povo Brasileiro (1987) 1.

³⁴⁵ Lula Da Silva, Luiz I. Vamos mostrar que não se brinca com 140 milhões de pessoas In: *Boletim Nacional*. 33. sz. (1987–1988) 12–13.

egy olyan kormányra van szükség, amely rendelkezik kompetenciával és politikai támogatással ahhoz, hogy egyesítse a harmadik világ országait, az adós nemzeteket, és elmondja az Egyesült Államoknak, Japánnak, Németországnak, illetve más hitelező országoknak, hogy nem fogják ezt az adósságot a brazil munkásosztály feláldozásával fizetni. A levél kritizálta továbbá a nyersanyagexport logikáját: „A mi országunk érdekeit nekünk kell képviselnünk. Meg fogjuk mondani nekik, hogy Brazília ásványkincsei nem fognak többé banánárban külföldre kerülni, hogy aztán Brazília aranyáron vásárolja vissza a készterméket.”³⁴⁶ Lula bízott abban, hogy az embereket meg tudják tanítani a „szocializmusra”. Oktatókampányt ígért, ahol minden médiamegjelenés, és interjú, Lula szavai szerint „politika, szociológia, matematika és gazdaságtan óra lesz. Azért megyünk a televízióba, hogy megfejtsük a szocializmus nevű mumus rejtélyét, és egyúttal megmutassuk, ki az igazi mumus, amikor a kapitalizmus magyarázatáról van szó.”³⁴⁷ Lula tehát nem kis ambíciókkal, egy oktató jellegű, ízig-vérig szocialista és antiglobalista vízióval vágott neki ennek a választási programnak. A nagyon fiatal, szegény és nagy arányban írástudatlan választói bázist a PT meg akarta „tanítani” a „szocializmusra.” A népnevelés azonban a megfelelő infrastruktúra nélkül igen kemény dió.

A választás első fordulója igazi kavalkád volt. 22 jelölt mérettette meg magát, amin Lula da Silva rendkívül jól szerepelt: Fernando Collor de Mello mögött másodikként, a szavazatok 16%-át megkapva bejutott a második fordulóba, ahol az első forduló győztesével kellett szembenéznie. Collor egy politikai üstökös volt. A sokáig alig ismert Alagoas állami kormányzó elnökválasztási kampányát úgy tervezték meg, hogy a választási reformok nyomán átalakult brazil választókra, különösen az írástudatlanokra és a 16–

³⁴⁶ Uo.

³⁴⁷ Uo.

18 éves szavazóbázisra apelláljon.³⁴⁸ Collor ifjúságról, modernitásról és korrupcióellenességről szóló üzenetei nagy visszhangra találtak a szegény és kevésbé iskolázott réteg körében, amelynek jelentős része nem fejezte be az általános iskolát. Collor célja az volt, hogy kihasználja a hagyományos politikusokkal szembeni széles körű bizalmatlanságot. Kampányában a korrupció és a pazarló kormányzás elleni fellépést ígért. Ez a stratégia, kombinálva az aprólékosan megformált közvélemény-képével és a különböző választói bázisok támogatásának fenntartására kidolgozott gazdaságpolitikával, sikeres volt.³⁴⁹ A szervezetlen szegény tömegek (*descamisados*) mellett a régi konzervatív és neoliberális jobboldali szavazókat is sikerült megnyernie.³⁵⁰

A Munkáspárt számára a nemzetközi helyzet alakulása, a berlini fal 1989. november 9-i leomlása és a Szovjetunió világnézeti kudarca nagyon rosszkor jött. Collor maga is felhasználta a nemzetközi kontextust, hogy elidegenítse Lulát és politikai programját, aki Collor narratívája szerint diktatórikus szocializmust hozott volna az országba. Az 1989. december 14-i elnökjelölti vitában Collor a kereszténység és a liberalizmus, valamint a „centrista demokrácia” képviselőjeként mutatta be magát. Ezzel szemben Lulát olyan jelöltnek nevezte, aki „idegen”, „marxista”, „antidemokratikus” és „bukott” tézisekkel támadja a társadalmat. Lula, bár kategorikusan visszautasította a marxizmus vádját, Collor sikeresen tematizálta a baloldal globális kudarcát és Lula téziseinek idegenségét. A felmérések alapján Lula elvesztette a vitát.³⁵¹ 1989. december 17-én Fernando Collor de Mello a szavazatok 42,75%-át

³⁴⁸ Weyland, Kurt: Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics. In: *Comparative Politics*. 34. évf. 1. sz. (2001) 1–22. 10.

³⁴⁹ Valença, Márcio M.: The Politics of Giving in Brazil: The Rise and Demise of Collor (1990–1992). In: *Latin American Perspectives*. 29. évf. 1. sz. (2002) 115–152. 118.

³⁵⁰ Schneider, Ben Ross: Brazil under Collor: Anatomy of a Crisis. In: *World Policy Journal* 8. évf. 2. sz. (1991) 321–347. 331.

³⁵¹ O Perfil De Lula Nos Dois Turnos. In: *Boletim Nacional*. 48. sz. (1990. február) 15.

megnyerve győzött. A PT számára azért is volt annyira fájó és tanulságos az 1989-es vereség, mivel a párt pont azon a szavazóbázison vesztette el a választásokat, akiknek az érdekeit eredetileg képviselték az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben: a szegények, fiatalok, írástudatlanok és a marginalizált társadalmi csoportokon. A két elitellenes narratívát kínáló jelölt közül végül Collor kerekedett felül.

A PT Országos Tanácsa 1990. január 27-28-án adott egy részletes értékelést a saját szereplésükről.³⁵² Egyrészt elégedett volt a Munkáspárt első fordulás eredményével, ami megfelelő feltételeket teremtett számukra a második fordulás küzdelemhez, és ahhoz, hogy Lula körül egyesítsék a brazil baloldali tábort. A második fordulóval kapcsolatosan azonban a párt kemény kritikákat is megfogalmazott. Az értékelésben a párt felkészületlennek és amatőrnek jellemezte a saját kampányát. Az erejüket túlságosan lefoglalta a koalícióépítés, ami miatt késleltették a televíziós kampányprogram kialakítását. Az elvesztett televíziós vitát azzal magyarázták, hogy túlterhelték Lula naptárát a vita előestéjén. A pártstruktúra gyenge volt a kisvárosokban és az alacsony jövedelmű választók körében. A párt képtelen volt megfelelően reagálni a támadásokra. Alábecsülték az antikommunizmus szerepét és erejét, és azt, hogy Collor ennyire sikeresen tud hatni a szavazók nemzeti és vallási érzéseire. Nem tudtak mit kezdeni azokkal a rágalmakkal, miszerint a PT államosítaná az egész gazdaságot. A külpolitikai kérdéshez is rosszul álltak hozzá: a PT nem tudta világosan megfogalmazni, hogy elutasítják a sztálinizmust és a bürokratikus szocializmust. A kelet-európai változásokat a TV-ben forradalmi eseményként kellett volna bemutatniuk, amit a PT is támogat és üdvözöl.³⁵³ A legnagyobb problémát az ideológiai határozatlanság okozta, illetve az, hogy nem tudták egyértelműen megfogalmazni azt, hogy milyen szocializmust

³⁵² Diretório Nacional do Partido dos Trabalhadores: Avaliação Da Campanha Eleitoral Presidencial. In: Wladimir, Pomar (szerk.): *Quase Lá: Lula, O Susto das Elites*. Brasil Urgente, São Paulo, 1990. 117–125.

³⁵³ Uo.

akartak képviselni Brazília számára. A párt politikai narratívája bonyolulttá és strukturátlanná vált, ami a választások vesztét is okozta. Lula egy interjúbán akarta cáfolni, hogy az elnöki vita döntő fontosságú lett volna, de ehelyett inkább a *Globot* okolta, mint hegemon médiát Brazíliában, amely előnytelen színben tüntette fel őt és pártját, azonban azt ő is megerősítette, hogy a párt stratégiája elhibázott volt.³⁵⁴ Lula azonban nem vállalt személyes felelősséget a vereséért.

Ellenzékben – a '90-es évek

A '89-es választások után a PT végleg a brazil nagypolitika fontos szereplőjévé vált. A '90-es évek ellenzékiiségében a párt lassan és fokozatosan felszámolta a szocialista és a munkaspárti küldetéstudatot, és inkább a szociáldemokrata ág erősödött, amiben az új frontvonalakat az általános társadalmi egyenlőtlenségeknél húzta meg. A '89-es választás győztese, Fernando Collor két év alatt súlyosan megbukott, gazdasági sokkterápiája traumatizálta az országot, a gazdasági válság tovább mélyült, az amerikaiakhoz való közeledése és tárgyalásai eredménytelenek voltak. Ez idő alatt a PT-nek sikerült néhány nagyobb munkástüntetést és sztrájkot szerveznie, melyeken összesen másfélmillió munkás vett részt.³⁵⁵ Collor végül 1992-ben egy korrupciós botrányba bukott bele. Az elnök elleni vádemelési eljárásnak egy gépkocsi volt a fő oka, amit Collor a kampányának pénztárosa által elsikkasztott pénzéből vásárolt.³⁵⁶ A leváltás után az alelnök, Itamar Franco lépett a

³⁵⁴ Singer, André: Uma Eleição entre a Ética e a Política. In: Uő(szerk.): *Sem Medo De Ser Feliz: Cenas De Campanha*. Scritta, São Paulo, 1990. 94–113.

³⁵⁵ Berfield, Susan A.: A Revolutionary for the 1990s: Luiz Inácio Lula Da Silva of Brazil. In: *World Policy Journal* 11. évf. 1. sz. (1994): 69–75. 73.

³⁵⁶ Érdemes rákeresni a szóban forgó gépjárműre: egy 1991-es Fiat Elba Weekend. Persze, a sikkasztás minden esetben büncselekmény, de a mai, jóval nagyobb pénzügyi botrányokhoz szokott szemnek szinte már mulatságos elképzelni, hogy ez az autó is elegendő volt ahhoz, hogy meginduljon a vádemelés az akkori elnökkel szemben. Végül az autó után a nyomozás során egy jóval átfogóbb, rendszerszintű korrupciós és sikkasztási hálózat nyomaira bukkantak

megbukott elnök helyére, aki szintén eredménytelenül küzdött az országot bénító válság ellen.

Az 1994-es választásokra a PT jólszervezetten, a választások egyik nagy esélyeseként érkezett. A párt egy igen vaskos, kb. 350 oldalas programtervvel indult neki az őszi választásoknak.³⁵⁷ A korábbi kudarc tanulsága alapján a program szocialista jellegét érezhetően háttérbe szorították (maga a szocializmus kifejezés mindössze négyszer jelenik meg a programban) anélkül, hogy a program radikális politikai narratívája eltűnt volna. A párt identitása jórészt ugyanaz maradt: a PT továbbra is nagybirtok- és monopóliumellenesnek, illetve imperializmusellenesnek definiálta magát. Elítélte a neoliberális politikát, ami a párt szerint csak tovább súlyosbította a társadalmi különbségeket. A párt ígéretei hasonlóan idealisztikusak maradtak, de immáron a megvalósítások technikai részébe is alaposabb betekintést nyújtottak.³⁵⁸ A PT szerint saját programja az „etikus modernítésre” törekszik, ami a társadalmi egyenlőség elvén nyugszik.³⁵⁹ Boris Fausto szerint a párt meg tudta őrizni az „etikus párt” képét.³⁶⁰ A PT legerősebb bázisa kezdettől fogva a középosztály és az egyetemista fiatalság volt. Már az 1989-es választásokon is főleg az iparosodott déli államokban értek el nagyobb sikereket, míg az ország szegényebb régióiban – különösen Északon (Norte) és Északkeleten (Nordeste) – maradt el a politikai kereslet-kínálat, Pernambuco államtól eltekintve.

Collor körül. Forrás: Do Fiat Elba à condenação a 8 anos e 10 meses de prisão pelo stf, veja as polêmicas da trajetória de Collor. In: *O Globo*. 2023. május 31. <https://oglobo.globo.com/politica/noticia/2023/05/do-fiat-elba-a-condenacao-a-8-anos-e-10-meses-de-prisao-pelo-stf-veja-as-polemicas-da-trajetoria-de-collor.ghtml> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 30.)

³⁵⁷ FPA. Partido dos Trabalhadores PT DN: *Lula Presidente: Uma Revolução Democrática No Brasil: Bases Do Programa De Governo*. 1994.

³⁵⁸ FPA. Partido dos Trabalhadores PT DN. Reforçar a pequena produção. O papel das micro, pequenas e médias empresas Frente Brasil Popular pela Cidadania, 1994.

³⁵⁹ FPA. Partido dos Trabalhadores PT DN: *Lula Presidente: Uma Revolução Democrática No Brasil: Bases Do Programa De Governo*. 1994.

³⁶⁰ Fausto: 2014, 375.

Brazília földrajzi felosztása³⁶¹

Történelmileg Norte és Nordeste Brazília két legszegényebb régiója, amelyek a délkeleti iparosodott résszel szemben a 19-20. század során társadalmilag és gazdaságilag is fokozatosan a perifériára kerültek. A PT egy külön programot készített az északkeleti régióknak, remélve, hogy végre elérik a célközönségüket.³⁶² A PT ígérete szerint megreformálták volna a régióhoz való kormányzati hozzáállást és megszüntették volna a kompenzációs megközelítést, helyette nagyobb prioritást helyezve a régióba, ami magába foglalta volna a földreformot, az új agrárpolitikát, az ipar- és infrastruktúra-politikát, a turizmusstratégiát, valamint kutatás-fejlesztési projekteket is. A PT

³⁶¹ Sousa, Rafaela: Regiões Do Brasil. In: *Brasilecola*. N. D. <https://Brasilecola.Uol.Com.Br/Brasil/Regioes-Brasileiras.html> (utolsó letöltés: 2024. július 17.)

³⁶² FPA. Partido dos Trabalhadores PT DN 1994 Lula Presidente: O Nordeste E A Integração Nacional. Sem Medo De Ser Feliz. Base De Uma Proposta Para O Nordeste.

igyekezett az elmaradott északi régiók helyzetét nemzeti ügyé emelni, és ezzel megszerezni magának a régió támogatását.³⁶³

A Munkáspárt 1994 elején jó esélyekkel indult, maga Fernando Henrique Cardoso pénzügyminiszter megerősítette, hogy a legfrissebb felmérések alapján Lula lehet az év végén a befutó.³⁶⁴ A kormánypárt, a Brazil Szociáldemokrata Párt (PSDB) utolsó esélye az volt, hogy Cardoso pénzügyminiszter új gazdasági terve, a *Plano Real* beváljon. A terv bevált. A gazdasági terv egy nagy és komplex gazdasági projekt volt, ami végül az új valutával, a real júliusi bevezetésével és egy sor megelőző intézkedéssel a háta mögött sikeresen megállította az akkor már több mint 10 éve tartó inflációs ciklust.³⁶⁵ Az infláció letörése azonnal, földindulásszerűen dobta meg Cardoso népszerűségét, aki október 3-án, egy forduló alatt, a szavazatok 54%-ával biztos győzelmet aratott Lulával szemben.³⁶⁶

Lula legnagyobb stratégiai hibája a *Plano Real* kompromisszummentes ellenzése volt.³⁶⁷ Pályafutása során, az 1988-as alkotmánnyal való szembemenése után, immáron másodjára szállt harcba egy olyan nemzeti konszenzussal, amely védhetetlen és népszerűtlen pozícióba helyezte őt. Venceslau elemzése szerint a PT egyszerűen nem értette meg a tervet, úgy gondolták, hogy a terv hamar a földbe fog állni, ahogy a korszak többi nagy gazdasági terve, a *Plano Cruzado*, a *Plano Collor* vagy a *Plano Collor II* is tette.³⁶⁸ Ezt a hibát nem csak a PT követte el: a Demokratikus Munkáspártot

³⁶³ Uo.

³⁶⁴ Ministro Diz que PT Pode Vencer. In: *Folha de São Paulo*. 23. évf. 678. sz. (1994. január 30.) 10.

³⁶⁵ Fausto: 2014, 333–335.

³⁶⁶ Intenção de voto presidente 1994. In: *Datafolha*. 1994. szeptember 8. <https://datafolha.folha.uol.com.br/eleicoes/1994/09/1203292-intencao-de-voto-presidente.shtml>. (utolsó letöltés: 2024. augusztus 17.)

³⁶⁷ Venceslau, Paulo: Análise: PT Se Posicionou Contra O Plano Real No Início. In: *CNN Brasil*, (2024. július 1.)

<https://www.cnnbrasil.com.br/politica/analise-pt-se-posicionou-contra-o-plano-real-no-inici/> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 23.)

³⁶⁸ Uo.

(Partido Democrático Trabalhista – PDT) vezető Leonel Brizola „ciánkálinak” hívta a tervet.³⁶⁹

A vereség ellenére a PT továbbra is az ország legerősebb ellenzéki pártja maradt, A következő években az 1995-ös X., illetve az 1997-es XI. PT Országos Értekezleten igyekeztek aktualizálni a párt stratégiáját. Az 1995-ös találkozó igen kemény hangvételű volt, és a párt éles kritikákat fogalmazott meg saját magával szemben.³⁷⁰ A PT saját jellemzése alapján képtelen volt olyan politikát kidolgozni és megvalósítani, amely lehetővé tette volna a párt számára, hogy túllépjen szervezeti és politikai problémáin. A belső küzdelmek, a bürokratizálódás, a személyes érdekek, a bizalmatlanság és a gyanakvás eltávolította a pártot a saját üzeneteitől. A megoldást egy új vezetésben látták, ami egy erősebb szervezetet tudna irányítani, és ami kifejezné a párt társadalmi beágyazottságát. Új pártfinanszírozásra volt szükség. A PT-n belüli részvételi költségvetésnek kell lennie az új pártpolitika alapjának, nem csupán a pénzgyűjtés, hanem a források felhasználása terén is.³⁷¹ A pártnak bátrabban és profibban kell részt vennie a költségvetés kialakításában, nyomon követésében és végrehajtásában, havi beszámolók készítésével, rendszeres auditokkal és a források hatékony felhasználásával, képzett, valamint megfelelően fizetett alkalmazottakkal. A párt ekkor döntött úgy, hogy az aktivistáinak politikai képzést fog nyújtani, amire a párt költségvetésének 10%-át fogják fordítani.³⁷² Az újjáalakított vezetés igen mély szerkezetet kapott. A pártelnök José Dirceu lett, három alelnökkel és az egyes szakpolitikákért felelős titkárokkal.³⁷³ Lula az elnökjelöltségen kívül nem vállalt a párton belül vezető pozíciót.

³⁶⁹ Uo.

³⁷⁰ FPA. Partido dos Trabalhadores PT DN. X Encontro Nacional do PT. Construção Partidária, Congressos & Programas de Governo. 1995. 1–3.

³⁷¹ Uo. 4–7.

³⁷² Uo.

³⁷³ FPA. Partido dos Trabalhadores PT DN. X Encontro Nacional do PT. 7º Diretório Nacional. Congressos & Programas de Governo 1995.

Az 1997-es gyűlésen a PT folytatta központosító politikáját. Először is szorosabbra akarta fűzni a többi baloldali párttal a kapcsolatot és jobban koordinálni az együttműködést.³⁷⁴ A PT nem akarta ráerőltetni szövetségeseire a saját jelöltjeit, de Lula személye mint elnökjelölt megkérdőjelezhetetlen maradt.³⁷⁵ Nagyon fontos változás volt, hogy a '80-as évekhez és a '90-es évek elejéhez képest a PT most már a nemzeti politikát akarta előtérbe helyezni. A párt véleménye szerint a nemzeti erő nélkül a helyi erők és mozgalmak szétforgácsolódnak.³⁷⁶ A PT ezzel a logikai változással, talán először, de élesen szembehelyezkedett az alapidentitásával, így a helyi mozgalmakon és szakszervezeteken keresztül folytatta az aktivista politikáját, amit a változás eszközének tekintett. Ezt a stratégiát 1994 után a centralizált nemzeti politikai hozzáállás váltotta fel. A szocializmus esetében a „régí” szocializmus helyett egy új kortárs szocialista gondolat fogalmazódott meg a párton belül, ami a politika társadalmasításán keresztül igyekezett előmozdítani a periférikus országok által megkövetelt gazdasági növekedést, és fenntartható vagyoneelosztási folyamatot kívánt megvalósítani.³⁷⁷ A párt élesen bírálta a liberális eszmék „hegemóniáját”, mivel azok a monetáris stabilitás érdekében rombolják le a szociális programokat, és régiókat, országokat fosztanak meg a saját iparuktól.³⁷⁸ Ezek voltak a párt fő vonalvezetői, amivel ráfordultak az 1998-as választásokra.

A párt a 4 évvel ezelőtti, 300 oldalas programjához képest egy a mennyiségét tekintve jóval szerényebb, 70 oldalas programot állított össze. A PT az 1994-es választás tanulságaihoz híven koalíciós

³⁷⁴ FPA. Partido dos Trabalhadores PT DN. XI Encontro Nacional do PT. Carta Do Rio De Janeiro. Resoluções de Encontros e Congressos & Programas de Governo. 1997. 1.

³⁷⁵ Uo. 1.

³⁷⁶ Uo.

³⁷⁷ FPA. Partido dos Trabalhadores PT DN. XI Encontro Nacional do PT. Resoluções Políticas. Resoluções de Encontros e Congressos & Programas de Governo. 1997. 1–3.

³⁷⁸ Uo. 4–7.

frontot állított össze a Demokratikus Munkáspárttal, a Brazil Kommunista Párttal (Partido Comunista do Brasil – PCdoB) és a Brazil Szocialista Párttal (Partido Socialista Brasileiro – PSB).³⁷⁹ Magát a programtervet is egy közös Bizottság állította össze, így az új programterv már egy egyesült Frontprogramnak volt tekinthető.³⁸⁰ Nagy jelentősége volt annak, hogy Lula a brazil baloldal másik „erős emberét”, régi politikai riválisát, a PDT vezetőjét, az 1961–64-es João Goulart-kormány alelnökét, Leonel Brizolát kérte fel alelnökjelöltjeként.³⁸¹ Az egységes front neve União do Povo Muda Brasil lett, amit nagyjából a „Népek Szövetsége Megváltoztatja Brazíliát” mozgalomnak lehet fordítani.³⁸²

A program elsősorban bonyolult szakpolitikai kérdésekből állt, így ennek részletes elemzésétől most eltekintek, csupán a program legérdekesebb dokumentumát, a *Carta Compromissó*t kívánom kiemelni. Ez egy kötelezettségvállalási nyilatkozat volt, amit Lula személyesen írt meg a „népének”.³⁸³ A levél egy hosszú felsorolás, amiben Lula elkötelezi magát egy sor ügy mellett: valódi földreform végrehajtása, Brazília erős ipari gazdasággá alakítása, a szociális egyenlőtlenségek felszámolása, a gyermekek elhanyagolásának felszámolása és így tovább. A levél egyik utolsó mondata a következő: „Én leszek az új társadalmi szerződés garantálója, amely egy új demokratikus hegemónián alapul, amely valóban képes építeni a brazil nemzetet minden brazil számára.”³⁸⁴ A levél gyakorlatilag végig egyes szám első személyben szól az olvasóhoz,

³⁷⁹ FPA. Partido dos Trabalhadores PT DN. Dossiê Encontro Nacional Extraordinário do PT. O Fim De Um Ciclo, Resoluções de Encontros e Congressos & Programas de Governo. 1998. 2–3.

³⁸⁰ Uo. 3–8.

³⁸¹ Uo. 3.

³⁸² FPA. Partido dos Trabalhadores PT-DN. União Do Povo – Muda Brasil. Diretrizes do Programa de Governo: Lula Presidente, Brizola Vice. Um Brasil Para os Brasileiros: Resoluções de Encontros e Congressos & Programas de Governo. 1998. 1.

³⁸³ FPA. Partido dos Trabalhadores PT-DN. Carta Compromisso, 6 de Julho de 1998. Programa de Governo 1998. 1–5.

³⁸⁴ Uo.

megteremtve ezzel a személyes hangvételt Lula és a nép között, míg a frontpolitikai narratíva teljesen háttérbe szorul. A levél propagandisztikus és populista lett. Olvasatom szerint a *Carta do compromisso* az első igazán látványos jele annak, hogy Lula kezdte kinőni az egész brazil baloldalt, és személye egyre inkább a népezért testesítette meg. A Lulához való ragaszkodás és az ő jelenléte egyre erősebbé kezdett válni a PT külső és belső kommunikációjában is. Lula személye, három elvesztett választás után is betonbiztos maradt.

A választásokat az 1994 és az 1998 között végbemenő szerkezeti változások, valamint az erős alelnökjelölt ellenére is simán elvesztette a PT. Lula még a '98-as kampányban is élesen bírálta a gazdasági tervet: véleménye szerint a Real-terv három pillére a külső függőség, a magas kamatok és a „kontrollálatlan” gazdasági nyitás, ami lehetetlenné tenné a stabilitás és a munkahelyteremtő növekedés összehangolását.³⁸⁵ Lula tisztában volt azzal, hogy a *Plano Real*hoz való hozzáállása szavazatvesztéssel fog járni, de a neoliberais és privatizáción alapuló gazdaságpolitikát elfogadhatatlannak találta.³⁸⁶ 1998. október 4-én Fernando Henrique Cardoso és a PSDP a valuta, illetve a gazdaság stabilizálásával magabiztosan győzött egy forduló alatt, amelyen megszerezte a szavazatok 53%-át. Az eredmény nem volt meglepő, szinte mindenki biztos volt Cardoso győzelmében, ugyanis 1998 júliusától 10%, majd a választások közeledtével 20%-os előnye volt Lulával szemben.³⁸⁷ A PT számára jó hír volt, hogy Rio de Janeiróban újra nyerni tudtak, de nem találtak fogást Cardoso-n.

³⁸⁵ Alves, Carlos E.: Lula afirma que Plano Real é "fantasia" In: *Folha de São Paulo*. 78. évf. 25.292. sz. (1998. július 2). 8. <https://www1.folha.uol.com.br/fsp/brasil/fc02079816.htm> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 24.)

³⁸⁶ Uo.

³⁸⁷ Intenção De Voto Para Presidente 1998. In: *Datafolha*. 1998. szeptember 25.. <https://datafolha.folha.uol.com.br/eleicoes/1998/09/1203188-intencao-de-voto-para-presidente---1998.shtml>. (utolsó letöltés: 2024. augusztus 17.)

A Munkáspárt győzelme és a lulizmus konszolidációja

1998 után a Cardoso-kormány a kimerülés jeleit kezdte mutatni. Nem tudta tartani azt a rögzített árfolyamot, amit a *Plano Real* létrehozott. Az 1997-es ázsiai pénzügyi válság és az 1998-as orosz gazdasági válság jelentős veszteségeket okozott a befektető amerikai bankoknak, a kialakult helyzet miatt a befektetők és a hitelezők visszavonultak a feltörekvő piacokról.³⁸⁸ A Cardoso-kormány sokáig igyekezett tartani a valuta értékét kamatemelésekkel, majd a választások után úgy döntött, hogy elengedi a real árfolyamát, és áttérnek a lebegő árfolyamrendszerre.³⁸⁹ A döntés drasztikusan rontott a real értéken, ami komoly elégedetlenségeket okozott; a brazil 1999-es válság a „szamba-hatás” becenevet kapta.³⁹⁰ A Cardoso-kormány alatt, bár az infláció stabilizálódott, a gazdaság nem tudott kiegyensúlyozott maradni, évről-évre nagy ingadozásokat produkált.³⁹¹ A munkanélküliség aránya nőtt a korszakban, a beruházási kedv alacsony volt, a városi erőszak látványosabb lett és a szociális helyzet is a vártnál kisebb mértékben javult, különösen az oktatás és az egészségügy terén.³⁹² Ráadásul a nagy népszerűségnek örvendő Cardoso betöltötte mind a két mandátumát, így nem indulhatott a 2002-es választásokon, a stafétabotot José Serrának, az egészségügyi miniszternek adta tovább.

³⁸⁸ Steinwender, Rachel V.: Brazil and the Global Financial Crisis: An Examination of the Effect from Charlotte to Sao Paulo. In: *North Carolina Banking Institute*. 3. évf. 1. sz. (1999) 411–434. 421.

³⁸⁹ Fausto: 2014, 357.

³⁹⁰ Peregalli, Alessandro: Finance, Extraction and Logistics as Axes of the Third Neoliberal Moment in Latin America. In: *Work Organisation, Labour & Globalisation*. 13. évf. 1. sz. (2019) 47–78. 49–51.

³⁹¹ A brazil gazdaság 1998-ban és 1999-ben is kevesebb mint 1%-ot növekedett, az egyetlen jobb év a növekedés szempontjából a 2000-es év volt, de a rákövetkező évben a gazdaság ismét lassult. Forrás: GDP growth (annual) – Brazil. In: *Worldbank.org*

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2002&locations=BR&start=1994> (utolsó letöltés: 2024. június 28.)

³⁹² Fausto: 2014, 374–376.

A PT felismerte a regnáló kormány válságát, és a 2002-ben Recife-ben tartott XII. Országos Értekezlet kellően optimista hangulatban telt.³⁹³ A párt szerint személyi és ideológiai ellentétek szabdalták a brazil jobboldalt, ami egy nagyon jó esélyt adhat a Munkáspárt számára. A neoliberais modell teljes megszakítását tervezték, valamint megpróbálták bevonni a fogyasztói piacra azt a több mint 50 millió állampolgárt, akik a vagyoni helyzetük miatt kívül rekedtek a brazil gazdaság vérkeringésén.³⁹⁴ A külpolitikában a PT ellenezte az amerikai szabadkereskedelmi egyezményeket, amely a párt szerint tovább erősítené Brazília gazdasági függőségét az Egyesült Államoktól és aláásná az ország szuverenitását, valamint gazdasági önállóságát.³⁹⁵ A XII. találkozó alapjaira épült a PT történetének legjobb kormányprogramja. A program legerősebb pontja kétségtelenül a *Fome Zero* volt, ami célul tűzte ki az éhezés teljes eltörlését Braziliában, de külön programfüzetet kapott a bennszülött lakosság, a rasszizmus problémája, az oktatás és az egészségügy témája is.³⁹⁶ Lula egy újabb levelet írt a „nép” számára, az 1989-es választásokhoz hasonlóan, megtartva a korábbi kampányokon felépített személyes hangvételt, ami tulajdonképpen a program hangzatos összegzése volt.³⁹⁷ A választásokon Lula da Silva és a PT végre révbe ért, és két fordulóban legyőzte José Serrát, a PSDB jelöltjét. A második fordulóban Lula a szavazatok 61%-val, Alagoas államon kívül mindenhol nyert.³⁹⁸

³⁹³ FPA. Partido de Trabalhistas PT-DN. XI Encontro Nacional do PT. Resoluções Políticas. Resoluções de Encontros e Congressos & Programas de Governo, 2002. 2–3.

³⁹⁴ Uo. 3–10.

³⁹⁵ Uo. 20–23.

³⁹⁶ FPA. Partido dos Trabalhadores PT-DN. Programa de governo 2002, Diretório Nacional do Partido dos Trabalhadores, 2002.

³⁹⁷ FPA. Partido dos Trabalhadores PT-DN. Lula da Silva, Luiz I: Carta ao Povo Brasileiro. Programa de governo 2002.

³⁹⁸ Resultado da Eleição 2002. *Justiça Eleitoral*. “Resultado Da Eleição 2002.” n.d. Justiça Eleitoral. <https://www.tse.jus.br/eleicoes/eleicoes-antiores/eleicoes-2002/candidaturas-votacao-e-resultados/resultado-da-eleicao-2002>. (utolsó letöltés: 2024. szeptember 3.)

A Munkáspárt győzelme egyben a demokrácia győzelme is volt Brazíliában: megmutatta, hogy lehetséges rendszert változtatni és lehet baloldali vezetése az országnak. A párt azonban már nagyon távol volt az 1980-as identitásától. A PT ugyanis lemondott a „munkáskormány” melletti kiállásáról, a nem baloldali pártokkal való szövetség elutasításáról és a szocialista társadalom utópiájáról.³⁹⁹ A Partido dos Trabalhadores egy pragmatikus reformpárttá vált, amelynek az ereje már nem a tömeges mozgósításon alapult, hanem a kialakított politikai hálózaton, amit bő 20 év alatt épített ki.⁴⁰⁰ Ez azonban nem jelentette azt, hogy a régi szövetségesei eltávolodtak volna a PT-től. A CUT a kormányzási idő alatt is hű maradt Lulához.⁴⁰¹ A kompromisszumok terén Lula az ígéretei ellenére nem zárta be a kapukat a neoliberaisok előtt, sőt tulajdonképpen fenntartotta Cardoso gazdaságpolitikáját egy óvatosabb kiadásban.⁴⁰² A gazdaság szempontjából Kína felemelkedése és kiapadhatatlan nyersanyagigénye miatt a nyersanyagok világpiaci ára folyton nőtt, ami Brazília, de egész Latin-Amerika számára rendkívül előnyös volt.⁴⁰³ A szociális programok vonatkozásában Lula óriási előrelépést ért el a szegénység felszámolása terén: a pótlékok rendszerének kialakításával, kiváltképp a *Bolsa Família* programmal több mint 30 millió ember került ki a szegénységből.

A PT mint etikus párt képe a kormányra kerüléssel hamar szertefoszlott. Egyre több kisebb-nagyobb korrupciós ügy került a felszínre. Köztük a legsúlyosabb egyértelműen a *Mensalão* (havonta), mivel az ügy havi vesztegetési pénzeket érintett, amelyeket egyes képviselőknek fizettek. Az ügyben bizonyították,

³⁹⁹ Fausto: 2014, 384.

⁴⁰⁰ Uo. 384–385.

⁴⁰¹ Resolucoes. Trabalho e Democracia. 8º Congresso Nacional Da CUT. 2003. 8–9.

⁴⁰² Fausto: 2014, 390.

⁴⁰³ Ocampo, José A.: Commodity-Led Development in Latin America. In: Carbonnier, Gilles (szerk.): *Alternative Pathways to Sustainable Development: Lessons from Latin America*. Brill, 2017. 51–76.

hogy a brazil szövetségi kormány főminisztere 2002 és 2005 között egy vesztegetési rendszert alakított ki annak érdekében, hogy politikai támogatást szerezzen a képviselőktől a szövetségi jogalkotási kezdeményezésekhez.⁴⁰⁴ A főminiszter José Dirceu volt, aki még az 1960-as évek diktatúraellenes diákharcainak volt az ikonikus alakja. Lula, aki köztudottan szereti a futball-hasonlatokat, egyenesen a „csapatkapitánynak” nevezte Dirceut.⁴⁰⁵ A botrányt sikerült Lulától teljesen eltávolítani, de Dirceunak mennie kellett mint vezéráldozat.

A PT nem hozta létre az ígért gazdasági „forradalmat”, a súlyos korrupciós ügy pedig befeketített a párt hírnevét, Lula mégis makulátlan maradt ebben az időszakban is. Létrejött az Instituto Lula, egy emlékezettörténeti intézet a brazil demokráciáról, amelynek a központjában tulajdonképpen ő maga áll.⁴⁰⁶ A 2000-es években Lula lett a brazil történelem egyik legnépszerűbb politikusa. Az ő személye erősebb lett a pártnál. Személyi kultusza csak részben fakad abból, hogy grandiózus szociális programot hozott létre. 1980 óta a Munkáspárt gondosan építette fel a karakterét, távol tartva minden belső kritikától és botránytól. A lulizmus végső soron a demokratikus rendszeren belül kialakult személyi kultusz, ami Lulát övezte, vagy még övezi. A tanulmány csak annyiban kíván a jövőbe tekinteni, hogy felteszi ezt a kérdést a jövő Brazíliájának: Van-e baloldal Lula nélkül?

⁴⁰⁴ Moro, Sérgio Fernando: Preventing Systemic Corruption in Brazil. In: *Daedalus*. 147. évf. 3. sz. (2018): 157–68. 159.

⁴⁰⁵ Fausto: 2014, 385.

⁴⁰⁶ Instituto Lula. Honlap: <https://www.institutolula.org/> (utolsó letöltés: 2024. szeptember 30.)

BALKÁN

DAMJE VAGYIM VALERJEVICS¹

A szaloniki Szocialista Munkásföderáció 1909 és 1918 között²

Az írott történelem mindenekelőtt a győztesek története. A legyőzöttek hangja – a híres argentin szociológus és esszéíró, Christian Ferrer találó kifejezésével élve – legjobb esetben is csak apró betűs lábjegyzetként őrződik meg az emberi történelem nagy könyvében.³ De vajon azt jelenti-e ez, hogy ezek a hangok érdektelenek lennének a kutatók és az utódok számára? Ha nem csupán egyesek ábrándozásáról volt szó, hanem olyan eszmékről, amelyeket osztottak ezrek, tízezrek, olykor akár százezrek is, akik készen álltak harcolni és életüket áldozni ezekért, akkor számunkra, az utódok számára mindez nem csupán akadémikus érdeklődés tárgya. Nem csak azt akarjuk megérteni, miért valósult meg a

¹ Damje Vagyim Valerjevics – történész, a történettudomány doktora, a moszkvai Oroszországi Tudományos Akadémia Egyetemes Történelmi Intézetének főmunkatársa.

² Jelen mű a szerző *Szocialiszttyicseskaja rabocsaja fegyeracija Szalonyik 1909–1918* címmel az *Évkönyv* számára készített tanulmányának a fordítása.

³ Ferrer, Christian: *Cabezas de tormento: ensayos sobre lo ingobernable*. Terramar, Buenos Aires, 2004. 91.

történelmi fejlődésnek éppen ez, és nem egy másik változata. Nem csak azt akarjuk megállapítani, milyen tendenciák álltak a fejlődés egyik vagy másik forгатókönyve és alternatívája mögött, milyen erőkkel bírtak és hogyan cselekedtek, és miért lett az adott pillanatban eredőjük éppen ez, és nem más. Az is lényeges – amint már Walter Benjamin filozófus helyesen mutatott rá –, hogy számításba vegyük a legyőzöttek hagyományait, és lehetséges, hogy éppen bennük kell keresnünk a remény azon elemeit,⁴ melyek a kellő pillanatban lehetővé teszik, hogy meghúzzuk a vészféket a történelem vonatján, ha az kisiklani készül...⁵

A Balkán-háborúkat egyfajta választóvonalnak tekintik abban a folyamatban, amely rögzítette a balkáni nemzetállamok modelljét. Nem kevesebbről volt itt szó, mint hogy kardinálisan megváltoztassák az egész társadalom kinézetét, és meghatározzák a régió – vagy talán egész Európa – további fejlődésének útját. Ezt megelőzően az európai „lőporos hordó” társadalma nem sokban hasonlított a maihoz. „Ez a globális etnikai tisztogatások és népirtások előtti klasszikus balkáni világ volt, amikor az egykori Kelet-Római Birodalom – ekkoriban a Magas Porta – egész területén éltek törökök, és ugyanezen a területen mutatis mutandis éltek görögök is, a városokban ezen kívül örmények és a rekonkvizta elől elmenekült szefárdok, a hegyi szurdokokat Montenegrótól egészen Athénig albánok lakták, Kis-Ázsia sivatagos fennsíkjain pedig kurdok és türkmének vándoroltak. A fővárosban, a milliós népességű Isztambul-Konstantinápolyban a törökök bő egyharmadát, a görögök szűk egyharmadát alkották a lakosságnak, ötödrészt tettek ki az örmények, a többiek pedig főként bolgárok és zsidók voltak.” Egyes népek (például a görögök) képviselőinek többsége a maga nemzetállamának területén kívül élt. „Minden megváltozik akkor, (...) amikor a két Balkán-háború és az első világháború, majd pedig

⁴ Lásd Benjamin, Walter: O ponjatyii isztorii. In: *Novoje lityeraturnoje obozrenyje*. 9. évf. 6. sz. (2000) 81–90.

⁵ Benjamin, Walter: O ponjatyii isztorii. In: *Hudozsesztvennij zszurnal*. 3. évf. 7. sz. (1995) 9.

a katasztrófával végződő és több millió kifosztott írástudatlan paraszt deportálásával járó anatóliai háború a patriarchális posztbizánci régiót egy olyan konglomerátummá változtatja át, amely kicsiny, nyomorúságos és egymással marakodó egynemzetiségű államokból áll.”⁶ A Balkán-háborúkkal elpusztult a Balkán patriarchális, „posztbizánci” világa, ahol tarkán keveredtek egymással a népek, vallások és kultúrák, és új korszak kezdődött el: az egymással vetélkedő államoké, amelyek szívósan és féltékenyen építették a nemzeteket és a nemzeti diskurzusokat. Ez az út az etnikai tisztogatások és népirtások tragédiáihoz vezetett el a Balkánon.

Megszokott dolog az Oszmán Birodalom uralma alóli nemzeti felszabadulás folyamatát progresszív és egyértelműen „pozitív” folyamatnak tekinteni. Az elaggott és széthullóban lévő Oszmán Birodalom régi világát annak vallási-politikai és kulturális hierarchiájával valóban lehetetlennek látszott fenntartani. De vajon léteztek-e a társadalmon belül egyéb alternatívák is a nemzetállami önrendelkezésre irányuló kurzuson kívül, akár csak elgondolás formájában?

Egy efféle „alternatív projekt” lehetséges példájának tekinthető a szaloniki Szocialista Munkásföderáció, amelyről a szovjet és az oroszországi kutatók művei sajnos csak mellékesen tesznek említést.⁷ Ez a szervezet nemcsak tevékenységét tekintve volt nemzetközi, hanem a Balkán-háborúk ellen is fellépett.

⁶ Lásd Zavjalov, Szergej: Russzkij Kavafisz. In: *Novoje lityeraturnoje obozrenyje*. 10. évf. 3. sz. (2001) 440–446.

⁷ Lásd pl. Novicsov, Aron Davidovics: Zározsgyenyije rabocsego i szocialiszticeszkogo dvizsenyija v Turcii. In: *Ucsjonije zapiszki LGU*. 304. sz. 14. sz. (1962) 15–16.; Zseltyakov, Anatolij Dmitrijevic: K isztorii zározsgyenyija tureckoj szocialiszticeszknoj pecsatyi. In: *Tyurkologicseskij szbornyik*. 1973. Izdatyelsztvo „Nauka”, Moszkva, 1975. 196–197.; Ulunjan, Artyom Akopovics: *Kommunyiszticeszkaja partyija Grecii: aktualnije voproszi igyeologii i vnutrennyej isztorii: ot szocialiszticeszkoh kruzskov k partyii kominternovszkogo tyipa, 60-je gg. XIX. v. – 1941 g.* Centr gumanyitarnih issledovanyij „Epoha”, Moszkva, 1992. 43–45.

Miért jelent meg egy efféle szervezet éppen ebben a városban, amely az első Balkán-háború előtt az Oszmán Birodalomhoz tartozott, majd pedig görög csapatok foglalták el, hogy Görögországhoz csatolják? Hogy választ adhassunk erre a kérdésre, érdemes először megismerkedni az események színterével. A Macedónia történelmi régiójának fővárosaként számontartott Szaloniki méretét és jelentőségét tekintve a második helyen állt az Oszmán Birodalom ipari központjai között, és ennek megfelelően az ország kialakulóban lévő szervezett munkásmozgalmának egyik centruma volt. 1908 augusztusában nagyjából tízezer ipari munkás élt itt, további tízezer fő volt a dohánytermelés állandó vagy idejénjellegű dolgozóinak száma, három és ötezer fő között volt a dokkmunkásoké, emellett volt még néhány ezer föld nélküli napibéres a környező vidékekről.⁸ Ezenkívül ez egy soknemzetiségű, multikulturális és többvallású város volt. Vegyesen éltek itt ladino nyelven beszélő szefárd zsidók, törökök, görögök, bolgárok, cigányok, szerbek, vlachok, albánok és a birodalom többi népe – „majdhogynem kaleidoszkopikus együttműködésben”, amint azt Szaloniki történétírója, Mark Mazower megjegyezte.⁹ A zsidók nagyjából a lakosság felét tették ki, Szalonikit emiatt „a Balkán Jeruzsálemeként” is emlegették. 1910-ben a város 65.000 zsidó, 35.000 görög és 30.000 török lakost számlált.¹⁰ Szaloniki többnemzetiségű jellege olyan tényező volt, amely ellensúlyozta a különféle etnikai szeparatizmusok vonzerejét, még ha időről időre fel is léptek feszültségek az egyes közösségek között.

⁸ Aktsoglou, Iakovos. J.: The Emergence / Development of Social and Working Class Movement in the City of Thessaloniki (Working Associations and Labor Unions). In: *Balkan Studies*. 38. évf. 2. sz. (1997) 285–306. 288.

⁹ Mazower, Mark: *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews, 1430-1950*. Vintage Books / A Division of Random House, Inc., New York, 2006. 10–11.

¹⁰ Hesse, Carla – Laqueur, Thomas W.: Bodies Visible and Invisible: The Erasure of the Jewish Cemetery in the Life of Modern Thessaloniki. In: Antoniou, Giorgos – Moses, A. Dirk (szerk.): *The Holocaust in Greece*. Cambridge University Press, Cambridge / New York, 2018. 327–358. 353.

Szaloniki korai munkás-, szocialista és anarchista mozgalmának létrejöttében és fejlődésében jelentős szerepet játszottak a szomszédos Bulgáriából származó aktivisták, és az ő agitációjuk hatással volt a város zsidó lakosságára is.¹¹

Az 1908-as ifjútörök forradalmat követően viharos sztrájkhullám söpört végig Szalonikin, amelyben a legkülönbélebb szakmák dolgozói vettek részt. A munkabeszüntetési mozgalom kis híján általános sztrájkká vált: a dohányipari és a jéggyártó vállalatok munkásai tették meg az első lépést, ezután megmozdultak a dokkmunkások, a vasút és a villamosközlekedés, a gáz- és villanyvilágítási szolgálat dolgozói, a bolti dolgozók stb.¹² Kezdek megjelenni az önszegélyező egyesületek, a szakszervezetek csírái. „A munkásosztály örömmel ünnepelte meg felszabadulását, és a szabadság javára egyből élni is kezdett azokkal a jogokkal, amelyeket minden állampolgárnak biztosítottak” – írta a szaloniki Szocialista Munkásföderáció 1909–1910-ről adott éves jelentésében.¹³ Rövid idő alatt 18-20 szakszervezet jött létre több ezer ember részvételével.¹⁴ A különféle nemzetiségű munkások egyesítésében jelentős szerepet játszottak a bolgár szocialisták: mind a „tesznyákok”, mind az úgynevezett „anarcho-liberálisok”.¹⁵

¹¹ Lásd Konstantinova, Yura.: The Role of Bulgarians for the Spread of National, Anarchist and Socialist Ideas in Ottoman Salonica. In: *Etudes balkaniques*. 54. évf. 3. sz. (2018) 508–535. A „zsidó ifjakként” ismert szaloniki eszméáramlat – amely szemben állt mind a birodalmi hatóságokkal, mind a zsidó közösség vezetőségével – résztvevői között jelen voltak anarchisták és ateisták is. Lásd Vivian, Herbert: *The Servian Tragedy with Some Impressions of Macedonia*. Grant Richards, London, 1904. 269.

¹² Aktsoglou: 1997, 290.

¹³ Rapport annuel de la Fédération Socialiste Ouvrière de Salonique (Juillet 1909 – juillet 1910). In: *Le Mouvement Social*. 45. sz. (1963) 129–135. 129.

¹⁴ Dagkas, Alexandre – Vamvakidou, Iphigénie: *Le mouvement professionnel et socialiste juif dans la ville de Salonique, 1908–1918*. 1–2 kötet. Éditions épicecentre, Thesszaloniki, 2023. 1. köt. 97–99.

¹⁵ 1903-ban a Bulgáriai Szociáldemokrata Munkáspárt (BSzDMP) kettészakadt a „szűk szocialisták” és a „széles szocialisták” pártjára. Előbbiek az erősebb szervezeti kohézió és a marxizmus szigorúbb értelmezése mellett szálltak

Utóbbiak nagyobb befolyással rendelkeztek a bulgáriai szakszervezeti mozgalomban, mint az összes többi szociáldemokrata frakció.¹⁶ Az „anarcho-liberálisok” amellet kardoskodtak, hogy a munkásosztálynak önállóan kell eljutnia a szocialista tudatossághoz és felszabadítania magát, tiltakoztak továbbá az ellen, hogy a szocialista értelmiség vigye be közéjük a tudatosságot. A „szabad szindikalizmus” melletti kiállásuk a 20. század eleji európai szocialista mozgalomban rendkívül népszerű forradalmi szindikalista áramlatok megnyilvánulásának tekinthető.

1909-ben munkásaktivisták előálltak azzal az elképzeléssel, hogy a dolgozók szervezeteit egy olyan szerveződés keretében egyesítsék, amely valamennyi nemzetiség munkásait magában foglalná. Samuel Saadi, a dohányipari munkások szakszervezetének titkára, Avraam Benaroya, a nyomdászok vezetője, Avraam Hasson, a szabók vezetője és mások megalakítottak egy csoportot, amely igyekezett kiszakítani a dolgozókat a polgári befolyás alól.¹⁷ A bulgáriai születésű Benaroya (1887–1979) vált a mozgalom „motorjává”. Ő a bolgár „tesznyák” szociáldemokrata párt tagjaként kezdte politikai

síkra; 1919-ben szervezetüket Bulgáriai Kommunista Pártra nevezték át. Utóbbiak a szocializmus „szélesebb” értelmezése és a lakosság széles rétegei körében végzett munka mellet kardoskodtak; ők vetették meg a bulgáriai szociáldemokrácia alapjait a szó tulajdonképpeni értelmében. 1905-ben a „tesznyákok” („szűkek”) pártjából kizárták azt a szárnyat, melyet „anarcho-liberalizmussal” és „individualizmussal” vádoltak, mivel e szárny kiállt amellet, hogy a tagoknak joguk van a véleményszabadsághoz, az értelmiségi vezetők „eluralkodásának” kritikájához, valamint az a törekvés is jogos, hogy a szakszervezetek függetlenek legyenek a pártirányítástól. Ez a szárny sajtótermékének címe után *Proletarii (Proletárok)* néven is ismert volt. Lásd Konzstantinova, Zdravka: *Buntat na „anarholiberate”*: *Bakalov szrestu Blagoev*. Universzitetszko izdatelsztvo „Szv. Kliment Ohridszki”, Szófia, 1995.; Todorova, Maria: *The Lost World of Socialists at Europe’s Margins: Imagining Utopia, 1870s-1920s*. Bloomsbury Academic, London, 2020. 63–64.

¹⁶ Bell, John D.: *The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Zhivkov*. Hoover Institution Press / Stanford University, Stanford, 1986. 14.

¹⁷ Haupt, Georges: *Introduzione alla storia della Federazione operaia socialista di Salonicco*. In: *Movimento operaio e socialista*. 18. évf. 1. sz. (1972) 99–114. 104.

tevékenységét, de aztán az „anarcho-liberálisokhoz” csatlakozott.¹⁸ Miután 1908-ban Bulgáriából Szalonikibe települt át, felerősödtek az eszméiben és tevékenységében fellelhető szindikalista elemek. Részt vett a sztrájkmozgalomban, 1908 szeptemberében pedig ő lett az egyik megszervezője a szefárd „Szocialista tanulmányok körének” avagy Szocialista Klubnak, amely 1909 áprilisában Munkás és Szocialista Társulássá alakult át.¹⁹ Ez a szervezet Szaloniki Munkástársulás (Asosiasion Ovradera de Saloniko) néven is ismert volt. A társulás kezdeti magja nagyjából 30 főből állt: öt-hat nyomdászból, élükön Benaroyával, boltossegédekből Alberto Dassa vezetésével, szabókból Avraam Hasson vezetésével, és más szakmák képviselőiből. Az első végrehajtó bizottságba bekerült Moise Modiano, Samuel Saadi Halevy, David Haguél, Yitzhak Halevy és mások.²⁰ A csoport kapcsolatban állt a Szalonikiben tevékenykedő bolgár „anarcho-liberálisokkal”, akiknek az élén Nikola Harlakov állt.

Az 1909. május elsején tartott tüntetés sikere új lendületet adott a szocialista és munkásszervezetek egyesülési folyamatának. Több ezren vettek részt azokon a tömegdemonstrációkon, melyeket június 6-án a sztrájkjog és a szakszervezetalkítás jogának védelmében, július 10-én az ifjútörök forradalom évfordulójának alkalmából, augusztus 15-én pedig a „nemzetközi munkásünnep” alkalmából tartottak.²¹ Török, görög, bolgár és szefárd nyelvű beszédek hangzottak el.

¹⁸ Benaroya, Abraham: A Note on "The Socialist Federation of Saloniki". In: *Jewish Social Studies*. 11. évf. 1. sz. (1949. január) 69–72. 70–71.

¹⁹ Benaroya életrajzát lásd az alábbi kiadvány előszavában: Benaroya, Abraham: *The Socialist Frenzy of Two Decades*. In: Ersoy, Ahmet – Górný, Maciej – Kechriotis, Vangelis (szerk.): *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945). Texts and Commentaries*. 1–3 kötet. Central European University Press, Budapest, 2010. 1. köt. 444–449. 444.

²⁰ Ilicak, H. Sükrü: *Jewish Socialism in Ottoman Salonica*. In: *Southeast European and Black Sea Studies*. 2. évf. 3. sz. (2002. szeptember) 115–146. 125.

²¹ Dagkas – Vamvakidou: 2023, 178–182.

A júliusi tömeggyűlésen a Munkástársulás és a különféle irányzatú bolgár szociáldemokraták – köztük a Vaszil Glavinov vezette „szűk szocialisták” – bejelentették a közös szaloniki Szocialista Munkásföderáció (SZMF; Federación Socialista Laboradera) megalakítását, s a szervezet titkárává Benaroyát választották.²² A szervezet, melyet „azzal a céllal alapítottak, hogy emelje a munkások erkölcsi és szellemi állapotát, hamarosan olyan politikai csoportosulássá változott, amely a munkásosztály érdekeinek jogi és gazdasági eszközökkel való védelmezéséért felelt”.²³ Amint e kijelentés tanúsítja, az SZMF gyakorlatilag egyesítette magában a politikai párt funkcióit (egészen a választásokon való részvételig bezáróan) és a szakszervezeti föderációét. „A szaloniki munkás megértette annak szükségszerűségét, hogy rendelkezék saját politikai szervezettel, amelynek egyetlen célja az lesz, hogy a proletariátus politikai és gazdasági emancipációján munkálkodjon” – írta a szervezet beszámolója. A tulajdonosokkal vívott mindennapos harccal foglalkozó társulások mellett léteznie kell egy olyan szervezetnek is, „amely azt a célt állítja maga elé, hogy megszüntesse e tőkés hatalmat, és kollektív alapokon alakítsa át a társadalmat, ahol az élet érdekében kötött megállapodás elve és a szolidaritás érzése vezetik majd a társadalom menetelését a haladás és a civilizáció felé”.²⁴ A munkahelyeken felállított napi követeléseket a föderáció egyúttal politikai követeléseknek is tekintette. Benaroya magyarázata szerint a politikai szervezet a puska lenne, a konkrét munkásegyesület pedig a töltény.²⁵ A föderáció és a főbb szakszervezetek irodája egyazon

²² Ilicak: 2002, 125–126.

²³ Az idézet forrása: *Rapport annuel...*: 1963, 131.

²⁴ Uo. 134.

²⁵ Karpozilos, Kostis: *Transnational Socialism Entering a Nation-State: From Ottoman to Greek Socialism*. In: Donato, Michele Di – Fulla, Mathieu (szerk.): *Leftist Internationalism: A Transnational Political History*. Bloomsbury Academic, London / New York / Oxford / New Delhi / Sydney, 2023. 25–38. 29.

épületben székelt – „A munkás házában”, amelyet 1909 szeptemberében vettek bérbe a városközpontban.²⁶

Az SZMF állítása szerint a városban működő szakszervezetek többségét ő hozta létre. Az 1910-es SZMF-beszámoló felsorolja az alábbi dolgozói csoportok szakszervezeteit: dohányipari termékek gyártásával foglalkozó munkásokét; a Régie dohányipari cég dolgozóit; dohányágazati tisztviselőket és hivatalnokokat; ezenkívül a vasúti dolgozók társulását, a zsidó, görög és török ácsok szakszervezetét; a kovácsok, az Isztira kikötőnegyed munkásai, a fonómunkások, a vitorla- és jutavászonkészítők, a bolgár nyomdászok, a zsidó nyomdászok, a székkészítők, a cigarettapapírkészítők, valamint a zsidó szabók szakszervezeteit, melyek összesített taglétszáma 4800 és 5300 fő közé esett. E szakszervezetek közül öt kizárólag zsidókból állt.²⁷ Az SZMF azonban igyekezett saját soraiban föderatív alapon egyesíteni valamennyi dolgozót, bármely nemzetiséghez tartozzanak is. 1909-ben gyakorlatilag két autonóm szekcióval rendelkezett, egy zsidóval és egy bolgárral (Szaloniki Szociáldemokrata Munkáscsoportja), és ezek mindegyikének megvolt a maga központi és ellenőrző bizottsága. A bolgár szekció azonban 1909 őszén gyakorlatilag megszűnt, miután elhagyták azt a bolgár „tesznyákok” támogatói. A bolgár „anarcho-liberálisok” (például Angel Tomov) a „zsidó” SZMF-ben maradtak.²⁸ A föderáció transznacionális irányelveit tükrözte az a tény is, hogy többnyelvű lapot kezdett kiadni, amelynek

²⁶ Dagkas – Vamvakidou: 2023, 177.

²⁷ *Rapport annuel...*: 1963, 134.

²⁸ Ilicak: 2002, 126; Dagkas – Vamvakidou: 2023, 178.

címe ladino nyelven *El Journal del Laborador*, bolgáruł *Rabotniceszki vesztnik*, görögüł *Ephimeris tou Ergatou*, töröküł pedig *Amele gazetesi [Dolgozók Újságja]* volt (igaz, az ötödik szám után a nehézségek miatt az újság már csak ladino és bolgár nyelven jelent meg). 1910 és 1912 között az SZMF vezetői, Benaroya és Alberto Arditti a *Solidaridad Ovradera / Rabotniceszka szolidarnoszt [Munkásszolidaritás]* című lapot adták ki²⁹; egyes számok csak ladino nyelven jelentek meg, mások ladino és bolgár nyelven, és a lap olykor közzétett francia nyelvű cikkeket is.³⁰

Az SZMF-en belül létrehoztak ifjúsági és sportszekciót, tanfolyamokat tartottak a szocializmusról és a szindikalizmusról. A szervezet panaszkodott, hogy a nyelvi és tudományos kurzusok tartására, valamint egy könyvtár létrehozására irányuló kezdeményezések nem jártak sikerrel.³¹

Az SZMF-et annak vezetői szocialista szervezetnek tartották, noha úgy tűnik, az egyszerű tagok többsége nem igazán tudta, mi is az a szocializmus, és abban elsősorban saját jogai megvédelmezésének módszerét látta.³² Amint Alexandrosz Dagkas történész megjegyyezte, „a zsidó munkások pszichológiájában a »szindikalizmus« és a »szocializmus« koncepciója összekapcsolódott egymással. Akik részt vettek a szakszervezetben, úgy vélték, elnyerték a teljes jogú szocialista státuszát”.³³ 1909 novemberében a szervezetet felvették a II. Internacionáléba (az Oszmán Birodalom munkásmozgalmának képviselőjében), és az SZMF bejelentette, hogy szándékában áll az örmény Gncsak szociáldemokrata párttal, az örmény Dasnakcutyun narodnyik párttal és a palesztinai Poalé Cion szociáldemokrata cionista párttal közösen létrehozni a föderatív Oszmán Szocialista Pártot.³⁴ Azonban az SZMF aligha tartható marxista szervezetnek, dacára azoknak a

²⁹ Todorova: 2020, 63.

³⁰ Aktsoglou: 1997, 299.

³¹ *Rapport annuel...*: 1963, 133.

³² Ilicak: 2002, 127.

³³ Dagkas – Vamvakidou: 2023, 244.

³⁴ *Rapport annuel...*: 1963, 132.

hatásoknak, amelyeket a bolgár szociáldemokraták vagy a nyugat-európai szociáldemokrácia különféle eszmeáramlatai fejtettek ki rá. Teljesen nyilvánvaló, hogy a szaloniki munkásmozgalmon belül nem-hivatalos módon bizonyos szocialista pluralizmus állt fenn. Amint a kutatók rámutatnak, „a dohányipari munkások az egész oszmán Mediterráneumban részt vettek a sztrájkokban és a munkáslázongásokban, és bevonódtak a különféle baloldali – szindikalista, szocialista és anarchista – politikai mozgalmakba. Egyes városokban (és itt bizonyára Szaloniki áll az oszmán városok listájának élén) a dohánygyárak munkásai a 20. század elején középpontjában álltak a szocialista és anarchista szervezetek komoly oktatási projektjeinek, valamint azon erőfeszítéseinek, amelyek célja a munkások átpolitizálása és a körükben végzett propagandamunka volt”.³⁵ 1909 októberében az SZMF által Francisco Ferrer liberter pedagógus spanyolországi kivégzése ellen szervezett tüntetések során mind vörös, mind fekete, anarchista zászlók kibomlottak a tömegben, az 1910-et követően létrehozott könyvtár és könyvesbolt pedig Ferrer nevét viselte.³⁶ Rasim Haşmet, az *Amele gazetesi* szerkesztője igyekezett szintetizálni az anarchizmust és a szocializmust. Noha az 1909. augusztus 15-i tömeggyűlésen még azt hirdette, hogy a szocializmusnak semmi köze az anarchizmushoz, és a munkásoknak a törvényes keretek között kell cselekedniük, mindössze két hónappal később ugyanő forradalmi lelkesedéssel emlegette a világszerte végrehajtott anarchista akciókat.³⁷ Végül pedig érdemes felfigyelni arra, hogy az SZMF-et mint szervezetet nem pártnak, hanem éppenséggel „föderációnak” nevezték, lapja pedig 1910-ben a *Munkásszolidaritás* címet kapta – pontosan így hívták a spanyolországi szakszervezeti központot és annak újságját is... Másfelől a szervezetben érződött (főleg kezdetben)

³⁵ Khuri-Makdisi, Ilham: *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860–1914*. University of California Press, Berkeley / Los Angeles / London, 2013. 155.

³⁶ Aktopglou: 1997, 293.

³⁷ Dagkas – Vamvakidou: 2023, 218–219.

szabadkőműves, illetve „vallásos-humanista” hatás, valamint Jean Jaurès reformista szocializmusának befolyása is, bár 1909 őszétől kezdve a hivatalos ideológia összességében „marxistább” jellegűvé vált, és az SZMF lapja, a *Solidaridad Ovradera* részleteket közölt Marx *Tőkéjéből* és a *Kommunista Kiáltványból*.³⁸

Az SZMF politikai álláspontjának fő sajátossága azonban a nemzeti kérdéshez való viszonyulása volt. Amikor a „szűk szocialisták” pártolói otthagyták a föderációt, akkor annak vezetőit az ifjútörökök támogatásával vádolták meg. Valójában azonban az SZMF az Oszmán Állam demokratizálására törekedett, és fellépett annak átalakításáért a népek, kulturális és nyelvi csoportok szabad föderációjává, míg a „tesznyákokkal” kapcsolatban álló Macedóniai-Odrini Munkás Szociáldemokrata Csoport, élén Glavinovval, az Oszmán Birodalom népeinek a maguk nemzetállamán belüli nemzeti önrendelkezésének eszméjét támogatta, egy balkáni föderális köztársaság létrehozásának kilátásával.³⁹ A „szűk szocialisták” azt az elvet is elutasították, hogy a munkáspártot nemzeti szekciókra osszák, és szigorú szervezeti egységre törekedtek. Ezzel szemben az SZMF vezetői a nemzetállami eszmével a soknemzetiségű föderáció elvét szegezték szembe. „Az oszmán nemzet – írta a föderáció jelentése – sok nemzetiségből áll, amelyek egy és ugyanazon területen élnek, és mindnek megvan a maga külön nyelve, kultúrája, irodalma, erkölcsi normái és sajátosságai. Ezen etnikai és bölcsészeti okok miatt úgy véltük, hogy jobb lesz egy olyan szervezetet létrehozni, amelybe valamennyi nemzetiség beléphet anélkül, hogy bármelyiknek le kellene mondania a maga nyelvéről és kultúrájáról. Mi több, mindegyikük teljesen független módon fejlesztheti kultúráját és egyediségét, miközben a közös ideálért: a szocialista ideálért

³⁸ Aktsoğlu: 1997, 294, 299.

³⁹ Lásd Dobrinov, Decso: Makedonszko-odrinszka szociáldemokratszeszka grupa. In: *Nacionalno-oszvoditelnoto dvizsenie na makedonszkite i trakijszkite balgari, 1878–1944. 3 köt.* Makedonszki naucsen insztitut, Szófia, 1997. 142.

munkálkodik.”⁴⁰ Ahogyan később Benaroya visszaidézte, a szervezetnek arra a szigorúan föderatív elvre kellett épülnie, hogy elismeri „az etnikai csoportokat mint a szocialista tevékenység alapjait”.⁴¹ A föderatív elveket a jövőben ki akarták terjeszteni a teljes társadalmi berendezkedésre – Szaloniki városára, Macedóniára és az egész Balkánra.⁴²

A szaloniki munkásmozgalom már 1910 elején az ifjútörök kormány kemény megtorlásaival találta magát szemben. A Szalonikiben és Üskübben (Szkopje) lezajlott vasutassztrájkokat követően a hatóságok szigorították a munkaügyi törvényeket, és csak azoknak a szervezeteknek engedélyezték a politikai tevékenységet, amelyek erre hivatalos jogosítványt kaptak. Válaszként az SZMF nagyszabású tiltakozó tüntetést tartott. Azt is sikerült elérnie, hogy a bíróság felmentő ítéletet hozzon a dohányipari munkások ügyében, miután szakszervezetük ellen üldözés kezdődött, a végrehajtó bizottság tagjait letartóztatták, az irodájukat pedig bezárták. Ebben az időszakban a föderációhoz csatlakozott egy kisebb muszlim szocialista társulás, valamint a Népi Föderatív Párt egyes görög és bolgár tagjai, amelynek képviselője az oszmán parlamentben, Dimitar Vlahov immár az SZMF-et képviselte.⁴³ A föderáció égisze alatt a 15 és 24 év közötti

⁴⁰ *Rapport annuel...*: 1963, 132.

⁴¹ Benaroya: 1949, 71.

⁴² Aktsoğlu: 1997, 298. Egyes szerzők rámutatnak arra a hatásra, melyet az „ausztromarxizmus” teoretikusai és a Bund gyakoroltak ezekre a nézetekre. Lásd Dagkas – Vamvakidou: 2023, 29, 209. Később azonban maga Benaroya határozottan állította, hogy a nemzeti szekciókon alapuló szerveződés eszméje kizárólag a helyi körülményekből kiindulva született meg.

⁴³ Aktsoğlu: 1997, 295–296. A Népi Forradalmi Pártot (bolgár szekció) hivatalosan 1909 augusztusában alakította meg a Belső Macedóniai-Odrini Forradalmi Szervezet balszárnyának egy része, amelynek élén Jan Szandanszki és Vlahov álltak, és egy olyan „Keleti Föderációért” lépett fel, amely a megújult Törökország alapzatán jönne létre az autonóm Macedónia részvételével. A pártot 1910 augusztusában az oszmán hatóságok betiltották, ezután Vlahov belépett az SZMF-be. Lásd Todorova: 2020, 64; Konsztantinova, Jura: *Balgarite v oszmanszkija Szolun*. Insztitut za balkanisztika sz Centar po trakologija –

ifjúmunkások számára megalakították a Szaloniki Szocialista Ifjúság szervezetet, amely felvilágosító tevékenységgel, szocialista agitációval és a szindikalizmus előmozdításával foglalkozott. 1910 végére taglétszáma 45-ről 250-re nőtt; a két szaloniki szekció mellett Kavalában is működött egy szekciója.⁴⁴ 1910. május elsején az SZMF tömeggyűlést tartott, amelyen a Nemzetközi Szocialista Iroda képviselőjében felszólalt Krisztian Rakovszki; az SZMF előzetesen francia és ladino nyelven írt röplapokat terjesztett a városban, amelyeken általános sztrájkra hívott fel, de ez utóbbit nem sikerült megszerveznie.⁴⁵ A május elsejei esti tüntetésen felszólalt egy „veszélyes anarchista” is, ahogy a francia konzul jellemezte őt.⁴⁶

Az SZMF Szaloniki határain túl is igyekezett támogatni a munkások fellépését. Szalonikiból érkező küldöttek már 1909 augusztusában látogatást tettek Kavalában, egy hónapra rá pedig Kavalából és Drámából utaztak küldöttek Szalonikibe.⁴⁷ 1910 novemberében Benaroya utazott el, hogy támogatást nyújtson a sztrájkoló dohányipari munkásoknak a macedóniai Gevgelija városában, ahol letartóztatták. A föderáció tömeges tiltakozó akciókat tervezett, de ezeket betiltották az oszmán hatóságok, amelyek aztán a szervezet főhadiszállásául szolgáló helyiséget is bezárták. A szindikalisták „felforgató” tevékenységének kivizsgálása azonban nem hozott eredményt; Benaroyát szabadon engedték, a föderáció helyiségei pedig újból megnyíltak.⁴⁸

Hogy mekkora erővel és befolyással rendelkezett az SZMF Szalonikiben, azt megmutatták az 1911-es május elsejei akciók. A föderáció egy kiáltványt tett közzé, amelyben követelte a nyolcórás munkanapot, valamint jogot egyesületek alakításához, tüntetések és gyűlések tartásához, a választásokon való részvételhez, a szólás-,

BAN, Szófia, 2020. 339.

⁴⁴ Aktsoğlu: 1997, 296–297.

⁴⁵ Uo. 297.

⁴⁶ Ilicak: 2002, 140. Sükrü Ilicak feltevése szerint magáról Benaroyáról lehetett szó.

⁴⁷ Dagkas – Vamvakidou: 2023, 215.

⁴⁸ Aktsoğlu: 1997, 298.

sajtó- és véleményszabadság jogát, illetve a lelkiismereti szabadságot is. Ezek a szabadságjogok – jelentette ki az SZMF – fegyverekké válnak a proletariátus kezében a tőkés rendszer, a háború és a militarizmus elleni harcában, az igazságtalansággal szemben, a nők, a gyerekek, a gyengék stb. védelmében. „Végül pedig ugyanez a fegyver arra fog szolgálni nekünk, hogy egyszer saját kezünkbe vehessük a társadalmi hatalmat, és megvalósítsuk kollektív törekvéseinket.” A kiáltvány ezekkel a szavakkal zárult: „Éljen a munkásszerveződés! Éljen a szocializmus!”⁴⁹ Május elseje napján nagyjából 12 ezer munkás sztrájkolt. A föderáció két tünetést tartott a Szabadság téren: az elsőt körülbelül ötezer, a másodikon hétezer (Vlahov állítása szerint pedig nem kevesebb, mint húszezer) ember vett részt, valamennyi nemzetiségből.⁵⁰

Az oszmán hatóságok újabb megtorlásokkal reagáltak a szocialisták megerősödésére. Úrügyként azok a biztonsági intézkedések szolgáltak, amelyeket az oszmán szultán szaloniki látogatása kapcsán hoztak. 1911 júniusában „preventív jelleggel” letartóztatták Samuel Yonát és Shabbetay Levit, a dohányiparban dolgozó zsidó és oszmán munkások vezetőit, valamint Benaroyát is, akit kitoloncoltak Szerbiába.⁵¹ A föderáció főtitkárának funkcióit a másodtitkár, Joseph Hazan vállalta magára.⁵² Az uralkodó távozása után az aktivistákat szabadon bocsátották, de Benaroya nem kapott engedélyt a visszatérésre. Sőt, az üldözések ősszel tovább folytatódtak: a hatóságok Konstantinápolyban szétzúzták az SZMF-fel kapcsolatban álló oszmán szocialisták csoportját, annak tagjait pedig – név szerint Ismail Faikot, Hasan Namikot, Hüseyin Hilmit, Ziya Sevkit, Pertevet, Hilmi Sehbenderzadét és másokat –

⁴⁹ A szöveget lásd: *A Socialist Manifesto in Ladino* (1911). In: Cohen, Julia Phillips – Stein, Sarah Abrevaya (szerk.): *Sephardi Lives: A Documentary History, 1700–1950*. Stanford University Press, Stanford, 2014. 225–226.

⁵⁰ Aktsoglou: 1997, 299–300.

⁵¹ Uo. 300.

⁵² Benaroya: 1949, 70.

letartóztatták és száműzték;⁵³ számos görög aktivistát pedig Görögországba toloncoltak ki.

A megtorlások elleni tiltakozás jeleként az SZMF nagyszabású gyűlést tartott, amelyen felszólalt Vlahov, az oszmán parlament örmény küldötte, Papazjan, az újságíró Szakarjan és Arditti is.⁵⁴

Az üldözések nem akadályozták meg az SZMF-et abban, hogy aktívan folytassa tevékenységét. Küldöttei 1911 augusztusában részt vettek a macedóniai és trákiai dohánygyári munkások föderációjának alapító kongresszusán. A kongresszus Kavalában zajlott le török, zsidó és görög küldöttek részvételével Szalonikiból, Széreszből, Drámából, Kavalából és Xánthiból, akik hozzávetőleg 30 ezer munkást képviseltek. A kongresszuson Vlahov elnökölt.⁵⁵ Ősszel, 1911. október 10-én és november 4-én az SZMF tömegtüntetéseket szervezett az olasz–török háború ellen.⁵⁶ A második tömeggyűlésen az ott felszólaló Rakovszki javaslatára elfogadtak egy határozatot a balkáni konföderáció létrehozásának jelszava mellett, hogy ily módon őrizték meg a régió békéjét.⁵⁷ Benaroyának csak 1912 elején sikerült visszatérnie Szerbiából.

Az SZMF és az oszmán hatóságok közötti újabb éles konfliktus az 1912 áprilisára kitűzött oszmán parlamenti választások előestéjén pattant ki. A föderáció (hasonlóan a Gncsak párthoz tartozó örmény szociáldemokratákhoz, az oszmán szocialistákhoz, valamint a bolgár

⁵³ Dumont, Paul: *Du socialisme ottoman à l'internationalisme anatolien*. The Isis Press / Georgias Press, Isztambul / Piscataway, 2011. 40. 83.

⁵⁴ Aktsoylou: 1997, 300–301.

⁵⁵ Dagkas – Vamvakidou: 2023, 215.

⁵⁶ Uo. 236–237.

⁵⁷ Dumont: 2011, 83.

és a görög kisebbségiekhez) azt a döntést hozta, hogy támogatja az ifjútörökökkel szembenálló, vegyes összetételű koalíciót, és a választások előtt három nagygyűlést tartott. Ez egyből ahhoz vezetett, hogy a hatóságok csapást mértek a szervezetre. Benaroyát február 22-én letartóztatták (azzal próbálták megvádolni, hogy Bulgária javára kémkedik) és Konstantinápolyba deportálták, onnan aztán március elején tovább Görögországba, ahonnan ő később Franciaországba indult. Letartóztattak több zsidó szocialistát: Yonát, Levit és Amont Xánthiba toloncolták ki, néhány más aktivistát pedig Drámába szállítottak. A hatóságok az SZMF bizottságának összes tagját le akarták tartóztatni, valamint a *Solidaridad Ovradera* vezetőségét is, amely tiltakozott a visszaélések és az állami terror ellen. Azonban a föderáció főhadiszállása ellen tervezett fegyveres rajtaütésre végül nem került sor, mert a zsidó és bolgár aktivisták figyelmeztettek rá, hogy vissza fognak löni. A választások napján a kormányzati erőszak ellen tiltakozó Vlahovot egy időre őrizetbe vették. A helyzet a választások után is feszült maradt, azonban az SZMF három munkásgyűlést is tudott tartani klubhelyiségében, melyeket gazdasági és kulturális kérdéseknek szenteltek. 1912. május elsején az SZMF utolsó alkalommal ünnepelte az oszmán Szalonikiben a dolgozók szolidaritásának napját: mintegy 7000 munkás sztrájkolt, és két tömeggyűlést is tartottak (a reggeli gyűlésen 1200-an vettek részt). A föderáció helyzete némiképp javult az Oszmán Birodalomban 1912 júliusában lezajlott államcsíny után, amikor az ifjútörök kormányt megdöntötték. Benaroya visszatért Szalonikibe, de itt azzal szembesült, hogy az SZMF-en belül kiéleződtek a viták a radikálisok és a mérsékeltek között. A szakadást egyébként sikerült elkerülni.⁵⁸

Paul Dumont történész helyesen jegyzi meg, hogy „a Balkáni Konföderáció oly gyakran és lelkesen meghirdetett eszméje zárójelbe került, amint eldőrdült a Balkán-háború első ágyúlövése”.⁵⁹ Mikor elkezdődött az első Balkán-háború, a

⁵⁸ Dagkas – Vamvakidou: 2023, 227–230.; Aktsoğlu: 1997, 304–305.

⁵⁹ Dumont: 2011, 11.

Szocialista Munkásföderáció internacionalista álláspontra helyezkedett. Az örmény Gncsak és Dasnakcutyun pártokkal, Románia Szociáldemokrata Pártjával és a Poalé Cionnal közösen kiadta az antimilitarista *Törökország és a Balkán szocialistáinak kiáltványa a háború ellen* címet viselő dokumentumot, amely elítélte az európai imperialisták expanziós kísérleteit, melyek a nacionalizmus felszításával próbálták aláásni az Oszmán Állam státuszát. Az efféle nacionalizmus – írta a kiáltvány – csupán a térség dezintegrációjához és a politikai reakció megerősödéséhez vezethet. A szerzők felszólaltak az ellen, hogy az Oszmán Birodalmat nemzetállamokra osszák fel, és alternatívaként egy föderatív politikai struktúrát ajánlottak, amely a nemzetiségek autonómiáján alapulna a politikai egység megőrzése mellett. Arra hívtak fel, hogy „minden nemzetiségnek adják meg a teljes önigazgatást kulturális ügyekben: iskolák, zsinagógák stb.; szervezzék meg a helyi – kerületi és körzeti – igazgatást valamennyi rassz és párt elemeinek tartományi képviselőivel együtt; és jogilag egyenlősítsék a nyelveket”.⁶⁰ A dokumentum elítélte mind az ifjútörökök, mind a balkáni monarchiák területszerző politikáját. Az aláíró szervezetek arra szólították fel a szocialistákat, hogy küzdjenek a balkáni szocialisták belgrádi konferenciája határozatainak végrehajtásáért, melyek a Balkáni Föderatív Köztársaság létrehozására irányultak.⁶¹ Az antimilitaristák megjósolták, hogy ez a „helyi” háború az általános káosz, az egész Európát magával rántó háborúk és forradalmi megrázkódtatások előjátékává válhat.⁶² A város felbőszült oszmán hatóságai betiltották a *Solidaridad Ovradera* újságot; helyette az SZMF az *Avanti* című lapot kezdte el kiadni.

⁶⁰ Az idézett szöveget közli: Gorny, Yosef: *From Binational Society to Jewish State: Federal Concepts in Zionist Political Thought, 1920–1990, and the Jewish People*. Brill, Leiden / Boston, 2006. 41–42.

⁶¹ Dagkas – Vamvakidou: 2023, 239. Dagkas állítása szerint a szöveget Alekszandr Parvus osz- és németországi szocialista írta, Rakovszkival egyeztetve; Uo. 185. Egyes kutatók Rakovszkinak tulajdonítják a szerzőséget, aki az SZMF-et képviselte.

⁶² Aktsoglou: 1997, 305–306.

Szaloniki görög csapatok általi elfoglalását 1912. november 9–10-én a Szocialista Munkásföderáció megszállásként és katasztrófaként ítélte el. „Ez, ha szabad így fogalmaznunk, mozgalmunk végét jelentette” – állt abban a körlevélben, amelyet a Föderáció a II. Internacionálénak küldött.⁶³ Az internacionalista projektet elgáncsolta a nacionalizmus világméretű megerősödésének 20. századi tendenciája.

„Rettenetes, a középkorhoz illő cselekedetek kezdődtek” – írta Joseph Hazan november 12-én a Nemzetközi Szocialista Irodának, felszólítva a világ szocialistáit, hogy tiltakozzanak „a humánusságot közvetlenül sértő cselekmények” ellen.⁶⁴ Mind a föderáció bolgár aktivistái, mind a „tesznyákok” hívei sürgősen elhagyták a várost, és Bulgáriába menekültek. Vlahovot 1913-ban deportálták.

1913. február elsején írott levelében Hazan elsorolta azokat a kegyetlenkedéseket, amelyeket a görög, szerb és bolgár csapatok hajtottak végre, és szóvá tette a Szocialista Internacionálé tétlenségét. „Szervezetünk gyengesége ellenére mi, Törökország szocialistái sajtónk közvetítésével szüntelenül tiltakoztunk a készülő háború ellen, és a román párttal együtt kezdeményezői voltunk annak a kiáltványnak, amelyet Önök is jól ismernek. Mi teljesítettük kötelességünket a rendelkezésünkre álló szerény eszközökkel, dacára annak, hogy rendkívüli állapotba ütköztünk. A balkáni szocialisták tiltakozása – még ha nem is tudta volna megakadályozni a háborút – lehetett volna erőteljesebb és hatásosabb. Sajnos ez nem történt meg. (...) Legyen ez lecke a jövőre nézve.”⁶⁵

A Nemzetközi Szocialista Iroda számára ezt követően küldött levelekben, melyek 1913 tavaszán íródtak, az SZMF elpanaszolta a várost előzőnlő menekültek katasztrófális helyzetét, a föderáció hétezer tagját sújtó munkanélküliséget, az üres szakszervezeti kasszákat, a munkások szegénységét és nyomorát. „Mínhogy elfoglalt országban vagyunk, meg vagyunk fosztva a legelemibb

⁶³ Karpozilos: 2023, 26.

⁶⁴ Dumont: 2011, 107.

⁶⁵ Az idézett szöveget közli: Uo. 108.

szabadságjogoktól is, alá vagyunk vetve a rendkívüli állapotnak, és tiltva van számunkra bármiféle cselekvési lehetőség.” A föderáció anyagi segítséget kért az Internacionálétól.⁶⁶ Arról tájékoztatott, hogy a cenzúra miatt lapjának példányszáma 5600-ról 1500-1800-ra esett vissza.⁶⁷ A szaloniki szocialisták munkások önkényes letartóztatásáról és kínzásáról is beszámoltak...

A föderáció kezdetben Szaloniki nemzetközivé tételére hívott fel a háborút követő rendezés keretében. Számot kellett azonban vetni az új reáliákkal. Amint ezzel kapcsolatban Kosztisz Karpolizosz történész írja, „a görög hegemoniának a Balkán-háborúk befejeződése után végbement konszolidálása arra kényszerítette a csoportot, hogy elkezdje az új államban betöltött szerepe tisztázásának folyamatát (...). Annak felismerése, hogy a Balkán-háborúk eredménye visszavonhatatlan, egyesült azzal a katalizmáshoz hasonló effektussal, amellyel a görög nacionalizmusnak a zsidó közösség soraiba való megérkezése járt.”⁶⁸

Az SZMF az új feltételek között is igyekezett tovább tevékenykedni. A háború közepette is megünnepelte 1913. május elsejét. A következő év május elsejére lapja különkiadást jelentetett meg, mi több, a föderáció arra hívta fel a külföldi szocialistákat, hogy küldjenek bele cikkeket. Az ezzel kapcsolatban G. V. Plehanovnak küldött levél ezt írta: „Mi, szaloniki szocialisták, jobban megtapasztaltuk a legutóbbi három háború pusztító következményeit, mint a Balkán-félsziget bármely más részén élő elvtársaink. Mi jelenleg is a rendkívüli állapot hatalma alatt állunk, amely gúzsba köt minket, és pártunkat megfosztja bármiféle aktív tevékenységtől.”⁶⁹

⁶⁶ Az idézett szöveget közli: Uo. 109.

⁶⁷ Uo. 111.

⁶⁸ Karpozilos: 2023, 26.

⁶⁹ A levelet közli: *Filoszofszko-lityeraturnoje naszlegyjije G. V. Plehanova. V trjoh tomah. 2. köt.* Moszkva, 1975. 89–90.

1914-ben döntő konfliktusra került sor az SZMF és az új görög hatóságok között. Márciusban a föderáció vezette a dohányipari dolgozók nagyszabású sztrájkját, amelyet vehemens összecsapások kísértek a rendőrséggel és a sztrájkőrökkel. Ezekben még nők is részt vettek. Noha a sztrájk részleges sikerrel zárult, a hatóságok leszámoltak a szervezőkkel. Ardittit, az *Avanti* főszerkesztőjét, Benaroyát, az SZMF vezetőjét és Yonát, az ágazat munkásainak vezetőjét, a sztrájkbizottság elnökét üldözni kezdték.⁷⁰ Előbbit a sajtó „anarcho-szocialista-zsidó-bolgárnak” nevezte, a két utóbbit a bíróság Naxosz szigetére való száműzésre ítélte...⁷¹

Szaloniki kikényszerített hellenizálása óriási hatással bírt a város nemzetközi lakosságára általában, zsidó közösségre pedig különösen. Az erre adott reakció egyrészt a cionizmus terjedése lett, amely addig inkább marginális jelenségnek számított a térség zsidói körében. Másrészt a szaloniki szocialisták erősíteni kezdték kapcsolataikat a „régii” Görögország szocialistáival. Az elkövetkező években a föderáció beépült a görög munkásmozgalomba, részt vett a görög szocialista párt létrehozásában, 1918-ban pedig – számos más baloldali szervezettel együtt – a Szocialista Munkáspárt (a későbbi Görögország Kommunista Pártjának) létrehozásában. Az 1920-as évek kommunista mozgalmanak keretei között ismét felmerültek a Balkáni Szocialista Föderáció eszméi, de immár egészen más ideológiai alapokon.

⁷⁰ Az 1914-es sztrájkról lásd Avdela, Efi: *Class, Ethnicity, and Gender in Post-Ottoman Thessaloniki: The Great Tobacco Strike of 1914*. In: Melman, Billie (szerk.): *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*. Routledge, New York / London, 1998. 421–438.

⁷¹ Karpozilos: 2023, 29.

**LOSONCZ ALPÁR⁷² –
LOSONCZ MÁRK⁷³**

Az öngazgatás ideológusa – Edvard Kardelj⁷⁴

Edvard Kardelj 1910-ben született az Osztrák–Magyar Monarchiában, a mai Szlovénia területén (Ljubljana) olyan munkáscsalád sarjaként, amely élénken részt vett a baloldali politika gyakorlásában (az apa tagja volt a szociáldemokrata pártnak, az anya pedig ismert szakszervezeti aktivista/funkcionárius volt).⁷⁵ Megtörtént, hogy anyjával együtt vonult fel tiltakozó gyűléseken, azaz már gyermekkorában megannyi fontos politikai tapasztalatra tett szert. Mindennek logikus következménye, hogy Kardelj már korán olyan politikai ösvényeken mozog, amelyek majd elvezetik a jugoszláv kommunista mozgalom legmagasabb szintjéig.

⁷² Losonczi Alpár – közgazdász, filozófus, Újvidéki Egyetem, Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia.

⁷³ Losonczi Márk – filozófus, Belgrádi Egyetem, Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet.

⁷⁴ *As for Márk Losonczi, this article was realised with the support of the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, according to the Agreement on the realisation and financing of scientific research 451-03-66/2024-03/ 200025*

⁷⁵ Az adatok forrása: Dedijer, Vladimir: *Prilozi za Titovu biografiju*. Kultura, Belgrád, 1955. 186. Érdekesmód a posztjugoszláv országokban sem született monográfia Kardeljről. Lásd: Gužvica, Stefan: *Role Models and Renegades: Tito's Team as a Political Infrastructure and the Roots of the Soviet-Yugoslav Split 1938–1948*. 2003. <https://stefanguzvica.su/scientific-work/science-articles/role-models-and-renegades/>. (utolsó letöltés: 2024. augusztus 21.) Rogel, Carole: *The Education of a Slovene Marxist: Edvard Kardelj 1924–1934*. In: *Slovene Studies*. 11. évf. 1–2. sz. (1989), 185–211. 177–178.

Tanítóképzős diákként lett 1926-ban a mozgalom alakulásának szempontjából fontos Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség (SKOJ) tagja. A két világháború közötti monarchikus SZHSZ Királyságban, illetve Jugoszláviában a rendőrség (különösen az 1929-ben bevezetett diktatúra után) kegyetlenül és megtorlóan lépett fel a kommunistákkal szemben. Ez azt eredményezte, hogy adódtak olyan pillanatok, amikor jóformán csak az ifjúkommunisták voltak abban a helyzetben, hogy ébren tartsák a kommunizmus lángját (nem utolsósorban ez is magyarázza az ifjúság szinte kultikus tiszteletét a II. világháború utáni Jugoszláviában⁷⁶). Kardelj 18 évesen lett a kommunista párt (JKP) tagja, és ettől fogva a személyiségét, a teljesítményét nem lehet leválasztani a kommunista mozgalom jugoszláv történetéről. És *vice versa*, e mozgalom történetét nem lehet értelmezni Kardelj tevékenysége nélkül. Bevcet (Kardelj mozgalmi neve, használta még a Birk, a Sperans, a Levc, a Peter, a Golja és a Krištof nevet is) többszörösen bebörtönözték, hovatovább kínozták is. Aztán a Párt Moszkvába, a nemzetközi kommunista mozgalom központjába küldi, ahol különféle tanulmányokat folytat, egyúttal előadó is a vonatkozó iskolákban (időközben lefordítja Leninnek a *Materializmus és empiriokriticizmus* című művét is). Az immáron komoly presztízzsel és nemzetközi tapasztalattal rendelkező Kardelj 1937-ben tér vissza Jugoszláviába, és ahogy a hivatalosnak tekinthető párttörténet is jegyzi, ő az alakuló Szlovén Kommunista Párt (KPS) alapító kongresszusának kulcsszereplője.⁷⁷

Kardelj a kezdettől fogva aktív szereplője a II. világháborúnak, vagyis azoknak a sikeres ellenállási formáknak, amelyet a jugoszláv kommunisták hoztak létre – nemegyszer a Sztálin által vezérelt szovjet központ ellenében is, beleértve a már 1941-ben megindított felkelést a megszálló nácikkal szemben.⁷⁸

⁷⁶ Erről lásd: Losonczi Alpár: *A hatalom(nélküliség) horizontja. Hommage à Új Symposion*. Forum, Újvidék, 2018. 28.

⁷⁷ Vrcinac, Julijana: *A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története*. Forum, Novi Sad, 1963. 241.

⁷⁸ Kardelj szerint 1937-től a jugoszlávok ugyan nem ütköztek frontálisan a Kominternnel, de fokozatosan a saját útjukon is jártak. Kardelj, Edvard: *Tito i*

Nem mellőzhető tény, hogy Bevc és Tito életútjai sorsdöntő szituációkban kereszteződnek, noha a majdani köztársasági elnök majdnem két évtizeddel idősebb volt szlovén társánál. Gondolhatunk e helyütt a moszkvai együttlétre, az illegális kommunista munka konspiratív magatartásmódozataira vagy a háború során kialakult veszélyközösségre. A korabeli háborús fényképeken gyakran látható Kardelj, esetenként katonai egyenruhában is, szorosan Tito mellett. Noha a népfelszabadító háborúban is főképp államstratégiai kérdésekkel foglalkozott, Kardeljt a katonai szerveződés, valamint a kommunista forradalom és a katonaság viszonylatának kérdése is foglalkoztatta.⁷⁹ Megannyi funkciója mellett megemlíthetjük, hogy a JKP Központi Bizottsága Politikai Irodájának tagja, valamint a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság (NKOJ) alelnöke⁸⁰ volt – az utóbbival kapcsolatban külön ki kell domborítani, hogy itt ismételtelen megnyílik egy olyan terep, ahol Tito és Kardelj együtt lépnek fel, nevezetesen a külpolitika. Tito számára a külpolitika egyébként is különös jelentőséggel bírt (a szocialista Jugoszlávia el nem kötelezettsége nem véletlen), így szükségszerű volt, hogy egy Kardelj formátumú emberre bízta a legfontosabb külpolitikai teendőket. Amennyiben szemügyre vesszük Kardelj külpolitikai ténykedését, azt látjuk, hogy a 20. század legtöbb jelentékeny, mértékadó politikusával (Churchill, Sztálin stb. – utóbbi különösen

jugoslovenska socijalistička revolucija. Narodna knjiga – Dnevnik – Naša knjiga, Belgrád – Novi Sad – Szkopje, 1977. 195. Idézi: Bilandžić, Dušan: *Historija Socijalističke federativne republike Jugoslavije, Glavni procesi, 1918–1985*. Školska knjiga, Zágráb, 1985. 35. Valóban, a szocialista Jugoszlávia állampilléreit létrehozó 1943-as AVNOJ-ülés ([Jugoszlávia Népi Felszabadításának Antifasiszta Tanácsa](#)) kardinális döntéseiről Tito és Kardelj Sztálint csak *post festum* értesítették: ezt elismeri az egyébként vitriolos hangú Pirjevec is: Pirjevec, Jože: [Tito and His Comrades](#). The University of Wisconsin Press, Madison, 2018. 114.

⁷⁹ Erről tanúskodik: Kardelj, Edvard: *Revolucija i vojna misao*. Vojnoizdavački zavod Beograd – Državna založba Slovenije, Ljubljana; Matica srpska, Novi Sad – Mladost, Zágráb – Pobjeda, Titograd – Prosveta, Belgrád – Svjetlost, Szarajevó, 1979. Katonai tisztségeit a II. világháborúban kifejtett tevékenységéért kapta.

⁸⁰ Kardelj, Edvard: *Visszaemlékezések. Küzdelem az új Jugoszlávia elismeréséért és függetlenségéért*. Forum, Újvidék, 1981. 23.

nem kedvelte őt) találkozott, beszélgetett. Például két, 1949-ből származó amerikai titkosszolgálati jelentés Kardeljt a jugoszláv rezsim második emberének tartja, és úgy ítéli meg, hogy erősen kordában tartja a jugoszláv küldöttséget az ENSZ-ben, kiszorítva azokat, akik „nyugatias” beállítottságúak.⁸¹

Kardelj munkájának elengedhetetlen részeleme a kommunisták által uralt Jugoszlávia állami/jogi/gazdasági rendszerének kidolgozása. Az a kitétel, hogy „kardelji Jugoszlávia” tartalmaz némi túlzást,⁸² de nem lehet egészen figyelmen kívül hagyni. A legfontosabb irányvonalak formába öntését ugyanis tényleg nem lehetett elképzelni nélküle. Ez jellegzetesen magában foglalta a tényt, hogy Kardelj meghatározta minden jugoszláv alkotmány (az 1946-os, 1963-os, 1974-es, valamint az 1953-as Alkotmányos Törvény.) ideológiáját, és döntően befolyásolta e legmagasabbrendű dokumentumok logikáját, akár úgy, hogy részt vett a megfelelő bizottságok munkájának szervezésében, vagy ellenőrként lépett fel. Szerepkörei az elmondottnak megfelelően alakultak: volt például az 1945. március 7-én létrehozott ideiglenes kormány alelnöke, a különféle szövetségi bizottságok elnöke, külügyminiszter (különösen abban a korban, amikor a formálódó jugoszláv állam a nemzetközi elismerésért küzdött), a szövetségi végrehajtó tanács alelnöke, a szövetségi parlament elnöke stb. Valójában még erőteljesebben befolyásolta a háború utáni Jugoszláviát, mint ahogy azt funkcióinak gyűjteménye mutatja.

Ezzel máris kikristályosodtak a kardelji életút meghatározó irányai. A 20. század harmincas éveiben Titóval és másokkal együtt konszolidálta azt a kommunista pártot, amelyet a szakadatlan,

⁸¹ Lásd a CIA archívumában: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R003300030010-8.pdf> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 21.); <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00353R000100100012-2.pdf> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 21.)

⁸² Jović, Dejan: *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljve Jugoslavije (1974–1990)*. Prometej, Zágráb, 2003. A „kardelji Jugoszlávia” kitétel már a könyv címében is szerepel.

felemésztő frakcióharcok jellemeztek.⁸³ A II. világháborúban a sikeres partizánharc vezérei közé tartozott, noha már akkor kirajzolódott a későbbi szerepköre, amely különösen 1948 után nyilvánult meg. Miután a Tito-féle Jugoszlávia súlyos konfliktusba került a sztálini rezsimmel, Kardelj egy komplex társadalmi-gazdasági rend sajátos pilléreinek kidolgozását vállalta magára. Vagyis oroszlánrészt vállalt abban a folyamatban, amely egy, a munkásosztály érdekeit az illegálitásban képviselő, konspiratív logikát követő párt gyökeres átalakulását eredményezte. Létrejött, méghozzá – számos vonatkozásban – önerőből egy államteremtő párt, amely olyan politikai rezsimit hozott létre, amely megvetette lábát a nemzetközi környezetben, és – mint tudjuk – sikeresen egyensúlyozott a reálszocialista Kelet és a kapitalista Nyugat között, legalábbis egy ideig.

Kardelj mindvégig megmaradt a bolsevik gondolkodás keretein belül (ahogy Tito is, dacára annak, hogy voltak olyan pillanatok, amikor mindketten fessegették e kereteket; Tito egyik híres, lírikus futamokkal teli felszólalását 1952-ből az ideológiai gépezet később igyekezett elrejtetni: voltaképpen tabu övezte, hiszen olyan kitételeket tartalmazott, amelyek csökkentették a bolsevik gyökerekkel rendelkező kommunista párt hatalmát⁸⁴), noha az elgondolásai az idők folyamán különféle árnyalatokat kaptak. Például a harmincas évek első felében Kardelj inkább az ultrabaloldal álláspontját vallotta, és azt hitte – mint sokan mások –, hogy a náci hatalomátvétel ajtót nyit az azonnali kommunista forradalom előtt⁸⁵ – természetesen az álláspontjának

⁸³ Gužvica, Stefan: *Prije Tita, Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936–1940*. Srednja Europa, Zágráb, 2020.

⁸⁴ Itt a JKP VI. kongresszusán kifejtettekről van szó. Lalović, Dragutin: *Kritika staljinizma kao prakse, poretka i ideologije*. In: Badovinac, Tomislav (szerk.): *ZNANSTVENA BIBLIOTEKA SVEZAK 2 1948. Povijesni razlaz sa staljinskim totalitarizmom?* Izdavač Savez društava Josip Broz Tito Hrvatske, Zágráb, 2009. 137–171. Itt olvasható, hogy ez a felszólalás nem található meg Tito összegyűjtött műveiben sem. Lásd még: Losoncz A.: 2018, 124.

⁸⁵ Gužvica: 2003, 177–178.

megváltoztatására kényszerült. Viszont sikerült bebiztosítania a politikai fennmaradását élete végéig (1979). Ami nem volt könnyű sem az illegálitásban lévő (a sztálinista Komintern fennhatósága alatt lévő) Párt belső harcaiban, amelyek megannyi baljós lehetőséget tartalmaztak. Sem pedig a későbbiek során, hiszen a szocialista Jugoszlávia politikai dinamikáját is különféle, ciklikusan bekövetkező leváltáshullámok és politikai leszámolások határozták meg. Ugyancsak példának okáért: az 50-es évek elején voltak olyan pillanatok, amikor Kardelj hasonló hangokat pengetett, mint a nemzetközileg leghíresebb jugoszláv disszidens, Milovan Đilas⁸⁶ (a párt bürokratizációjának, az opportunizmus túltengésének, az eredendő eszmények feladásának, a forradalmiság gyengülésének bírálata stb.), ami komoly veszélyeket is rejtett: ő is eltűnhetett volna a megrendszabályozás örvényében.

Kardeljnek a politikai szerepkörben való megmaradásába bizonyosan belejátszott Tito iránti tartós hűsége, a fegyverbarátság és a titói szerepkör tisztelete: Tito egyik életrajzírója, Geoffrey Swein, egyenesen úgy vélekedett, hogy a múlt század 60-as éveinek végére, tehát, amikor a válság már szorongatta az országot, Tito számára az egykori közeli munkatársak közül csak Kardelj maradt meg, a többiek egyszerűen eltűntek a történelmi útvesztőkben, azaz a csisztkákban.⁸⁷ Kardelj halála után szárnyra kapott a hír, hogy a köztársasági elnök és a szlovén kommunista között politikai szakadék tátongott, és ez idővel csak mélyült. Noha ezt maga Tito cáfolta, még hozzá meglehetősen egyértelműen, a kérdést azért nem lehet ilyen egyszerűen lesöpörni az asztalról.⁸⁸ Ugyanakkor

⁸⁶ Goldstein, Ivo – Goldstein, Slavko: *Tito*. Akademska knjiga, Novi Sad, 2018. 566.

⁸⁷ Swein, Geoffrey: *Tito, A Biography*. I.B.Tauris & Co. Ltd, London, 2010. 3.

⁸⁸ Goldstein, I. – Goldstein, S.: 2018, 703. 755. Érdemes kiemelni, hogy a híreszteléseknek mégiscsak volt alapjuk: Kardelj, aki vélhetően döntően befolyásolta a konföderatív elemekkel terhelt 1974-es alkotmányt, szükségszerűen más ösvényeken is járt, mint a jugoszláv integritás iránt elkötelezett Tito. De ez szerkezetileg meghatározott tény, és nem holmi pszichológiai különbség: a különféle nemzeti érdekek között koordináló és a döntőbíró szerepét játszó Tito

jeleznünk kell, hogy az említett lojalitás nem jelentette azt, hogy Kardelj vakon követte volna Titót, minthogy léteztek olyan jelentékeny pillanatok, amikor ellentmondott neki vagy erőteljesen vitázott vele.⁸⁹ Valójában azon kevesek közé tartozott, akik megtehették ezt.

Kardelj nem volt néptribunus, aki képes lelkesíteni és magával ragadni a tömegeket: beszélt ugyan népgyűléseken, tartott beszédeket is a munkásoknak a gyárakban, de nem rendelkezett karizmával, nem hatott a tömegekre. Ami szinte kézenfekvő volt: a karizma élvezete, gyakorlása a pártelső, Tito számára volt fenntartva. Elvégre maga a Párt dolgozott keményen ezen, mégpedig a partizánharc kibomlása óta: Tito dicsfénye mindenki más homályba kényszerített.

Kardelj gondolatait, szaporodó könyveit tanították az egyetemeken, és minden lényeges törvényen ott volt az eszmei pecsétje. Tanult ideológus volt, mint a kommunista mozgalom más résztvevői is, megélte a 20. század lényeges epizódjait, és formált egy olyan rendszert, alakítgatott egy olyan többnemzetiségű országot, amely rendkívüli kísérletet tett arra, hogy *belülről* megreformálja a bolsevizmust. *Kardelj ennek a kísérletnek, mármint a bolsevik önátalakítás experimentumának egyik főszereplője volt.*

Az emlékirataiban megemlíti egy érdekes helyzetet, amelyet megtapasztalt: a főügyész, Visinszkij úgy gondolta, hogy a szovjethatalom ténylegesen a platóni bölcsék uralmát jelenti, vagyis e hatalom nem egyéb, mint a kommunista/platóni idea megtestesülése.⁹⁰ Azaz e filozófusok a „munkásosztály nevében

hatalmának záloga a következetesen képviselt nemzetek feletti jugoszlávság volt (amiben ő egyébként mélyen hitt is), Kardelj viszont felléphetett például úgy is, mint a szlovén érdekek előremozdítója.

⁸⁹ Például az 1963-as alkotmány létrehozása előtt Tito és Kardelj között éles véleménykülönbség állt fenn az ország újrászervezésének kérdésében. Kuljić, Todor: *Tito, sociološkoistorijska studija*. Kulturni Centar Zrenjanin, Zrenjanin, 2012, 103.

⁹⁰ Ez azért is érdekes, mert a közelmúlt figyelemre méltó könyve a szovjet hatalomról pontosan ebből, mármint e hatalom platóni meghatározottságából indul

irányítják a politikát és a határozzák meg a társadalmi gyakorlatot.⁹¹ Kardelj rögtön a Visinszkijt bíráló Molotov gondolatait kezdi pártfogolni, felháborodik, és a főügyészt a megrögzött bürokratikus gondolkodás eltévelyedő képviselőjének minősíti. Ebben sok minden kifejeződik: erős ellenkezésének az a mozgatórugója, hogy az elkötelezett kommunista ideológus nem lehet *főlérendelt* a munkásosztályhoz képest.

Ám most nem Platónról van szó, vagy arról, hogy Visinszkij vagy Molotov értelmezték-e megfelelőbben a szovjethatalom lényegét, hanem a kommunista hatalom természetével kapcsolatos kardelji megfontolásokról. A kommunista ideológus a munkásosztály nevében cselekszik, állítja opusában, kockáztat az illegális munkában, feláldozza, ha kell, testét a kommunista mozgalom oltárán, azaz mártírrá válik, részt vesz a náci hadsereg elleni nehéz harcban, szívósan teremti az újfajta államrendet, de nem az idea magasságából szól a munkásosztályhoz. Célja abban mutatkozik meg, hogy mércét óhajt adni a munkásosztály kezébe a történelem forgatagában, és egybefonja az elméletet a gyakorlattal – erre tett Kardelj kísérletet, számtalan kedvezőtlen történelmi feltétel környezetében. Osztotta – mint sokan mások – azt az elgondolást, hogy az előremutató történelem visszavonhatatlanul a kommunisták oldalán áll. Ha megérte volna Jugoszlávia felbomlását, valószínűsíthetjük, hogy e tragikus végkifejletet nem csupán személyes vereségként élte volna meg, hanem a kommunizmus előretörésére vonatkozó meggyőződését is megrendítette volna.

Hogyan lehet biztosítani a munkásosztály hatalmát (I): az öngazgatás

Az öngazgatás mint társadalomszervezési logika 1948-tól jelenik meg a jugoszláv kommunisták horizontján, majd idővel a doktrína középpontjába kerül. A múltra visszatekintő ideológia később úgy

ki, azaz a kommunizmus platóni determináltságát vallja, noha nem említi Visinszkijt. Groys, Boris: *The Communist Postscript*. Verso, London, 2009.

⁹¹ Kardelj: 1981, 103.

mutatta be az eseménysort, hogy az öngazgatás egy szerves folytonosság következménye. Eszerint a belső erőkből táplálkozó népfelszabadító háború során már létrejöttek olyan spontánul kibomló igazgatási formák („népfelszabadító bizottságok”), amelyekre később célirányosan támaszkodni lehetett. Maga Kardelj szorgalmazta ezt a látásmódot.⁹²

Ez azonban többszörös kiigazításra, illetve további értelmezésre szorul. Először is a háború kegyetlen, vérontással járó folyamatai legtöbbször nem voltak alkalmasak az öngazgatási formák érvényesítésére. Tito és társai a lenini logikát követték: a háború eseménysorozatát átfordítani a forradalomba, azaz a háborút történelmi esélyként értelmezni. Ennélfogva összefonódtak a háború és a forradalom logikáinak elemei. Márpedig a forradalom menete mindig felveti az önfelhatalmazó nép öntevékenységi formáinak a kérdését. Azaz – elvben – lehetővé teszi az öngazgatást. Mégis, ne feledkezzünk meg arról, hogy a monolitikus, az illegalitáson edződő JKP a felülről diktált döntések nyomán működött, és ez akadályozta az alulról kibomló kezdeményezések megvalósulását.

Továbbá aligha állítható, hogy az öngazgatás képletét *folyamatosan* érvényesítették, akár a II. világháború után is: figyelembe véve, hogy a JKP támaszkodhatott a katonai sikerre, a felszabadulás tapasztalatából eredő legitimitációra, valamint azt, hogy a Párt egyértelmű fölényben volt, így egyedül a JKP volt a kommunista pártok között abban a helyzetben, hogy a gyakorlatban *másolhatta* a sztálini rezsिम logikáját. Hiszen, dacára annak, hogy a JKP stratégiái, ahogy elmondtuk már, alkalomadtán vagy megkerülték, vagy egyszerűen mellőzték a sztálini direktívákat, a társadalomszervezés tekintetében sokáig nem merészkedtek túl a sztálini kereteken, és azokat mintának tekintették. Maga Kardelj is 1945-ben még dicshimnuszokat zengett a Szovjetunió diktátoráról.⁹³

⁹² Kardelj, Edvard: *Samoupravljanje u Jugoslaviji, 1950–1976*. Privredni pregled, Belgrád, 1977. 13.

⁹³ Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Treća knjiga, socijalistička Jugoslavija 1945–1988*. Nolit, Belgrád, 1988. 182.

Amikor 1948-ban kitör a konfliktus a szovjetek és a jugoszlávok között, az első reakciók még a Szovjetunió iránti maradéktalan hűség bizonygatására vonatkoznak, és nem esik szó az újonnan kialakítandó társadalomszervezésről, amely ellenszegülne a sztálini képleteknek.⁹⁴

Ebből arra következtethetünk, hogy az öngazgatás mint vezérelv abból a harcból formálódott, amelybe a jugoszláv vezetők belesodrótak, és amely kényszerítő erőként hatott a stratégia újrafogalmazásának szempontjából. Annak ellenére, hogy létezett valamiféle jugoszláv *Sonderweg* már a háború folyamán is, szükség volt egy eszmei döntésre, hovatovább egy *ugrásra* ahhoz, hogy az öngazgatás eszméje teret nyerjen.

Kardelj, Tito és a többiek („Tito csapata”⁹⁵) ennek megfelelően meghírdették a Leninhez (és Marxhoz) való visszatérést – immár Sztálin ellenében. Tipikusnak tekinthető, hogy 1952-ben, azaz egy olyan korban, amikor Titóék még mindig attól félték, hogy bekövetkezik a szovjet invázió, a JKP a monolitizmust, a kommunista élcsapat logikájából eredő fölényhatalmat kívánta módosítani: ennek eredménye volt a Jugoszláv Kommunista Szövetség (JKSZ) megszületése – a „szövetségi” logika egyértelműen a marxi elgondolásokat idézte.

Az öngazgatás kiépítésének gyakorlata így 1948-cal kezdődik, majd 1976-ig ível, amikor egy olyan törvényt léptetnek életbe (a Társult Munka Törvénye), amely arra volt hivatott, hogy konkrét körülmények között alkalmazza az időközben „teljessé” váló öngazgatást. Különböző leírások léteznek arról, hogy az 1948-as

⁹⁴ Magri, Lucio: *The Tailor of Ulm, Communism in the Twentieth Century*. Verso, London, 2011. 86. Jellemző, hogy a Sztálinnal való szakítás a „Belzebubbalt kiűzni az ördögöt” logikája alapján történt. Ezt nevezték később a kritikus értelműk antisztálinista sztálinizmusnak: a szakítás megrendszabályozással járt együtt, 60.000 embert zártak ki a párt soraiból és szállítottak Goli otokra (illetve a főleg női rabokat tartó Sveti Grgurra). A kopár szigeten börtön és munkatábor működött férfiak és nők számára, ide száműzték a renitens polgárokat, lényegében a politikai foglyokat, akik – állítólag – nem voltak lojálisak a rendszerhez.

⁹⁵ E megfogalmazásról: Gužvica: 2003, 185.

fordulat miként következett be. Kardelj maga több helyen Titónak tulajdonítja a kezdeményezést, arra hivatkozva, hogy párttársának, a „marsallnak” a munkásosztály történelmi szerepe iránti elkötelezettsége okán nyílt meg az új perspektíva. Külső, kritikusabb értelmezők ezzel szemben úgy gondolják, hogy másfajta motívumok is belejátszottak a fordulatba: így a szakszervezetek esetleges túlhatalmának legyűrése.⁹⁶

Viszont mindenképpen figyelembe kell venni, hogy mindenek kiindulópontja egy tragikusan alulmodernizált ország volt. Elegendő csak arra hivatkozni, hogy a monarchikus Jugoszláviában az írástudatlanok aránya 41% volt (1931), és 1000 újszülöttre 132 elhalálozás jutott.⁹⁷ A peremország legfontosabb gazdasági erőforrásait a külföldi tőke ellenőrizte, egyúttal megvalósítva a kizsákmányolás rendkívül magas fokát.⁹⁸ A modernizáció kérlelhetetlen előrelendítését majd a kommunisták végzik el, felülről vezérelten persze, diktatórikus eszközöket is alkalmazva.

Tehát egy kedvezőtlen történelmi helyzetben kellett formát adni a sztálini társadalomszervezéstől elkülönülő stratégiának. Ennek a munkásosztály hatalmát, egy élhetőbb, szabadságot tisztelő szocializmust, valamint az államnak a munkásosztály érdekeit követő alakulatát (amely leválasztódik a párturalomról, és a munkásosztályt szolgálja) kellett megvalósítania. Egyébként a jugoszlávok, Kardeljt is beleértve, nem úgy mutatták be magukat,

⁹⁶ Ezt állítja Woodward, egy figyelemreméltó könyv szerzője: Woodward, Susan: *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*. Princeton University Press, Princeton, 1995.

⁹⁷ Gužvica, Stefan: Lenjin na Titovom stolu. In: *Le Monde Diplomatique*, 2017. november 7. Egyébként megannyi lesújtó adat áll a rendelkezésünkre. Lásd például: Ibrahim, Latifić: *Jugoslavija, 1945-1990, razvoj privrede i društvenih delatnosti*. Društvo za istinu o antifašističkoj narodno oslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji (1941-1945), Belgrád, 1997. Mindenesetre nem véletlen, hogy a jugoszláv kommunisták több ízben hivatkoztak a munkások éretlenségére, sőt mi több, később is, amikor igazolni kellett a sikertelenségeket, visszanyúltak ezekhez a kétséges érvekhez.

⁹⁸ Ezt illetően még mindig sokatmondó: Dimitrijević, Sergije: *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*. Nolit, Belgrád, 1958.

mintha valami gyökeresen újat hoztak volna létre, hanem inkább Marx és Lenin szintézisét vélték megvalósítani. Ugyanakkor történelmi küldetést tulajdonítottak maguknak: az igazi, nem rabszíjra fűző szocializmus kialakítását.

Mindenesetre Kardelj alapvető célja az volt, hogy létrehozza az öngazgatást, mint „alapvető társadalmi viszonyt, mint az emberek alapvető jogát”.⁹⁹ Ennek kifejeződése, a társadalom *egészét* átfogó öngazgatás, egy olyan, a munkásosztályt hatalmi helyzetbe hozó, kollektív, az élet teljességét irányító alakzat, amely kiterjed a társadalom minden pórúsára, beleértve a gazdaság és a közigazgatás szerkezetét. Ezáltal a munkásosztály lerázza magáról annak a „bürokratikus kasztnak” (Kardelj) a nyűgét, amely a Szovjetunióban alakult ki, úgy, hogy Sztálin uralkodása alatt eltorzultak a lenini elvek.

A kardelji életmű ennek a kérdésnek a jegyében formálódott: hogyan lehet kiterjeszteni az öngazgatást *horizontálisan*, illetve *vertikálisan*? Valójában az 1948-tól 1976-ig ívelő dinamika erről szól: hogyan lehet kiszélesíteni az öngazgatást, még hozzá úgy, hogy lefedje a munkaszervezeteket, azaz a társadalom gazdasági mikroegységeit, de a makrovonatkozásokat is, beleértve a Kardelj által hangsúlyozott kommunát¹⁰⁰ mint alulról építkező öngazgatási-

⁹⁹ Kardelj, Edvard: *A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai*. Forum, Újvidék, 1977. 128.

¹⁰⁰ Kardelj, Edvard: A Kommunista Szövetség öngazgatási fejlődése és újrászervezése. In: Uő.: *A Jugoszláv Kommunista Szövetség*. Forum, Újvidék, 1980. 202. Kardelj, Edvard: *O komuni*. Radnička štampa, Belgrád, 1981. Ez a gyűjtemény egybefoglalja Kardelj összes írását a kommunáról: a kommuna kapcsolódik a lokalitáshoz, de félreértés ne essék, Kardelj – ahogy a bevezető szerzője, Živorad Kovačević is hangsúlyozza, (Uo. XI.) – nem a helybeliség elvont dicsőítője, hiszen arról van szó, hogy ellenzi a burzsoázia egyes részeinek „anarchista utópiáját” a lokalitásról és az önelégült községekről. Hovatovább hangsúlyozta, hogy a lokalitás is lehet az öngazgatásellenes erők fészke, amely csoporttulajdon-viszonyokat szorgalmaz. A kommuna a területi decentralizáció közege, de Kardelj számára a központtalanítás értéktelen az öngazgatás érvényesülése nélkül. Támogatható a községek önállósága, de csak akkor, ha a

területi egységet, azaz az öngazgatás közvetítésével megszervezett lokalitást, valamint az ország egészét képviselő, megjelenítő szövetségi parlamentet, amely az öngazgatás átfogó logikáját kellett, hogy képviselje. *Öngazgatás mindenütt* – ez volt a cél.

Hogyan kell érteni tehát az öngazgatást mint a munkásosztály *valódi* hatalmának a közegét? Maga Kardelj számtalan írásában kínál választ ezzel kapcsolatban.

Először is érdemes megemlítenünk, hogy megfontolásai között ott szerepelnek a hagyományos marxi tételek, pontosabban a politikai gazdaságtan kritikájának bizonyos *továbbértelmezett* belátásai. Eszerint a munkaerejét áruba bocsátó munkás többletterméket teremt, amelyet a tőke birtokosa kizsákmányolás formájában kisajátít. Ez zsarnoki hatalmat jelent annak a számára, aki rendelkezik a többlettermék felett. Ennek okán arra van szükség, hogy a munkások kollektívaként megszerezzék a többlet feletti irányítást, azaz, hogy olyan helyzetbe jussanak, amely biztosítja számukra a „bővített újratermelés” feletti ellenőrzés hatalmát. *Ez az integrális öngazgatás politikai-gazdaságtani alapja.*

Az öngazgatás megfosztja hatalmától az állambürokráciát, ám a többlettermék feletti uralom ágenseit is általánosságban véve: amikor Kardelj a termelési viszonyok mélyreható megváltoztatásáról beszél, mindig erre gondol. Azért van szükség az öngazgatás mikro- és makrodimenzióinak megvalósítására, hogy a munkásosztály *minden* lépcsőfokon kifejezhesse hatalmát.

Másodszor, találunk olyan okfejtéseket is, amelyek a *politikaelmélet* nyelvén fogalmazódnak meg. Kardelj ugyanis a demokrácia fogalomtárát használja, „demokratizálódást” akar. Noha elismeréssel szól a burzsoá parlamentarizmus bizonyos történelmi fejleményeiről, azokat felemásnak tartja, és meg van győződve arról, hogy az effajta parlamentarizmus elrejti a hatalom tényleges lényegét. Ennek értelmében beszél például az „öngazgatási plurális demokráciáról”, vagy arról, hogy az „öngazgatási viszonyokban a

helyi szervek visszatükrözik az öngazgatást, például úgy, hogy a termelők tanácsa részt vesz a lokalitás irányításában.

klasszikus választójognál sokkal jelentősebb szerepe van a demokratikus szavazati jognak”.¹⁰¹

Kardelj az öngazgatásról mint plurális és *közvetlen* demokráciáról beszél, vagyis a parlamentáris demokrácia *immanens* kritikáját működteti. Az öngazgatási demokrácia mint „nem-állami demokrácia” kiküszöböli az említett politikai forma hiányosságait, és megvalósítja a demokrácia ígéretét, beleértve azt is, hogy feloldja a többség és a kisebbség közötti viszonyok kínzó problémáit, miszerint a kommunisták ugyan kisebbséget képeznek a fennálló társadalom keretein belül, ám nem kell ráerőltetniük a maguk álláspontjait a társadalom többi részére.

Viszont az már nem a parlamentáris demokrácia fogalomtárába tartozik, hogy Kardelj kiegyenlíti az öngazgatást a proletárdiktatúra fogalmával. Ez a fogalom, amelyet mindig rengeteg félreértés övezett¹⁰², vezérelvként szerepelt a jugoszláv kommunisták szótárában – hol politikai, hol gazdasági jelentéseket tulajdonítottak neki.¹⁰³ A párdokumentumok mindenesetre egyértelműen jelzik e fogalom folytonos jelenlétét az egyes diskurzusokban.¹⁰⁴

A kérdés persze az, hogy miként lehetséges összehangolni az öngazgatásban rejlő *felszabadító* aspektusokat a diktatúrában rejlő *parancsoló, kényszerítő* hatalommal?

Kardelj természetesen tisztában van azzal, hogy milyen terhelő jelentések rakódtak rá a proletárdiktatúra fogalmára. Szerinte viszont tévútra vezet, ha a szokványos módon kiegyenlítjük a diktatúrát az erőszak folyamatos gyakorlásával, és a diktatúra fogalmában a demokrácia ellentétét véljük felfedezni. Inkább abból kell

¹⁰¹ Kardelj: 1980, 113.

¹⁰² Draper, Hal: *The Dictatorship from Marx to Lenin*. Monthly Review Press, New York, 1987. Kardelj, Edvard: Pravci razvoja političkog sistema. In: Caratan, Branko – Mikecin, Vjekoslav (szerk.): *Socijalizam i demokratija*. Globus, Zágráb, 1980. 480.

¹⁰³ Malenica, Zoran: *Samoupravljanje i diktatura proletarijata*. Kulturni radnik 1. teza, Zágráb, 1979. 28.

¹⁰⁴ Pl. *Deseti kongres SKJ – Referat Predsednika Tita – Rezolucije*. Komunist, Belgrád, 1974. 94–95.

kiindulnunk, hogy a hatalom legvégső lényege mindig az osztályok által meghatározott, illetve olyan rendet képez, amelyet az államnak őriznie és védenie kell: elvégre az állam mindenütt így jár el. Kardelj világosan fogalmaz: a proletárdiktatúra vegyülhet erőszakteli (sztálinizmus), de demokratikus formákkal is (jugoszláv öngazgatás). A jugoszláv kísérlet ennek megfelelően: a demokratikus jogokkal felruházott öngazgatás, *vagyis a demokrácia és a proletárdiktatúra párosítása*. A proletariátus diktatúrájára szükség van (az átmeneti korszakban bizonyosan), mert az öngazgatás folyamataira különféle veszélyek leselkednek, mind külföldi, mind belföldi viszonylatokban, ennél fogva önvédelemre van szükség, ami pedig határozott hatalomérvényesítést igényel.

Ez az öngazgatás *politikai* fogalma, amely egyszerre részesíti figyelemben az öngazgatási társadalomban megnyilvánuló *plurális* (ez ismét egy olyan kifejezés, amely rendkívül gyakori a kardelji eszmefuttatásokban) érdekeket, ugyanakkor olyan hatalmi kapacitásokkal rendelkezik, amelyek révén megvédheti önmagát. Kardeljnek egy – egyébként empatikus – értelmezője¹⁰⁵ azt róta fel, hogy nem tudta artikulálni a problémákat a „társadalmi érdekek” nyelvén. Ám ez az állítás merőben téves, hiszen Kardelj az imént említett immanens logikához hűen hangsúlyozottan különféle *érdekkifejező* folyamatokat tartott szem előtt.¹⁰⁶

Az öngazgatás: a plurális érdekformációk együttese. Hovatovább Kardelj éppen az érdekek artikulációja mentén fejtette ki nyomatékosan azon meggyőződését, hogy a Párt nem rendelkezik semmilyen elkülönült érdekel a munkásosztállyal szemben. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a Párt a társadalom *egészére* vonatkozik, és ezáltal közvetítheti a munkások számára a „történelmi szükségszerűséget”, vagyis ezáltal biztosítja – Gramsci nevezetes fogalmával élve – a munkásosztály hegemoniáját egy pluralizálódó társadalomban.

¹⁰⁵ Suvin, Darko: *Samo jednom se ljubi, Radiografija SR Jugoslavije*. Rosa Luxemburg, Belgrád, 2014. 61.

¹⁰⁶ Kardelj, Edvard: *Szocialista öngazgatás*. Forum, Újvidék, 1976. 124.

A plurálissá váló öngazgató társadalom, amelyben *demonopolizálódott* a Párt uralma, és különféle szükségletek fejeződnek ki (tehát azok is, amelyek ugyan közvetlenül nem vezethetők le a kommunizmus eszmerendszeréből, de jóindulatúak a szocializmus/kommunizmus iránt), nem abban a naiv hitben él, miszerint nincs szükség kényszerre. Hadd idézzünk egy okfejtést: „(...) vulgáris és értelmetlen (...) a proletariátus diktatúráját úgy tolmácsolni, mint a kék zubbonyba öltözött munkások fizikai hatalmát a népesség többi rétege *felett*. Ezen elmélet lényege ama történelmi szükségszerűség, (...) hogy a munkásosztály egésze érdekeinek dominálniuk kell a tőketulajdonosok érdekei *felett*”¹⁰⁷. Kardelj, aki mintaszerűen viszi végig a jugoszláv kommunisták elgondolásait, azaz egyszerre juttatja érvényre a különbözőséget a parlamentarizmus és a kapitalizmus ötvözetét megvalósító Nyugattal és a represszív sztálinista rezsimmel szemben, vagyis elutasítja *mind* a monopóliumokon alapuló egypártrendszert, *mind* a burzsoá többpártrendszert – a kommunista párt, amely az öngazgatás útjait egyengeti, egyúttal önnön *megszűnését* készíti elő.

E ponton érdemes feligyelni Kardelj eljárásának jellegzetességére: számára a demokrácia *eszköz*, amely nem rendelkezik önálló logikával.¹⁰⁸ Ez az instrumentalizáló értelmezés az ő esetében mintaszerű, hiszen ugyanez állítható a tőkével kapcsolatban és más, Kardelj által elemzett kategóriákat illetően is.

Harmadszor, az öngazgatásnak vannak *jogi* aspektusai – az öngazgatás válságkorszakában, tehát legalábbis a hetvenes évektől fogva, éppen ez a dimenzió jutott különösképpen kifejezésre, a többi dimenzió rovására (a sokszor kritikailag emlegetett *normativizmus* fogalma ezt világította meg¹⁰⁹). Kardelj ismét úgy gondolkodott, hogy az irányított öngazgatás megvalósítja azt, amit a polgári

¹⁰⁷ Kardelj, Edvard: Beleške o našoj društvenoj kritici. In: *Izbor iz dela V. Komunist*, Belgrád, 1979. 116.

¹⁰⁸ Vagyis a demokrácia „edény”, amelybe bármi beleönthető. Kardelj, Edvard: *Megszabadultunk a látszólagos egység illúziójától*. In: *Uő.*: 1980, 154.

¹⁰⁹ Franičević, Vojmir: *Prema kritici političke ekonomije društvenog vlasništva*. In: *Kulturni radnik*. 38. évf. 2. sz. (1985) 1–14. 1.

demokrácia előlegez: az emberi jogokat, amelyek az öngazgatás révén levetkezik magukról az elvontságot, és konkrét tartalmat nyernek. Érvelésének erőteljesen megfogalmazott jogi irányulásai innen származnak: elvégre – ahogy az imént láttuk – Kardelj az öngazgatást *jogilag megalapozottnak* minősítette. A jogra való vonatkoztatottság kezeskedik azért, hogy az öngazgatás a társadalom különféle szeleteiben érvényesülhessen, és megjelenjen a mikro- és a makrokeretekben egyaránt.

Negyedszer, az öngazgatás értelmezhető úgy is, mint *kulturális* stratégia. Kapcsolatban áll ez az öngazgatás formáiban megnyilvánuló pluralizmussal. A kultúra tartománya a pluralizmus melegágya¹¹⁰ – ez magában foglalja azokat a nemzeti aspektusokat, amelyek Jugoszlávia többnemzetiségű létezéséből fakadtak. Ezenkívül tartalmazza azokat a dimenziókat is, amelyek abból a tényből származtak, hogy a jugoszláv rezsim programszerű nyitottságot tanúsított a burzsoá Nyugat irányában, és nem támasztott akadályokat az előtt, hogy a vonatkozó kulturális tartalmak beáramoljanak az országba. Ez kulturális pezsgést eredményezett, és a burzsoá kultúra teljesítményeinek folytonos fordításával, befogadásával járt együtt: e kultúra szinte minden jelentősebb terméke a jugoszláv lakosság rendelkezésére állt (hovatovább még a titói–kardelji szempontból nehezményezett irányulások, mint Trockij könyvei, is ott voltak a könyvesboltokban¹¹¹). De a kultúra fogalomtárába tartozott a modernség számára olyannyira fontos kritika változatainak támogatása – a jugoszláv kommunisták a felvilágosodás örököseinek tartották magukat (mint általánosságban véve a kommunista

¹¹⁰ Kardelj: 1976, 14.

¹¹¹ Voltaképpen nem a burzsoá kultúra termékeinek importálása jelentett problémát, hanem az a tény, hogy a jugoszláv kultúra eleve a burzsoá-nemzeti minták szerint tagolódott, csupán a hetvenes években fejlődött ki egy olyan kulturális praxis, amely alulról építkezett és radikálisan szakított az etablirozott kulturális mintákkal. Erről lásd: Močnik, Rastko: On Historical Regression. A Note at the Occasion of the 170 the Anniversary of the Manifesto. In: *Sociološki pregled*. 52. évf. 2. sz. (2018) 498–522.

mozgalom stratégiái). Ráadásul a jugoszlávok úgy vélték, hogy a szovjet rezsimmel szemben kiharcolt másságukért nem utolsósorban éppen a kritika szárnyalásának engedélyezése kezeskedik.

A szovjet rezsim bürokratikus irányultságú, elfojtja a kritikát. Az öngazgatás pedig ezzel szemben nem egyéb, mint az *állandóság* (ön)kritika gyakorlata, amelyben az öngazgatás lényegébe betekintést nyerő kommunistáknak kell jeleskedniük, azaz élcsapatnak kell lenniük a bíráló ösztönzésében. Hogy a szilárd alapokon nyugvó öngazgatású kultúra befogadhatja a burzsoá kultúra termékeit, ez abból ered, hogy a munkásosztály magába fogadja a szocializmus előtti kultúra alkotásait, és finomíthatja önnön kritikai érzékét.

A jugoszláv ellentmondásokat azonban éppen a kritika státusa kapcsán érthetjük meg: azok, akik a kritika egyes formáit úgymond túlzásba vitték, megrendszabályozásban részesültek, mint például a társadalomkritikában is élenjáró, nemzetközi hírű praxisfilozófia művelői (Gajo Petrović és mások). Logikus, hogy éppen Kardelj jeleskedett e téren, és a válságokkal tűzdelt hatvanas években ő volt az, aki kioktató tanítómester módján lépett fel azokkal szemben, akik visszaéltek a kritika fogalmával. Kardelj, az ideológus őrizte a Párt uralmát, még azokkal szemben is, akik amúgy a lojális ellenzék szerepét vállalták magukra.¹¹² Beavatkozó jellegű tisztázó írásában¹¹³ a kritika jelentése kapcsán a bolsevizmusban megbúvó fegyelmező magatartás jut szóhoz, és lényegében az elégedetlenkedő, bíráló értelmiséget helyezi a vádlottak padjára – úgy látta, hogy az értelmiséget (amely nem „automatikusan a társadalmi fejlődés hordozója”) megannyi veszélyes csapda fenyegeti. Még akkor is, ha tőkeellenes, mint ahogy ez vonatkozott is az említett irányulásra. Történt mindez annak ellenére, hogy Kardelj maga is írt arról, hogy senki sem – beleértve az avatott ideológust – rendelkezik olyan mérőónnal, amellyel megállapíthatja,

¹¹² Valójában több ilyen lojális ellenzékiről számolhatunk be, de őket általában sújtották a megrendszabályozások. Suvin: 2014, 79–93.

¹¹³ Kardelj: 1979, 117.

hogy hol kezdődnek azok a fellépések, amelyek veszélyeztetik az öngazgatású társadalom alapjait – hiszen „elvethetjük a sulykot”, és ennek problematikus fejleménye, hogy „adminisztratív intézkedésekkel korlátozzuk a dolgozók demokratikus jogait”.¹¹⁴

A Párt és Kardelj is sokszor „elvetették a sulykot”: noha az értelmiség nélkül a JKP nem létezett volna, és történelmi sikereit sem vívhatta volna ki e réteg nélkül (bizonyos számítások szerint a II. világháborúban 40.000 értelmiségi halt meg a párt színeiben harcolva¹¹⁵), mégis konfliktusba került bizonyos értelmiségi csoportokkal, és a represszió eszközéhez nyúlt. A szocializmust veszélybe hozó „liberális illúzió” Szküllája és az „adminisztratív intézkedések” Kharüdisze közötti hánykolódásról van szó, azaz a köztes út megtalálásának hallatlan nehézségeiről – Kardelj, aki elvégre maga is értelmiségi volt, megfogalmazta ezt a korszakos dilemmát.

Ez röviden az 1948-tól 1976-ig terjedő korszakban kiteljesedő kardelji öngazgatás-gondolat *eszmei* alapja. Nemcsak arról volt szó, hogy az öngazgatás bevezetését – Kardelj szavaival – a „parasztnemzeteknek” kellett végrehajtaniuk, hanem ráadásul rendkívül nehéz történelmi körülmények közepette, azaz az esetleges szovjet invázió szorításában. Kirajzolódott az öngazgatás jugoszláv változatának *egyik alapvető ellentmondása*: a munkásöngazgatás programjának kivitelezésében a párt a munkásosztály helyettesítőjeként lépett fel, vagyis az öngazgatással kapcsolatos mechanizmusokat mindig felülről érvényesítették, a munkások pedig passzív szerepre kényszerültek. A párt meghirdette a saját demonopolizációját, de nem tudott szabadulni a monopolizáció kényszerhelyzeteitől, amelybe a válságos pillanatok taszították, azaz attól az adminisztratív-parancsoló szituációtól, amelytől Kardelj óvott.

¹¹⁴ Kardelj: 1977, 137.

¹¹⁵ Rusinow, Dennison: *The Yugoslav Experiment 1948–1974*. Hurst, London, 1977. 19. Illetve: Suvin: 2014, 125.

Ez meghatározta az idők folyamán az öngazgatás regresszióját is, és a szándékoktól eltérően a kapitalizmus elemeinek restaurációját eredményezte.¹¹⁶ Az öngazgatás megvalósulása a vállalatokban kezdődött el a munkástanácsok szerepének kidomborításával, amelyek főképp szűk közegben működtek és mindekelőtt a jövedelmi viszonyokkal foglalkoztak, miközben a mindenkori igazgató megmaradt a Párt/állam képviselőjének.¹¹⁷ Az 50-es években kiszélesedtek az öngazgatás keretei, hiszen megjelentek az öngazgatás csírái az ipari szférán túl is, és életbe léptették a Termelők Tanácsát, amelyek megjelentek mind helyi, mint szövetségi-föderatív szinten: egy adat szerint 1957-ben a munkástanácsok 1.219.000 tagot számláltak, amelyek 75%-a fizikai munkás volt.¹¹⁸

Kétségtelen tehát, hogy létezett valamiféle lendület az öngazgatás esetében az első évtizedekben, amelyek egyszersmind igazolták az öngazgatás bevezetését. Ráadásul mindez 10%-ot is meghaladó gazdasági növekedéssel párosult.¹¹⁹ Viszont a 60-as évek

¹¹⁶ E helyütt nem lehetséges e folyamatok feltérképezése, ezt megtettük másutt: Losoncz, Alpar – Ivanišević, Andrea – Losoncz, Mark: *Self-Government in Yugoslavia: The Path to Capitalism?* In: Bobek, Vito – Quah, Chee-Heong (szerk.): *Emerging Market*. Intech Open, London, 2021. 193–206. A munkások helyzete kapcsán lásd: Comisso, Ellen Turkish: *Can a Party of the Working Class Be a Working-Class Party?* In: Triska, Jan F. – Gati, Charles (szerk.): *Blue Collar Workers in Eastern Europe*. Allen & Unwin, London, 1981. 70–87. Egy általánosabb megközelítés: Losoncz Márk: *Mi lesz veled, posztjugoszláv világ...?* In: *Dinamó. Műhely*. 2015.. január. 23.

https://dinamo.blog.hu/2015/01/23/mi_lesz_veled_posztjugoszlav_vilag (utolsó letöltés: 2024. augusztus 21.). Illetve: Losoncz Márk: *Jugoszlávia gyötrelmes agóniája – a délszláv háborúk kezdetének 30. évfordulójára*. In: *Autonómia*. 2021. március 31. <https://hu.autonomija.info/losoncz-mark-jugoszlavia-gyotrelmes-agoniaja-a-delszlav-haboruk-kezdetenek-30-evfordulojara/> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 21.).

¹¹⁷ Mesić, Milan: *Rad i upravljanje*. Biblioteka Naše teme, Zágráb, 1986. 160.

¹¹⁸ Schleicher, Harry: *Das System der betrieblichen Selbstverwaltung in Jugoslawien*. Duncker & Humblot, Berlin, 1961, 59–77. Suvin: 2014, 231.

¹¹⁹ Hamilton, Ian F. E.: *Yugoslavia: Patterns of Economic Activity*. Praeger, New York, 1968. Suvin: 2014, 144. Horvat, Branko: *Politička ekonomija*

elejére a növekedés lelassult, ami befolyásolta az öngazgatás mozgásterét is: újfajta elgondolásokra volt szükség. Vita tárgya az is, hogy a növekedés ütemének csökkenésével egy általános gazdasági válság körvonalai rajzolódtak ki (a válság bizonyos elemei kétségkívül léteztek, mint például a megnövekedett munkanélküliség), vagy csupán az öngazgatás újraalakítására volt szükség, ám azzal a megszorítással, hogy a további bővítésére van szükség.¹²⁰ Mindenesetre az előbbi nézet képviselői győztek, és e korban a jugoszláv rezsim megnyitott az utat a piaci mechanizmusok erőteljesebb érvényesítése előtt (nem kellene mellőzni, hogy a nemzetközi hitelezők is ezt követelték, és ez kapcsolatban állt azzal, hogy az egyes tagköztársaságok bürokráciáinak pontosan ez a tendencia felelt meg), ami felerősítette a történelmileg egyébként is létező gazdasági különbségeket a Jugoszláviát alkotó nemzetek-köztársaságok között. A jugoszláv kommunisták szemei előtt a nemzeti közvetítettségű államkapitalizmusok lebegtek, amelyek sajátos szintézist alkottak a szabadjára engedett piaccal – megvalósítva a Kardelj által „liberális illúzióknak” nevezett jelenségeket. Eközben kirajzolódott az jugoszláv öngazgatás másik hatalmas *ellentmondása*: az öngazgatás célja szerint a munkát végzők demokratikusan képzett hatalmát mozdítja elő, de az erősödő államkapitalista-nemzeti kontextusban az öngazgatás *összekeveredik a központalanítással*.

Természetesen az öngazgatás eleve magában foglal valamiféle központalanítást, hiszen amennyiben a munkástanácsok fontos döntéseket hoznak, akkor a különféle központi szervek hatalma zsugorodik. De amennyiben a decentralizáció folyamatai a *nemzeti szinten* szerveződő hatalmakat segítik, azaz az öngazgatás arra egyszerűsödik, hogy a szövetségi-föderatív szintek bontódnak le

socijalizma. Globus, Zágráb, 1982. 199. Illetve: Horvat, Branko: *The Political Economy of Socialism*. M. E. Sharpe – INC Armonk, New York. 1982. Természetesen fennáll a kérdés, hogy milyen szerepet játszottak a külföldi hitelek: azok, akik semmibe veszik a jugoszláv eredményeket, általában arra hivatkoznak, hogy a fellendülés hamis volt. Ezzel itt nem foglalkozhatunk.

¹²⁰ Erről lásd: Močnik: 2018, 500.

(meg is szűntek különféle gazdasági alapok abban az időben), akkor nem lesz egyéb, mint a nemzeti oligarchiák érvényesülésének terepe. *Vagyis az öngazgatás nemzeti közvetítettségű központtalanítással silányul.* Ez a veszély nem szűnt meg létezni Jugoszlávia fennállásának végéig: az öngazgatás és a decentralizáció fatális összekeveredésének tendenciája mindvégig működött.

A Pártnak reagálnia kellett a válságjelenségekre: Kardelj az utolsó jugoszláv alkotmány (1974) és az említett Társult Munka Törvényének segítségével próbálta újraprendezni az öngazgatás esélyeit. A spontaneitásba fulladó piaci koordináció korrekciójaként a szétaprózott vállalatok közötti egyetértés intézményesítését („öngazgatási egyezmények”, „társadalmi megállapodások”) próbálta fogatosítani – mintegy mentőövként. De a gazdaság alapegységei között kibomló végtelenített konszenzuseresés folyamataival, amiért megint csak a párt adminisztratív mechanizmusainak kellett kezeskednie, nem volt lehetséges megállítani a zuhanást. Ha a hatvanas években az inga a gazdasági liberalizmus/kapitalizmus felé (Kardelj az „ösztonszerűség” diadalát emlegette ebben a kontextusban), a 70-es években az adminisztratív-normatív megoldások felé mozdult el.

Kardelj neve összeforrt ezzel a jelenséggel. Branko Horvat, vélhetően a nemzetközileg legelismertebb jugoszláv közgazdász (amerikai körök közgazdasági Nobel-díjra is javasolták), aki élete végéig bizonyította (akár a fősodró neoklasszikus gazdaságtan eszköztárával), hogy az öngazgatású vállalathoz nagyobb termelékenység rendelhető hozzá, mint a tőkés vállalathoz, egy nagyszabású munkában újragondolta az öngazgatás lehetőségeit.¹²¹ Ám Kardelj nevét már alig-alig emlegette. Azt azonban nyomatékosította, hogy a jugoszláv eset legfontosabb tanulsága, hogy roppant nehézséggel néz szembe az, aki kísérletet tesz arra, hogy az öngazgatást kiterjessze a mikrodimenzióról a makroszintre: nem is véletlen, hogy műve arra vonatkozott, hogy olyan társadalmi-gazdasági kereteket előlegezzen, amelyek *makroszinten* stabilizálják

¹²¹ Horvat: 1982, 197–303.

az öngazgatást – figyelembe véve a nemzetközi gazdaságot, a jugoszláv esetben a többnemzetiségű összetételt és a társadalmi tervezés lehetőségeit.

Hogyan lehet biztosítani a munkásosztály hatalmát (II): a társadalmi tulajdon

Az öngazgatás kibontakoztatása elképzelhetetlen a tulajdonviszonyok mélyreható megváltoztatása nélkül. A tulajdon a tárgyak, eszközök feletti rendelkezést teszi lehetővé, ami hatalmat teremt. Ennélfogva kézenfekvőnek tekinthető, hogy Kardelj elgondolásainak második oszlopa a társadalmi tulajdon volt. A jugoszláv társadalomtudomány pedig hűen követte ebben, és nagy jelentőséget tulajdonított e tulajdonformának.¹²²

Kardelj a tulajdon kapcsán folytatta a jugoszlávok *kétfrontos* harcát: egyszerre bírálattal élni az állami tulajdon infrastruktúráján alapuló szovjet rezsim és a privat tulajdonra támaszkodó burzsoákapitalista rendszereket illetően. Kifejtette, hogy az állami és privat tulajdonon alapuló rendszerek *konvergálnak*: dacára annak, hogy az állami tulajdon szószólói kemény harcot hirdettek a privat tulajdon logikájával szemben, és nacionalizálták a gazdaság intézményeit, valójában nem történt döntő változás – az állami tulajdon csak ruha, amelyet ráakasztanak a privat tulajdonra (természetesen a forradalom kivívása, azaz 1945 után a jugoszláv kommunisták is nacionalizáltak, sőt később is megtartották az állami tulajdon egyes formáit, ám utólag ezt átmeneti korszaknak minősítették, amely az öngazgatás felé tendál). A tulajdon érvényesítése midkét esetben a munkásosztály rovására történik, azaz megfosztja a munkásosztályt a hatalmától, más szavakkal élve, bekövetkezik az önnön hatalmától való „elidegenedés” (ez Kardelj másik gyakorta használt fogalma).

Kardelj a tulajdon két aspektusát emelte ki: az egyik az *elsajátítás*, a másik pedig a *kizárás*, noha a két mozzanat

¹²² Kardelj, Edvard: Slobodno udruženi rad. In: *Izbor iz dela*. 1–7. kötet. Kommunist, Belgrád, 1979. 2. köt. 170. Maksimović, Ivan: *Politička ekonomija socijalizma*. Savremena administracija, Belgrád, 1983.

összefonódik egymással.¹²³ Az elsajátítás alapján a tulajdonjog birtoklója magához rendeli a többlettermékek feletti hatalmat, a kisajátítás logikája alapján pedig kizárja a többi alanyt abból, hogy éljen a tulajdonjogok által biztosított lehetőségekkel. Kardelj szerint az öngazgatás és a társadalmi tulajdon párosa integratív hatásaikkal *ellenkiszajátítási* és *ellenkizárási* mechanizmusokat tartalmaznak.

Kardelj szótárában többfajta változatában is szerepet nyer a „társadalmi” jelző. Így szót ejt a „társadalmi tőkéről” vagy éppen a „társadalmi munkáról”. A társadalmi tőke fogalma például azt jelenti, hogy fennállnak olyan gazdasági vonatkozások, amelyek a hagyományos értelemben vett tőkéhez kapcsolódnak (beruházások, megtermékenyülés, gazdasági erő stb.), de a tőkét mozgó alany státusa megváltozik, minthogy a termelőeszközökre vonatkozó magánjogot kizárják. Azaz a társadalmi tulajdonban – ahogy olvassuk – a „társadalom gazdasági ereje jut kifejezésre, s így ebben a kategóriában egyesül a munkás egyéni és kollektív gazdasági érdeke”.¹²⁴ A társadalmi tulajdon Kardelj nevezetes meghatározása szerint „mindenkié és senkié”.¹²⁵ A társadalom, ez az újkori fogalom pedig átalakul egy átfogó fogalommá, amely kiszűri a kisajátításra és a kizárásra alapuló hatalmi mechanizmusokat. A munkások számára végül is fennállnak a termelőeszközök, amelyek segítségével jövedelmet teremthetnek a maguk számára, de ez nem jelent partikuláris tulajdonalakzatot.

Ennélfogva egy olyan tulajdonrendszer elemei erősödnek meg – Kardelj reményei szerint legalábbis – amelyek kizárják a csoporttulajdon kialakulásának esélyeit is. A vállalat nem birtokosa a termelőeszközöknek, amelyeket használ. Az érett öngazgatás alanyai tudják, hogy bármelyik vállalati teljesítmény, a megszerzett jövedelem a koordinált *társadalmi* munka folyamánya, vagyis egy együttes munka gyümölcse, ami delegitimálja a csoporttulajdon

¹²³ Kardelj, Edvard: A társadalmi tulajdon ellentmondásai korunk szocialista gyakorlatában. In: Uő.: *Szocialista öngazgatás*. Forum, Újvidék, 1976. 191–317.

¹²⁴ Uo. 227.

¹²⁵ Uo. 232.

létezését. A jövedelmi viszonyok az általánossá váló öngazgatásnak megfelelően, vagyis az öngazgatás alapjain kiépülő szolidaritáson alapulnak.

Kardelj persze tudta azt is, hogy a fennálló helyzetben nem érdemes túlfeszíteni az öngazgatás létező formáinak az eszményítését. Pontosabban tudta azt, hogy az „árutermelés” normái folyamatosan akadályozzák a szolidaritás érvényesülését, hiszen éppen a csoporttulajdonosi logikát erősítik – ezt nem egy ízben szóba is hozta, és az átmenet ellentmondásának minősítette. Ezenkívül azt a (kétséges) érvet is hangsúlyozta, hogy mindhiába a gyors jogi/politikai/gazdasági változás az öngazgatás érvényesítése céljából, az „emberi természet” makacs állandósultsága gátló tényező.¹²⁶ Viszont őszintén reménykedett abban, hogy az öngazgatás hozadékait megtapasztaló, *az öntudatra képes munkásosztály nem fordul saját maga, saját érdekei ellen* – nem érthette meg azokat a vitákat, amelyek a halála után jutottak a felszínre, és lényegében az ő érvét parafrázták, csak másfajta kontextusban az eredetihez képest: arról volt szó, hogy vajon a sztrájkoló munkások saját maguk ellen lépnek-e fel egy olyan rezsimben, amely a munkásosztály hatalmát vallja?

Kardelj azonban nemcsak a gyors alkalmazkodásra képtelen emberi természetre és az egyelőre kiiktathatatlan árutermelésre hivatkozott, hanem más okokkal is magyarázta az öngazgatás és a társadalmi tulajdon megvalósítását fékező erőket. Két szempont merült fel még a számára: a *bürokrácia és a technokrácia* (vannak olyan szöveghelyek is, ahol ehhez még hozzáadja az etatizmust is¹²⁷). Kardelj nagy hatást gyakorolt a jugoszláv kommunisták ismétlődő, már-már szertartásszerű filippikáira a bürokráciával és a technokráciával szemben.

A bürokrácia ostromozása mindenekelőtt része volt annak az ideológiai folyamatnak, amely a sztálini rezsimmal szembeni elkülönböződést óhajtotta hitelesíteni: ezen rezsim államtulajdonosi

¹²⁶ Uo. 247.

¹²⁷ Uo. 246.

rendszerébe a bürokrácia hatalmi igényei, a „bürokratikus despotizmus” elemei ivódtak be, és olyan pervertált hatalmat erősítettek meg, amely hátat fordított az októberi forradalom eredményeinek. A bürokrácia, szögezi le Kardelj¹²⁸, *nem elhajlás*, mert állandóan létrejön az államapparátus működésének közegében. Csakhogy a legfőbb veszély abban rejlik, hogy elkobozza a hatalmat a munkásosztály kezéből. A bürokrácia persze megjelenhet a gazdasági alapegységek szintjén, ám a hatalmi törekvései messzebbre nyúlhatnak, így Kardelj beszélt „köztársasági bürokráciáról” is. A technokrácia pedig, arra hivatkozva, hogy a termelőerők/technológiák gigantikus méretekben fejlődnek, és ezek törvényszerű összefüggéseket alkotnak, valójában azt szorgalmazza, hogy az öngazgatásnak alá kell rendelődnie a visszafordíthatatlan technológiai dinamizmus hordozóinak, a mérnökök, menedzserek, technikusok által megjelenített logikának. Azaz az öngazgatásnak fel kell oldódnia a technológia meghatározóbb közegeiben.

Kardelj, mind a bürokrácia, mind a technokrácia kapcsán azt a tendenciát éri tetten, hogy általuk elveszik a társadalmi tulajdon bevezetése nyomán létrejött demonopolizáció: visszaköszön a gátlástalan monopolizáció. Úgy gondolta, hogy még a marxizmus klasszikusai sem látták be kellőképpen, hogy milyen veszélyek leselkednek a *petite bourgeoisie* által mozgatott bürokrácia felől az átmeneti korszakban.

Fontos jelezni: mind a technokrácia, mind a bürokrácia elleni szívós küzdelem a munkásmozgalom, illetve a teoretikusok számára régi hagyományt jelent.¹²⁹ De a helyzetet felettébb bonyolítja, hogy például a bürokráciával szembeni harc nem csupán a munkásosztály eszmei tartozéka: létezik burzsoá, sőt fasiszta bürokráciakritika is, amely perel a faji lényeg megvalósításának bürokratikus

¹²⁸ Kardelj: 1980, 45.

¹²⁹ Két régi és ma is érdekes okfejtés a technokrácia ellen: Lefebvre, Henri: *Vers la Cyberanthrope. Contre les technocrates*. Contier, Párizs, 1967. Illetve: Galbraith, John Kenneth: *The New Industrial State*. Harmondsworth, London, 1969.

késleltetésével.¹³⁰ Akadtak olyan gondolatok is a baloldalon, amelyek a „világ bürokratizálódását”¹³¹ diagnosztizálták, és vitát gerjesztettek annak kapcsán, hogy a bürokrácia elkülönülő osztályt képez-e.

A bürokrácia nem minősülhetett osztálynak a jugoszláv elgondolásokban, hiszen Kardeljnek ezáltal olyan antagonizmussal telített osztályszerkezetet kellett volna belevetítenie a jugoszláv társadalomba, amelyet az ő alapvető koncepciói nem tűrtek volna meg – hiszen a kiindulópont szerint az öngazgató társadalomban nem állnak fenn egymással szemben *antagonisztikus* osztályok.¹³² Ez – állítólag – a múlté. Ráadásul tovább bonyolódik a helyzet azáltal, hogy a hatalmon lévő kommunisták számára a bürokrácia nemcsak legyőzendő ellenfelet, hanem szövetségest is jelentett, hiszen megannyi véghez vitt kampány elképzelhetetlen lett volna a politikai bürokrácia hathatós közreműködése nélkül. Eleve *kétlelkű volt tehát a bürokráciával való leszámolás.*

A valódi tét azonban abban rejlik, hogy miközben Kardelj a bürokráciát és a technokráciát az öngazgatói szocializmus legádázabb ellenségeinek minősítette, elsikkadt az a veszély, amely ott sötétlett a láthatáron, és tényleg leteperete az öngazgató építményrendszerét: nevezetesen a *kapitalizmus restaurációja*. Eközben Kardelj a bürokráciát egyszerre látta az állami apparátus spontán fejleményének és a tőkés osztályhelyzet „maradványának”, azaz egy átmeneti periódus kiküszöbölhetetlen aspektusának. Ez kifejezte gondolkodásának mélyrétegét, az ideologikus *történefilozófiába való beágyazottságát*: a pozitív és negatív dimenziók eloszlása a világban megegyezik a múlt és a jövő közötti

¹³⁰ Kuljić, Todor: *Birokratija i kadrovska uprava*. Naučna knjiga, Belgrád, 1989. 116. Amennyiben posztjugoszláv terepen maradunk, érdemes megemlíteni, hogy a Slobodan Milošević-féle orientáció is antibürokratikus forradalomként mutatta be magát.

¹³¹ Rizzi, Bruno: *The Bureaucratization of the World*. Free Pr., London, 1985.

¹³² Hogy a bürokrácia miért nem osztály egyáltalán, azt a jugoszláv helyzetet is sokszor tárgyaló Mandel fejti ki: Mandel, Ernest: *Power and Money A Marxist Theory of Bureaucracy*. Verso, London – New York, 1992. 7.

merev jelentéssztribúcióval. Ami számára negatívnak minősült a jugoszláv társadalomban, azt az állhatatosan itt maradt múlt darabkái jelentették: így lehetett a bürokrácia az osztályuralom „legutolsó maradványa”.

Ezen azt kell érteni, hogy a létező társadalmi állapotban fennállnak ugyan a kapitalizmus elemei, felismerhetők a tőkeviszonyok részvonalkozásai, vagy tapasztalható, hogy a társadalmi tulajdon logikájával szemben a kisajátítás mechanizmusai jutnak érvényre, de a jövő előretörése *visszavonhatatlan*:¹³³ a történelem az öngazgató szocializmus oldalán áll. Márpedig az érlelődő öngazgató talaján a kapitalizmus különféle dimenziói ugyan virágozhatnak ideig-óráig, de nem jelenthetnek tartós tendenciát. Az öngazgató és a kapitalizmus ellentételező fogalmak. Minden, az öngazgató fényében értelmezhető jelenség lényegében *nem*-maradvány, valami, ami nem a múltbeli hatalomhoz tartozik – voltaképpen a jövő felé mutat. Ennek a történelmi kerete persze az átmeneti időszak szerkezeti logikája: harc van ugyan a történelem alanyai között, de a „történelmi szükségszerűség” meghatározza az irányt.

A kevésbé kritikus közgazdaságtudomány mindezt úgy racionalizálta, hogy Jugoszláviában az öngazgató méhében kialakult formák harmonizálják az árutermelés és az öngazgató normáit: *megoldódik a hagyományos probléma a szocialista piaccal kapcsolatban*. Egyesek egészen odáig mentek, hogy egy újfajta, önerőből létrehozott, sajátosnak tekinthető „öngazgató termelési módról”¹³⁴ beszéltek – ez pedig összeegyeztethetlen a marxi termelési mód elgondolásával. Ugyanezen irányulás úgy vélte, hogy az árutermelés keretén belül tényleg létrejöhetnek kisajátítási mechanizmusok, ám a termelőeszközök „nem-tulajdonosi” meghatározottsága azt jelenti, hogy a fentebb szóba hozott

¹³³ Močnik: 2018, 501.

¹³⁴ Korać, Miladin: *Socijalistički samoupravni način proizvodnje*. Komunist, Belgrád, 1977.

önigazgatási egyezmények, társadalmi megállapodások rendbe hozzák a helyzetet, azaz kiküszöbölik a negatív fejleményeket.¹³⁵

Összefüggésben állt ez Kardelj említett *instrumentalista* felfogásával: piac létezik ugyan, de a jól kidolgozott terv és az öngazgatás lendülete eszközként használhatja. Vannak piaci mechanizmusok, de az öngazgatási logika által semlegesíthetőek az elidegenítő effektusok. Tőke létezik ugyan, de nincsenek tőkésék, miután a jugoszláv kommunisták eredményesen megfosztották a nagyburzsoáziát a hatalmától, és akadályokat emeltek a kizsákmányolás elé – megint csak eltérés ez Marxhoz képest. Egészen pontosan itt egy baloldali színezettségű, neoricardiánus pozíció rajzolódik ki, és Kardelj lényeges pontokon az öngazgatás eszméjét e pozíción belül értelmezi. Ezzel szemben idézünk Marxtól: „szocialisták persze mondanak olyat, hogy tőkére szükségünk van, de a tőkésekre nem. Akkor a tőke merő dologként jelenik meg, nem termelési viszonyként, amely magába reflektálva éppen a tőkés”.¹³⁶

Tőkére szükség volt, de tőkésekre nem. *Kardeljnél így eltűnik a tőke mint termelési viszony.* A tőke nála dologi létre redukálódik. Nyilván a történelem rácsáfolt az érveire, amelyek a történetfilozófiai alapállásából származtak: a kapitalizmus azokból a csírákból fejlődött ki, amelyeket a jugoszláv kommunisták hoztak létre, azaz a kibontakozó kapitalizmus nem afféle maradványok egysége volt, hanem *létező belső meghatározottságok, osztályharcok, konfliktusok vagy külső kényszerek, esetleg ezek kombinációinak sűrítvénye.* Itt csak futólag utalhatunk arra a meg nem szűnő vitára a posztjugoszláv társadalomtudományokban, hogy mely tényezők játszottak erőteljesebb szerepet az öngazgatás lebontásában: vajon a belső jugoszláv ellentmondások vagy mondjuk a Nemzetközi Valutaalap

¹³⁵ Franičević: 1985, 9. Egyébként ezt az uralkodó irányulást „dohodašinak” (*dohodak* = jövedelem) nevezték.

¹³⁶ Marx, Karl: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Első rész. In: *Karl Marx és Friedrich Engels művei.* 1–48. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. 46/1. köt. 200.

kíméletlen hitelfeltételei, amelyek rendszeresen alárendelték az öngazgatás logikáját a piaci központtanításnak, esetleg a geopolitikai és geoökonómiai tényezők módosulása?¹³⁷

Bárhogy is legyen, Kardelj ideológiai-célirányos történetfilozófiája, a „normatív derűlátás” ideológiája elhomályosította a tekintetet: ahhoz, hogy a jugoszláv kommunisták dermedten nézték a 60-as évek végére, majd ezek után is erősödő válságfolyamatokat, a hanyatlás fázisait, és képtelenek voltak megfelelő válaszokat adni, maga is hozzájárult. Igaz, a válság tetőzése arra az időszakra esik, amikor a II. világháború utáni kapitalizmus szintén válságba kerül, azaz óriási kényszerhelyzet lépett fel az öngazgatás stratégái számára, (esetenként ez pánikszerű reakciókat is kiváltott) – de ez nem menti a kardelji kognitív bénultságot. Hiába volt a „konkrét helyzetben konkrét elemzés” lenini maximájának ismétlése, az igazi ellentmondások elemzése egyre inkább elmaradt, az ideológia felülmúlta az analitikus készséget.

Nem felel meg azonban a valóságnak, hogy Kardelj soha nem ismerte fel a kapitalizmus újrendeződésének veszélyét. Beszámolhatunk ugyanis olyan *lucidum intervallum*szerű pillanatokról, amikor pontosan ez a lehetőség töltötte el aggodalommal, olyannyira, hogy a kapitalizmus valószínű újraérvényesítését látta maga előtt.¹³⁸ Az ideológia jegyében azonban félretette e jelenség tágabb és következetesebb értelmezését.

Kardelj úgy lett a nemzetközi munkásmozgalom jeles egyénisége, hogy végigjárt egy buktatókkal teli utat, amely az illegalitásban kezdődött és egy ideológusi pozícióban végződött. Eszmei hátterét a

¹³⁷ Vagy, hogy milyen szerepet játszott az amerikai fegyvergyártás, amely vetélytársat látott a duzzadó jugoszláv fegyvergyártásban – persze ez csak egy tényező volt. A külső faktorok szerepének hangsúlyozását illetően lásd: Bakić, Jovo: *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*. Službeni glasnik, Belgrád, 2011.

¹³⁸ Kritikusa ezt kishitűségnek nevezi. Suvin: 2014, 71. Ám ennél többről van szó: a valóság tünetének felismeréséről.

bolsevizmus normáinak követése, majd a negatív képletnek tartott sztálinizmus bírálata formálta. Törekvései azt célozták, hogy olyan jogi/politikai feltételeket teremtsen, amelyek keretein belül az öngazgatás diadalt arat, méghozzá *mind* a tőkés, *mind* a sztálinista világgal szemben.

Értelmezése szerint az öngazgatás az autonómia nem-polgári, hanem szocialista-kommunista formája, amely hatalmat kíván juttatni a munkásosztálynak, mondván, hogy ez az egyetlen módja annak, hogy a szocializmus ne legyen a munkásosztály nevében gyakorolt diktatúra. Az öngazgatás szabadságot lehel a szocializmusba, annak a szabadságnak a megvalósítását igéri, amelyet a kapitalizmus elsikkaszt.

A jugoszláv kísérlet, amelyet Kardelj olyannyira alakítgatott, zátonyra futott a történelem szikláin: ellentétben az ideologikus elképzelésekkel, a történelem nem állt az öngazgatás stratégiának oldalán. A 60-as évekig megfigyelhető az öngazgatás bizonyos formáinak felívelése, noha, ahogyan Kardelj is hangsúlyozta, a jugoszlávok nem tudták kilúgozni az adminisztratív túlhatalmat. Utána a piaci mechanizmusok következtek, ami együtt járt az államkapitalizmus tendenciáinak megerősödésével. A 60-as és 70-es évek válságfolyamatai viszont egyre inkább üres mechanizmusokká változtatták az öngazgatás eszményét, amely a hatalom radikális újraértelmezését kísérte meg a munkásmozgalom keretein belül.

Viszont számtalan egyéb öngazgatási formáról számolhatunk be a történelem színpadán, és fontos próbálkozások léteznek ma is. Ezek közül megannyit éppen a jugoszláv példa inspirált, nem véletlenül – a kardelji meghatározottságú jugoszláv kísérlet azonban ambícióit illetően még mindig a legátfogóbb igényű.¹³⁹ Ennélfogva – vereségeivel együtt is – rengeteg tanulsággal szolgálhat.

¹³⁹ Lásd az alábbi összefoglalót: *Autogestion. L'Encyclopédie internationale*. 1–6. kötet. Éditions Syllepse, Párizs 2016. Nyilván egy új írásra lenne szükség ahhoz, hogy az öngazgatás jelenlegi áramlatait összevegyük a jugoszláv tapasztalatokkal.

MUNKÁSKULTÚRA

VÖRÖS ISTVÁN¹

„AZ ERŐSEK ELŐRESZALADNAK”

Majakovszkij művészeti forradalmának szellemi² háttere

Nem gondoltam volna, hogy egyszer írni fogok Majakovszkijről. Majakovszkij, úgy látszik, a feledésre ítélt költők közé került, alighanem egykori fontossága miatt. De miért gondoltam, hogy nem fogok Majakovszkijről írni? Mert költői pályájának politikai fordulata zavarba hozott, egy társadalmilag ennyire aktív költő beszédmódja meglepett, mondanivalóit idegennek, nagyképűbben fogalmazva elavultnak találtam. A következőkben erről a fordulatról szólunk, a fordulat fordulat jellegével kapcsolatos elbizonytalanodásról. Most úgy tűnik, Majakovszkij mindig is a

¹ Vörös István – József Attila-díjas költő, író, irodalomtörténész.

² Lábjegyzet már az alcímhez? Sajnos bizonyos dolgok tisztázását nem halogathatjuk. Hiszen a szellem szó jelenlétét és Majakovszkijjal kapcsolatban való használatának helyességét igazolni kell. Mi is ez a szellem, ami itt munkál? A szellemet, mint egy keljfeljancsit, melyet Hegel alaposan meglökött, Marx megállította, Majakovszkij megpörgette, Derrida ismét meglökte, így hát most ide-oda billeg. A jövő-megírás eddig nem ismert filozófiai gyakorlatáról beszélünk, ennek a kísértetnek a szellemisége van befolyással ránk (Majakovszkijra, a szerzőre, az olvasóra?).

fordulatok költője volt, mindig valami mást keresett, ebben nem változott haláláig.

Hogyan készítsünk verset? – kérdi 1926-os keltezésű esszéjének címében. Feltűnően anyagelvű hozzáállás egy annyit misztifikált és romantizált témához, mint a versírás. Az ember világa e szerint nem teremtett világ, de még csak nem is születik, hanem előállítják. A kifejezés kisipari, a Szovjetunió iparosítása még nem haladt előre annyira, hogy így fogalmazzon: *Hogyan gyártsunk* verset? Persze egy ilyen címnek azért más akadályai is lettek volna. Majakovszkij be merte vallani, a vers készül, de tisztában volt vele, hogy sorozatgyártása lehetetlen. Amit a költő ebben a szövegben a vers keletkezésének folyamatáról mond, az az átlagos esztétikai szemlélettől meglehetősen nagy eltéréseket mutat. Rozsnyesztvenszkij szerint „Majakovszkij nem csupán képes volt élesen reagálni az aktuális eseményekre, de a költői előrelátás adománya is a birtokában volt. Mintha visszacsatolás kapcsolta volna a történésekhez és az időhöz. / Ő maga ezt így magyarázta: »Az erőtlenebbje topog egyhelyben, és várja a tükrözni való esemény eléréstét; az erősek viszont olyannyira előreszaladnak, hogy ők vonhassák maguk után az értelmes időt!...« / Erejéből adódóan a költő maga is a forradalmi földrengéssel volt rokon.”³ Persze ez egy másik költő megfogalmazása, Majakovszkij erőteljes önképével megerősítve. Az ő radikális másságának megragadásához egy kicsit több elméletre is szükségünk lesz.

Maga Majakovszkij nem kifejezetten teoretikus típus⁴, a monstrózus társadalmi konstrukciókat egyetlen pillantással képes átlátni, és részben formálni, illetve formába rögzíteni. Nagyszerű poémákat alkot. Ez nem szimpla dicséret. Ez kísérlet a műfajmegnevezésre. Nagyszerű vagy azt is írhatnánk, hogy

³ Rozsnyesztvenszkij, Robert: *Az új világ poétája*. (Ford. Hárs György). In: *Szovjet Irodalom*. 9. évf. 6. sz. (1983) 3–12. 3.

⁴ „Nem értünk rá a költészet elméletével foglalkozni, a gyakorlatát nyújtottuk.” *Levél a futurizmusról*. (Ford. Szántó Gábor András). In: Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics: *Oroszország, a művészet és mi*. Corvina Kiadó, Budapest, 1979. 75.

nagyszerű, és ráadásul poéma. A poéma eleve nagy lélegzetű költeményt jelent, ám lehet akár olyan mű is, mint Weöres Sándor *Az elveszített napernyője*, mely inkább a burjánzó mikrovilág megragadása. Bár az a kicsiség is *nagyszerű* tulajdonképpen, a jelentőségéhez mért fölnagyítása valami fontosnak, de nem kérkedően nagy. Ellenben Majakovszkij a nagy távlatok nagyságában mozog, miközben az apró részletekben is tobzódik, műve *nagyszerű*, *nagyság-szerű*, *nagyság-fölzabáló-szerű*. Az első ilyen poéma, a *Nadrágba bújt felhő*, még csak a robosztus személyiséget *nagyszerűsíti*, aztán a 150 000 000-ban az egész világot, úgy, hogy a benne foglalt Amerika sok tekintetben nem egyszerűen a költői fantázia terméke, hanem szinte Tolkien fantáziaföldrajzához hasonlítható, vagy éppen Kafka (ki)talált *Amerikájával* rokon, ám nála ezt a földrajzi átváltozást is a társadalmi változtatás szándéka mozgatja. Az osztályharc szó nem fedné eléggé Majakovszkij nagyra törését, ő az egész világot akarja újrakeverni, mint egy nagy pakli kártyát, aztán váratlanul és igazságosan kiosztani, hogy mindenkinek ugyanannyi lap jusson. Legalább annyira majakovszkizmus is ez a világnézet, mint amennyire marxizmus. És a *Vlagyimir Iljics Lenin* c. poémáról is elmondhatjuk: ez itt nem leninizmus, hanem majakovszkizmus. Melynek továbbélésére, vagy legalább definiálására már a lunacsarszkiji kultúrpolitika korában sem nagyon volt esély: „Majdnem a futuristák (...) hatása alá kerültünk. De (...) a proletáriátus, mely az új tartalom mérhetetlen mennyiségét hozza magával, nem tehetett mást, minthogy megvetően visszautasította ezt az élettelen bűvészkedést.”⁵ Majakovszkiji fantáziával el tudjuk képzelni, mi lett volna, ha a futuristák, vagyis Majakovszkij formáló hatása tovább is érvényesülhet. Konszolidációkerülése talán megóv az álkonszolidációk túlhatalmától. És így talán nincs sztálinizmus, de akkor a Szovjetunió összeomlása sem annyira szükségszerű.

⁵ Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljevics: *A klasszikusok öröksége*. (Ford. Magos László). In: Uő.: *Válogatott esztétikai munkák*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1968. 361.

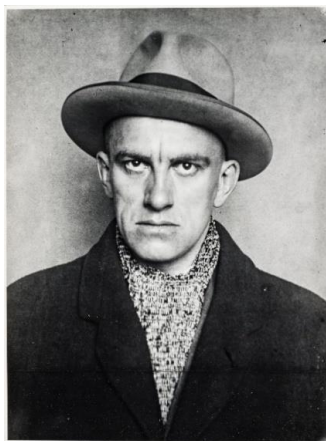
Lunacsarszkij az új tartalom mérhetetlen mennyiségét emlegeti, de az új tartalom mérhetetlen mennyisége hogyan és miként nyer formát? Ki kell mérni, művekbe kell adagolni. Majakovszkij épp ilyesmire törekedett, nagyon nagy léptékkel, de mérni tudta ezt a mérhetetlent. Furcsa, hogy érthetetlennek, bűvészkedésnek mondja Lunacsarszkij, pedig a Majakovszkij-szövegek érthetőségi foka⁶ szerintem nagyobb, mint az átlagos nagy költészeté. Bár átlagos nagy költészet nincs. Csak átlagtól eltérő. Az átlagos költészet mindig is homályos, mert hiányzik belőle a szikrázó zsenialitás, a nagy költészet pedig sok összefüggést hagy megemlítetlenül, de belegyűri a szöveg háttérébe. Majakovszkij a háttérnek ezeket a gyűrődéseit mindig lejegyezte.

Majakovszkij *nagyszerű* poémáiban úgy tudja megrajzolni a világnézése közben látottakat, hogy annak egyáltalán nem csak esztétikai értéke van. Vagyis másfajta esztétikában gondolkodik. A forradalmi földrengéshez hasonlító költő az esztétikára is ilyen hatással van? Az csak a dolog lázadó oldala, hogy szétromboljuk az elméletet, ám ugyanez egyúttal praktikus és pragmatikus újrakezdése is az elméletnek. A művészet szerepe számára más:

⁶ Nem tudom, hogy kidolgozták-e már a szövegek érthetőségének objektív mércéjét. Ez volna az érthetőségi fok. Ami csak részben van összefüggésben a szövegek esztétikai értékével. A világ és a személy pillanatnyi állapotától függően mutatkozhat egy vers érthetőnek vagy érthetetlennek. Ha valaki valamilyen mű érthetőségét támadja, akkor valami nem tudhatóról beszél, vagyis egy elfogadhatóbb dologgal fed le egy elfogadhatatlant, fontoskodással gyűlöletet, másokra mutogatással irigységet, társadalomra való hivatkozással szellemi társtalanságot. A szovjet kommunista párt vezető ideológusa szellemileg társtalan lenne? Igen, mert a fedett beszéd fegyverét ugyanúgy akár Lunacsarszkij ellen is fordíthatta bárki.

*Nem! Csak azt ne! Ne
verssel, ne versben!
Inkább csomóra
kötöm a nyelvem,
semhog्य beszéljek!
Költeményekbe ezt
fogni ne kezd!d!
Vagy tán, énekelve,
izzó serpenyőt nyaljon a
poéta nyelve?*

(Háború és világ.⁷)

Majakovszkij portréja 1924-ből

Ez a másképp beszélés, másképp verselés, a költészet szerepéről való másként gondolkodás egyszerre jelent vadul újat, és valamiféle visszatérést is az irodalom mágikus erejébe vetett hithez. Csak ezt a mágikus erőt most társadalmi cselekvésként értelmezi Majakovszkij. „A költőnek előre kell hajtania korát. Az idő lassú vonulását a hely változtatásával kell pótolnia, a valóságosan eltelő egy nap alatt egész

⁷ (Ford. Szabó Lőrinc). In: *Majakovszkij válogatott művei*. 1–2. kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968. 1. köt. 73–109. 95–96.

évszázadot kell lepergetnie a képzeletében.”⁸ De nem pusztán erről van szó: „A forradalomban tömérdek igazságot halmoztunk föl, megtanultunk élni, és évszázadok legreálisabb építkezését jelölték meg feladatul számunkra.”⁹ Tehát az írónak kívülről jelölik meg a feladatát, és ez a feladat nem is irodalmi, nem is kulturális? Itt nem stílusról beszélünk, hanem akaratról. Továbbá kijelölésről és engedelmességről. Majakovszkij ravasz trükkje az volt, hogy pályája utolsó szakaszában engedelmességnek próbálta feltüntetni forradalmi lendületű szövegeit:

⁸ Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics: *Hogyan készítsünk verset?* (Ford. Csala Károly). In: *Majakovszkij válogatott művei*. 2. köt. 438–482. 459–460.

⁹ Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics: *Kit óv a Balfront?* (Ford. Enyedy György). In: Uo. 2. köt. 435–437. 435. Van ebben a meghatározásban egy bizonytalansági tényező, az általános alany. A többi a futurizmus jövő-akarása. Majakovszkij hosszú poémáiban megpróbálta leltározni azt a „tömérdek igazságot”. Bár a *Csudajó! Októberi költemény* inkább forradalmi krónika, himnikus eseménytörténet, nem igazsággyűjtemény. Hogy pontosabbak legyünk, valóban nem tol elének egy mondatba egyszerűsített bölcselkedéseket, de az igazságot, mondjuk a forradalmat követő nyomort, nem titkolja, valamiképp a harc részének tekinti. „A lírai hős csak azért jelenik meg a politikán kívüli szférában, mert a forradalom menete, ha ideiglenesen is, ide kényszeríti vissza, azért, mert itt is forradalmat akar, követel, remél, és mert át kell élnie ennek lehetetlenségét.” (Szilágyi Ákos: *Líra és forradalom*. In: Uő.: *Hamu és mamu. Az orosz irodalmi avantgard 1917 előtt és után*. Holnap Kiadó, Budapest, 1989. 60–61.)

Sajnos az élnitudásból maga a költő sem vizsgázott valami jól, de erről majd később. Hogy mennyire nehéz megtanulni élni, ahhoz érdemes elolvasni Kántor Péter emblematikus versét (*Megtanulni élni*. In: Uő.: *Fönt lomb, lent avar*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1993. 41–44.), melyet maga is két további változatban folytatott. Majakovszkij programjában fontos elemet jelent a művészet és az élet pedagógiai szándékú összekapcsolása. A futurizmus jövőjavítás, és a jövő javítása nem lehetséges az egyes ember továbbfejlesztése nélkül, tehát tanítani kell. „A munkásokat oktatva, tanuljatok a munkásoktól.” (*Kit óv a Balfront?* (Ford. Enyedy György). In: *Majakovszkij válogatott művei*. 2. köt. 435–437. 436.) Persze bárkit oktatunk, abból negatív vagy pozitív formában mi is tanulhatunk. A tanulásnak ez az egyenlősége az egyenlőségért vívott harcban később árnyékba került.

Zúgó géppuskaszó
vállán
emeljen engem,
s legyen
minden sorom
szuronyvillogás.
S a boldogan tanúskodó
lapokról,
örvendő szemeken át,
az ernyedő,
fáradt
izmokba
zuhogjon
az építő
és lázadó erő.

(Csudajó!¹⁰)

Forradalmi lendülete valóban nemcsak esztétikai értelemben volt munkáinak, hanem a társadalomépítés tekintetében is. Csakhogy forradalmi építkezésről logikai értelemben nehéz beszélni, a forradalom rombol, a művészeti is. Majakovszkij a rombolás erejével próbált építkezni, és alighanem jobban sikerült neki, mint amennyire azt nehéznek, sőt szükségszerűen eredménytelennek sejtí Lukács György: „Mit nyújthat (...) a proletárforradalom a művészet fejlődése számára? Eleinte rendkívül keveset. És egy proletárforradalmárnak, egy marxistának nem illik a valóban meglévő lehetőségeket utópicusan túlértékelnie. / Mindenekelőtt nem szabad elfelejtenie, hogy a proletárforradalmi művészet társadalmilag sokkal kedvezőtlenebb helyzetben van, mint a forradalmi polgárság művészete volt a XVII-XVIII. században. Hiszen akkor már a *feudális világon belül* kifejlődtek a polgári élet társadalmi-gazdasági létformái. A polgári költők tehát közvetlenül érzéki módon ábrázolhatták azt a létet, melynek világmegváltó elhivatottsága iránt még valódi hitet táplálhattak (a XVIII. század

¹⁰ (Ford. Kuczka Péter). In: *Majakovszkij válogatott művei*. 2. köt. 9–103. 10.

angol regénye, Diderot, Lessing stb.). Ezzel szemben a proletariátus (...) a kommunizmus első, kezdeti szakaszában is olyan világban él, amelynek alapstruktúrája (...) megőrzi a kapitalizmus struktúraformáit. Az a (...) forradalmasodás, amelyet átélünk (...) eleinte kevésbé forradalmasítja a *közvetlen-érzéki* valóságot (a költészet anyagát és formáját), mintsem felszínesen gondolnánk.”¹¹ Lukács itt filozófusként messze előbbre jár, mint Lunacsarszkij, vagy akár Majakovszkij, akik beláthatatlan mennyiségű igazságról és élettapasztalatról beszélnek, és a maguk módján egyiküknek sincs kétsége afelől, hogy ez megteremti a maga művészeti formáját. Költőnk esetében ezt a saját gyakorlata tulajdonképpen vissza is igazolta: „Majakovszkijban megvolt az a ritka képesség, hogy olvasóját mindjárt a mű elején és visszavonhatatlanul költői kísérletezése áramába vonja. Ebben nemcsak az segítette, hogy művei éles problémákat vetettek fel. Bármely művéről legyen is szó, a világ mindegyikben életszerűnek, érzékelhetőnek és egyidejűleg szokatlannak, a fantáziát lenyűgözőnek tetszik. Majakovszkij megmozgatja a befogadót, aktivizálja gondolkodásunk asszociációs mechanizmusát.”¹² Csakhogy mindez nincs ingyen és nincsen magától. A történelmi tényekből nehezen lesz történelmi tapasztalat, a történelmi tapasztalatból nehezen lesz történelmi vagy bármiféle igazság, az igazságból pedig nagyon ritkán lesz kétségek nélkül művészet. Mindezt csak nagyfokú erőfeszítés révén lehet elérni. Bizonyos szükségszerűnek vélt szabályok gátjának átvágása árán. Hogy aztán az áradat elöntsön mindent, mint valami természeti katasztrófa. Vagy forradalom. Majakovszkij „egész életében súlyosan szólt és cselekedett. Eleitől fogva tulajdonsága volt a gondolati, indulati, érzelmi maximalizmus. Az idő még hozzáadta ehhez minden történés osztályszempontú értékelésének

¹¹ Lukács, Georg: L'art pour l'art und die proletarische Dichtung. In: *Die Tat*. 18. évf. 3. sz. (1926. június 26.) 220–223. Idézi: Fekete Éva: *Lukács György. Késleltetett életrajz*. Pesti Kalligram Kft., 2021. 225–226.

¹² Szmirnova, Ljudmilla: A „millió volt feszültségű” szó. (Ford. Szilágyi Ákos). In: *Szovjet Irodalom*. 9. évf. 6. sz. (1983) 56–59. 56.

maximalizmusát is” – így Robert Rozsnyesztvenszkij¹³. Ilyen erővel zúdul az orosz társadalomra a már olyan régóta előre jelzett forradalom, és ilyen erővel, szinte katasztrófaként sújt oda Majakovszkij is művével, éles hangú telefonhívásként csap bele az állott nyugalom formáját felvevő háború és forradalom utáni apátiába (a vers 1923-as keltezésű):

*Átfúrva magát a rángva tekergő dróton,
a kagylócső tölcserét csőrként kítátván,
rácsörrent a csöndre, mint egy csengő-pogrom,
s lövellt a telefon csörömpölő látát.*

Csilingelt,

*roncsoló ricsaja ránk loccsant,
bömbölt, s vált falak ellen*

vonuló ágyúvá.

(Erről¹⁴)

Hogy történhetett, hogy ez az erő egyszer csak önmaga ellen fordult? Pusztán magánéleti magyarázatot adni a költő halálára nem tűnik kielégítőnek. „Mert nem a halál értelmezi életét, hanem élete ezt a halált: okai nem annyira az »abnormális alkatban«, a »szuicid hajamban« rejlettek, mint a végletekig átélte és kibírhatatlan ellentmondásban a jó és szép élet igénye és megvalósíthatatlansága között.”¹⁵ Trockij így fogalmazott: „A bírósági ügyiratok bikkfanyelvén megszerkesztett hivatalos közlemény sietősen megállapítja, hogy Majakovszkij öngyilkosságának »semmi köze sincs a költő társadalmi és irodalmi tevékenységéhez«. Ami azt jelentené, hogy Majakovszkij önként vállalt halálának semmi köze sincs önnön életéhez, avagy: életének semmi köze nincs forradalmi költészetéhez. / A »proletárirodalom« mai hivatalos ideológiája azon

¹³ Rozsnyesztvenszkij: 1983, 3.

¹⁴ (Ford. Szilágyi Ákos). In: *Szovjet Irodalom*. 9. évf. 6. sz. (1983) 14–53. 18.

¹⁵ Szilágyi Ákos: Vlagyimir Majakovszkij „második élete”. In: *Uő.*: 1989, 63–82. 67.

alapul, hogy fönntartói egyáltalán nem képesek a kulturális fejlődés ritmusának és ütemének érzékelésére – a művészet területén tehát ugyanolyan folyamatoknak lehetünk tanúi, mint a gazdasági életben. A »proletárkultúra« megteremtéséért folytatott harc nem más, mintha egyetlen ötéves terv alatt megpróbálnánk »teljes egészében kollektivizálni« az emberiség összes kulturális vívmányát. Ez a szándék már az Októberi Forradalom elején az utópista idealizmussal volt egyenértékű, ezért ellenezte Lenin és e sorok szerzője is. Az utóbbi években aztán a proletárkultúra egész egyszerűen a művészet fölé települő bürokratikus parancsuralmi rendszer lett: kiváló eszköz arra, hogy a művészetet teljes egészében kiüritse.”¹⁶

Majakovszkij eredetileg így tervezte: „A költői munka ott kezdődik, ahol jelen van a célzatosság. (...) Olyan feladat megléte a társadalomban, amelynek megoldása csakis költői mű segítségével képzelhető el. Társadalmi megrendelés. (Érdekes téma egy különleges tanulmányhoz: a társadalmi megrendelés eltérése a tényleges megrendeléstől.)”¹⁷

A társadalmi megrendelés nem levélben, nem telefonon és nem pártutasítás formájában érkezik. Hanem a szerző antennájának kell érzékelnie. Ez az antenna a tehetség. A tehetség viszont nem utasításra és nem feladatképpen jön létre, az utasítások és feladatok gyakran inkább akadályai. Az 1920-as évek aggasztóan sűrű szellemi nyüzsgése hamarosan sértődést váltott ki az *önagyönülésezők népéből*. Majakovszkij permanens lázadását a hatalom birtokában a többnyire egyébként sem lázadásra vagy újításra hajlamos emberek nem kedvelték. Hogyan lehetséges, hogy egy újító szándékkal fellépő (forradalmat előkészítő, majd azt győzelemre vivő) párt egy évtized leforgása alatt, ha túl nagy erővel

¹⁶ Trockij, Lev: *Majakovszkij öngyilkossága*. (Ford. Kiss Ilona). <http://irok.terasz.hu/> <http://onagy.zoltan.terasz.hu/index.php?id=2287> (utolsó letöltés: 2024. szeptember 9.)

¹⁷ Majakovszkij: *Hogyan készítsünk verset?* In: *Majakovszkij válogatott művei*. 2. köt. 438–482. 444–445.

fog munkához, szükségszerűen csontkonzervatív lesz? A társadalmi megrendelés és a tényleges megrendelés útjai kettéválnak. Ideológiától vagy ideológiamentességtől függetlenül a művészet szabadsága megakad a pártfegyelemtől papolók torkán. Korunktól éppúgy nem idegen a demokrácia-kritika, mint a kommunizmusnak nevezett társadalmi formációk kritikája. De ha ezt is, meg azt is lebontjuk, elvetjük, mint az élhető jövő felé vezető úton inkább akadályá váló tényezőket, mi marad? Célt kell váltani a kritikában, nem hallgatni intézményesült szervezetekre, melyek legfeljebb a gondolkodás eredményeinek közvetítésére lehetnek alkalmasak. Jobb és eredményesebb dolog verset olvasni. Majakovszkij katasztrofális erővel örvénylő költészete olyan kérdésekre is választ ad, melyeket senki föl se mert tenni. Egy költészetnek nem kell aktuálisnak lennie, de ő örök aktualitásra kényszerítette műveit. Sokáig épp intenzív jelenlétével zavart meg, készített óvatos visszahúzódsra. Jelenlét? Ő már járt errefelé, hiszen a jövőt kergette. Valahol a feltorlódott időben megvannak a lábnyomai, tessék néha a földre vagy épp a felhőkre nézni, hátha valamelyik valakinek a nadrágja volt vagy lesz egyszer. A forradalmi futurizmusra ma talán nincs igény. De akkor mit kezdünk a jövővel?

KÖNYVISMERTETÉSEK

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT¹

Horváth Emőke²: Magyarország külkapcsolatai Latin-Amerika egyes országaival a hidegháború korai szakaszában (1945-1959)

Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan
Kiadó, Budapest, 2023.
(Könyvajánló)

Nemrégiben jelent meg a L’Harmattan Kiadó gondozásában és a KRE BTK *Magyarország és Latin-Amerika. Kapcsolatok és recepció a XIX-XX. században* elnevezésű kutatási projekt keretében Horváth Emőke forráskiadványa *Magyarország külkapcsolatai Latin-Amerika egyes országaival a hidegháború korai szakaszában (1945–1959)* címmel. Az annotált dokumentumközlést nagyobb terjedelmű tanulmány vezeti be. Ennek egy olyan részletével ajánljuk a kötetet, amely az *Évkönyv* témaköréhez szorosabban

¹ Szilágyi Ágnes Judit – történész, habilitált egyetemi docens, az MTA doktora, tanszékvezető, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

² Horváth Emőke – történész, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem.

kapcsolódik. Egyben felhívjuk a figyelmet arra, hogy készül egy következő kötet, mely az előző kronologikus folytatásaként, az 1959–1969-es évtizedet mutatja be, országtanulmányok és dokumentumok közlése, valamint értelmező jegyzetek segítségével. A 2025-ben várható könyv szerzői Horváth Emőke, Szilágyi Agnes Judit és Farkas Dániel.

Részlet Horváth Emőke 2023-as kötetéből (19–24.):

*A Szovjetunió és Latin-Amerika kapcsolata
Pártkapcsolatok a Komintern tevékenységén keresztül*

A Szovjetunió számára Latin-Amerika hagyományosan nem számított elsődleges érdeklődést kiváltó területnek, már csak a nagy földrajzi távolság okán sem. A két térség közötti lassan épülő kapcsolatot az 1917-es orosz forradalom erősítette meg, amely hamarosan érezte hatását a szubkontinensen is, a Kommunista Internacionálé (III. Internacionálé, Komintern) 1919. március 6-án történt megalapítását követően pedig mindkét esemény ösztönzően hatott a kommunista pártok létrehozására. Lenin a Komintern I. kongresszusán úgy fogalmazott, hogy a „Kommunista Internacionálé megalakulása utat nyit [...] a szocializmus nemzetközi győzelme felé.”³ Lenin gondolatát követve a Komintern olyan nemzetközi szervezetként működött, amely nem csupán Európa, hanem más kontinensek

szubkontinensen is, a Kommunista Internacionálé (III. Internacionálé, Komintern) 1919. március 6-án történt megalapítását követően pedig mindkét esemény ösztönzően hatott a kommunista pártok létrehozására. Lenin a Komintern I. kongresszusán úgy fogalmazott, hogy a „Kommunista Internacionálé megalakulása utat nyit [...] a szocializmus nemzetközi győzelme felé.”³ Lenin gondolatát követve a Komintern olyan nemzetközi szervezetként működött, amely nem csupán Európa, hanem más kontinensek

³ Yaroslavsky, Yemelyan: Lenin in the struggle for the Communist International. In: *The Communist International*. 3. sz. (1939. március) 229. A Komintern megalakulásáról és szerepéről: Hess Gankin, Olga: The Bolsheviks and the Founding of the Third International. In: *Slavonic Year-Book. American Series*. 1. évf. (1941) 88–101.

irányába is kiterjesztette a figyelmét, így tevékenységének már korai szakaszában látószögébe került Latin-Amerika, bár Lenin figyelme ekkoriban mindenekelőtt az ázsiai gyarmati sorban élő népek irányába fordult. A Komintern III. kongresszusán (1921) nagy várakozást tanúsító gondolatokat fogalmazott meg a kérdéssel kapcsolatban:

„A gyarmati és félgyarmati országok dolgozó tömegei – a föld népességének óriási többsége – már a XX. század elején politikai életre ébredtek, különösen az oroszországi, törökországi, perzsiai és kínai forradalom hatására. Az 1914–1918-as imperialista háború és az oroszországi Szovjethatalom ezeket a tömegeket végleg a világpolitikának és az imperializmus forradalmi szétúzásának aktív tényezőivé teszik...”⁴

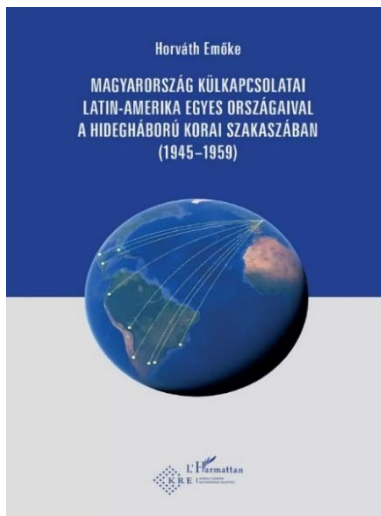
Az 1920–1930-as évekre gyakorlatilag mindegyik latin-amerikai országban megalakultak a kommunista pártok, és becslések szerint 1925-re 7,5 millió kommunista létezését tudta felmutatni a szubkontinens.⁵ Két országban – Mexikóban és Uruguayban – erőteljesebb érdeklődés mutatkozott az orosz forradalom és az Oroszországi Kommunista Párt, illetve a Szovjetunió Kommunista Pártja tevékenysége iránt, éppen ezért nem tekinthető meglepőnek, hogy ez a két ország létesített legkorábban diplomáciai kapcsolatot

⁴ Idézi: Wittmann Tibor: *Latin-Amerika története*. II. kiadás. Budapest, 1978. 367.; Lenin, Vlagyimir Iljics: *Lenin művei*. 1–32 kötet. Szikra Kiadó, Budapest, 1953. 32. köt. 489.

⁵ Szobolev, A. I.: *A Kommunista Internacionálé története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. 216. Az alapítás évei országonként a következők: Argentína: 1918; Uruguay: 1921; Chile: 1922; Brazília: 1922; Guatemala: 1922; Kuba: 1925; Peru: 1928; Mexikó: 1929; Kolumbia: 1930; Venezuela: 1931, Costa Rica: 1931. (Bolívia: 1950; Honduras: 1954; Nicaraguában nem alakult kommunista párt, csak 1967-ben.)

(Mexikó – 1924; Uruguay – 1926) a Szovjetunióval.⁶ Mexikó jelentősége annál inkább szembeötlő volt a Szovjetunió számára, mivel a világon másodikként Mexikóban szerveződött kommunista párt.⁷

A kommunista eszmék és szervezetek latin-amerikai megerősödését tükrözi, hogy 1929. június 1–12. között sor került Buenos Airesben a latin-amerikai kommunista pártok első konferenciájára, melyen a résztvevő harmincnyolc küldött Argentína, Bolívia, Brazília, Ecuador, Guatemala, Kolumbia, Kuba, Mexikó, Paraguay, Peru, Panama, Salvador, Uruguay és Venezuela kommunistáit képviselték.⁸ Csupán egyetlen ország, Chile, küldöttjei nem tudtak belpolitikai okok miatt megjelenni a rendezvényen. A konferencia elsősorban a trockizmus elutasítására és a forradalmi taktika kérdésére helyezte a hangsúlyt.⁹ Utóbbi témához kapcsolható egy meghatározó kérdéskör, melyet José Carlos Mariátegui perui kommunista értelmiséginek az *El problema de las razas en la América Latina* című értekezése fogalmazott meg. Írásában a szerző

⁶ Varas, Augusto: *América Latina y la Unión Soviética: relaciones interestatales y vínculos políticos*. Documento de trabajo, FLACSO – Santiago de Chile, 124. sz. (1981. szeptember) 4.

⁷ Rupprecht, Tobias: *Soviet Internationalism after Stalin. Interaction and Exchange between the USSR and Latin America during the Cold War*. Cambridge, 2015. 3.

⁸ A Titkárság az alábbi összetételű konferencia-elnökségre tett javaslatot a küldötteknek: Suárez (Mexikó), Ramírez (Uruguay), Romo (Argentína), Prieto (Kolumbia), Gabrinetti (Brazília), Codovilla (a Kommunista Internacionálé Titkárságának tagja) és a Kommunista Ifjúsági Internacionálé (K. I. M.) titkársága részéről az argentin Orestes Ghioldi.

⁹ Uo. 266.

következésként azt a véleményét képviselte, hogy az „indián kérdés” olyan osztálykapcsolatokat tükröz, melyekben a falusi proletariátusnak a burzsoázia elnyomását kell elszenvednie, és ezt a helyzetet csak a fennálló földbirtokrendszer megváltoztatásával lehet feloldani.¹⁰

A továbbiakban a latin-amerikai kommunista pártok katalizátor szerepet töltek be a Szovjetunióval történő kapcsolattartásban, egyben a nyugati féltekén történő korai szovjet terjeszkedés megvalósításában is alapvető feladatuk lett. A Komintern a latin-amerikai kommunista pártok segítségére volt a térségben meghatározó anarchista hagyományok visszaszorításában is, mindenekelőtt a lenini eszmék közvetítése révén. A kommunista eszmék számára Latin-Amerika jó táptalajnak bizonyult, 1932-ben egy munkásfelkelés nyomán még a szocialista köztársaság megalapításával is próbálkoztak Chilében Marmaduke Grove ezredes idején.¹¹ Két évvel később a Montevideóban összeülő latin-amerikai kommunista pártok „széles imperialistaellenes” népfrempolitika megvalósítását tűzték ki célul, különösen Brazília, Kuba és Chile kommunista pártjai bizonyultak konzekvensnek ezen politika keresztülvitelében.¹² Brazíliában 1935-ben a kormány egy kommunista lázadást számolt fel, melynek célja a Brazil Kommunista Párt elnökének – Luís Carlos Prestes – vezetésével új kormány felállítása volt. Prestes katonai múltja reményt jelentett a katonatisztek megnyerésére, azonban többek között éppen Eduardo Gomes, az első repülő ezred parancsnoka, aki korábban Prestesszel együtt vett részt São Paulóban az úgynevezett Hadnagyok

¹⁰ Becker, Marc: Mariátegui, the Comintern, and the Indigenous Question in Latin America. In: *Science & Society*. 70. évf. 4. sz. (2006. október) 450–479. 451.

¹¹ Muir, Richard – Angell, Alan: Commentary: Salvador Allende: his role in Chilean politics. In: *International Journal of Epidemiology*. 34. évf. 4. sz. (2005) 737–739. 737.

¹² Kuba vonatkozásában lásd: Kukovec György: Democracia, antiimperialismo y antifascismo en la política de los comunistas cubanos (1935–1944). In: *Acta Historica Tomus LXVIII*. Szeged, 1980. 33–46.

Forradalmában 1930-ban, a kommunista lázadásnak ellenállt.¹³ A baloldali puccskíséret megvalósításáért Moszkvát és különösen a Kominternt hibáztatta Getúlio Vargas brazil elnök.¹⁴ Az eseményeket követően Luís Carlos Prestes letartóztatták és 30 évnyi börtönbüntetésre ítélték, végül 1945-ben szabadult, miután Brazília felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval és a Brazília Kommunista Pártja legálisan folytathatta politikai tevékenységét.¹⁵ Chilében 1936-ban balközép koalíció jött létre, és a népfrontkoalíció jelöltje, Pedro Aguirre Cerda, győzött az elnökválasztáson (1938). A kubai kommunista mozgalom szintén sikereket könyvelhetett el magának azzal, hogy az 1940. évi elnökválasztás következményeként, mint a választási koalíció egyik pártja (a Liberális Párt, a Nemzeti Egységpárt és a Demokratikus Nemzeti Szövetség mellett), bekerült a kormányba.

Latin-Amerika jelentőségének növekedését és ennek elismerését azzal is érzékeltethetjük, hogy a Komintern szervezeti felépítésében az Ötödik Kongresszust (1924) követően megalakult a Komintern Dél-Amerikai Titkársága. Ennek ellenére a Komintern szervezeti struktúrájában továbbra is az észak-amerikai térség alá integrálódott Latin-Amerika. Ez a szervezeti felépítés mindenekelőtt annak a nézetnek a leképeződését jelentette, amely Latin-Amerikát forradalomra éretlen területnek tekintette. A Komintern Végrehajtó Bizottságának egyik leveléből ismert, hogy a Dél-Amerikai Titkárság felállítására csak a következő év nyarán került sor Buenos

¹³ Alexander, Robert J.: The Brazilian Tenentes after the Revolution of 1930. In: *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*. 15. évf. 2. sz. (1973. május) 221–248. 228.

¹⁴ A Komintern és a külföldről érkezett kommunisták, Arthur Ewert és Rodolfo Ghioldi szerepére lásd: Caballero, Manuel: *Latin-America and the Comintern 1919–1943*. Cambridge Latin American Studies, Vol. 60. Cambridge University Press, Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney, 1986. 118–120.

¹⁵ Hershberg, James G.: Soviet-Brazilian Relations and the Cuban Missile Crisis. In: *Journal of Cold War Studies*. 22. évf. 1. sz. (2020. tél) 175–209. 176–177. https://doi.org/10.1162/jcws_a_00930

Airesben, José Penelón elnökletével.¹⁶ A Titkárság tevékenységére a legnagyobb hatással az argentin kommunisták voltak, annak ellenére, hogy a brazil, a chilei és az uruguayi pártok képviselői is helyet kaptak a vezetőségben. A Titkárság működésére Penelón kizorítását követően (1926) az olasz származású Vittorio Codovilla hatott leginkább, aki három évvel később elhagyta Argentínát és Moszkvában kezdett el dolgozni a Komintern vezetőségében, majd Spanyolországba ment harcolni a polgárháború idején és csak a második világháború befejeződésével tért vissza Argentínába. A kommunista eszmék latin-amerikai terjesztése szempontjából még egy szervezetnek, a Komintern Karibi Irodájának kérdését érdemes megemlíteni. Az Iroda megalakulásával kapcsolatban – források híján – részben csak feltételezések állnak rendelkezésre, melyek szerint venezuelai kezdeményezésre hívták életre, de 1938-ra tevékenysége el is sorvadt.¹⁷ A Komintern úgy is igyekezett megerősíteni a kommunisták szerepét Latin-Amerikában, hogy a szervezet igazgatási rendszeréből kiválasztott, alkalmasnak tartott személyeket politikai munkára a térségbe küldte. Így került többek között Arthur Ewert vagy a korábban már említett Vittorio Codovilla, illetve Samuel Guralsky, Fabio Grobart, Frederic Glaufbauf és Jules Humbert-Droz is hosszabb-rövidebb időre Latin-Amerikába.

¹⁶ Gonzalez, Mike: *Communism in Latin America*. In: Stephen A. Smith (szerk.): *The Oxford Handbook of the History of Communism*. Oxford University Press, Oxford, 2014. 252–267. 253.

¹⁷ Caballero: 1986, 27–30, 156.

Egy hiánypótló munka: „A munkásosztály története”. Interjú a fordítóval, Piróth Attilával¹⁸

Poór Péter: Szervusz Attila! A Szerkesztőség nevében nagyon köszönöm, hogy elfogadtad a felkérésünket, hogy egy interjú keretében mesélj nekünk eddigi munkásságodról és mindenekelőtt egy 2024 tavaszán megjelent, magyar nyelven igazán hiánypótló munkáról, *A munkásosztály története* című, közel 400 oldalas kiadványról, aminek elkészítésében fordítóként és szerkesztőként te magad oroszánrészt vállaltál. Kérlek, először is röviden mesélj magadról: mivel foglalkozol, milyen projektekben veszel, illetve vettél részt az elmúlt években?

Piróth Attila: 2017 óta rendszeresen fordítok fontos társadalmi kérdésekkel foglalkozó könyveket – Noam Chomskytól¹⁹, Jean Zieglertől²⁰, Jason Stanleytól²¹, Naomi Kleintől²² és Howard

¹⁸ Piróth Attila – fizikus PhD, szabadúszó fordító, a Théâtre le Levain Kovász Színház) igazgatója. Az interjút felvette és az anyagot megszerkesztette: Poór Péter.

¹⁹ Chomsky, Noam: *Rekviem az amerikai álomért. A vagyon és a hatalom koncentrációjának tíz alapelve*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2018. <https://napvilagkiado.eu/termek/rekviem-az-amerikai-alomert/> (utolsó letöltés itt és a továbbiakban: 2024. szeptember 7.)

²⁰ Ziegler, Jean: *Leszbosz, Európa szégyene*. Théâtre le Levain – Le Monde Diplomatique, Budapest 2021. https://theatre-levain.fr/konyvkiadas/#_Ziegler

²¹ Stanley, Jason: *Így működik a fasizmus. A „mi” kontra „ők” politikája*. Théâtre le Levain, Budapest 2021. https://theatre-levain.fr/konyvkiadas/#_Stanley

²² Klein, Naomi – Steffoff, Rebecca: *Hogyan változtassunk meg mindent. Útmutató fiatal állampolgároknak a bolygó és egymás védelméhez*. Napvilág

Zinntől²³. Az első Zinn-kötet kapcsán, 2018-ban világossá vált, hogy ezek megjelentetése nem lesz egyszerű: a rendszerkritikus könyvek ritkán jelentenek nagy üzletet a kiadóknak. A témákat – például Ziegler könyve esetében az EU külső határain alkalmazott rendszerszintű erőszak részletes bemutatását – azonban annyira fontosnak tartottam, hogy az üzleti szempontok korlátjain muszáj volt valahogy túllépni, hogy az évek óta korlátlan közpénzből működő, xenofób kormányzati propagandával egy másik narratívát állíthassunk szembe, amely bemutatja, milyen gazdasági érdekei fűződnek a globális Északnak a határok erőszakos ellenőrzéséhez, és hogy ennek milyen következményei vannak.

Azt a megoldást találtuk ki, hogy a könyvek kiadásába beszáll a Bordeaux melletti Bègles-ben működő Théâtre le Levain (Kovász Színház)²⁴, amelyet 2013-ban a feleségemmel, Marie-Laure-ral alapítottunk, azzal a céllal, hogy a művészet, kiemelten pedig a színház eszközeivel tárgyaljunk fontos társadalmi kérdéseket, vagyis hogy ez a tér a szórakoztatás, a kikapcsolódás helyett a mindannyiunkat érintő kérdések megvitatásába való bekapcsolódásra szolgáljon. A színház nemcsak közösségi, hanem politikai tér is. Akkor is, ha politikamentesnek igyekszik mondani magát – hiszen az a választás, hogy nem foglalkozik közérdekű kérdésekkel, nagyon is politikai választás. Ahogy Arundhati Roy

Kiadó – Théâtre le Levain, Budapest, 2022.
https://theatre-levain.fr/konyvkiadas/#_Klein

²³ Zinn, Howard: *Engedetlenség és demokrácia. Kilenc téveszme a törvényről és a rendről*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2019.

<https://napvilagkiado.eu/termek/engedetlenseg-es-demokracia/>; Zinn, Howard: *Három színdarab. Howard Zinn politikai színháza. Emma. Marx visszatér. Vénusz lánya*. Théâtre le Levain, Budapest 2022. https://theatre-levain.fr/konyvkiadas/#_Zinn2 ; Zinn, Howard – Konopacki, Mike – Buhle, Paul:

Az amerikai birodalom története alulnézetben. Théâtre le Levain, Budapest 2022.

https://theatre-levain.fr/konyvkiadas/#_Zinn3

²⁴ <https://theatre-levain.fr/>

fogalmaz: „Megértettem, hogy hallgatni éppannyira politikai kiállítás, mint felszólalni.”²⁵

A Levain tehát 2019-ben elkezdett magyar nyelvű könyveket kiadni. Kiadványaink egy részét közös kiadásban jelentettük meg a Napvilág Kiadóval, a *Le Monde Diplomatique* magyar kiadásával, valamint a *Mércével*, egy részét pedig önállóan. A kötetek terjesztésében a Budapesti Teleki Téka a partnerünk.

2021 óta a *Tett*²⁶ szerkesztője is vagyok, így segíthettem abban, hogy Harsha Walia²⁷, Silvia Federici²⁸, Aviva Chomsky²⁹ és sok más kiváló szerző gondolatai eljuthassanak a magyar olvasókhoz.

P.P.: A bemutatkozás után most pedig javaslom, térjünk rá a tulajdonképpeni témánkra, *A munkásosztály története* című kötetre. Honnan jött az ihletés, hogy belevágj egy efféle projekt megvalósításába? Milyen keretek között került sor végül is a kivitelezésre?

P.A.: *A munkásosztály története* a Kovász Színház gondozásában megjelent hetedik magyar nyelvű könyv, amelyet a *Mércével* közösen adtunk ki 2024 áprilisában. A kötet alapjául az angol nyelvű *Working Class History (WCH)* projekt szolgált, amely évfordulós rövidhírek formájában mutatja be az elnyomás sokféle formája elleni

²⁵ Roy, Arundhati: A demokrácia felszámolása Indiában kihat az egész világra. Az író 2023. szeptember 12-én, a 45. Európai Esszé Díj átvételekor mondott beszédének szövege. In: *Mérce*. 2023. szeptember 30.

<https://merce.hu/2023/09/30/arundhati-roy-a-demokracia-felszamolasa-indiaban-kihat-az-egesz-vilagra/>

²⁶ <https://tett.merce.hu/>

²⁷ Walia, Harsha: Nincs semmiféle „migránsválság”. In: *Tett*. 2023. február 11. <https://tett.merce.hu/2023/02/11/nincs-semmifele-migransvalsag/>

²⁸ Federici, Silvia: Visszahozni a világba a varázslatot: technológia, test és a közjavak kiépítése. In: *Tett*. 2023. július 4.

<https://tett.merce.hu/2023/07/04/visszahozni-a-vilagba-a-varazslatot-technologia-test-es-a-kozjavak-kepítése/>

²⁹ Chomsky, Aviva: Kinek az élete számít? A tüzszüneti határozat vétója az USA gyarmati nézeteit tükrözi. In: *Tett*. 2023. december 19.

<https://tett.merce.hu/2023/12/19/kinek-az-elete-számít-a-tuzszuneti-hatarozat-vetoja-az-usa-gyarmati-nezeteit-tukrozi/>

harcot, és ehhez igyekszik térben és időben minél szélesebb körből összeválogatni az anyagait. Mottója: „A történelmet nem a királyok, politikusok alakítják, hanem mi: egyszerű emberek milliárdjai.” A *WCH* bejegyzéseit világszerte mintegy másfélmillióan követik a különböző platformokon.³⁰ Megközelítési módja: történelem alulnézetben röviden, világosan megfogalmazott posztokon keresztül, amelyek nem támaszkodnak sem egymásra, sem más referenciákra, így könnyen követhetők. Az egyes bejegyzésekhez kapcsolódó forrásanyagok lehetővé teszik, hogy az olvasó elmélyedjen az adott témában, de ha valaki csak az egy-két bekezdés híreket olvassa, egy idő után az is jó képet kap az elnyomás módszereiről, mechanizmusairól, a hatalom működéséről. Ezt a szemléletformálást nagyon fontosnak tartottam, ezért döntöttem úgy, hogy magyarra fordítom az anyagot.

³⁰ A *WCH* számos internetes platformon jelen van, így saját weboldalán felül különféle közösségi médiaplatformokat is üzemeltet, valamint külön podcast csatornája is van: <https://workingclasshistory.com/>, https://www.facebook.com/workingclasshistory?locale=hu_HU, <https://www.instagram.com/workingclasshistory/?hl=en>, https://x.com/wrkclasshistory?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor, <https://www.spreaker.com/podcast/working-class-history--5711490>

27 1962. október 27-én, a kubai rakétaválság csúcspóján Vaszilj Arhipov, a B-9 szovjet tenger-alattjáró parancsnokhelyettese megtagadta kapitányi sávját a parancsának jóváhagyását, hogy löjjenek ki nukleáris torpedókat az Egyesült Államok hadihajóira – ami teljes pusztulást hozt volna ki a szuperhatlak között.

Vaszilj Arhipov, 1960
(Wikimedia Commons)

Az USA hadihajói mélyvízi bombákat dobtak le a tenger-alattjáró közelében, hogy így próbálják a felszínre kényszeríteni – azt azonban nem tudták, hogy nukleáris fegyvereket szállít. Miután megszakadt a tenger-alattjáró rádió-összeköttetése Moszkvával, a B-9 tisztjei azt hitték, hogy elszórták a harmadik világháborút. A három fotósból kettő azon a nézetén volt, hogy „ki kell robbantani a hadihajókat a vízből”. Arhipov azonban szembehelyezkedt velük. Mivel a torpedók kilövéséhez a három tiszt egyhangú jóváhagyására volt szükség, Arhipovnak köszönhető, hogy ma ismétünk erről.

1970. október 27-én Richard Nixon elnök republikánus adminisztrációja a „kábítószerek elleni háború” részeként elfogadta a kábítószerek való visszavétele megelőzéséről és ellenkezéséről szóló átfogó törvényt. Nixon egyik tanácsadója, John Ehrlichman a Harper's Magazine-ban megjelent, Dan Baumnak adott interjújában utóbb elismerte:

Az 1968-as Nixon-kampányának majd a Nixon-féle Fehér Háznak két ellensége volt: a háborúellenes baloldali és a feketék. Érti, hogy miről beszélök? Nem nyilváníthatunk törvénytellenként sem a háborúellenességet, sem a feketéket de tudtuk, hogy ha elterjük, hogy a nagyközönség a hippiket a marihuánával, a feketéket pedig a heroinnal kapcsolja össze, mi pedig mindkettőt szigorúan bünteljük, akkor szembantathatjuk mindeket közzé. Letarthatjuk vezetőiket, rászúrt tarthatunk otthonaikban, feloszthatjuk a gyűléseiket, és esteről este lejárthatjuk őket a hírökben. Tudtuk, hogy hazudunk a drogokról? Persze.

240

1916. október 28-án, az első világháború során kiirt népszavazás kis szavazatielőnyével, 51:49 arányban elutasították, hogy az ausztrál hadseregbe kötelező legyen a besorozás. Billy Hughes munkáspárti miniszterelnök, egykori szakszervezeti vezető régóta erőteljesen próbálkozott a szökevényes bevezetésével. A versenget a Világ Ipari Munkásai (Industrial Workers of the World, IWW) szakszervezetet hízította.

Az IWW jó ideje renkívül aktívan ellenizte a sorkötelezést és a háborút. Válaszul Hughes beállította a szervezetet, sok tagját és aktivistáját pedig letartóztatta. A rákövetkező évben kiirt újabb népszavazás azonban még nagyobb arányban elbukott. @

Az IWW tömeggyűlése Sydneyben, 1916
(Bend Sinclair által készített a Washingtoni Egyetem
Wikimedia Commons)

2016. október 28-án a marokkói Rif régióban szervesetasút zústa öszze Muhann Firat testét, amikor a rendőrség megróbbalta elkobozni a fiatal halálus arúját Borzalmas halálát több szemtanú is lefilmezte, majd online közzétette, ami régiozerte felháborodást váltott ki. Két nappal később több ezren vettek részt a tömegelés, és tiltakozó felvonulásokat tartottak Casabancában, Marrákesben és Rabatban. A következő hónapokban széles körű és sokréti társadalmi mozgalom alakult ki. A tiltakozók a Rif-vidéken fennálló állandó szükségállapot megszüntetését követelték, továbbá számos reformot, többek között az oktatás javítását, különösen a nők számára, jobb egészségügyi ellátást, alacsonyabb árakat és földreformot.

241

Részlet a kötetből

A WCH-t tíz éve indította egy brit–amerikai aktivista-történész kollektíva,³¹ amely nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy széles földrajzi területről merítsen. A nyelvi korlátok érződnek: egy ilyen gyűjtésbe lényegesen egyszerűbb olyan forrásanyagokból származó bejegyzéseket beemelni, amelyek a kollektíva tagjai által beszélt nyelveken jelentek meg, így az angol, francia, spanyol nyelvterület felülreprezentált, de például a könyv tárgymutatójának *Sztrájk* címszavából jól látszik, hogy széles földrajzi tartományt tudtak lefedni: több mint hatvan országot soroltak fel, plusz még a Skylab 4 űrállomást is. Hasonlóképpen időben is messzire sikerült visszanyúlni: az első feljegyzett sztrájk 3180 évvel ezelőtt zajlott le.

³¹ A 2014-ben alapított WCH része a független radikális történészeket és aktivistákat lazán összefogó nemzetközi History From Below (Történelem alulnézetben) hálózatnak. Erről lásd részletesebben: <https://radical.history-from-below.net/>

Mindazonáltal a bejegyzések zöme az elmúlt 200 évben történt eseményeket mutatja be – egészen napjainkig, és az anyag folyamatosan bővül. A George Floyd 2020-as meggyilkolása nyomán kirobbant tiltakozáshullám a magyar anyagba is belekerült; az angol nyelvű, több mint 4000 bejegyzést tartalmazó adatbázisban pedig 2024-es események is találhatók.

Az anyag fordításához a *WCH* egy hatalmas képanyagot is rendelkezésünkre bocsátott, az online közzétételhez szükséges jogokkal együtt. A *Tett* szerkesztőjeként tudom, hogy mennyire időigényes az egyes cikkekhez releváns és jogtisztá képeket szerezni; a *Working Class History*-val való együttműködésnek köszönhetően ezzel nem kellett foglalkoznom, így rengeteg időt tudtam spórolni.

Az USA–Mexikó határon kényszertisztálkodásnak alávetett bevándorló munkások³²

³² A történetet lásd részletesebben: <https://mot.merce.hu/2024/01/28/1917-január-28-furdolazadas-az-usa-mexiko-hataron/>

A *WCH* magyar változata, *A munkásosztály története (MOT)* bejegyzéseit először online tettük közzé: 2023 szeptemberétől napi egy bejegyzést jelentettünk meg a *Mérce* újonnan létrehozott társoldalán,³³ valamint a közösségi médiában: a Facebookon³⁴ és az Instagramon³⁵. 2024 áprilisában pedig könyv formájában³⁶ is közreadtunk egy napi két bejegyzést tartalmazó válogatást, bő száz képpel, hivatkozásokkal és egy közel negyvenoldalas tárgymutatóval, amely segít összekapcsolni a térben és időben távoli, de követeléseit, módszereit tekintve hasonló megmozdulásokat, és ezáltal kiemelni az elnyomás elleni harcok közös vonásait.

P.P.: Mennyi idő alatt sikerült végül is realizálni ezt a nem kis munkát? Konkrétan honnan származott a fordításhoz felhasznált nyersanyag? Volt-e olyan plusz elem, amit te magad tettél hozzá a lefordított anyaghoz?

P.A.: Ahhoz, hogy online elindíthassuk az anyagot, a *WCH* azt a kikötést szabta, hogy készüljön el legalább egy évnyi bejegyzés magyar fordítása. Az online bejegyzések alapjául a PM Pressnél megjelent – napi két bejegyzést tartalmazó – válogatás szolgált,³⁷ és kezdettől fogva terv volt a könyvformátumú megjelentetés is.

A PM Press válogatását kb. hat hónap alatt fordítottam le, majd küldtem el szerkesztőmnek, Klopfer Juditnak, akivel a Kovász Színház gondozásában megjelent többi könyvön is együtt dolgoztunk. Az online változat 2023. szeptemberi elindulása után ellenőriztem le az összes hivatkozást és javítottam ki a nem működő

³³ <https://mot.merce.hu/>

³⁴

https://www.facebook.com/a.munkasosztaly.tortenete?paipv=0&eav=Afa3Xa2qXCx1Bn-ih7nxJD_YffSHSjH_I5nA5ZIHv1gXGTOZZYiRzGM0N3Z_IRCPiU&_rdr

³⁵ <https://www.instagram.com/a.munkasosztaly.tortenete/>

³⁶ *A munkásosztály története. Ellenállás és lázadás a mindennapokban. Théâtre le Levain – Mérce, Bégles – Budapest, 2024.* <https://mot.merce.hu/MOT-konyv/>

³⁷ Working Class History (szerk.): *Working Class History: Everyday Acts of Resistance & Rebellion*. PM Press, 2020.

https://pmpress.org/index.php?l=product_detail&p=1135

linkeket – nem hiába mondta Gabriel García Márquez amerikai fordítója, Edith Grossman, hogy egy mű legalaposabb olvasója a fordítója: másként nem lehet. Ezután következett a tárgymutató, amelyen egy hónapig dolgoztam – de ahhoz, hogy kézikönyvként használhassa az olvasó *A munkásosztály történetét*, ez elengedhetetlennek tűnt. A kötet széles földrajzi merítése miatt a nevek átírása sokféle nyelvről elég fáradtságos munkának bizonyult. Ha csúsztak bele hibák, megköszönöm a visszajelzéseket.

P.P.: Tudnál nekünk pár szót mondani a kiadvány finanszírozásával kapcsolatban is? Ez talán tanulságos lehet mindazok számára, akik hasonló terveken törik a fejüket, de a kiadástól mégis visszatartja őket az anyagi erőforrások előteremtésével járó nehézségektől való félelem.

P.A.: A Kovász Színház több korábbi könyvének megjelentetését a *Mérce* médiapartnerként segítette. A *MOT*-projektben még erőteljesebb volt az együttműködés, hiszen a *Mérce* külön webhelyet alakított ki és biztosított a *MOT* számára. A könyvformátumú megjelentetés anyagi feltételeit a Kovász Színház garantálta.

A Kovász Színház könyveinek megjelenését rendszeresen elővásárlási-támogatási kampány segíti, amelyben sokszor a színház franciaországi közönsége is részt vesz. Idén a francia kampányban³⁸ a „+1 könyv” lehetőség is szerepelt: a támogatók így tíz könyvet ajánlottak fel magyarországi szervezetek, közösségi helyek, iskolák könyvtárának. A kampányról a Progresszív Internacionálé is beszámolt.³⁹ Az eddigi támogatási kampányaink közül Jean Ziegler *Leszbosz, Európa szégyene* című könyvének kampánya⁴⁰ volt talán a legsikeresebb: e nemzetközi kampány keretében befolyt összegből

³⁸ Association le Levain: Publier l’histoire populaire en Hongrie / Publishing People’s History in Hungary. In: *HelloAsso?*

<https://www.helloasso.com/associations/association-le-levain/collectes/publishing-people-s-history-in-hungary>

³⁹ PI Briefing, No. 13. The pendulum swings. In: *Progresszív Internacionálé*. 2024. március 29. <https://progressive.international/wire/2024-03-29-pi-briefing-no-13-the-pendulum-swings/en>

⁴⁰ <https://konyvmecenas.hu/konyv/leszbosz-europa-szegyene/>

tudtuk finanszírozni a kötethez kapcsolódó fotókiállítások⁴¹ tablóinak legyártását; az anyagokat eddig harminc helyen állították ki Franciaországban⁴², Magyarországon⁴³ és Romániában⁴⁴, lehetővé téve, hogy a könyvben tárgyalt gondolatok más formában szélesebb közönséghez jussanak el. A kampányok hasznosak voltak – és sok további lehetőség rejlik bennük.

P.P.: A könyv megjelenésekor izgalmas könyvbemutatót tartottál, amin magam is jelen voltam. Milyen volt a kötet fogadtatása, milyen visszajelzéseket kaptál?

P.A.: A jelen kiadványhoz kapcsolódó könyvbemutatót idén áprilisban tartottuk a Gólyában;⁴⁵ ennek nyomán írta Szerető Szabolcs a *Magyar Hangban* megjelent recenziójában, hogy

„Itt és most nagyon fontos (lenne), hogy a közélet szereplői és az oktatás cselekvésre, aktivitásra, az igazságtalan(nak érzett) viszonyok megváltoztatására serkentsenek. Érdemes tudatosítani, hogy alulról is lehet gyökeres változást előidézni. Erre példa a német haditengerészet matrózainak parancsmegtagadása 1918. október 29-én, ahonnan rövid út vezetett az első világháború lezárásáig. A munkásosztály története vitatható és inspiráló, olykor a komfortzónánkból

⁴¹ Leszbosz, *Európa szégyene* című könyvhöz kapcsolódó sajtófotó-kiállítás. In: *Könyvmecénás*. <https://konyvmecenas.hu/leszbosz-europa-szegyene-cimu-konyvhoz-kapcsolodo-sajtofoto-kiallitas/>

⁴² Derbikh, Nadia: Bègles: Le Levain participe à l'opération « Bienvenue, mobilisation pour les réfugiés ». In: *Sud Ouest*. 2021. május 12. <https://www.sudouest.fr/gironde/begles/begles-le-levain-participe-a-l-operation-bienvenue-mobilisation-pour-les-refugies-2626804.php?csnt=191cbf9a009>

⁴³ <https://www.facebook.com/events/1435444703731332>

⁴⁴ <https://www.facebook.com/events/8158731350821335>

⁴⁵ Az eseményről készült videófelvételt lásd az alábbi linkre kattintva: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=755720943367

*kibillentő munka. Gondolkodni, esetleg eddigi tudásunk újragondolására hív. Veszélyes.*⁴⁶

Rengeteg pozitív visszajelzést kaptunk – viszont sok további munka szükséges ahhoz, hogy még sokkal nagyobb közönséghez jusson el a kötet tartalma, mondanivalója. Ezt az anyag más formátumú rendelkezésre bocsátásával is igyekszünk elősegíteni: a bejegyzéseket letölthető-nyomtatható egyoldalas pdf-fájlok⁴⁷ formájában is közreadtuk, abban a reményben, hogy ezek a beszámolók így könnyebben bejutnak akár középiskolai történelemórákra is.

P.P.: Ezek szerint az eddigi tapasztalatok nyomán sikerként értékelhető a kötet megjelenése, és a befektetett idő és energia megtérülni látszik. Mit gondolsz milyen irányba lehetne még továbblépni és fejleszteni a projektet? Milyen perspektívák rejlenek benne?

P.A.: A projekt sokféle módon válhat még sokkal sikeresebbé – például úgy, ha kétirányúvá válik. A *MOT*-on megjelent anyag a *WCH* fordítása, ugyanakkor a *Working Class History* kimondottan várja a mindennapi ellenállás további történeteit, kiemelt tekintettel a jelenlegi gyűjteményben alulreprezentált helyekre vonatkozóan. Ezzel a mostani kiadás során nem volt időm foglalkozni – viszont, ha az olvasók között vannak olyanok, akiknek lenne kedve, ideje és energiája a *Working Class History* megközelítéséhez hasonlóan bemutatni kelet-európai küzdelmeket, az a projekt nagyon izgalmas továbbvitelét jelenthetné. Ehhez bőségesen van alapanyag. A Közélet Iskolája által nemrég elindított oldalon⁴⁸ a rendszerváltás utáni magyar mozgalmatörténet részletes adatbázisa szerepel. A bejegyzések között számos olyan van, amely akár a *Working Class*

⁴⁶ Szerető Szabolcs: A cselekvésre hívó történelem. In: *Magyar Hang*, 2024. június 29. <https://hang.hu/konyveshaz/a-munkasoszaly-tortenete-cselekvésre-hivo-tortenelem-165252>

⁴⁷ <https://bit.ly/MOT-pdf>

⁴⁸ <https://mozgalmak.hu/>

History adatbázisába, akár más adatbázisokba – például az erőszakmentes fellépések globális adatbázisába (a Global Nonviolent Action Database-be)⁴⁹ – is bekerülhetne.

P.P.: Mindezek után beszéljünk kicsit részletesebben a tartalmi dolgokról és mindenekelőtt a kiadvány szemléletmódjáról, fókuszpontjairól! A „munkásosztály története” első hallásra elég semleges és tág fogalomnak tűnik: a szociográfiai és szociológiai megközelítésektől kezdve az eszmetörténeten át a politikatudományi narratíváig elég sokféle megközelítési mód adja magát. Jelen kiadvány esetében melyik tekinthető dominánsnak, illetve ezzel összefüggésben mik azok a témák, jelenségek, amik kiemelt jelentőséggel bírnak? És egyáltalán: kiknek íródott ez a könyv, kiket kíván elsődlegesen megszólítani?

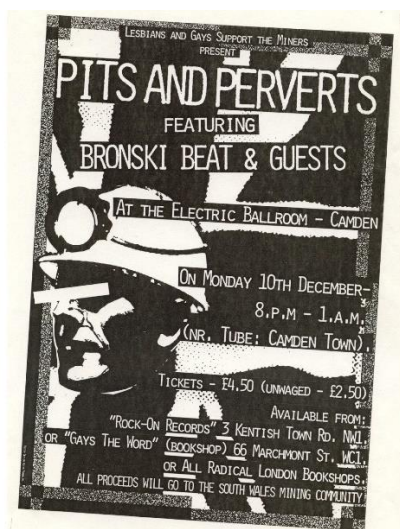
P.A.: A kötet címénél talán még világosabb az alcíme: *Ellenállás és lázadás a mindennapokban*. Sokféle harc kap benne helyet, a munkaügyi küzdelmeken kívül az antifasiszta, antikolonialista, feminista küzdelmek, a szexuális kisebbségek elnyomása elleni harc stb. A kötet előszavában⁵⁰ a szerzői kollektíva kiemeli: azok alkotják a munkásosztályt, akik megélhetésük biztosítására kénytelenek saját munkaerejüket áruba bocsátani, mert nem birtokolják a termelőeszközöket. A munkásosztály feletti ellenőrzésnek pedig az egyik legfontosabb eszköze a munkásosztály mesterséges törésvonalak mentén történő feldarabolása és az így létrehozott különféle csoportok szembeállítás. Ha a férfi munkások nem szolidárisak a női munkásokkal, ha a fehér munkások nem szolidárisak a fekete munkásokkal, ha a szexuális kisebbségekhez tartozó munkavállalókkal szemben gyűlöletet lehet kelteni, az mind-mind megkönnyíti a kizsákmányolást. Emellett mindenféle elnyomás – a rasszizmustól a homofóbián és a transzfóbián át a

⁴⁹ <https://nvdatabase.swarthmore.edu/>

⁵⁰ Történelem alulnézetben, avagy *A munkásosztály története*. In: *A munkásosztály története*. 2023. október 3.

<https://mot.merce.hu/2023/10/03/tortenelem-alulnezetben-avagy-a-munkasosztaly-tortenete/>

szexizmusig és a fogyatékosellenességig, hogy csak néhányat említsünk – súlyosabban érinti a szegény embereket, mint a gazdagokat. Így az ilyen jelenségekkel szembeni küzdelmek során aratott győzelmek bizonyos mértékben a munkásosztály egészének a győzelmei.

Küzdelem a munkásosztály mesterséges törésvonalak mentén történő feldarabolása ellen: A leszbikusok és Melegek Támogatják a Bányászokat (Lesbians and Gays Support the Miners, LGSM) nevű szövetség jótékonyági koncertet szervezett a tömeges bányabezárások ellen tiltakozó sztrájkolók támogatására. A szervezet döntő szerepet játszott abban, hogy Nagy-Britanniában egymásra talált a munkásmozgalom és az LGBT+ mozgalom, és hogy a szakszervezeti mozgalom kiállt az LGBT+ jogok mellett.⁵¹

A kötet széles olvasóközönséget céloz meg azáltal, hogy nem támaszkodik előismeretekre, és nagyon rövid bekezdésekben

⁵¹ A történetet lásd részletesebben: <https://mot.merce.hu/2023/12/10/1984-december-10-jotekonyasagi-koncert-a-banyabezarasok-ellen/>

ismerteti az egyes epizódokat. A képi anyagnak köszönhetően a közösségi médiában még szélesebb közönség célozható meg.

P.P.: Az elmondottak alapján adja magát a kérdés: tekintve, hogy a könyv célzottan a rövidségre és az egyszerű nyelvhasználat alkalmazására törekszik, továbbá nem tartalmaz részletes irodalomlistát, mennyire tekinthetők szakmai szempontból hitelesnek az itt bemutatott történetek?

P.A.: Bár Noam Chomsky előszavában⁵² kiemeli Howard Zinn *A People's History of the United States (Az Egyesült Államok története alulnézetben)* című könyvét, *A munkásosztály története* nem tartalmaz irodalomlistát – ugyanakkor minden egyes bejegyzésnél vannak megadva források.

Ahogy Chomsky fogalmazott *What we say goes* című könyvében: „Akik a bunkósbotot fogják, ragaszkodnak a történelmi amnéziához”. Ennek egyik legradikálisabb módja a terhelő dokumentumok megsemmisítése, amint azt a *MOT* egyik bejegyzése is hangsúlyozza:

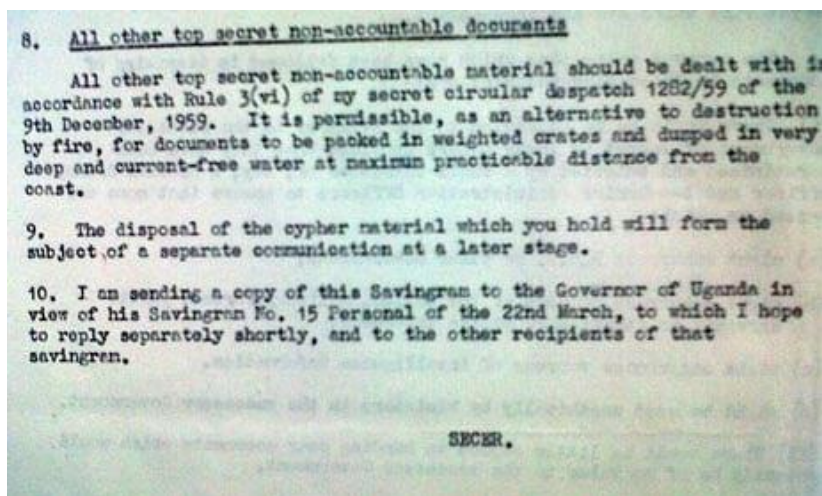
„1959. december 9-én a brit kormány az Örökség művelet (Operation Legacy) részeként zárt körben egy titkos feljegyzést tett közzé: a brit birodalom gyarmatokon elkövetett bűneivel kapcsolatos hivatalos feljegyzések megsemmisítésének tervét. A feljegyzés elrendelte az akták elégetését, bár később a kormány azt is engedélyezte, hogy »az iratokat nehezzel ellátott ládákbá csomagolják, és a parttól a lehető legnagyobb távolságban, nagyon mély és áramlásmentes vízbe dobják« Az Örökség művelet igen sikeresnek bizonyult,

⁵² Chomsky, Noam: A munkásosztály története – Noam Chomsky előszava. In: *A munkásosztály története*. 2023. szeptember 1.

<https://mot.merce.hu/2023/09/01/a-munkasosztaly-tortenete-noam-chomsky-eloszava/>

és Nagy-Britannia döbbenetes gyarmati öröksége egyáltalán nem közismert az Egyesült Királyságban.”⁵³

Ennél a bejegyzésnél a források között szerepel az említett feljegyzés másolata.

A feljegyzés

Vagy megemlíthetjük itt az El Mozote-i mészárlást:

„1981. december 11-én egy Ronald Reagan elnök kormánya által támogatott halálosztag mintegy ezer embert mészárolt le a salvadori El Mozotéban. Az áldozatok fele gyermek volt. Az Egyesült Államokban kiképzett katonák meggyilkolásuk előtt sokukat megkínózták és megerőszakolták – köztük tízéves lányokat is. A halálosztag egy baloldali lázadás ellen harcolt; mit sem számított, hogy El Mozote falu lakói túlnyomórészt mindvégig semlegesek maradtak.”⁵⁴

⁵³ A munkásosztály története...: 2024, 273.

⁵⁴ Uo. 274.

A mézszárlásnak egyetlen túlélője volt, aki később egy rádióinterjúban számolt be az eseményekről, és vallomásának hitelességét sikerült minden kétséget kizáró bizonyítékokkal alátámasztani. Ha a halálosztag vele is végez, bizonyára nem lenne tudomásunk a történekről.

Ám még ha az elnyomást elszenvedők túl is élnek az erőszakos fellépést, vallomásaikat sokszor képtelenség tárgyi bizonyítékokkal alátámasztani – nemritkán azért, mert az elnyomó hatalom mindent megtesz azok megsemmisítésére. Jó példa erre napjainkban a görög partiőrség törvénytelen, erőszakos, sokszor gyilkos fellépése a felfújható csónakokban érkező menedékkérők ellen. Ezt szerencsére a BBC-nek sikerült dokumentálnia *Dead Calm: Killing in the Med* című filmjében.⁵⁵ A film nem csupán arra világít rá, hogyan gyilkolt meg a görög partiőrség *dokumentáltan* legalább 43 embert – akik közül legkevesebb kilencet összekötözött kézzel dobtak a tengerbe – , hanem arra is, hogy mennyire lehetetlen ezt bizonyító erővel dokumentálnia egy független filmesnek/stábnak. A 2023 júniusában bekövetkezett, 650 emberéletet követelő püloszi hajótörésnél is ezt látjuk.

Emiatt a hiteles forrásokat – érthető módon – megkövetelő történetírásból az elnyomásnak rengeteg epizódja kimarad.

A túlélők, bántalmazottak beszámolóinak komolyan vétele és alátámasztása, valamint a hiteles beszámolók széles körű terjesztése az elnyomás elleni küzdelem alapvető része.

P.P.: Az elmondottak után nem maradt más hátra, mint rátérni a kötettel kapcsolatos praktikus információkra. Mondj, kérlek, pár szót arról, hogy az érdeklődők hol tudják beszerezni *A munkásosztály történetét*? Várható esetleg utánnyomás vagy második rész? Akár ezt a projektet illetően, akár ettől függetlenül, milyen terveid vannak a közeljövőre nézve, amik hasonlóképp érdekesek lehetnek az olvasók számára?

⁵⁵ <https://www.bbc.co.uk/programmes/m0020ct1>

P.A.: A kötet megvásárolható közvetlenül a *Mércétől* annak rendezvényein – ezzel a *Mércét* is támogatva –, terjesztőinktől, a Budapesti Teleki Tékától,⁵⁶ illetve a Lira, a Bookline, a Libri üzleteiben, az Írók Boltjában és néhány további független könyvesboltban.

Szép lenne, ha az áprilisi megjelenés után már most az utánnymóson kellene gondolkodnunk – de ez egyelőre még az olvasókon múlik. Második részt nem tervezünk, de online folyamatosan teszünk közzé újabb bejegyzéseket.

A magyar témákkal való bővítés a projekt magától értetődő folytatása, ami igen sok munkát igényel; aki ebben segítene, írjon az a.munkasoztaly.tortenete@gmail.com címre.

Az iskolai felhasználás kiemelt cél. Ahogy Louise Michel fogalmazott:

„A tanítóknak – a civilizáció e láthatatlan katonáinak – az a feladata, hogy a nép kezébe adják a lázadás szellemi eszközeit.”⁵⁷

Fordítóként és kiadóként pedig egy ilyen eszközt szeretnék, szeretnék a tanítók kezébe adni. Ha a már említett pdf-könyvtár⁵⁸ mellett bármilyen egyéb módon tudjuk segíteni az érdeklődő tanárok munkáját, kérjük, jelezzék e-mailben!

⁵⁶ <https://www.telekitekita.com/site/index.php?mid=vasarlas&cid=2&pid=576>

⁵⁷ „La tâche des instituteurs, ces obscurs soldats de la civilisation, est de donner au peuple les moyens intellectuels de se révolter.” Michel, Louise: *Mémoires*. 1886..

⁵⁸ <http://bit.ly/MOT-pdf>

1931. február 26.: A La Placita-razzia

Ezen a napon, **1931. február 26-án** zajlott le Los Angelesben a La Placita-razzia, amelynek során a bevándorlási hivatal fegyveres tisztviselői (köztük olyanok is, akik katonai egyenruhát viseltek) lezárták a népszerű La Placita parkot egy zömében mexikóiak lakta negyedben. A parkban mindenkit igazoltattak, majd több tucat személyt letartóztattak – sokakat később ki is toloncoltak. Ez a razzia is annak az illegális razziasorozatnak volt a része, amely utóbb mexikói hazatelepítésként vált ismertté, és amelynek keretében mintegy 1,8 millió személyt toloncoltak ki – többségében olyanokat, akik az USA állampolgárai voltak: ott születtek, és ott is nőttek fel. 1929-ben Herbert Hoover elnök úgy döntött, hogy a „Másiknak” ítélték – mexikói állampolgárok, illetve mexikói származású, egyesült államokbeli állampolgárok – eltávolításával igyekeznek „munkahelyeket teremteni” a fehér munkások számára a nagy gazdasági világválság során. Ez a gyakorlat Franklin D. Rooseveltnél elnök alatt 1936-ig folytatódott – a szakszervezetek támogatásával.

Kép: A kitoloncoltatott búcsúztató családtagok a vasútállomáson (Rendelkezésünkre bocsátotta a Working Class History)

Források:

Alex Wagner, „America’s Forgotten History of Illegal Deportations”, *Atlantic*, 2017. március 6.,

<https://bit.ly/35x0SUk>;

„The Time a President Deported 1 Million Mexican-Americans for Stealing US Jobs”, *Washington Post*, 2018. augusztus 13., <https://wapo.st/2WhSMel>;

„February 26, 1931: La Placita Raid”, Zinn Education Project, <https://www.zinnedproject.org/news/tdih/la-placita-raid>

<https://mot.merce.hu> • Facebook, Instagram: @a.munkasosztaly.tortenete

Egyoldalas letoltheto pdf fajl⁵⁹

A közeljövőben – várhatóan 2024 novemberében – jelenik meg a Kovász Színház és a *Mérce* közös kiadásában Silvia Federici *Witches, Witch-Hunting, and Women* című könyve magyarul, a szerző jóváhagyásával, *A boszorkányüldözésektől a nőgyilkosságokig* címen. Mint azt a kötet bevezetőjében Federici megfogalmazta:

„Ebben a könyvben azt a társadalmi környezetet és azokat az indítékokat vizsgálom újra meg, amelyek sok boszorkánysággal kapcsolatos vádat eredményeztek. Mindenekelőtt két témára összpontosítok. Az első a boszorkányüldözés és a földbekerítések, a földprivatizáció korabeli folyamata közötti kapcsolat. Ennek nyomán létrejött egy földbirtokos osztály, amely a mezőgazdasági termelést kereskedelmi vállalkozássá alakította, s vele párhuzamosan, a közösségi földek elkerítése következtében egy koldusokból és csavargókból álló réteg is, amely fenyegetést jelentett a kialakulóban lévő tőkés rendre. E változások nem pusztán gazdasági jellegűek voltak: az élet minden területét áthatották, és a társadalmi prioritások, normák, értékek komoly átrendeződésével jártak. A második téma a boszorkányüldözés kapcsolata a női test mind erőteljesebb bekerítésével, az állam ellenőrzésének a nők szexualitására és nemzőképességére történő kiterjesztése révén. Az, hogy az európai boszorkányüldözések e két aspektusát külön-külön vizsgáljuk, nem jelenti azonban azt, hogy a valós életben elkülönültek volna, minthogy a szegénység és a

⁵⁹ [https://drive.google.com/file/d/1OLeas_uRPCzf-73xxPcQGugTfuAuLGWp/view?usp=drive link](https://drive.google.com/file/d/1OLeas_uRPCzf-73xxPcQGugTfuAuLGWp/view?usp=drive_link)

szexualitás kijelölt korlátjainak áthágása közös eleme volt sok boszorkányként elítélt nő életének.”⁶⁰

Várhatóan októberben indítjuk a könyv kampányát.

Ezután pedig Ibram X. Kendi *How to Be an Antiracist (Hogyan legyünk antirasszisták)* című műve következik, amely a rasszizmust sok szempontból vizsgáló, rengeteg előítéletet dekonstruáló, rendkívül olvasmányos mű, amint azt Eredics Lilla is kiemeli az *Új Egyenlőség*en megjelent recenziójában.⁶¹ A kötet megjelentetésével nemcsak az a célunk, hogy szemléletformáló elemzést adjunk az olvasók kezébe, hanem az is, hogy a benne foglalt szempontok segítségével dekonstruáljuk a romák elleni rasszizmust, és tegyünk azért, széles körű összefogással, hogy a közbeszéd is és a közpolitika is megváltozzon.

P.P.: Köszönjük Attila ezt az igazán izgalmas és inspiráló beszélgetést! A jövőbeni terveidhez pedig sok sikert kívánunk, és kíváncsian várjuk azok gyakorlati megvalósulását!

⁶⁰ Federici, Silvia: *Witches, Witch-Hunting, and Women*. PM Press – Autonomedia – Common Notions, Oakland – New York, 2018. 1.

https://dialecticalartist.wordpress.com/wp-content/uploads/2021/03/witch-hunting-past-and-present-and-the-fear-of-the-power-of-women-100-notes-100-thoughts-by-silvia-federici-z-lib.org_.pdf

⁶¹ Eredics Lilla: A rasszizmus melegágya a kapitalista önérdék. In: *Új Egyenlőség*. 2020. november 1. <https://ujegyenloseg.hu/a-rasszizmus-melegagya-a-kapitalista-onerdek/>

JULIEN PAPP⁶²**„A konkrét ember”**

J. Nagy László: *Georges Politzer (1903–1942), a Szegedről indult filozófus. Mort pour la France*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Szeged, 2023. 117 o.

Az iszlám és az arab világ jeles kutatója és a nemzetközi munkásmozgalom történésze ezúttal a két háború közötti Franciaország szellemi és politikai életének területére vezeti el az olvasót Georges Politzer filozófiai és kommunista militáns tevékenységének az áttekintésével. A „tudományos ismeretterjesztés” igényével írott könyv⁶³ az életrajzi összetevőkön túl elemzi azokat a tényezőket, amelyek megvilágítják főszereplőjének szellemi és politikai elkötelezettségét. A tanult környezetből származó Politzer György szegedi gimnazistaként hívta fel magára a figyelmet agitátorként és lázadó magatartásával 1918–1919 forradalmi erjedésében. Talán a véletlen sodorta menekülés közben a szolnoki csatába, ahol a magyar Vörös Hadsereg megpróbálta visszaszorítani a román inváziót. Aztán menekült a megtorlás elől, Budapesten érettségizett, majd Párizsba távozott. Kivételes tehetségével és szorgalmával öt év alatt megszerzett

⁶² Julien Papp (Papp Gyula) – magyar származású francia történész, Párizs.

⁶³ A kötetet utószó, dokumentummelléklet és a felhasznált irodalmak jelentős terjedelmű listája egészíti ki.

minden egyetemi diplomát (1926) és egy magas fokú tanulmányi versenyt megnyerve gimnáziumi filozófiatanár lett. Ezzel egyidőben tudományos viták, egy Schelling-könyv fordítása, *A pszichológia alapjainak kiritkája* c. műve (1928) és több hosszabb-rövidebb életű folyóirat (*Filozófiák, Esprit, Revue marxiste, Revue de psychologie concrète*) jelezték „első korszakának” gazdag szellemi tevékenységét. Kommunistaaként folytatott munkássága szintén gazdag volt és sokrétű.

Miután a magyar múltja feledésbe merült, neves francia filozófusként lett ismertté az óhazában, elsősorban barátjának, Illyés Gyulának, majd több magyar publikációnak a jóvoltából. Valószínű, hogy a filozófia iránti vonzalma a pszichológiával kezdődött több hetes bécsi tartózkodása idején, amikor Párizsba menet alkalma volt Sigmund Freud és Ferenczi Sándor szemináriumain részt venni a Pszichoanalitikus Társulat keretében. A születőben lévő pszichoanalízis tanulmányozása, az egyén történelméből és környezetéből származó tudatalatti emlékeknek tulajdonított jelentőség vezette el a klasszikus pszichológia kritikájához és a „konkrét ember” fogalmához, ami alatt a gondolat és a cselekvés egységét kell érteni, ha így lerövidíthetünk egy bonyolult kérdést. De jó tíz év után Politzer megkérdőjelezte a pszichoanalízist mint terápiát és elítélte sodródását a biológia felé, heteroklitté válását, amit egyfajta obskurantizmusnak nevezett. Például, feltéve a kérdést, hogy segíthet-e a pszichoanalízis a náciizmus megértéséhez és az ellene vívott küzdelemhez, úgy gondolta, hogy az „legfeljebb magyarázatot adhat arra, hogy egy X náci miért fogadja el jobban a pribék szerepét egy koncentrációs táborban mint egy Y náci, de ez nem magyarázza meg a náciizmust, mint történelmi jelenséget”⁶⁴.

J. Nagy László könyve történelmi távlatba helyezi Georges Politzer életének különböző szakaszait, mintegy rávilágítva arra, hogy ezek közvetve vagy közvetlenül a 20. század első felének háborúihoz, illetve háborús előkészületeihez kapcsolódnak. Az

⁶⁴ La fin de la psychanalyse. In: *La Pensée*, 3. sz. (1939). Idézi: Politzer, Michel: *Les trois morts de Georges Politzer*. Flammarion, Párizs, 2013. 290–291.

Európán végigsöprő forradalmak szele, ami már Szegeden magával ragadta, Párizsba érkezésekor egy új szellemi és politikai élet légkörével ötvöződve vette körül. „Oktatói munkája mellett aktív résztvevője, formálója volt a Nagy Háború válságélményéből születő háborúellenes intellektuális forradalomnak, amelynek irányzatai, csoportosulásai (kubizmus, dadaizmus, szürrealizmus, stb.) megkérdőjelezték az alkotás hagyományos módszereit és múltbeli értékeket.” (22. o.)

Az „anarchikus lázadást” szimbolizáló értelmiségiekkel együtt alapított Filozófusok nevű csoport 1925-ben, a marokkói háború elleni tiltakozással lépett a „konkrét politikai cselekvés” útjára, több más szellemi-politikai formációval egyidőben. Alkalom volt ez arra, hogy a forradalom és a pacifizmus eszméje közös nevezőre hozza az imperialista érdekeket védelmezőkkel szembenálló csoportok változatos táborát, emlékeztetve a Dreyfus-ügy ideológiai összecsapásaira. A gyarmati politika és bellicizmus elleni harc tartópillére a francia kommunista párt (FKP) volt, nevezetesen az 1925 októberében szervezett általános sztrájk révén. A fegyelmezetten szervezett párt és a gazdasági tényezőkben gyökeredző marxista doktrína vonzó hatást gyakorolt több, akkor már közismert értelmiségire (Aragon, Nizan, Morhange, Lefebvre és a szürrealisták nagy többségére), köztük nem utolsó sorban Georges Politzerre. A marxizmusban egyébként is járatos filozófusnak lassan hiábavalónak tűntek az elvont elméletek, és a megoldást a kommunista mozgalomban látta. Egy sikertelen kísérlet után, 1930-ban lett a párt tagja, ami egyben szakítást is jelentett előző tudományos munkáival.

Ezek nem is fértek volna össze a „bolsevizált” és értelmiségellenes FKP igényével, ami fennállt Maurice Thorez főtitkári kinevezéséig (1930). Ekkor már befejeződtek a '20-as évek nagy vitái a Szovjetunióban; Trockij és a „baloldali ellenzék” vereségével Sztálin hatalma megszilárdult, a világforradalom kilátásait pedig háttérbe szorította a szocializmus egy országban építésének az elve, azonosulva a Szovjetunió védelmével és érdekeivel. Ez a folyamat és a nemzetközi téren egyre súlyosabb

évtized eseményei közvetlenül hatottak Politzer szellemi-politikai fejlődésére, aki „még szilárdabb – vagy inkább merevebb? – lett hitében. (...) Megingást, kételkedést el nem viselő elkötelezettsége kérlelhetetlenné tette a barátokkal szemben is”. (37. o.) Bizonyára szerepet játszott ebben az, hogy értette és mélyen átérezte a nemzetközi és a francia helyzet drámai jellegét.

Ezt az összefüggést világítja meg az életrajzi írás a háború felé haladás fő szakaszaira emlékeztetve: a Kína elleni japán támadás, a náciizmus előretörése és Hitler hatalomra jutása, az Etiópia elleni agresszió és a spanyol polgárháború, majd az Anschluss, a müncheni egyezmény és Csehszlovákia feldarabolása. Anglia és Franciaország megbékéltető politikájával szemben az FKP az erélyes fellépés mellett volt, ami feltételezett egy katonai egyezményt a „nagy demokráciák” és a Szovjetunió között. Ugyanakkor a kommunisták befolyását és a Szovjetunió diplomáciai tekintélyét jelentősen meggyengítették a moszkvai perek. A nyugati hatalmaknál felkeltették a bolsevizmustól való félelmet és egyben ürügyet szolgáltatottak egy katonai egyezmény megkötésének a halogatására.

Politzer egyik barátjának, Georges Friedmannak a Szovjetunióról írott (és egyébként jóindulatú) könyve kapcsán nyíltan azonosult „a szovjetellenes árulók” és nevezetesen Trockij elleni (legképtelenebb) vádakkal. Védelmet adott Lenin és Sztálin filozófiai jellegű írásait és a sztahanovista mozgalmat, durván beletaposva volt barátja múltjába. A legparányibb szovjet valóság, ami nem volt hozsánna, elviselhetetlen lett számára. A „reális ember”-re, az „individu réel”-re esküdtött filozófusból hívó lett. Mindez nem gátolta racionálisan megindokolt, sokoldalú tevékenységében: gazdasági és pénzügyi kérdéseket tárgyaló publikációk, hosszú tanulmány a Belga Munkáspárt vezetőjének, Henri de Mannak a marxizmust meghaladni szándékozó *Munkaterv* c. könyvéről, munkásegyleti előadások a marxista filozófiáról, aktív részvétel a Komintern által kezdeményezett pártiskola létrehozásában és a Forradalmi Művészek és Írók Társaságának a megszervezésében, a náci fajelmélet barbarizmusának elmélyült kritikája (*Faj, nemzet, nép.* 1939.), majd egy nagy tanulmány a téma módszertani és

társadalmi jelentőségéről a francia forradalom 150 éves évfordulója alkalmából (*A felvilágosodás filozófiája és a modern gondolat.* 1939.). Ekkor született meg a filozófus kezdeményezésére a *La Pensée (Gondolat)* c. hosszúéletű folyóirat.

Egyébként az FKP és a Politzer házaspár neve (felesége szintén 1930-ban lépett a pártba) elválaszthatatlan lett a fasizmus- és a háborúellenes megmozdulásoktól, mint az Amszterdam-Pleyel mozgalom és az 1934. február 6-i hatalmas tüntetés a Concorde téren. Ezt követően a munkástömegek nyomására létrejött Népfront választási győzelme 1936 júniusában nagy esemény és vívmány volt a bérből élők számára, és lökést adott a kommunisták és szimpatizánsaik lelkesedésének. Igen tanulságos J. Nagy László könyvében a Népfront-kormány genezisének és a két munkáspárt (FKP, SFIO) egyesítésére tett kísérletnek a felelevenítése: „Valójában megmaradtak a két párt közötti azon divergenciák, amelyek 1920 decemberében az SFIO XVIII. kongresszusán bekövetkezett szakadást előidézték, az ideológiai egység nem jött létre: a kommunisták a szovjet típusú szocializmusra esküdtek, az SFIO pedig a francia sajátosságoknak megfelelő demokratikus szocializmusnak adott prioritást.” (48. o.)

A szerző hasznosan pontosítja az angol–francia és szovjet politikát a küszöbön álló háború utolsó pillanataiban, lépésről-lépésre követve a folyamatot, amelynek során a „nagy demokráciák” nem akarása elvezetett a Molotov–Ribbentrop-paktumhoz. A paktumot követte az ideológiai zűrzavar, az FKP elszigetelődése, a kilépések és a kommunisták üldözése. Politzer kitarzott a Szovjetunió és a nyugat-európai demokráciák szövetségén alapuló „nemzetközi népfront” gondolata mellett, és ebben nem volt egyedül.

A francia vereség utáni helyzet tárgyalásánál fontos és az utókor által különösen vitatott pontokat képeznek Politzernek a Kominterntől eltérő minősítése a háború jellegét illetően, valamint a párt vezetőinek szégyenteljes eljárása a párizsi náci nagykövetnél a *L'Humanité* megjelenése tárgyában.

Georges Politzer élettörténetének utolsó lapjai a német megszállás és a kollaboráns Vichy-rendszer ellen küzdő filozófusról szólnak. Leszerelése után, 1940. október elején Politzer elkezdte a tanítást, majd november közepétől kezdve illegalitásba vonult. Tevékenysége már ebben az időszakban „egy széles társadalmi bázison nyugvó nemzeti front” szükségességén nyugodott, mintegy megelőzve a Komintern és az FKP 1941 tavaszán bekövetkezett pálfordulását: az egy kalap alá vett két imperialista tábor (német és nyugati) közötti háború tézise után felismerték, hogy a hitleri Németország elleni nemzeti felszabadító harcról van szó, és hogy ezt a nyugati demokráciákkal szövetkezve lehet megívni.

Két jó barátjával, a fizikus Jacques Solomonnal és a germanista Jacques Decourral létrehozták az *Université libre* (*Szabad Egyetem*) c. illegális lapot. Az egyetemi ellenállás eszközének szánt kiadvány 1940 novemberében készült el, ezer példányban. „A lap gazdasági és politikai témákat elemzett, hazai és nemzetközi eseményeket kommentált, védelmébe vette a laikus iskolarendszert, leleplezte a Pétain-rézsím antiszemitizmusát.” (88. o.) Ez lett az egyetlen illegális lap, amelynek havi 4-5 száma végig megjelent a megszállás alatt. Újraindították a *Pensée* folyóiratot is *Pensée libre* (*Szabad Gondolat*) címen. Ennek első száma 1941 februárjában leköszölte Politzernek egy nagy lélegzetű írását, válaszul egy előadásra, amit Alfred Rosenberg, a náci fajelmélet kidolgozója tartott Párizsban 1940. november 28-án. Sor került egy heves összecsapásra is a költő Louis Aragonnal, aki a déli zónában élve tovább publikált „csempészirodalom” örve alatt, és nem helyeselte a *Pensée libre* „kemény vonalát”.

A Vichy-kormány rendőrsége a nehéz körülmények közt dolgozó illegális szerkesztőségnek végül is a nyomára akadt, és tagjait 1942. február 15-én letartóztatta. Márciusban átadták őket a Gestapónak. Az embertelen kínzásoknak alávetett Politzert 1942. május 23-án lőtték agyon a Párizs melletti Mont-Valérien erődjében. Társai ugyanerre a sorsra jutottak, felesége pedig Auschwitzban pusztult el.

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

PANKOVITS JÓZSEF¹

100 éves a *L'Unitá*²

Száz éve – 1924. február 12-én – jelent meg először a *L'Unitá*, az olasz kommunista pártújság

Az újság fejlécén, és megjelenése során mindig olvasható volt: alapító Antonio Gramsci, továbbá első lapszámain azt is, hogy a munkások és parasztok újságja. A Milánóban szerkesztett és kiadott napilap 32 hónapon keresztül védekezett és harcolt a már 1922-től uralmon lévő fasizmussal szemben. 1926 novemberében azonban a diktatúra betiltotta, illegálisba kényszerítette, de terjesztése és az antifasiszta ellenállást szervező agitációja folyamatos volt a fasizmus alatt, melynek tűrhetetlen körülményei között olvasói gyakran, de nem minden nap férhettek hozzá. 1944/1945 fordulójától a lap már szabadon megjelenhetett, mint az Olasz Kommunista Párt (PCI) információs és propaganda eszköze. A múlt század '60-as és '70-es éveiben a liberális irányzatú, polgári Corriere della Sera és a FIAT tőkés csoportjaihoz, a gyáróriás tulajdonoshoz,

¹ Pankovits József – történész, kandidátus, Politikatörténeti Intézet.

² Jelen írás szerzője a folyóirat történetéről korábban, a lap megjelenésének 50. évfordulója apropóján már közölt egy írást az *Évkönyv* legelső számában. (*Évkönyv*: 1975, 209–212.) – a szerk. megj.

az Agnelli-családhoz köthető *La Stampa* után a harmadik legolvasottabb, legnagyobb példányszámú olasz napilappá nőtte ki magát. Azonban előkelő pozíciójából fokozatosan veszíteni kezdett, mígnem a múlt századvégi világméretű politikai átalakulással, s a PCI megszűnésével, a milliós tömegek által a mindennapi közbeszédben emlegetett *l'Unitá* (időközben a beszélt nyelvben és a leírt mondatokon belüli hivatkozásokban használt elnevezésben – *Az Egységben* – lévő nagy „l” betűs névelő kicsire változott.) 2000-ben befejezte működését. Azóta a lap időnként többször újból megjelent, de szinte ugyanannyiszor finanszírozási okokból lemondtak róla. A centenáriumára sikerült ismét elérhetővé tenni az olvasók számára, illetve egy állami, az archívumokat kezelő közgyűjteményi intézmény birtokába vette a történelmi jelentőségű orgánum tetemes dokumentációját: a lap számaint, archivált anyagait. A történelem különös fintora ez, ugyanis a faszizmus idején nyilvánosság elé lépő újság, megtiporva a faszizmus által, most az 1945-re legyőzött „átkos” – sőt átkozottnak is szólásosan mondott – rendszer örökségét mentető Fratelli d'Italia (Itália testvérei) pártja kormányozza az országot, egyelőre elviselve a baloldali sajtóterméket, amit mellesleg az ún. középbal kormányok (a volt kereszténydemokrata Romano Prodi, Matteo Renzi miniszterelnöki asszisztálásával) hagytak elsorvadni, majd a haldoklását a későbbiekben a középbalt váltó, Silvio Berlusconi vezette jobbközép, markánsabban jobboldali kormányai pedig előszeretettel sietették.

A bevezetésből is látszik, bonyodalmas száz évről beszélünk, ahogyan az olasz politikatörténet – benne a kommunista párt múltjával; egy nagyszerű múlt felívelő, majd hanyatló pályájával – nem akármilyen évszázadot tud maga mögött. A *l'Unitá* hű tükre volt a modernkori olasz történelem gyakorta véres politikai harcainak, míg mai alakjában főleg információs fórum, amely az átalakult viszonyok között követi a lap hagyományait. A *l'Unitá* feléléstése, haló poraiból történő feltámasztása alkalmat nyújt arra, hogy e kor és a lap történetének meghatározó momentumaira tekintsek.

A párt lapjának elnevezését – tehát eredetileg *L'Unitá* – Gramsci javasolta a párt vezetésének 1923. szeptember 12-én Moszkvában kelt levelében. Pártját képviselte a Kommunista Internacionálé (KI) szerveiben, részt vett a vezető testületek vitáiban, a KI néhány kongresszusán. A lehetőségekhez képest szoros, konspirált, álneveket alkalmazó postai levelezést folytatott olaszországi elvtársaival, eleven eszmecserékkel befolyásolta, gyakorlatilag irányította a párt vezető magjának formálódását. Az olasz és a nemzetközi helyzet feszültségei, gyors ritmusú változásai indokolták a politikai kérdések megvitatásának mindenféle formáját, így a levélváltásokat is. A PCI 1923-ban egy nem egészen kétéves, gyermekcipőben járó fiatal párt, s a KI sem volt ennél sokkal idősebb: a nemzetközi kommunista mozgalom nemzeti osztagai ekkortájt, 1918-1920 és '21 éveiben születtek. Az olasz párt 1921 januárjában a szocialista pártból kiszakadva jött létre viszonylag szerény taglétszámmal és óriási nehézségek, a fasizmus támadása, illetve 1922-es uralomra jutása közepette. Megrázkódtató válságok eseményei halmozódtak a „nagy háború” éveivel, majd az 1917-es oroszországi bolsevik forradalommal. 1917 abszolút új fejezetet nyitott a volt Orosz Birodalom életében, s minden túlzás és ideológiai vagy politikai véleménynyilvánítás nélkül kijelenthető, hogy az emberiség történetében is. Eltekintve a vélemények és minősítések elburjánzott dzsungelétől mindenekelőtt olasz és nemzetközi szempontból is, a *l'Unitá* kapcsán is, arra összpontosítok, hogy 1917 forradalma, a kommunista mozgalmak megszületése Európa országaiban, nemzetközi dimenzióban megosztotta, két szárnyra bontotta a munkásmozgalmat, mégpedig szocialista-szociáldemokratára és kommunistára. Gramsciban a PCI alakulásának pillanatában – a még egységes szocialista párt által összehívott livornói kongresszuson, amelyen a kommunisták különváltak – fölmerült a kétely, miszerint a szakadással a munkásmozgalom nagy vereséget szenvedhet, ami a fasizmus győzelmével be is következett, mintegy igazolva Gramsci jövőbe látó dilemmáját. Vívódásának jellemzője, hogy ugyan szorgalmazta a kommunista párt megalakítását, közéleti sokoldalúsággal –

újságcikkekben, a párt összejöveteleinek vitáiban – kiállt mellette, de végül az alakuló kongresszuson néma maradt, nem szólt hozzá a szakadás polémiájához, és nem hozsannázott az új párthoz.

Természetesen nem láthatta előre, mennyi vizsályt és vetélkedést, torzsalkodást, kirekesztő badarságokat – például csak szűk pátriánkkal példálózva 1945 után a kommunisták a szociáldemokratákat, 1990 után a szociáldemokraták a kommunistákat bélyegezték meg ideológiailag, súlyos történelmi-politikai vádakot szórva egymásra, rendre és kölcsönösen elzárkózva az együttműködéstől – káros és véget nem érő, a mai napig húzódo, két ágra bomló kurzust fog produkálni a munkásmozgalom további története. Valószínűleg nincs még itt az ideje, és itt nincs is helye a problematika kifejtésének; röviden annyit azért megjegyeznek, hogy mindig kettőn áll a vásár, amikor az útelágazásnál döntenünk... 1917 mérföldkő és útelágazás volt, cselekedni kellett, mégpedig forradalmi akcióval európai méretekben, de egyben megfontoltan, kidolgozott stratégiával és taktikával. Ennek hiányában azonban Oroszországon kívül az európai mozgalmak sorra alul maradtak az éles politikai harcokban, illetve a forradalmi kísérletekben.

Az hogy Gramscit mennyire foglalkoztatták a szakadás körülményei és következményei, az épp a pártújság elnevezésére tett javaslatából (*L'Unitá = Az Egység*) látható. A Moszkvából küldött levelének üzenetében az aktuális antifasiszta politika kérdéseinek vizsgálatához szempontokat jelölt ki, melyek közül a KI tanácskozásaiban több éppen csak említésre, de beható elemzésre nem került. A KI-ben érzékelhető volt a feszítő kérdésekre adott válaszok homályossága. Lenin az európai ellenforradalmi nyomulásról és ezzel összefüggésben az újonnan alakult kommunista pártok szektarianizmusáról, „gyermekbetegségéről” írt kimerítően, mivel 1917-et sehol sem követte tartós proletárszocialista forradalmi áttörés. Az okok mélyére azonban Lenin már nem tudott leásni, ugyanis 1924-ben meghalt, a KI pedig nem mélyült el a helyzet elemzésében, s az erről szóló diskurzusok jó ideig leegyszerűsítettek voltak. A KI testületeiben bizonytalanságok korlátozott kereteiben vitatkoztak a kommunista

pártok feladatairól, az ellenforradalmak, azaz a fasizmus elleni harc teendőiről. A fasizmus mibenlétének, újdonságának és előretörésének, tömegtámogatása háttérének – ezen belül a nyugalmát és egzisztenciáját biztonságban tudni akaró kispolgári középosztály magatartása motivációjának – magyarázatában, értelmezésében feltűnőek a hiányosságok és bizonytalanságok. A leegyszerűsítő és nem kielégítő viták gyümölcse a közismert dimitrovi³ meghatározás: „a fasizmus a fináncsőke legreakciósabb, legsovinisztább, legimperialistább elemeinek nyílt terrorista diktatúrája.”⁴ Alapigazságnak és kiindulásnak nem vitatható a definíció. Nem világítja meg azonban a fasizmushoz csatlakozó társadalmi erők – hangsúlyosan a polgári, városi kispolgári és főleg Olaszországban a falusi polgárosodó kisebb-nagyobb földtulajdonnal rendelkező, a középosztályhoz sorolható társadalmi csoportok – részéről a fasizmus győzelméhez biztosított támogatás súlyát, a felizzó, részben a munkásmozgalomban is jelentkező, egyébként a forradalmi helyzetből keletkező forrongások beolvasztását a fasiszta csapatok szerveződésébe. Az első „harci fasciók” tömve voltak anarchoszindikalistákkal,⁵ ún. forradalmi szocialistákkal, akiket a volt szocialista Mussolini, mint egy uszályvonó gőzös, húzott magával a megalakított erőszakos és

³ Georgi Dimitrov (1882–1949) bolgár kommunista vezető, 1945 után Bulgária államfője. Életéről lásd: Székely Gábor: Diktátorok árnyékában, Georgi Dimitrov. In: Lukács István – Majoros István (szerk.): *Közép-európai arcképcsarnok, 20. század.* Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, ELTE, Budapest, 2018. 359–373.

https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/39119/24_SzerencsesK_375-389.pdf (utolsó letöltés: 2024. augusztus 2.)

⁴ A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának XIII. plénuma (1933. november 28. – december 12.). In: Csonka Rózsa – Harsányi Iván – Székely Gábor (szerk.): *A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 398.

⁵ Itt érdemes megjegyezni, hogy ez csupán az anarchoszindikalisták egy részére volt igaz. Az irányzat képviselői közül ugyanis sokan részt vettek és esetenként igen fontos szerepet tölthettek be a fasizmussal szembeni küzdelemben a kezdetektől fogva egészen a II. világháború alatti partizánharcig.

felforgató, a forrongásokat visszájára fordító mozgalmába. (Ezt a jelenséget fogja Gramsci a *Börtönfüzetekben* „passzív forradalomként” körülírni.) Jelentős társadalmi tömeg sorakozásáról, mozgolódásáról és akkor a fasizmus perspektíváját tekintve nem világos, félrevezető mozgósításáról beszélünk. Mindezeket az összefüggéseket, a fasizmus elleni munkásbázisú, valódi, aktívan előremutató forradalmi irányzatú tömegharc megszervezésének feladatait a kommunista pártok nem ismerték fel. Erről, az elkövetett hibákról Togliatti beszélt az előadásában, melyeket leendő olasz kommunista aktivisták, szervezők – közülük leendő vezetők is – 1935-ben Moszkvában hallgattak a KI-vel közösen szervezett pártiskolán.⁶ (Mellesleg előzőleg és később is számos olasz emigráns kommunista a sztálini terror áldozata lett,⁷ Togliatti hallgatói a túlélők.)

A bizonytalan útkereső időszak 1935-ig tartott a KI testületeiben és vezetésében, noha a munkásegység jelszava és politikai irányvonala, „stratégiája” már 1922-23 folyamán érvényes volt, az mégis lekerült a napirendről. Egy időre (1929-ben) előtérbe került a „szociálfasizmus” tézise, amivel a szociáldemokraták ingatag, a fasizmus malmára hajtó vizük pozícióját minősítették. (Ezzel egyidejűleg a „bölc” Sztálin koholmányai tizedelték az orosz bolsevikok és különböző nemzeti kommunista pártok sorait. Nem egy esetben a meggyanúsítottak magukra vállalták a vádakat. Tudatosan vagy félelemből, kínzások és fenyegetések hatása alatt,

⁶ Lásd: Togliatti, Palmiro: *Előadások a fasizmusról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986., 33. A szövegrészetek felhívják a figyelmet a kommunista párt által elkövetett politikai hibákra, az előadássorozat egésze minden oldalról taglalja a problémákat.

⁷ Lásd az *Évkönyv 2020*-as számában megjelent recenziómat a milánói Pantarei kiadónál a KI centenáriuma megjelentetett *Életrajzi szótárról* (Gianni, Emilio: *L'Internazionale comunista nel centenario della sua nascita. Dizionario biografico (1919-1923)*. 1–4 kötet. Pantarei, Milánó, 2019. 2143.); a négykötetes kiadványban szereplő adatokat, életrajzokat a moszkvai perek olasz és más nemzetiségű áldozatairól. Szépirodalmi feldolgozások is foglalkoznak a tragédiákkal.

vagy ki tudja milyen más okokból fölládozták magukat, mert a Szovjetunió, a Sztálin irányította KI támasza nélkül a kommunista mozgalom még nagyobb veszélyeztetésre lett volna ítélve a nemzetközi méretű munkásmozgalmi visszaesés válságos időszakában. Akik nem áldozták fel magukat ugyanebben a tudatban megalkudtak a helyzettel és Sztálinnal, különben nem élik túl a terror éveit, a prekonceptiókkal, előre eldöntött ítéletekkel megrendezett pereket. Egyébként kétséges, hogy a központosító cári birodalmi „kultúra” talaján teremtett soknemzetiségű államból, ezek elvetélt államiságának kezdeményeiből létrejövő, a demokratikus hagyományokat nem ismerő szovjetköztársaság diktatórikus módszerek és a diktátor – akinek embertelen eljárásai nyilvánvalóan mellőzhetőek lehettek volna – nélkül válhatott volna-e szuperhatalommá a területileg hatalmas ország?)

A KI 1935-ös VII. kongresszusának irányvonala szociáldemokrata szemszögből e múltbeli teherterhelések miatt nem megbízható, még 1935 után, az antifasiszta egységfrontok (a későbbi „népfrontok”) gyakorlatával kapcsolatban is vannak szociáldemokrata fenntartások, de legalább felülkerekedtek a pragmatikus, az antifasiszta harcot szolgáló megfontolások.

A kor politikai problémái felől, de még inkább a *l'Unitá* megszületéséhez, nevének megválasztásához és szerkesztési koncepciójának megalkotásához közelebb jutva megállapítható, hogy mind sajtótörténeti, mind az olasz munkásmozgalom története felől nézve rendkívüli fejleménynek értékelhető a lap útjára bocsátása – nem alábecsülhető módon a KI természetes és értelemszerű anyagi segítségével. Semmi meglepő nincs abban, hogy a KI pénzzel segítette a megjelenését, és még kevésbé abban, hogy pártújságnak minősült a *l'Unitá*, hiszen a 19. században már kifejezetten pártérdek propagálásának funkciójával működött több újság, még akkor is, ha kiadóként nem jelezték azt a pártot, amelyiket képviselt. Erre a már említett torinói *La Stampa* az egyik legjobb példa: köztudottan a FIAT érdekeltségébe tartozó tőkésosztály (értsd: az olasz nagyburzsoázia) politikai vonalának, informálisan a pártjának a szócsöve, ám óvakodtak kiírni a fejlécre

a tulajdonosok kilétét, politikai irányultságát. Modern pártújságként nyomtatták a szocialista *l'Avanti!*-t; mindenki tudta, hogy a *l'Avanti!* a szocialistáké. Mindettől részben eltérően Gramsci a *L'Unitát* a munkások és parasztok lapjaként kívánta meghatározni, nem szűken a kommunista párt újságjaként. Elgondolása nagyszabású koncepciót tartalmazott. Lényegét 1923. szeptemberi levelében írta meg a PCI Végrehajtó Bizottságának, melyben a következők álltak:

„Az újság neve, javaslom, legyen *L'Unitá*. A munkások számára ennek általánosabb jelentése lesz, mert azt gondolom, hogy a Kibővített Végrehajtó Bizottság (a KI vezetősége – P. J.) határozata után a munkás és paraszt kormányról nekünk különös fontosságot kell tulajdonítanunk a Dél kérdésének, (Gramsci utalt a túlnyomóan mezőgazdasági, paraszti jellegű dél-olasz vidékek földművelő tömegeivel kötendő szövetségre, a velük való „egységre”, mint amely nélkül Olaszországban munkás-paraszt kormány elképzelhetetlen – P. J.). Vagyis annak a kérdésnek (kell különös fontosságot tulajdonítanunk), amelyben a munkások és parasztok viszonya fölvetődik, nemcsak mint osztályok közti kapcsolatrendszer, hanem mint sajátos területi probléma, mint a nemzeti kérdés egyik (döntő – P. J.) aspektusa. Személy szerint azt gondolom, hogy a »munkás és paraszt kormány« jelszavát Itáliában »a munkások és parasztok szövetségi Köztársasága« mintájára alkalmazzuk. Nem tudom, hogy a pillanatnyi állapot kedvező-e erre, ellenben úgy vélem, a fasizmussal előállt helyzet, a fasizmus protekcionista és korporatív politikája rávezeti-e pártunkat erre a parancsszóra. Beszámolót készítetek elő a számotokra megvitatásra és elemzésre. Amennyiben hasznos lesz, a lap néhány megjelenő száma után, az újság fedőnevek alatt polémiákba foghat, tanulmányozandó, milyen hatást érünk el az ország népi baloldali és demokratikus rétegeiben, melyek a paraszti osztály valódi áramlataiban mozogtak, és programjukban mindig szerepelt a helyi autonómia, a decentralizáció jelszava. Ha elfogadjátok a lap címének a *L'Unitát*, akkor szabaddá válhat a tér e problémák megoldására, a cím, a név a mezőgazdasági vidékeken ellenszere lesz a terjengő tendenciózus rendőrségi és torz autonomista interpretációknak. Másfelől az a

véleményem, hogy a szovjetrendszer, a kommunista párt központosító politikája, párhuzamosan az adminisztratív decentralizációval, a helyi népi erők színeinek felmutatásával, kiváló ideológiai előkészítése lehet a Munkások és parasztok szövetségi köztársaságának.”⁸

A levél jelentőségét az adja, hogy Gramsci szándéka szerint Lenin intenciójának is eleget téve fogalmazta azt meg: jól, jobban kell oroszról különböző nyelvekre lefordítani a KI alaptételeit, követelményeit, a kommunista párt létének feltételeit. A probléma nem csak nyelvi, fordítástechnikai kérdés, minden országban a társadalmat, a nemzetet megérintően kellett kifejteni a kommunista pártok létének politikai indokait. Az olasz nemzeti kérdéseket illetően Gramsci a legfontosabb olasz nemzeti problémát vetette fel az elmaradott déli vidékek (olaszul az ún. Mezzogiorno) paraszti tömegeinek és Észak ipari munkássága szövetségének szükségletében. Erre a kérdésre koncentrálva akarta orientálni meghatározott és kívánatos irányba a pártot. A Dél elnyomott kiszípolozott paraszti világának realitásai ugyanis a legégetőbb gazdasági, társadalmi és politikai kérdéseket hordozták magukban az egységes olasz állam léte (1860) óta, bár már évszázadokkal azelőtt az elmaradottságával, a nyomorúságával, mérhetetlen szociális feszültségeivel, az idegen elnyomással a Dél a maga parazita agrárarisztokráciájával féken tartva a lázongó szegényparasztságot, akadályozója volt az ország egyesítésének. 1860 sem változtatta meg lényegileg a Mezzogiorno ügyét, sőt tovább élte az ellentmondásokat, Észak formálisan „gyarmatosító” módszerekkel élt nagyjából a Rómától délre eső területek elhanyagolásával, prédának nézve a népes Dél munkaerő-feleslegét. Hiába értekezett a Mezzogiorno problémáiról az olasz értelmiség

⁸ A levelet és a PCI más dokumentumait a rendőrség lefoglalta és csak miután Stefano Merli rálelt 1963-ban a *Rivista Storica del socialismo* folyóiratban publikálta, majd 1967-ben Paolo Spriano a PCI történetéről írt ötkötetes művének első kötetében újból megjelentette. Lásd: Spriano, Paolo: *Storia del Partito comunista italiano, I. Da Bordiga a Gramsci*. 1–5 kötet. Giulio Einaudi Editore, Torino, 1967. 1. köt. 298.

színe-java, hiába töltött meg könyvtárakat a műveivel, a megoldásokra, ezek egy kevéske részére az 1950-es évekig várni kellett, miután különböző programok, reformok (földreformot is értve ezalatt, amit a kommunista Fausto Gullo, az első szabad antifasiszta kormány agrárminisztereként dolgozott ki, de már a kereszténydemokrata Antonio Segni adminisztrációjával valósult meg részlegesen, nem teljes horderejével) indultak be Dél fejlődése érdekében. A Mezzogiorno önmagában – a KI belső, a munkás-paraszt kormányról, a munkásegységről való vitáitól, az olasz és a nemzetközi helyzet rosszra fordulásától, okainak elemzésétől, ezek tanulságaitól függetlenül – nagy olasz nemzeti kérdés, és nem véletlenül a szárd Gramsci, a Mezzogiornóhoz tartozó Sardegna fia tűzte a PCI zászlajára a progresszióját, megalapozva – mint az alábbiakban még szót ejtek erről – a PCI nemzeti hivatását és küldetését.

A moszkvai levél tömören megfogalmazta a párt előtt álló feladatok, teendők sarokpontjait. Mindenekelőtt a Mezzogiorno kérdését és vele összefüggésben a széles szövetségesi bázis megteremtését. Ezzel megszabadítva a kommunista párt születési-szülési vajúdása közben keletkezett verejtékes szektás vonásoktól, amelyek a szintén pártalapító, és ezért bizonyos „diszkrét bájtt”, tekintélyt élvező Amadeo Bordiga személyének vezetői rangját emelték. Gramsci tudatában volt annak, hogy az új vezető csoport létrehozása elkerülhetetlen, ám csak hosszadalmasabb, a tagság türelmes meggyőzése árán érhető el. A KI és annak megbízotti minőségében Rákosi Mátyás türelmetlenül sürgette az új, Bordiga-mentes vezetés megszervezését, emiatt Gramsci kétségbe vonta diplomáciai érzékét és egyszerűen ostobának (jelzőjét „hülyének” is fordíthatnánk) nevezte.⁹ Mindazonáltal nem hagyta figyelmen kívül

⁹ Gramsci Rákosiról szintén Moszkvából küldött levelében írt 1924. március elsején: „Ha Pinguin (Rákosi nevét gúnyosan a természetére utalva is elrejtették a levélbontó hatóságok elől – P. J.) nem egy ostoba fajankó és van csöppnyi politikai intelligenciája (és nem erőlteti a KI vonalát Bordiga leváltására – P. J.), akkor a pártunk – legalábbis a kongresszusi küldöttek többségében – nem kerül a lehető legnyomorultabb helyzetbe, nem válik szilárd állam nélküli jelenéssé.” A levelet

a KI észrevételeit és elsősorban az Internacionálé által felvázolt nemzetközi politikai kontextust, amelyben a kommunista mozgalmak ki voltak téve az erőpróbáknak.

Gramsci moszkvai leveleinek sugalmazásában felismerhető a PCI politikai vonalának fejlődési iránya a legszélesebb értelemben vett dolgozó tömegek antifasiszta összefogására vonatkozóan, és ráismerni politikaelméleti munkásságának kiemelkedő állomásaira, hozama ennek a párt 1926-os – már az olaszországi illegális körülményekre való tekintettel Lyonban tartott – kongresszusi dokumentuma, amely „Lyoni tézisek” néven ment át a párt tagságának gondolkodásába.

A terjedelmes dokumentum – az eredetileg Gramscinak tulajdonított szöveget saját kezűleg Togliatti írta¹⁰ a már megszervezett, Bordiga nélküli, a hazájába visszatérő Gramsci irányítása alatti vezetői csoporttal együtt, előzetesen megbeszélve. A dokumentum részletes helyzetelemzést, a fasiszmus győzelméhez vezető, a munkásmozgalom részéről elkövetett hibák és tévedések

első közlésben lásd: Togliatti, Palmiro: *La formazione del gruppo comunista italiano nel 1923-1924*. Editori Riuniti, Róma, 1962. 229. Több írásomban idéztem magyar füllel jól hallható és tetsző kijelentést, így a Magyar Lajos Alapítvány gondozásában, 2019-ben megjelent *Gramsci és kora – Gramsci és korunk* c. e-bookban, amely megtalálható és olvasható az OSZK internetes bibliográfiájának (<https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/02/83/39/dd/1/Pank.pdf> – utolsó letöltés: 2024. augusztus 2.) a nyomán. Örömmel látom, hogy az új történészgenerációból is felfedezték ezt az érdekes dokumentumot. Vö. Fejérdy András: Rákosi Mátyás, az olasz baloldal és a fasiszta hatalomátvétel. In: *Világtörténet*. 9. (41.) évf. 4. sz. (2019) 615–625. (A dokumentum magyarra fordításában lévő különbségeink nem lényegesek, értelmezésének és az olasz baloldali viszonyok értékelésének különbségei viszont álláspontjaink eltéréséről tanúskodnak.)

¹⁰ Vö.: Vacca, Giuseppe: *La tragica modernità del fascismo*. Carocci editore, Róma, 2022. 39. Mint írja és egy 1953-ban publikált munkából Togliattival történt beszélgetések alapján (*Conversando con Togliatti a cura di Marcella e Maurizio Ferrara*. Edizioni di Cultura Sociale, Roma, 1953. 152.) idézi: „A téziseket előkészítendő Gramsci rejtőzködve éjszaka Togliatti lakására ment és két napig ott volt. Megvitatták és rögzítették a fő pontokat, készült egy vázlat. Azután a téziseket írásban Togliatti vetette papírra.”

feltárását, egyúttal Itália gazdasági-társadalmi viszonyainak szociológiailag, történelmileg kifejtett elemzését és a fasizmus elleni harc feladatainak, módszereinek a számbavételét tartalmazza. A dokumentum részletes ismertetése jelen írásban nem áll módunkba, de feltétlenül itt is ki kell emelnünk a már említett Dél-problematika osztályviszonyainak, a Dél parasztságának differenciált bemutatását. Gramsci előtt világos volt, hogy sem Délen, sem az egész, egyébként főként mezőgazdasági jellegű országban a parasztság nem egységes tömb. A szegényparasztság mellett jelentős kistulajdonosi és különböző – a földbérleti szerződésekkel szabályozott bérlemények méretétől függően – földművelő csoportok differenciálták a mezőgazdasági dolgozók tömegeit, ami politikai terminusokban a kistulajdonosi helyzet kispolgári mentalitásának és világnézetének a kifejeződését jelentette, s egyúttal azt is, hogy ebből a körből az erőfitogtató fasizmus ígéreteivel, még inkább a megerősödő és kormányra emelkedő fasizmus agrárpolitikájának protekcionizmusával nagy számban szerzett híveket magának.

A PCI lyoni kongresszusa gyakorlatilag megelőlegezte a KI 1935-ös kongresszusának az 1929-es VI. kongresszus vonalától gyökeresen eltérő stratégiáját – természetesen olasz használatra olasz hangszerelésben ajánlva a kommunista pártnak az 1926-ban hozott határozati érvényességű dokumentumot. A *L'Unitá* és az új, Gramsci kovácsolta vezetőség Lyon szellemében, a KI 1929-es szektás elvei ellenében építette a pártot, irányította a politikáját, belső ellentmondásokat, ellentéteket generálva ezzel. A két politikai vonal szöges különbsége az olasz párt belső életében konfliktusokat okozott. Alfonso Leonetti, a *L'Unitá* főszerkesztője – Gramscival egyetértő vezető exponens – egyike azoknak, akiket a vita hevében kizártak a pártból. Gramscit időközben még 1926 novemberében – parlamenti képviselői védettsége ellenére – letartóztatták és börtönbe vetették. Fogságában azokkal értett egyet, akik a lyoni kongresszus elveit, célkitűzéseit vállalták. A PCI első számú vezetője Gramsci börtönéveiben, illetve a későbbiekben Togliatti, aki mind moszkvai tartózkodása alatt, mind a polgárháború idején Spanyolországba küldve, majd menekültként Franciaországban

lavírozó taktikával, Sztálinnak soha nem ellentmondva vészelte át a rendkívül feszült és kockázatos időket. Mondhatjuk, megúsza azokat, és 1935-ben Dimitrov mellett nem véletlenül rá bízták a KI nevezetes kongresszusának másik fő előadását. Sztálin végül belátta, hogy az 1929-es szektás alapvetést el kell dobni, és az olasz tapasztalatok – a lyoni dokumentum is – értékesek az új irányvonal kidolgozásában, és értékesek azok a „káderek”, akik közelről ismerték az antifasiszta harc kérdéseit, mint épp Togliatti. 1935 után a *L'Unitá* körüli légkör megenyhült és a lap újságírói hatékonyabb sajtótevékenységbe kezdtek. (Leonetti azonban marginalizálódott, a pártból elvi nézeteltérések miatt kizárták, legtöbbször a mozgalom végleg elveszítette. Mint ahogy Gramscit se sikerült – részben a fentiekből következően akaratlanul vagy szándékosan – kiszabadítani a börtönéből. Újabb kutatások feltételezik, hogy szabadulása Sztálinnak és szovjet külpolitikai érdekeknek rendelődött alá.¹¹ Ez idő szerint a Szovjetunió és a fasiszta Itália közötti kereskedelmi, illetve államközi kapcsolatokban javuló tendenciákat lehetett érzékelni.)

A *L'Unitá* 1935-től kezdve nagyobb lendülettel, magabiztosabban dolgozott és komoly szerepe volt abban, hogy a párt folyamatosan életjeleket adott. A lap egyik fontos szervezési és agitációs fegyvere volt az antifasiszta harcnak és az ellenállásnak, noha alacsony példányszámban jelent meg és nem jutott el az ország minden szegletébe. De szünet nélkül működött, terjesztését az adott szűkre szabott keretek között megoldották. A pártnak egyébként voltak további orgánumai, időszakos folyóiratai, amelyek részletesen és elméleti szinten tárgyaltak politikai kérdéseket. A PCI a sajtójával is kiváltotta azt a megkülönböztetett elismerést, hogy az antifasiszta harc megszervezettebb ereje volt Olaszországban. Ennek eredménye pedig a fasiszmus összeomlásával, a fegyveres partizánharcok fellángolásával jelentkezett nagy hatásfokkal – a PCI politikai tőkájének növelésére.

¹¹ Lásd erről részletesen: Rossi, Angelo – Vacca, Giuseppe: *Gramsci tra Mussolini e Stalin*. Fazi Editore, Róma, 2007.

A párt és a *L'Unità* 1945 után minden béklyóját levetve tovább tudta erősíteni az olasz politikában kivívott pozícióját. Kiépült a lap szerkesztésének és terjesztésének struktúrája. Rómában és Milánóban külön apparátus írta, s adta ki a lapot. A milánói kiadás helyi tartalmakat is közölt, miként valamennyi nagyobb városban szintén mutációs formában, a városokhoz és környékükhöz szólóan jöttek ki a nyomdából a lapszámok. A római központi szerkesztőség élén tekintélyes vezetők váltották egymást felelős főszerkesztőkként. Az '50-es években, Rómában például sokáig Pietro Ingrao töltötte be ezt a funkciót, Milánóban pedig egy neves író, Davide Lajolo, valamint sok más kiváló újságíró tolla emelte a *L'Unità* színvonalát. A párt vezetői rendszeresen cikkeztek napi és általános politikai kérdésekről, az ország ügyes-bajos dolgairól. A *L'Unità* elsőknek közölte Togliatti beszédeinek szerkesztett változatait, a fontosabb pártdokumentumokat, kommentárokból ismertette és magyarázta a napi politikai helyzetet, a politikai küzdelem távlatait és tétjeit – a választásokon és a választások közti időkben. A vezetők által szignált publicisztikák mindig visszhangra találtak. Az újság fokozatosan külföldre helyezte, állandó kiküldetésbe Moszkvába, Pekingbe, a „népi demokráciák” fővárosaiba felkészült tudósítóit. Továbbá kiküldött tudósítókat vezényelt a világ különböző tájain zajló kiemelkedő események helyszíneire, hogy az olvasók tájékozódhassanak külpolitikai kérdésekről. A *L'Unità* népszerű formában írt kulturális kérdésekről, érdekességekről, sportrovatot tartott fenn. Antonio Ghirelli például – a magyar futball rajongója – tudósította a lapot a svájci világbajnokságról, az NSZK - Magyarország döntőről is, és meg volt győződve arról, hogy a németek doppingoltak, egyedül ezért nyerhették meg a mérkőzést. Ghirelli – aki azután '56-ban kilépett a pártból, átigazolt a szocialistákhoz, s szédítő karriert futott: előbb Sandro Pertini szocialista köztársasági elnök, később Bettino Craxi miniszterelnök sajtófőnöke – személyesen e sorok szerzőjének mondta el állítását, miszerint a német válogatottból többeket kórházban ápoltak a berni döntő meccs után... (Craxi 1984-es budapesti látogatásának előkészületeikor római nagykövetségi

beosztásomban ismerkedtem meg Ghirellivel, egyébként természetesen a *l'Unitá* sok újságírójával is – P. J.)

A lap történetének sok érdekes epizódját lehetne felsorolni: Togliatti például „Roderigo Di Castiglia” álnéven rövid jegyzetekben („krokikban”) vitába szállt politikusokkal, a nagynevű filozófus Crocéval, a kultúra képviselőivel, kritikákat írt könyvekről és ezekért nem egyszer visszavágtak neki a *l'Unitá* lapjain, mire viszontválaszokban állt a viták elé, fönntartotta azokat, „pluralizálva” és napirenden tartva a véleményalkotás szabadságát. A gyakorlatot a lap egésze magáévá tette, hozzájárulva ily módon a politikai kultúra artikulálásához, az olasz „politikai laboratórium” elegyeinek fortyogásához. 1956 ebből a szempontból a PCI életében „felejthetetlen” esztendő.

Az 1956-os magyar népfelkelés az olasz párt és lapjának életében nagy megrázkódtatás volt. Egyfelől a történelmileg majdnem mindig bensőségesen alakuló magyar–olasz kapcsolatok, másfelől a felkelés és drámai következményei folytán. A *l'Unitá* hasábjain egymást érték a szovjet katonai akció elleni tiltakozó levelek neves pártértelmiségiektől, az ún. társutasoktól és más szimpatizáns párton kívüliektől. Összesen 101 értelmiségi a kulturális élet minden területéről – író, irodalmár, történész, tudós, újságíró – 2-300 ezer „egyszerű” párttaggal együtt a vezetéstől eltérő véleménye miatt elhagyta a pártot. Egy részük véglegesen, kevesebben ideiglenesen vagy visszatérőkként újra azonosultak a PCI politikájával, amely magyar vonatkozásokban, 1956 tekintetében – a lapban visszaverődve – különböző fordulópontokat, fordulatokat produkált. Közvetlenül 1956-ban és a rákövetkező időkben a szovjet politikát – a szakszervezeti vezető Giuseppe Di Vittorio kivételével – egységesen igenlő párt- és mozgalmi vezetőknek nem kicsiny erőfeszítésébe került (polemizáló cikkek sokaságával, alapszervi vitákkal, melyekről a lap hírt adott) meggyőzni a pártban maradókat, az egyet nem értőket a szovjet lépés „szükségyszerűségéről”. Később nem egy élvonalbeli vezető revideálta az 1956-os magyarországi forradalomról alkotott akkori véleményét és kritizálta mind a szovjet, mind a magyar vezetést, illetve 1956-tal kapcsolatban

egészen más álláspontra helyezkedett, mint az események idején. Eklatáns példája ennek Giorgio Napolitano későbbi köztársasági elnök, aki kijelentette, hogy a szocialistáknak, Pietro Nenninek volt igaza, Nenni ugyanis elítélte a szovjet beavatkozást. A témának külön irodalma van, ismertetése itt lehetetlen, de mégis kiemelném Giancarlo Pajetta (a PCI legfőbb külpolitikusa évtizedeken keresztül) nem 1989 utáni, jóval előbb fogant, a magyar vezetőkkel perlekedő kérdésfeltevését: „meddig akarjátok ellenforradalomnak nevezni?” És Pajetta ugyanakkor messzemenően elismerte a magyar párt (a Magyar Szocialista Munkáspárt – MSZMP) ’56 utáni reformtörekvéseit, a „magyar modell” sikerét, ami a külpolitikában is a nemzetközi feszültség enyhítésére irányulóan megnyilvánult; pontosan Craxi 1984-es budapesti útja, valamint George Bush, Thatcher asszony és más Nyugati vezetők látogatása a bizonyság erre.

1968-ban azután mutatis mutandis Csehszlovákia kapcsán, ha nem is ismétlődik meg száz százalékban az, amit az olasz párt 1956-ban élt át, a vita – az olasz párt egész vezetőségének a szovjet beavatkozást keményen bíráló állásfoglalásának a következtében – aktualizálódott. A *l’Unitá* kivette a részét ebből a folyamatból, beszámolt a mozzanatairól és táplálta a vitát. Az olasz párt és újságja magára vonta Moszkva haragját, az eurokommunizmus felé haladó olasz kommunista vonal pedig kihívást jelentett a szovjet ideológiai monopóliummal szemben. Tudni kell, a kihívás egyik kezdeményezője nem más, mint Togliatti, a kipróbált, szovjet-hű vezető. Mint ismert 1964 augusztusában a Krímbe utazott üdülni és találkozott volna Hruscsovval. De ez nem történt meg, mivel Togliatti meghalt Jaltában, viszont a szovjet rendszert kritikai górcső alá vevő, halála előtt megfogalmazott feljegyzést hagyott örökül, amit azután a *l’Unitá* – a szovjet politikusok megrökönyödésére – teljes terjedelmében leköszölt.¹² Ezt követően éles, a szovjet

¹² A dokumentumot lásd magyarul: Togliatti, Palmiro: *A demokrácia és a szocializmus problémái*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965. 446–464. (Moszkva nem vette jó néven a magyar kiadást sem.)

vezetőkkel folytatott polémiákban védte a dokumentumot, illetve a párt álláspontját.

A feljegyzés egyfajta végakarat a szocialista rendszerek demokratizálása, modernizálása, a kulturális és politikai szabadságjogok, az emberi jogok elismerése érdekében, végső összegzése mindazon elveknek, amelyeket Togliatti és pártja 1926 és 1935 között bizonyos megingásokkal, csendes taktikázással, de 1935 után, különösen 1945-öt követően egyértelműen és félreérthetetlenül, a dogmákkal konfrontációt vállalva, a marxizmus megújításának szándékával képviselt.

A párt irányvonala Gramsci és Togliatti, később Longo és Berlinguer vezetésével határozott nemzeti demokratikus, pluralista karaktert öltött, elismerte a többpártrendszert, a politikai és kulturális, a vallási és emberi szabadságjogok maradéktalan érvényesítését, az egyéni vállalkozás szabadságának jelentőségét, s harcolt e jogok korlátozása ellen. A harc egyik tömeghatású szószólója a *l'Unitá*, amelynek életben tartásáért annak idején tíz- és tízezrek vállaltak önkéntes munkát – sokan a szabadságuk terhére. Önkéntes aktivisták terjesztették hétvégeként az utcasarkokon, a köztereken, forgalmasabb közlekedési útvonalaknál, közösségi találkozóhelyeken és másutt. A lap nyárvégi ünnepein – melyekre meghívták a testvérlapok delegációit, bemutatták az újságjaikat, külön a számukra berendezett standokon és sátrakban emléktárgyakat állítottak ki, esetleg reklámból árukat (a magyar sátorban Pick szalámit, Tokaji bort) adtak el ugyancsak önkéntesek segítségével – és ugyanők saját portájukon ételeket főztek és szolgáltak fel szerény ellenérték fejében a látogatóknak, a bevételt pedig a lap finanszírozására fordították. Milliárdok gyűltek össze. Több híres és sikeres ember – filmrendező, színész, író, de még vállalkozók is – nagyvonalúan adakozott, mégsem volt elég a lap, a párt országos apparátusának fenntartásához. Ehhez a „guruló rubelekre” és a „létező szocializmus” anyagi segítségére volt szükség. (Többszörösen kijárt ugyanez az Egyesült Államok részéről a jobboldali kormánypártoknak.) Egyébiránt a *l'Unitá* népnépelekein nemcsak evés-ívásra jöttek össze az emberek,

hanem sok érdekes politikai előadás, viták, kerekasztal-beszélgetések folytak le. Továbbá népszerű énekesek és zenekarok fellépésével, koncertekkel, s más kulturális kezdeményezésekkel szórakoztatták a közönséget. Az ügyes kereskedők kihasználták a tömegforgalmat, hogy eladhassák portékájukat a vevőknek.

A PCI működését több szempontból is volt módom megismerni. A *l'Unitá* impozáns ünnepségeit nem egyszer saját szememmel láttam, amint azt is, hogy az esti órákban a nyomdafestéktől friss újságkötegeket teherautókra rakják a római szerkesztőség épületében és a sofőrök rakományaikkal elindulnak azokra a déli célpontokra, ahol másként nem volt megoldható a terjesztés. A rakodás szervezőjétől, Gino Temperilli barátomtól megkérdeztem, meg tudják-e fizetni ezeket az embereket, akik több száz kilométerre viszik el a *l'Unitát* azért, hogy az eldugott falvakban is olvassák. Azt válaszolta, a kamionok sofőrjei nemcsak az újságot fuvarozzák, hanem más ügyletekkel is összekapcsolják a szállítást. A tőlünk kapott munka és a vállalkozás fogalma náluk ugyanaz, ők maguk gondoskodnak róla, hogy ne fizessenek rá a *l'Unitá* fuvarjaira. Szállítanak mindent, amit kell és amit rájuk bíznak bizalommal vállalatok, cégek, magánzók, és nem járnak rosszul, bár nem a *l'Unitá* a legjobb befektetésük. Amit tőle hallottam, olyan bepillantást biztosított a *l'Unitá* és egyúttal a párt működésébe, ami nem archívumokból, könyvekből nyert kutatási reveláció volt, hanem az eleven pártélet, társadalmi és gazdasági élet sodra. Sok ilyen apróság, napi tapasztalat tette számomra érthetővé, hogyan lett a PCI Nyugat-Európa legerősebb kommunista pártjává, és tette érthetlenné, hogyan szűnhetett meg a párt és lapja, még ha az utóbbi csak átmenetileg is. Meggyőződésem, hogy a párt is csak átmenetileg – bármilyen hosszú időt öleljen fel ez az etap – szűnt meg, a hagyományát nem lehetséges kitörölni az olasz politikai kultúrából, a közéletből. Ez több okból sem lehetséges. Első helyre a történelmi gyökereket teszem. Még munkásmozgalom, még szocialista párt nem létezett, amikor Szicíliában Bronte községben már a 15-16. században elvált egymástól a liberális érzelmű civil lakosság két pártütő csoportja: a konzervatív „hercegi”, az

arisztokrata földesúri és egy szabadságot, földet követelő szegény paraszti, Leonardo Sciascia által idézőjelben kommunistának mondott frakció-féle szerveződés. Az utóbbi csoportba tömörült parasztok pedig minduntalan lázongtak az arisztokrácia ellen. A szicíliai nem kommunista remekíróból kikívánkozott, hogy az igazságos, a földhöz jutással biztosított életesély egyenlőségre vágyó szegényparaszti falusi közösségeknek milyen mély, kommunista típusúak a gyökerei és ha kell, vágyaiért fel is lázad a földesurak ellen. A két különálló csoportosulás évszázadokon keresztül szembenállt, és Brontében a Garibaldi-eposz idején is lejátszódott egy kegyetlen és véres összeütközés. Garibaldi főtisztje, Nino Bixio letörte a felkelést, a főkolomposokat pedig kivégeztette.¹³ Sok más hasonló történelmi epizódot sorol fel a történetírás. A déli Lucániából származó anarchista nápolyi szakács, Giovanni Passannante konyhakésével 1878-ban rátámadt a városba látogató I. Umberto királyra. A letűnt Bourbon-ház Nápolyban élő tagja kijelentette, nincs mit csodálkozni, itt mindenki kommunista,¹⁴ jóllehet Passannante és a Mezzogiorno proletárjai valószínűleg nem olvasták a Kommunista Kiáltványt, a marxi teóriákat, nem tudták, mi fán terem a kommunizmus. Egy szicíliai agrárproletár családból származó rendőrt – a kommunista Cesare Terranova vizsgálóbíró testőrét, gépkocsivezetőjét –, a Lenin keresztnevű (!) Mancusót 1978-ban (ekkor már az eurokommunizmus korát élték az olaszok és volt fogalmuk Marxról, Leninről, Gramsciról) a maffia megölte a vizsgálóbíróval egyetemben. Lenin Mancuso jogásznak tanult testvére igazságszolgáltatási hadjáratot indított bátyja emlékére.

¹³ Leonardo Sciascia Pirandellóról szóló nagy esszéjének *A brontei tények* fejezetében mondja el a históriát. Lásd: Sciascia, Leonardo: *Opere 1984-1989*. Bompiani, Milánó, 1990. 1190–1202. Az 1860-ban történt lázadást Giovanni Verga *Szabadság* című novellájában mesélte el. Verga, Giovanni: *Szabadság*. In: Uő.: *Parasztbecsület*. Magyar Helikon Kiadó, Budapest, 1964. 168–176.

¹⁴ Giuseppe Galzerano könyvkiadással foglalkozó anarchista Giovanni Passannantéről szóló könyvében (Galzerno, Giuseppe: *Giovanni Passannante*. Galzerano editore, 2004.) részletesen leírja a szakács életét, életfogytiglanra változtatott halálos ítéletét. A merénlyő börtönében megőrült, sorsa széleskörű társadalmi és kulturális vitát kavart.

Sem a szicíliai őskommunistáknak, sem a 20. századi szicíliai és olasz kommunistáknak semmi közük a kommunista névvel elkövetett bűnökhöz, terrorhoz, dogmákhoz, elvi és gyakorlati hibákhoz. Itáliában nem emlékeznek meg naptárban jelzett napon a „kommunizmus áldozatairól”, de nem felejtik a kapitalizmus és a fasizmus áldozatait, a rendőrsortüzek halottait, és akik a mi korunkban nem felejtenek, születésüktől fogva demokratikus eurokommunisták, akik a hagyományaikból építkezve az általánosan kiterjedt, napjainkban mindenütt a világban hitelesnek tűnő kapitalisztikus viszonyok között is, netán a rendszeren belül átalakítható viszonyok között meg fogják találni a szabad és igazságos társadalmi rendért való küzdelem jelenlegi legjobb formáit és módszereit.

KRAJCSI SÁNDOR ROLAND¹⁵

A latin-amerikai kommunista pártok havannai értekezlete

2025. január 18-án lesz 60 éve annak, hogy Moszkvában a szovjet hírügynökség (TASZSZ) nyilvánosságra hozta az 1964 novemberében Havannában megrendezett latin-amerikai kommunista pártok konferenciájának nyilatkozatát, amelyben

¹⁵ Krajcsi Sándor Roland – PhD-hallgató, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem program.

többek között a felek kinyilvánították a kubai forradalom melletti szolidaritásukat és a nemzetközi kommunista mozgalom egységének megőrzésének a fontosságát. A nyilatkozat preambuluma szerint pedig „az értekezlet a bensőséges testvériség légkörében, a közös problémákkal kapcsolatos őszinte egyetértés és megértés szellemében zajlott le. Gyümölcsöző véleménycsere folyt (...)”¹⁶ Azonban, ha a konferenciát közelebbről is megvizsgáljuk, igen hamar világossá válik, hogy ez a kijelentés nem helytálló. Az eseményen ugyanis éles vitába keveredett Kuba a jelen lévő más latin-amerikai kommunista pártok képviselőivel. De mi is volt pontosan ennek az oka? Egyáltalán miért volt szükség a konferencia összehívására? Illetve milyen eredményekkel zárult az értekezlet és azok mennyire voltak hatásosak? Jelen írásban ezekre a kérdésekre kívánunk választ adni.

Előzmények és okok

A havannai konferencia összehívása intézménytörténeti szempontból nem volt előzmények nélküli. A latin-amerikai kommunista pártok első nagyszabású tanácskozására 1929. június 1–12. között került sor Buenos Airesben, Argentínában, ahol a felek csakúgy, mint később, a havannai konferencián, a forradalmi taktika kérdéseit vitatták meg. Emellett a résztvevők elítélték a trockizmus irányzatát.¹⁷ Utóbbit azért igen fontos kiemelni, mert ez a bizonyíték arra, hogy már az első konferencia is a hivatalos szovjet irányvonal mellett kötelezte el magát. Mindez pedig tovább erősödött a következő, immáron nem nyilvánosan megrendezett tanácskozások során. Az 1929-es konferenciát követően a következőt 1956 után tartották meg titokban, Moszkvában, s tulajdonképpen az 1964-es találkozóiig nem is változott ez a gyakorlat. Illetve általában a nagy nemzetközi kommunista pártkongresszusok után kerültek

¹⁶ Közlemény a latin-amerikai kommunista pártok értekezletéről. In: Kerekes György: *Kubától Chiléig*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 426–430. 426.

¹⁷ Horváth Emőke: *Magyarország külkapcsolatai Latin-Amerika egyes országaival a hidegháború korai szakaszában (1945–1959)*. L’Harmattan, Budapest, 2024. 21.

megrendezésre, ugyanis itt vitatták meg a világtalálkozókön elfogadott, „a Szovjetunió irányvonalával egyező intézkedések végrehajtását [...] és koordinálását”¹⁸ a latin-amerikai térségre vonatkozóan. Illetve a helyi kihívásokra adandó válaszok Moszkvával való egyeztetése (pl.: 1958-ban döntés a venezuelai és kubai diktatúraellenes harcok összehangolt támogatásáról, amit 1959-ben újból megerősítettek).¹⁹ Vagyis 1956 után a latin-amerikai kommunista pártok konferenciája tulajdonképpen a szovjetek regionális politikai végrehajtó szervévé vált, önálló döntéshozó szerepe nem volt. Mindez valamelyest változott 1964-re, de alapvető funkcióját tekintve, ahogyan azt a továbbiakban is látni fogjuk, mégsem tudott a metamorfózis útjára lépni.

Az 1964-es konferencia összehívásának okát Kuba saját forradalmi, ideológiai irányvonalában kell keresnünk, miszerint Latin-Amerikában az elnyomó és kizsákmányoló (észak-amerikai párti) kormányok megbuktatása nem lehetséges békés úton, csakis fegyveresen.²⁰ Ennek nyomán a szigetország az internacionalista segítségnyújtás keretében a szubkontinensen számos forradalmi mozgalmat és csoportot támogatott fegyverekkel, kiképzéssel, vagy csak egyszerűen verbális szolidaritást vállalt velük azért az ügyért, amiért harcoltak. Ennek kezdete a kubai forradalom 1959-es győzelmére vezethető vissza, ez ugyanis óriási hatással volt a legtöbb latin-amerikai forradalmi csoportra, amelyek kvázi példaként tekintettek a kis karibi szigetországra, miszerint kellő akarat és fegyveres harc útján ki lehet vívni a győzelmet az elnyomó kormányokkal szemben. Mindezt pedig csak tovább fokozta Ernesto Che Guevara 1961-ben *La guerra de guerrillas* címen megjelent,²¹ a gerilla hadviselés fortélyait leíró kézikönyve.

¹⁸ Central Intelligence Agency (továbbiakban: CIA) - 319/00004-65 *The Havana CP Conference of November 1964*. 1965. március 23.

¹⁹ Uo.

²⁰ Horváth Gyula – Anderle Ádám: *Perón-Che Guevara*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000. 269–270.

²¹ A munka magyar nyelven is olvasható: Che Guevara: *A gerillaharcos kézikönyve*. Ulpius-ház Kiadó, Budapest, 2007.

Kuba 1959 és 1960 között elsősorban a Karib-térségbeli és a közép-amerikai (Guatemala, Dominika, Panama, Nicaragua) gerillacsoportokat támogatta, ám ezek sikertelen tevékenysége nyomán 1962-től kezdődően a segítségnyújtás célterületévé Dél-Amerika (Argentína, Paraguay, Peru, Bolívia, Venezuela stb.) vált, s tulajdonképpen az 1960-70-es évek fordulójáig az is maradt.²²

A gerillamozgalmak támogatása azonban túlmutatott az elvtársi segítségnyújtás dimenzióján, ugyanis ezen akciók külpolitikai célokat is szolgáltak. Kuba a forradalom győzelmét követően igen gyorsan szembekerült az Egyesült Államokkal, miután 1959 tavaszán Fidel Castro washingtoni látogatása során kijelentette, hogy nem kíván félgyarmati, és általában véve semmilyen függő státuszú kapcsolatot fenntartani az USA-val. Ezt azonban nem tartotta elfogadhatónak az „északi nagy testvér”. Ebből kifolyólag Kubában az év májusában megkezdődött az észak-amerikai tulajdonban lévő földek és gyárak államosítása, amely igen hamar pattanásig feszítette a két ország közötti viszonyt, s ennek egyik igen súlyos etapjává vált az USA által bevezetett cukorembargó, amellyel Kuba elveszítette legnagyobb cukorfelvásárló piacát. Így a szigetországnak új partnereket kellett keresnie, s ennek révén Kuba 1960-ra a Szovjetunió és az ő szatellit államainak ölelő karjába került, ugyanis a szóban forgó év végén, már a szocialista blokk minden egyes országával diplomáciai kapcsolatot létesített, csakúgy, mint Észak-Koreával, Vietnámmal, Mongóliával és Kínával is.²³ Mindez pedig tovább feszítette Havanna és Washington kapcsolatát, s ezzel az északi szomszéd még keményebben lépett fel a szigetországgal szemben (1961: USA havannai nagykövetségének bezárása, merényletkísérlet Fidel Castro és Guevara ellen, CIA által szervezett zsoldos invázió Playa Gironnál stb.).²⁴

²² Horváth–Anderle: 2000. 268–269.

²³ Horváth Emőke: Az első havannai nyilatkozat keletkezésének körülményei. In: Uő. (szerk.): *Politika egyház és hatalom. Kuba 1959–1961*. Marin Opitz Kiadó, Budapest, 2022. 61–77. 73.

²⁴ Anderle Ádám: *Kuba története*. Akkord Kiadó, Szeged, 2004. 123–124.

Kuba két vállra fektetése érdekében az Egyesült Államok megpróbálta elszigetelni a szigetországot a régióban, s ennek főbb színhelye a különböző Amerika-közi találkozók voltak.²⁵ Ezek közül is a legfontosabb az Amerikai Államok Szervezetének (AÁSZ) 1962. január 22-én Uruguayban kezdődő II. Punta del Estei értekezlete volt. Itt az Egyesült Államoknak sikerült elérnie azt, hogy Kubát kizárják az AÁSZ-ból, illetve azt is, hogy az év tavaszára – Brazília, Bolívia, Chile, Mexikó és Uruguay kivételével²⁶ – az összes latin-amerikai ország megszakítsa kapcsolatát a szigetországgal. Ráadásul február 4-én az USA teljes embargót hirdetett Kubával szemben, ezzel pedig sikerült elszigetelnie az országot.²⁷

Kuba annak érdekében, hogy ezen elszigetelésből kitörjön egyre intenzívebben támogatni kezdte a szubkontinens gerillamozgalmait, annak reményében, hogy azok győzelmével megbuknak a Kubát elítélő kormányok és helyükbe a szigetországot támogató vezetők kerülnek. A gerillaharcokhoz való kubai segítségnyújtást tovább fokozta egy másik, szintén 1962 októberében történt nemzetközi esemény is, mégpedig a kubai rakétaválság. A krízis lezárása érdekében megrendezett amerikai–szovjet találkozóra ugyanis nem hívták meg Kubát és a Szovjetunió sem állt ki a szigetország érdekei mellett. Ennek nyomán pedig Fidel Castro elárulva érezte magát, s úgy vélte, hogy az eddigi észak-amerikai függőséget egy új váltotta fel.²⁸ Ebből pedig mindenképpen ki akart törni Kuba, így egy új, a két szuperhatalomtól függetlenedni kívánó külpolitikát kezdett el folytatni, ami leginkább az el nem kötelezett országok politikájához

²⁵ A Costa Rica-i San Joséban 1960-ban megtartott összamerikai külügyminiszeri találkozó, 1961-ben az Uruguayban megrendezett I. Punta del Estei értekezlet, valamint a tanulmányban részletesebben is ismertetett 1962-es II. Punta del Estei értekezlet.

²⁶ 1964 végére Mexikó kivételével ezen országok is felfüggesztették, megszüntették diplomáciai kapcsolataikat Kubával. Kerekes György: *A kubai forradalom (1959–1975)*. Budapest, 1979. 118.

²⁷ Uo.

²⁸ Horváth – Anderle: 2000, 268.

állt a legközelebb, ám eszközeit tekintve radikálisabb volt annál. Ennek nyomán kubai részről még intenzívebbé vált a patronálása a szubkontinens gerillamozgalmainak. Itt érdemes megjegyezni, hogy a Szovjetunió, s így a latin-amerikai kommunista pártok kezdetben nem ítélték el a kubai mintát követő nemzeti felszabadító küzdelmeket és azok Kuba általi támogatását.²⁹ Valószínűleg ez egyfajta „vezekelés” akart lenni Moszkva részéről a kubai rakétaválság miatt. Ez a hozzáállás azonban rövidesen megváltozott, ugyanis a kubaiak által támogatott gerillacsapatok sorra kudarcot vallottak hazájuk felszabadítása során, többek között a fentiekben már említett Guevara kézikönyvnek köszönhetően, amelyet a fiatal forradalmárok szóról-szóra átvettek. A kötet azonban néhány általános elmélettől (V. I. Lenin, Mao Ce-tung) eltekintve a kubai tapasztalatokat írta le, s azt is átalakítva (pl. a városi Batista-ellenes akciók ki lettek hagyva a könyvből).³⁰ Így az abban leírtak nem voltak maradéktalanul alkalmazhatóak a többi latin-amerikai országban, ahol más politikai, társadalmi és gazdasági feltételek uralkodtak, mint Kubában Fulgencio Batista³¹ idején. Ezenfelül a kudarcokhoz tartozott az is, hogy a szigetország által a latin-amerikai fegyveres mozgalmaknak nyújtott különböző katonai segítségnyújtás nem tudott titokban maradni a kubai szervezési hiányosságok révén, így az USA információkat szerzett ezen akciókról, amelyre válaszul különböző eszközökkel – például fegyverekkel, a reguláris hadsereg tagjainak gerillaellenes harcra

²⁹ CIA-319/00004-65 *The Havana CP Conference of November 1964*. 1965. március 23. 6.

³⁰ Aderle Ádám: *Gerillabiblia?* In: Uő. (szerk.): *Történelmi minták és utak. Esszék Spanyolországról és Latin-Amerikáról*. Szeged, 2009. 147–155. 150–151.

³¹ Fulgencio Batista (1901–1973): kubai katonatiszt, politikus. 1940–1944 között Kuba elnöke volt, majd egy puccsot követően, 1952 és 1959 között a szigetország katonai diktátora. Diktatúrája alatt Kuba teljes mértékben kiszolgáltatottá vált az Egyesült Államok felé azáltal, hogy Batista a kubai mezőgazdaság és ipar jelentős részét észak-amerikai befektetők kezébe játszotta át. Havana pedig a rengeteg kaszinójával, éjszakai klubjával és prostituáltjával – Aderle Ádám szavaival élve – „a »pökhendi gringók« nyilvánosházává lett.” Aderle: 2004, 97.

való kiképzésével – támogatta a hozzá hű latin-amerikai kormányokat a gerillaakciók megfékezésére.³² Mindez pedig veszélyt jelentett a Moszkva által, a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) 1956. februári XX. kongresszusán meghirdetett békés egymás mellett élés politikájára, miszerint „számos kapitalista országban békés úton is megtörténhet a szocializmusba való átmenet: ezért a háború nem elkerülhetetlen.”³³ Továbbá az Egyesült Államok közvetve, illetve közvetlenül is segítette a jobboldali katonai puccsokat, ezzel USA-barát diktátorokat juttatva hatalomra, ezzel is megakadályozva a baloldal és a kommunizmus előrenyomulását a szubkontinensen.³⁴ Ez pedig elősegítette az antikommunizmus erősödését a régióban. Mindezen felül az is problémát okozott, hogy sok esetben az ún. *castróista* gerillacsoportok sokszor nem voltak hajlandók együttműködni a helyi kommunista pártokkal, ami vitákat eredményezett.³⁵ Így a regnáló USA-párti kormányokkal szembeni harc meggyengült, háttérbe szorult, s helyette a különböző baloldali csoportok és a kommunista pártok közötti konfliktusok kerültek előtérbe.

Mindezek hatására 1963-tól kezdődően a Kuba és a többi latin-amerikai kommunista pártok közötti vita egyre többször került elő a nemzetközi kommunista találkozókra.³⁶ Viszont az év folyamán a Szovjetunióban még nem volt konzisztens álláspont a kérdés kapcsán, ugyanis ekkor a vezetők egy része nem ellenezte a latin-amerikai fegyveres harcok támogatását. Változás csak Nyikita Hruscsov távozását követően volt megfigyelhető, miután egyre

³² Zourek, Michal: Operation MANUEL. When Prague Was a Key Transit Hub for International Terrorism. In: *CEJISS*. 3. sz. (2015) 78–98. 83–84. Sterr, Albert: A latin-amerikai gerillaharcok három hulláma. In: *Eszmélet*. 10. évf. 38. sz. (1998) 134–146. 136–137.

³³ Heller, Mihail – Nyekrics, Alekszandr: *Orosz történelem*. 1–2 kötet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 2. köt. 508.

³⁴ Sterr: 1998, 137.

³⁵ CIA-319/00004-65 *The Havana CP Confernece of November 1964*. 1965. március 23. 10.

³⁶ Uo. 7.

élesebb viták bontakoztak ki a kubai magatartás nyomán az SZKP-n belül, s végül 1964 őszére a szovjet vezetőség többsége hűvösen és elítélően fogadta a szigetország akcióit.³⁷ „De 1963-ban és 1964-ben Castro csak névlegesen reagált a szovjet nyomásra.”³⁸ Így Moszkva elérkezettnek látta az időt arra, hogy egyszerű figyelmeztetéseknél jelentősebb lépést tegyen az új kubai külpolitikai irányvonal megfékezésére.

Kommunisták versus gerillák: a havannai konferencia

A latin-amerikai kommunista pártok konferenciájának összehívására az uruguayi és az argentin kommunista pártok tettek javaslatot Fidel Castrónak 1963. július 26-án Havannában, a Moncada-laktanya ostromának 10. évfordulóján.³⁹ A konferencia ötlete azonban nem tisztán a két említett kommunista párttól származott, hanem moszkvai nyomásra vetették fel a kubai vezetőknek. A Szovjetunió ugyanis igyekezett megakadályozni azt, hogy Kuba önálló külpolitikája révén csökkentse a szovjet befolyást a szubkontinensen, valamint, hogy veszélyeztesse a békés egymás mellett élés koncepcióját. Ezenfelül 1963 során számos ortodox latin-amerikai kommunista párt részéről érkezett panasz Kuba forradalmi magatartásával kapcsolatban, ami szintén egyre égetőbbé tette Moszkva számára egy konferencia összehívását.⁴⁰ Ezt mi sem

³⁷ Lucena, Carlos: *Contradicciones con China y la URSS* Capitulo VIII: La Institucionalización (1971-1989). In: Sergio Guerra Vilaboy (szerk.): *La revolución cubana. Un nuevo panorama de su historia (1953-2020)*. Navegando, Uberlandia, 2021. 131–139. 134.

³⁸ CIA-319/00004-65 *The Havana CP Confernece of November 1964*. 1965. március 23. 4, 5.

³⁹ Wilson Center Digital Archive (továbbiakban: WCDA), No. 241. *Information Regarding The Latin American Communist Parties' Conference*. Havana, 1965. március 3. 1.

⁴⁰ Farkas Dániel: A kubai külpolitika zsákutcája - Az OLAS (Organización Latinoamericana de Solidaridad) havannai ülése, 1967. In: *Scholia Iuvenum Humaniora* 2. 2. sz. (2022) 81–89. 84. <https://btk.kre.hu/images/scholia/2022-2/Scholia2081-089Farkas-A-kubai.pdf> (utolsó letöltés: 2024. június. 13.); CIA-

bizonyítja jobban annál, hogy miután Castro elfogadta a felkérést, a konferencia előkészítése 1964-ben Moszkvában, a november 7-ei ünnepségen vette kezdetét teljes titokban. Itt a latin-amerikai kommunista pártok vezetői és képviselői összeállították a napirendi pontokat és a konferencián megvitatni kívánt témák dokumentumainak szövegét. Továbbá a találkozó megrendezéséhez szükséges költségeket is a Szovjetunió állta. Az előkészítést követően a Moszkvában tartózkodó latin-amerikai kommunista pártok küldöttei egyenesen Havannába utaztak a konferenciára.⁴¹

A havannai találkozó 1964. november 22–29. között került megrendezésre. Huszonkét latin-amerikai ország kommunista pártja képviseltette magát,⁴² illetve a Szovjetunió küldöttei is részt vettek mint megfigyelők. A konferencián kubai részről jelen voltak az ország legfőbb vezetői is: Fidel Castro miniszterelnök, Raúl Castro védelmi miniszter, Osvaldo Dorticos köztársasági elnök, Blas Roca, az Országos Vezetőség tagja, Ernesto Che Guevara iparügyi miniszter, Emilio Aragones, a kubai milíciák parancsnoka, illetve Carlos Rafael Rodríguez az Agrárreform Nemzeti Intézetének (INRA) vezetője is. A konferencia résztvevői pedig a következő témaköröket járták körül: az imperializmus elleni harc az amerikai kontinensen, a kommunista forradalom terjedése Latin-Amerikában és a bebörtönzött kommunisták kiszabadításának kérdése, a kubai segítség a latin-amerikai forradalmi tevékenységben, a kommunista világmozgalomban jelentkező frakcionizmus problematikája, a kínai–szovjet szakadás, valamint a kubai forradalom melletti szolidaritásnak a fokozása.⁴³ A következőkben a Latin-Amerikát és Kubát érintő kérdésköröket kívánjuk körüljárni, így a konferencia

319/00004-65 *The Havana CP Confernece of November 1964*. 1965. március 23. 2.

⁴¹ CIA-319/00004-65 *The Havana CP Confernece of November 1964*. 1965. március 23. 11, 12. Jackson, D. Bruce: *Whose Men in Havana*. In: *Problems of Communism*. 15. évf. 1. sz. (1966) 2.

⁴² Jackson: 1996, 2.

⁴³ WCDA, No. 241. *Information Regarding The Latin American Communist Parties' Conference*. Havanna, 1965. március 3. 1. Kerekes: 1979, 200.

kínai–szovjet ellentéttel foglalkozó pontjainak ismertetésétől eltekintünk.

Kuba legfőbb vezetői balról jobbra: Fidel Castro (1926–2016), Raúl Castro (1931–), Osvaldo Dorticos (1919–1983), Blas Roca (1908–1987), Ernesto Che Guevara (1928–1967), Emilio Aragones (1928–2007) és Carlos Rafael Rodríguez (1913–1997).

A „vadémelés”

A konferencia „első napján Fidel Castro tartott előadást főleg a forradalmi harc kubai tapasztalatáról és Kuba latin-amerikai elképzeléseiről.”⁴⁴ Ehhez hasonlóan cselekedtek a találkozón résztvevő többi latin-amerikai kommunista párt képviselői is, akik beszédeikben szintén „az országaikban kialakult helyzetről, a párt politikájáról és a forradalmi mozgalom kilátásairól beszéltek.”⁴⁵ Vagyis az értekezlet nyitónapján valóban úgy tűnt, hogy ez az esemény egy többoldalú, konstruktív, a jelenlévő pártok elképzeléseit figyelembe vevő és ennek alapján egy mindenki számára elfogadható megoldást kínáló találkozó lesz.

A második nap azonban változást hozott a konferencia hangvételében, ugyanis a kontinens kommunista pártjainak képviselői, „elsősorban a közép-amerikai [pl.: venezuelai – K. S. R.], perui, ecuadori, brazil és uruguay-i párt képviselői”⁴⁶ éles kritikával

⁴⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium (továbbiakban: MNL OL KüM) XIX-J-1-j-1, TÜK, Nem országokhoz köthető tételek 1965, 134. doboz, 001226/1/1965 sz. irat. Tárgy: *Újabb értesülések a latin-amerikai pártok havannai értekezletéről*. Havanna, 1965. január 30. 1.

⁴⁵ WCDA, *From the Diary of A. I. Alekseyev, Record of a Conversation with Argentinian Communist Party CC Secretary, Victorio Cadovilla, 25 November 1964*. 1964. december 10. 1.

⁴⁶ MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK, Nem országokhoz köthető tételek 1965, 134. d., 001226/1/1965 sz. irat. Tárgy: *Újabb értesülések a latin-amerikai pártok havannai értekezletéről*. Havanna, 1965. január 30. 1.

illették a kubai vezetőséget annak forradalmi politikája miatt. A szigetországot ért kritikák – derül ki egy korabeli magyar nagykövetségi jelentésből – azt hangsúlyozták, hogy „a kubai párt által pénzelt felelőtlen, kalandor személyek mennyi kárt, kihasználatlan lehetőséget, áldozatot okoztak egyes pártoknak”.⁴⁷ Szintén a károkozás tényét emeli ki a Bolgár Nagykövetség beszámolója a konferenciáról, miszerint: „elsősorban azért bírálták őket [mármint a kubaiakat – K. S. R.], mert embereket küldtek fegyveres harc szervezésére, anélkül, hogy erről tájékoztatták volna az érintett pártokat, és ezzel kárt okoztak nekik.”⁴⁸

De tulajdonképpen melyek is voltak ezek a károk, amit Kuba okozott a szubkontinens kommunista pártjainak? Az egyik ilyen, a jelen írás elején már említett jelenség, az egyes USA-barát latin-amerikai kormányok antikommunizmusának fokozódása, amely révén egyes országokban veszélybe kerültek a kommunista pártok által gyakorolt békés politikai megoldások, miszerint tüntetések, erőszakmentes sztrájkok és választások nyomán kívánták érvényesíteni akarataikat és hatalmat szerezni maguknak. A másik ilyen kár az egyes mozgalmakon belüli egység megszűnésére vonatkozik, ahogyan az a Venezuelai Kommunista Párt (PCV) esetében is történt. A PCV-nek ugyanis korábban volt egy fegyveres szárnya, ám annak sikertelen vagy csak részsikereket elérő eredményei, illetve ezzel párhuzamosan a fegyveres ellenállás támogatásától egyre inkább elforduló venezuelai nép láttán a párt vezetősége 1965-ben úgy döntött, noha ideiglenesen, hogy beszünteti a fegyveres harcot. A PCV fegyveres irányzatának egyik vezetője, Douglas Bravo⁴⁹ azonban ezzel nem értett egyet, és kubai

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ WCDA, No. 241. *Information Regarding The Latin American Communist Parties' Conference*. Havanna, 1965. március 3. 1.

⁴⁹ Douglas Bravo (1932–2021): venezuelai politikus, gerilla. 1946-ban csatlakozott a Venezuelai Kommunista Párthoz, később pedig a párt fegyveres szárnyának lett a vezetője. Az ő nevéhez fűződik a venezuelai elnök, Romuló Betancourt (hivatali idő: 1959–1964) kormányával szembeni ellenállásra való buzdítás. Bravo végül az 1980-as évek közepétől a békés politizálás útjára lépett.

támogatással tovább folytatta a gerillaharcot, amiért kizárták a pártból. Ezt követően 1966-ban saját mozgalmat alapított Venezuelai Forradalmi Párt (PRV) néven, amely egészen az 1980-es évek közepéig tevékenykedett.⁵⁰

A harmadik ok, ami miatt bírálták a szigetországot a havannai találkozó résztvevői, a következő volt: a „kubai párt óriási összegeket költött – végső soron eredmény nélkül – ilyen (értsd: gerilla – K. S. R.) személyek és csoportok kiképzésére[,] illetve finanszírozására.”⁵¹ Kuba mindezt úgy tette, hogy közben az USA-embargó nyomán pénzügyi és gazdasági nehézségekkel küzdött, s a régió kommunista pártjainak véleménye szerint az ebből fakadó „kubai gazdasági helyzet rossz propagandát tesz a szocializmusnak Latin[-]Amerikában, és ez is nehezíti a pártok munkáját.”⁵² Vagyis tulajdonképpen a Kubában kialakult gazdasági állapotokat mintegy élő példaként tudják felhasználni az Egyesült Államok és a vele együttműködő latin-amerikai kormányok arra, hogy a szocializmus és a kommunizmus vívmányait mint nem életképes, a népeket csak szegénységbe taszító ideológiákként és rendszerekként mutathassák be.

A kubai reakció

Az elhangzott kritikák nyomán – a magyar nagyköveti jelentés szerint – „Fidel arca a szivárvány minden színét eljátszotta a beszédek, érvek és a bizonyítékok hallatán.”⁵³ Fidel Castro azonban nem hagyta annyiban a Kubát ért vádakat, így „éles válaszokat adott

⁵⁰ Kerekes: 1974, 292–294. Bravo, Douglas: La Guerilla en Venezuela. In: Löwy, Michael (szerk.): *El marxismo en América Latina*. LOM Ediciones, Chile, 2007. 307–310. 307.

⁵¹ MNL OL KúM XIX-J-1-j, TÜK, Nem országokhoz köthető tételek 1965, 134. d., 001226/1/1965 sz. irat. Tárgy: *Újabb értesülések a latin-amerikai pártok havannai értekezletéről*. Havanna, 1965. január 30. 1.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

[...] minden egyes támadásra.”⁵⁴ Többek között bírálta azon latin-amerikai pártokat, amelyek dogmaként tekintettek „a politikai hatalom békés úton történő átvételének lehetőségére”,⁵⁵ s „elvetettek minden más eszközt e politikai cél elérése érdekében.”⁵⁶ Emellett magát a békés egymás mellett élés politikáját is kritikával illette a kubai vezető, ugyanis véleménye szerint ez „a nagyhatalmak létezését irányozza elő a kis országok érdekeinek figyelembevételével nélkül.”⁵⁷ Ez utóbbi téma negatív értékelése azonban nemcsak a latin-amerikai kommunista pártokra, hanem a Szovjetunióra is vonatkozott. Castro kritikájában részletesebben is kitért a Szovjetunióra, és nyíltan bírálta Moszkva magatartását a kubai rakétaválság idején, „miszerint a válságot Kuba háta mögött oldották meg.”⁵⁸

A Kubát ért vádak keretein belül célkeresztbe került Ernesto Che Guevara is, aki az egyik fő operátora volt a szigetország által támogatott felszabadítási harcok előkészítésének és megszervezésének. Emellett az őt ért bírálatok háttérében a részben már említett forradalmi ideológiája állt, miszerint a függetlenséget fegyveres harc, gerillaharc útján, elsősorban vidéken kell kivívni,⁵⁹ míg az olyan békés eszközöket, mint a választás vagy éppen a

⁵⁴ WCDA, *From the Diary of A. I. Alekseyev, Record of a Conversation with Argentinian Communist Party CC Secretary, Victorio Cadovilla, 25 November 1964.* 1964. december 10. 1.

⁵⁵ WCDA, No. 241. *Information Regarding The Latin American Communist Parties' Conference.* Havanna, 1965. március 3. 1.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ WCDA, *From the Diary of A. I. Alekseyev, Record of a Conversation with Argentinian Communist Party CC Secretary, Victorio Cadovilla, 25 November 1964.* 1964. December 10. 1.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Guevara, Che: *Guerrilla warfare: A method.* In: *Marxists.org.* 1963. szeptember. <https://www.marxists.org/archive/guevara/1963/09/guerrilla-warfare.htm> (utolsó letöltés: 2024. 07. 30.)

sztrájk, másodlagosnak tekintette.⁶⁰ Mondván, hogy a Latin-Amerikában kialakult válsághelyzetek már nem teszik lehetővé azt, hogy ezen alternatívák mentén ragadja magához a nép a hatalmat.⁶¹ Ez az álláspont pedig teljes mértékben szemben állt a legtöbb ortodox latin-amerikai kommunista párt nézeteivel.

Guevara az őt ért kritikák nyomán, egy magyar nagyköveti jelentés szerint, éles vitába keveredett honfitársával, az Argentin Kommunista Párt (PCA) elnökével, Victorio Codovillával, aki Guevarát „még csavargónak is nevezte egy beszélgetés során.”⁶² Kettejük vitájának pontos okát nem részletezi a fent említett forrás, de minden bizonnyal az 1963-ban útjára induló, Che Guevara által szervezett és a szintén argentin származású, de Kubában élő Jorge Masetti vezette, s 1964 áprilisában kudarcot valló Segundo Somba gerillaakció állhatott. Ennek keretein belül ugyanis egy Népi Gerillahadsereg névre keresztelt forradalmi csoport érkezett Argentínába, hogy ott egy új gerillafrontot nyisson meg, ám az akciók során nem keresték a kapcsolatot az ellenzéki pártokkal, így a kommunistákkal sem. Ehelyett inkább a helyi parasztságot,

Victorio Codovilla
(1894–1970)

⁶⁰ Szilágyi István: A gerillaháborútól az ellenhatalomig és a transzverzális politikai diskurzus megjelenéséig – A kubai forradalom hatása a politikaelmélet fejlődésére. In: *Oprheus noster*. 12. évf. 4. sz. (2020) 94–107. 95.

⁶¹ Guevara: 1963.

⁶² MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK, Nem országokhoz köthető tételek 1965, 134. d., 001226/1/1965. sz. irat. Tárgy: *Újabb értesülések a latin-amerikai pártok havannai értekezletéről*. Havanna, 1965. január 30. 1.

fiatal egyetemistákat és a kommunista pártból kizárt vagy kivált személyeket próbálták meg maguk mellé állítani.⁶³

A konferencia eredményei

A kubaiak az ellenük felhozott vádakra adott éles reakciójuk ellenére végül mégis visszavonulót fújtak a havannai találkozón. A konferencia során ugyanis „látható volt, hogy Fidel Castro és Ernesto Guevara felismerték, hogy a forradalmi mozgalom sikeres fejlődése Latin-Amerikában lehetetlen a kommunista pártok részvétele nélkül.”⁶⁴ Végül Fidel Castro „megígérte, hogy ez a politika nem fog megisméltódni.”⁶⁵

Castro továbbá arra is ígéretet tett, a konferencián egybegyűlteknek, hogy csakis azon országok gerilláit fogja megsegíteni, akik a helyi kommunista pártok támogatását is élvezik.⁶⁶ Így a havannai találkozót követően Kuba hivatalosan a Venezuelában, Guatemalában, Kolumbiában, Hondurasban, Haitin és Paraguayban tevékenykedő forradalmi mozgalmak harcához nyújthatott támogatást.⁶⁷ Itt érdemes megjegyezni, hogy a konferencia ezen országok gerillatevékenységeivel hivatalosan is szolidaritást vállalt, ami bele is került az 1965 januárjában kiadott hivatalos zárónyilatkozat szövegébe.

⁶³ Taibo, Paco Ignacio: *Ernesto Guevara, también conocido el Che*. Editorial Joaquín Mortiz, Mexikó, 1996. 523., 524., [523–524.] 526. Karczag Gábor: *Ernesto Che Guevara*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 148–149.

⁶⁴ WCDA, *From the Diary of A. I. Alekseyev, Record of a Conversation with Argentinian Communist Party CC Secretary, Victorio Cadovilla, 25 November 1964*. 1964. december 10. 1.

⁶⁵ MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK, Nem országokhoz köthető tételek 1965, 134. d., 001226/1/1965 sz. irat. Tárgy: *Újabb értesülések a latin-amerikai pártok havannai értekezletéről*. Havanna, 1965. január 30. 1.

⁶⁶ CIA-RDP79-00927A004800110002-8. *Cuban Subversion in Latin America*. 1965. április 23. 5.

⁶⁷ Bieber, León E.: Lucha antiimperialista y unidad latinoamericana: La experiencia revolucionaria castro-guevarista. In: *Revista de História*. 118. sz. (1985) 69–96. 80.

A latin-amerikai kommunista pártoknak azt is sikerült elérniük a konferencián, hogy a kubai vezetés kivegye Ernesto Che Guevara kezéből a gerillák kiképzésének a koordinálását (helyét Emilio Aragones vette át).⁶⁸ Ebben pedig minden bizonnyal nagy szerepet játszott az is, hogy Guevara elismerte, „hibákat követtek el a gerillacsoportok szervezésében, különösen Argentínában.” Ennek fényében a kubai forradalmár ígéretet tett arra, hogy felhagy az Argentínába irányuló gerillahadműveletek szervezésével, s ennek eleget téve az év végére törölték is az argentin projektet.⁶⁹

Mindezek után jogosan merülhet fel a kérdés az olvasóban, hogy vajon mi lehetett a valódi oka annak, hogy a kubai vezetés hirtelen meghátrált a latin-amerikai kommunista pártok kritikájával szemben? Jó okunk van azt feltételezni, hogy emögött egy erőteljes taktikázás állhatott. Jelen írás elején már említettük, hogy Kuba az internacionalista szerepvállalását a kontinensen való elszigetelésből való kitörés céljából indította el. Ahhoz azonban, hogy ez a harc sikerrel végződjön, nem kockáztathatta meg azt, hogy egy, a kínai–szovjet szakadáshoz hasonló következzen be Latin-Amerikában, ugyanis így szinte biztosra vehető lett volna, az hogy az USA által teremtett izolációból Kuba nem tudna kitörni. Továbbá a kialakult polémia nemcsak a kontinens kommunista pártjaival való szakítást hordozhatta magában, hanem a Szovjetunióval, illetve ennek révén az egész szocialista blokkal való viszony megromlását is. Ezzel pedig olyan jelentős anyagi és más egyéb támogatástól esett volna el, ami nélkül lehetetlenné vált volna a kubai rendszer fennmaradása. Így nem volt mást tenni, mint lenyelni a vádakot és ennek nyomán Havanna – látszólag – megpróbált eleget tenni a kért utasításoknak.

Egy másik tényező, ami nem teljesen független az előzőtől és egyben szintén közrejátszhatott abban, hogy végül a kubai vezetés elfogadja a konferencia politikájával kapcsolatos vádjait és változásokat eszközöljön forradalmi magatartásában, nem volt más

⁶⁸ MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK, Nem országokhoz köthető tételek 1965, 134. d., 001226/1/1965 sz. irat. Tárgy: *Újabb értesülések a latin-amerikai pártok havannai értekezletéről*. Havanna, 1965. január 30. 1.

⁶⁹ Taibo: 1996, 527.

mint, hogy ekkor még Fidel Castro nem ragaszkodott hajthatatlanul Guevara forradalmi elveihez, vagyis ahhoz az elképzeléshez, miszerint a kubai rendszer fennmaradását az észak-amerikai imperializmussal szemben csakis a fegyveres harc Latin-Amerikára történő teljes kiterjesztésével lehet biztosítani.⁷⁰ Ennek háttérében pedig egy igen érdekes dolog állt, ugyanis Castro a rakétaválság kudarca ellenére 1964-ben még úgy vélte, hogy az Egyesült Államok igenis tárgyalóasztalhoz ültethető, így ő a fegyveres harcokra csupán mint a jobb tárgyalási feltételek biztosítékára tekintett.⁷¹ Azonban arra nem volt semmi garancia, hogy a harcok esetleges sikerei nyomán valóban leült-e volna Washington tárgyalni Havannával. Ellenben az már kész tény volt, hogy a harcok további támogatása azt a veszélyt hordozza magában, hogy Kuba a még fix szövetségeseit elveszítheti. Így Castro valószínűleg nem kockáztatta meg a biztos elvesztését a bizonytalanért.

A két lehetséges ok bemutatása nyomán kijelenthetjük, hogy Fidel Castro részéről a konferencián Kubát ért vádak és az azok orvoslására hozott határozatok elfogadása egy olyan taktikázás része volt, amely keretében a két rossz közül saját és országa számára a kisebbik rosszat választotta. Ám, amint azt látni fogjuk, ígéretét nem sokáig tudta betartani.

A hivatalos közlemény

A havannai konferenciát követően a résztvevő latin-amerikai kommunista pártok képviselőinek egy része, egész pontosan 10 fő visszautazott Moszkvába, hogy ott a szovjet vezetésnek a kérdésben kompetens tagjaival egyeztessék a konferencián elfogadottakat, és azt végső formába szerkesszék. Ezt követően a dokumentumot hivatalos közlemény formájában adták közre a nagyvilág számára,

⁷⁰ Bieber: 1985, 80.

⁷¹ Horváth – Anderle: 2000, 269.

ezzel nyilvánossá téve az évek óta már zárt körökben zajló latin-amerikai találkozót.⁷²

A konferencia hivatalos közleménye 1965. január 18-án, a TASZSZ által nyilvánosságra hozva jelent meg a Szovjetunió pártlapjában, a *Pravdában*. Ezt követően másnap, január 19-én a közleményt megjelentette a kubai hírügynökség, a *Prensa Latina* is. Szintén ezen a napon számolt be a konferenciáról, és hozott le részleteket az ott elfogadott nyilatkozatból Magyarországon a *Népszabadság* és a *Magyar Nemzet*.⁷³ Februárban pedig a *Cuba Socialista* című folyóirat is teljes terjedelmében közölte a közlemény szövegét.⁷⁴

A kiadott nyilatkozatot három fő egységre osztották fel. Ebből az első foglalkozott konkrétan Kubával kijelentve, hogy a résztvevők célja az, hogy „az egész földrészen ösztönözzék, határozottabbá és szervezettebbé tegyék a Kubával való szolidaritást.”⁷⁵ Emellett kihangsúlyozták, hogy ezen szolidaritáson belül „kiváltképp fontos a Kubával való diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok helyreállításának követelése, a

DOCUMENTACION

COMUNICADO DE LA CONFERENCIA DE LOS PARTIDOS COMUNISTAS DE AMERICA LATINA

A fines de 1964 se efectuó una Conferencia de los Partidos Comunistas de América Latina. Asistieron a ella representantes de la totalidad de estos partidos.

La Conferencia transcurrió dentro de un ambiente de estrecha fraternidad, con un espíritu de abierto entendimiento y comprensión respecto a los problemas comunes. Llevó a cabo un intercambio fructífero de las experiencias recogidas en la lucha de todos los pueblos del Continente contra el imperialismo, por la liberación nacional, en favor de la paz, la democracia y el socialismo.

La Conferencia dedicó una atención especial a los problemas de la solidaridad con el pueblo cubano y su gobierno. Entre otras resoluciones, destacó la necesidad de impulsar y dar mayor persistencia y organización a la solidaridad con Cuba en todo el Continente. Al desarrollar esta solidaridad, las organizaciones, personalidades y partidos que la practican, no sólo cumplen con un deber internacionalista y latinoamericano, sino que defienden al mismo tiempo los intereses, las libertades, la dignidad y el porvenir de sus propios pueblos.

—Entre las tareas de la solidaridad se señalan especialmente la demanda del restablecimiento de relaciones diplomáticas y comerciales con Cuba; la lucha contra el bloqueo económico y por el desarrollo del comercio, la denuncia de los preparativos de agresión y de las actividades de los contrarrevolucionarios y demás agentes de la CIA, la oportuna respuesta a la campaña difamatoria que centraliza y dirige el imperialismo norteamericano contra el pueblo de Cuba y su gobierno. La realización de una campaña de difusión de los logros de toda índole —económicos, sociales y culturales— de la Revolución Cubana.

En relación con el apoyo a la lucha de los demás pueblos de América Latina contra el imperialismo, la Conferencia formuló las siguientes recomendaciones:

—Promover la creación de movimientos o juntas de solidaridad, dándoles un carácter permanente a las campañas contra la represión, a fin de que éstas no se limiten a manifestaciones esporádicas o a declaraciones aisladas.

—Apoyar en forma activa a quienes se hallan actualmente sometidos a dura represión, como los

140

*Részlet a havennai
konferencia közleményéből
(Cuba Socialista, 1965
február.)*

⁷² CIA-319/00004-65 *The Havana CP Conference of November 1964*. 1965. március 23. 12.

⁷³ Közlemény a latin-amerikai kommunista pártok képviselőinek tanácskozásáról. In: *Népszabadság*. 23. évf. 15. sz. (1965. január 19.) 4. Közlemény a latin-amerikai kommunista pártok képviselőinek tanácskozásáról. In: *Magyar Nemzet*. 21. évf. 15. sz. (1965. január 19.) 2.

⁷⁴ Documentacion: Comunicado de la Conferencia de los Partidos Comunistas de América Latina. In: *Cuba Socialista*. 5. évf. 42. sz. (1965. február) 140–142.

⁷⁵ Közlemény a latin-amerikai kommunista pártok értekezletéről. In: *Kerekes*: 1974, 426.

gazdasági blokádnak ellen és a kereskedelem fejlesztéséért folytatandó harc, az agressziós előkészületek, valamint az ellenforradalmárok és egyéb CIA-ügynökök tevékenységének leleplezése, az észak-amerikai imperializmus irányításával a kubai nép és kormány ellen folytatott rágalomhadjárat megfelelő visszautasítása.”⁷⁶

A fent idézett szövegből azonnal kitűnik, hogy a nyilatkozat Kubával való szolidaritásról szóló részébe a forradalom szó nem került be, csak a kormány és a nép kifejezés, vagyis – értelmezésünk szerint – ezzel felhívták Havanna figyelmét arra, hogy Kuba mellett mint szocialista ország mellett állnak ki a latin-amerikai pártok, de a teljes forradalmat, amelynek része a szubkontinens fegyveres mozgalmainak való segítségnyújtás is, nem támogatják. Vagyis a szolidaritást a helyi gerillamozgalmak patronálásának felhagyásához kötötték. Másfelől az idézett részlet egyfajta köszönetnyilvánításként is értelmezhető, ugyanis azáltal, hogy Castro ígéretet tett a régió forradalmi törekvéseire irányuló támogatás visszaszorítására, korlátozására, azért cserébe a kommunista pártok támogatásukról biztosították az USA részéről ért retorziókkal szemben.

A nyilatkozat második pontja tovább részletezi a szolidaritás fontosságát, de immáron azt nemcsak Kubára vonatkozóan teszi, hanem „a többi latin-amerikai nép imperializmussal szembeni harcának támogatásával kapcsolatban”⁷⁷ is. Ennek értelmében pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy „aktív támogatásban kell részesíteni mindazokat, akik jelenleg kemény elnyomásnak vannak kitéve, mint a venezuelai, kolumbiai, guatemalai, hondurasi, paraguayi és haiti harcosok.”⁷⁸ Továbbá hangsúlyozta azt is, hogy „elő kell mozdítani a földrészen a kolonializmus ellen folyó harcot”,⁷⁹ például Puerto Rico, Brit-Guayana stb. esetében, valamint „intenzív kampányt kell folytatni a bebörtönzött kommunista vezetők szabadon

⁷⁶ Uo. 426–427.

⁷⁷ Uo. 427.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo.

bocsátásáért.”⁸⁰ Viszont ezen aktív támogatás eszközeként – a szovjet irányvonallal egyezően – elsősorban a szolidaritást és más egyéb békés módszereket képzeltek el. Legalábbis erre enged következtetni a nyilatkozat azon pontja, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy „ki kell fejleszteni a szolidaritás szellemét a latin-amerikai munkásosztályban”,⁸¹ valamint „elő kell mozdítani a munkások tiltakozását valamennyi vállalatnál.”⁸² Itt szerepel továbbá az is, hogy „az értekezlet hangsúlyozta a különböző pártok közötti közeledés, tapasztalatcsere és a kölcsönös megismerés előmozdításának szükségességét.”⁸³ Véleményünk szerint pedig burkoltan ezzel utaltak a Kubával kötött egyességre, miszerint a helyi kommunista pártok beegyezésével és azokkal együttműködve jár el a szigetország az egyes gerillamozgalmak támogatása terén. Persze emellett ennek a kijelentésnek egy olyan vetülete is volt, hogy így próbálták megakadályozni a különböző baloldali pártok és mozgalmak frakcionalizmusát a térségben. Ezt pedig megerősítik a nyilatkozat zárszavában megfogalmazottak is, miszerint „egyes pártok egysége szükséges feltétele az egyes országok forradalmi folyamata előbbre vitelének. Éppen ezért mindennemű frakciós tevékenységnek – bármilyen jellegű és eredetű legyen is – kategorikus elutasításra kell találnia.”⁸⁴

A konferencián összegyűlt latin-amerikai kommunista pártok a közlemény utolsó pontjában álltak ki a nemzetközi kommunista mozgalom egységért, s kijelentették, hogy ez az egység „a marxizmus-leninizmus elvein és az 1957-es, illetve 1960-as programadó nyilatkozatokon alapszik.”⁸⁵ Az idézet alapján tehát egyértelműen az SZKP által lefektetett irányvonalat jelölték ki követendő példának. Illetve ezzel egybe arra is felhívták a figyelmet, hogy a mozgalom vezetője továbbra is kizárólag Moszkva, azaz

⁸⁰ Uo. 428.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo. 430.

⁸⁵ Uo. 428.

nincs több központ, nincs több szocialista út, nincs több kommunista út, csak is a Szovjetunió által meghatározott. Ezzel elutasítva a kínai és kubai különutas irányvonalakat.

Végezetül azt is érdemes megjegyezni, hogy a havannai konferencia és az ott elfogadott nyilatkozat nyilvánosságra hozásával, még ha burkoltan is, – a latin-amerikai kommunista pártok szájába adva – de a nyugati világ számára is üzeni kívánt a Szovjetunió: a kommunista mozgalomban felmerült problémák átmenetiek, Moszkva ura a helyzetnek.

A havannai találkozó után

Kuba a konferenciát követően látszólag az ott elfogadottaknak megfelelő magatartási formát követte, ugyanis 1964–65 fordulóján a szigetország vezetése az afrikai országok és az ottani felszabadító mozgalmak felé fordította figyelő tekintetét, mondván, hogy „ott keresi a lehetőséget, amit Dél-Amerikában elveszített.”⁸⁶ Ennek keretein belül Che Guevara már 1964. december 17-én elutazott egy afrikai körútra, amely során nyolc országba, Algériába, Maliba, Kongóba (Brazzaville, egykori Francia Kongó), Guineába, Ghánába, Dahomeybe, Tanzániába, és az Egyesült Arab Köztársaságba (Egyiptom) látogatott el. A meglátogatott országokban az ottani vezető politikusok mellett több afrikai felszabadító mozgalom vezetőjével is találkozott, mint például a bissau-guineai Amilcar Cabrallal, a mozambiki Samora Machellel és Marcelino Dos

⁸⁶ MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK, Kuba (1945–1964), 3. d., 005128/1964. sz. irat. Tárgy: *A kubai külügyminiszter első helyettesének véleménye a még meglévő latin-amerikai diplomáciai kapcsolatokról.* Havanna, 1964. augusztus 27. 2. Ezen kijelentés érdekessége, hogy azokat a kubai külügyminiszter-helyettes, Pelegrin Torras még a havannai találkozót megelőzően, 1964 augusztusában tette. Vagyis a kubai vezetés minden bizonnyal már ekkor érezte, hogy a latin-amerikai gerillatevékenységek támogatása nem fogja elhozni a várva várt sikereket Kuba számára. Arról nem is beszélve, hogy a szóban forgó évre Brazíliával, Bolíviával, Chilével és Uruguayjal bővült azon latin-amerikai országok sora, amelyek felfüggesztették kapcsolataikat a szigetországgal, azaz Kuba diplomáciai helyzete csak tovább romlott a régióban.

Santossal, valamint az Angolai Nemzeti Felszabadítási Mozgalom (MPLA) vezetőivel, Agostino Netoval és Lucio Larával, illetve a kongói (Kongó-Leopoldville, egykori Belga-Kongó) Laurent Désiré Kabilával.⁸⁷

Guevara utazásának célja egyfelől a már felszabadult, s baloldali, korabeli szóhasználatnál élve haladó kormányok által irányított afrikai államokkal való jó és szorosabb kapcsolatok kialakítása volt.⁸⁸ Másfelől pedig annak a felmérése, hogy a még harcoló és elnyomott országokban a feltételek mennyire érettek meg ahhoz, hogy Kuba támogatást nyújtson küzdelmükhöz, ezzel hozzásegítve őket a győzelemhez. Guevara ez utóbbi tekintetében utazásának utolsó előtti állomásán, Tanzániában az alábbi megállapításra jutott: „hét afrikai ország meglátogatása után meggyőződtem róla, hogy lehetséges közös harci frontot kialakítani a gyarmatosítás, az imperializmus és a neokolonializmus ellen.”⁸⁹ Így 1965 áprilisában Guevara vezetésével kubai gerillacsapatok érkeztek Kongóba (Leopoldville), hogy támogassák az ottani felszabadító harcosokat. Ugyanebben az évben Kuba fegyvereket küldött a portugál gyarmattartók ellen küzdő MPLA-nak, míg 1966-ban szintén a portugálokkal szemben harcoló bissau-guineaiak mesegítésére kubai csapatok érkeztek az országba. A kongói csúfos kudarctól eltekintve a másik két, Kuba által patronált felszabadító mozgalom küzdelmei sikerrel záródtak, ugyanis 1973 szeptemberében Bissau-Guinea, majd 1975 tavaszán Angola is kivívta függetlenségét.⁹⁰

⁸⁷ Chavanieux, Jean-Luc: Che Guevara también era africano. In: *Rebellion.org*. 2007. április 23. <https://rebellion.org/che-guevara-tambien-era-africano/> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 27.)

⁸⁸ Kuba 1964 előtt Afrikába egyedül Algériával ápolt szoros kapcsolatokat: az észak-afrikai országot 1961 óta segítette fegyveres és humanitárius támogatásokkal. Erről részletesen lásd: Krajcsi Sándor Roland: Kuba és Algéria kapcsolata a kubai internacionalizmus tükrében, 1961–1965. In: *Világtörténet*. 13. évf. 1. sz. (2023) 99–113.

⁸⁹ Idézi: Karczag: 1969, 128.

⁹⁰ Durch, William J.: The Cuban Military in Africa and the Middle East: From Algeria to Angola. In: *Studies in Comparative Communism*. 11. évf. 1-2. sz. (1978) 34–37. 46. A Cuito Cuanavalei csata. Fidel Castro Kuba katonai részvételéről az

Kuba Afrikára való fókuszálása azonban nem jelentette azt, hogy a szigetország lemondott volna a latin-amerikai fegyveres harcok támogatásáról, azt csupán megpróbálta valamelyest háttérbe szorítani annak érdekében, hogy eleget tegyen a konferencián elfogadottaknak.⁹¹ Ez a tartózkodó magaviselet azonban nem tartott túl sokáig, ugyanis Fidel Castro 1965. július 26-án, a Moncada laktanya⁹² ostromának 12. évfordulóján mondott beszédében a következő kijelentést tette: „arra buzdítjuk (mármint Kuba – K. S. R.) Latin-Amerika forradalmárait, hogy küzdjenek.”⁹³ Ehhez hozzátéve: „arra buzdítjuk Latin-Amerika forradalmárait, hogy kövessék példánkat, és örömmel vállaljuk a kockázatot. Megmutattuk Latin-Amerika népeinek a forradalom lehetőségét, és azt, hogy a fenyegetések, veszélyek és kockázatok nem számítanak nekünk.”⁹⁴ Ez utóbbi idézetben az arra való utalás, hogy Kuba nem fél, elsősorban az Egyesült Államoknak szólt, de véleményünk szerint ezzel burkoltan a latin-amerikai kommunista pártoknak (és így a Szovjetunióknak) is üzenhetett Castro, egyértelművé téve hogy, a szigetország – a konferencián elfogadott, forradalmakat támogató tevékenységének korlátozására irányuló nyilatkozat ellenére – sem fog lemondani erről a szerepköréről. Mindezt pedig mi sem bizonyítja jobban, minthogy a következő év elején, 1966. január 3–15. között Havannában került megrendezésre az ázsiai, afrikai és

afrikai nemzeti felszabadítási harcokban. Részlet Ignacio Ramonet: Fidel Castro. *Biographie á deux vix c. interjúkötetéből.* In: *Eszmélet.* 21. évf. 81. sz. (2009) 189–211. 194.

⁹¹ Lucena: 2021, 132–133.

⁹² Fidel Castro vezetésével 1953. július 26-án egy maroknyi Batista-ellenes csoport sikertelen fegyveres támadást indított a kubai Santiago de Cubában található Moncada katonai laktanya ellen. Ez volt Castro és társainak első kísérlete, hogy erőszakkal próbálják meg elmozdítani hatalmából a diktátor Fulgencio Batistát, így később, a forradalom győzelme után az ostrom napját nemzeti ünnepé nyilvánították.

⁹³ Castro, Fidel: 12th Anniversary of Attack on Moncada Barracks: 07/26/1965. In: *LANIC - Latin American Network Information Center.* <http://lanic.utexas.edu/project/castro/1965/> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 29.)

⁹⁴ Uo.

latin-amerikai népeket összefogó, s az imperializmus elleni küzdelmük összehangolását célzó első Trikontinentális értekezlet. Az eseményen Castro nyilvánosan felolvasta Ernesto Che Guevarának a híres, az értekezlethez intézett, *Hozzunk létre két, három, sok Vietnámot, ez a jelszó* című levelét, amelyben tulajdonképpen kihirdette a kontinentális, tágabb értelemben véve pedig az egész harmadik világra kiterjedő függetlenségi háborút. Vagyis ezzel Kuba állást foglalt amellett, hogy a fejlődő országok szabadsága csak és kizárólag fegyveres úton vívható ki. Így az értekezleten a kubai vezetés erőteljesen szembement a szovjet és az azt támogató latin-amerikai kommunista pártok által hirdetett békés egymás mellett élés koncepciójával, s így az 1964-es havannai konferencián elfogadottakkal is. S ezzel Kuba nem szándékozta a továbbiakban betartani a '64-es határozatban foglaltakat, amire kiváló bizonyíték lehet, hogy Guevara 1966 nyarán titokban visszatért a szigetországba, ahol egy vegyes összetételű gerillacsapatot képezett ki, amellyel Bolíviába ment, hogy ott egy gerillamagot, ún. *focót* hozzon létre, azzal a céllal, hogy megindítson egy, a teljes szubkontinensre kiterjedő gerillaháborút, megkezdve ezzel a „sok Vietnám koncepció” realizálását.

1967-ben tovább folytatódott Castro szembeszállása az 1964-es havannai konferencián lefektetett elvekkal, ugyanis az 1967. március 19-én a Kubai Kommunista Párt (PCC) hivatalos lapjában, a *Granmában* megjelent interjúban a kubai vezető nyilvánosan bírálta a latin-amerikai kommunista pártokat, amikor azt a megállapítást tette, hogy „azok a pártok, amelyek kommunistának vagy marxistának nevezik magukat, és azt hiszik, hogy monopolizálhatják a forradalmat, valójában a reformizmust monopolizálják.”⁹⁵ Vagyis a szubkontinens kommunista pártjai kisajátították maguknak a forradalmat, miközben ők igazából a reformizmusban látták a valódi változást. Ezt követően a kubai vezetés a gyakorlatban is szembement a havannai értekezlet

⁹⁵ A cikket idézi: Archie Brown: *The Rise and Fall of Communism*. Vintage, New York, 2010. 305.

közleményében foglaltakkal, amikor is a szóban forgó év május 11-én, a Venezuelai Kommunista Párt beleyezése nélkül, egy kubaiakkal kiegészített, s a szigetországban kiképzett venezuelai gerillacsoport szállt partra Venezuelában, Machurucutóban. Ám az akció sikertelen volt, a hadsereg rajtaütött a felkelőkön, s közülük voltak, akik a hegyekbe menekültek, többen pedig életüket veszítették, míg mások börtönbe kerültek.⁹⁶

A kudarc ellenére azonban Castro nem adta fel a latin-amerikai forradalmak támogatását, ugyanis még szintén 1967 nyarán összehívta a Trikontinentális értekezlet latin-amerikai tagozatából kinövő, tiszavirág életű Latin-amerikai Szolidaritási Szervezet (OLAS) első konferenciáját. Célja pedig nem más volt, mint a szubkontinens imperialistaellenes forradalmi mozgalmainak koordinálása, egyesítése és harcának fokozása.⁹⁷ Azaz ezzel a találkozóval Castro nyomatékossítani kívánta azt, hogy a továbbiakban nem fog eleget tenni az 1964-es havannai találkozón elfogadottnak. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az OLAS konferencián kijelentésre került: a permanens forradalom nem lehetséges a szubkontinensen, helyette azonnali fegyveres harcra van szükség.⁹⁸ A kubaiak mindezt azzal indokolták, hogy Latin-Amerikában megbukott a békés együttélés koncepciója, ugyanis az Egyesült Államok kvázi gyarmatosítóként veti uralma alá a szubkontinentst. Ennek ellenére elismerésre került, hogy egyes békés eszközök, mint például a sztrájkok, tüntetések is lehetnek legitim eszközei a forradalomnak. Ez azonban csak egy újabb taktikázás részé volt, Castro ezzel ugyanis a mérsékelt baloldali, de nem a szovjet vonallal egyetértő mozgalmakat, illetve

⁹⁶ Castro's Spook. Cuba's Spy Network. In: *Life Lines*. 12. évf. 75. sz. (1970. jan. 26.) 2. Boersner, Demetrio: Desembarco cubano en Machurucuto, 1967. In: *Tal Cual*. 2001. augusztus 31.
<https://www.latinamericanstudies.org/guerrilla/machurucuto.htm> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 29.)

⁹⁷ CIA: *Biographic Summary on Latin American Solidarity Organization*. 1968. szeptember. 6.

⁹⁸ Farkas: 2022, 86.

szakszervezeteket kívánta magának megnyerni. Ez pedig azon nem titkolt célkitűzés megvalósításának volt a része, amely az unortodox baloldali irányzatokat kívánta maga mellé állítani, míg ezzel párhuzamosan a klasszikus kommunista pártokat megpróbálta elszigetelni. Ennek nyomán az OLAS találkozón csak korlátozott számban voltak jelen a latin-amerikai kommunista pártok képviselői, akiket Fidel Castro mind a plénumon, mind pedig az esemény zárószekciójában élesen bírált, mondván, hogy a gyakorlatban nem élcsapatként viselkednek.⁹⁹ Castro kritikái azonban süket fülekre találtak, mert a felháborodáson kívül nem váltottak ki egyéb reakciót a moszkovita latin-amerikai kommunista pártokból, ugyanis Castro rágalmaikat egyszerűen csak a kubai vezető újabb kirohanásaiként értelmezték.¹⁰⁰

Az OLAS konferencia azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, Kubának ugyanis nem sikerült összefognia és maga mögé állítania a latin-amerikai baloldal többi képviselőjét. Ennek az oka többek között az volt, hogy a találkozón elhangzottak alapvetően a kubai külpolitika - jelen írás elején ismertetett - érdekeit kívánták szolgálni, a szubkontinens felszabadítására felvázolt elképzelések pedig egyáltalán nem egy egységes, jól eltervezett akció körvonalait rajzolták ki.¹⁰¹

Kuba azonban nem csak a latin-amerikai kommunista pártokat kritizálta, Castro ugyanis 1966-tól kezdődően több beszédében bírálta a Szovjetuniót (és szatellit államait) is. Sőt, ezt megelőzően Ernesto Che Guevara már 1965-ös afrikai útján is igen éles kritikát fogalmazott meg az Algéria fővárosában, Algírban megrendezett afroázsiai szolidaritás gazdasági szemináriumán, miszerint „bizonyos mértékben a szocialista országok is bűnrészesek az imperialista kizsákmányolásban”,¹⁰² mégpedig úgy, hogy a blokk tagjai maguk is az értéktörvényen alapuló, kölcsönösen előnyös

⁹⁹ Uo. 86.

¹⁰⁰ Uo. 87.

¹⁰¹ Uo. 86, 88.

¹⁰² Guevara, Ernesto Che: Algíri beszéd. In: *Fejlődés Tanulmányok 5.* Budapest, 1983. 299–305. 300.

kereskedelmi fejlesztést kívántak kialakítani a harmadik világ országaival.¹⁰³ A beszéd szövegét a kubai kormány hivatalos lapja, a *Política Internacional* is lehozta, ezzel tulajdonképpen egyetértését fejezve ki az elhangzottakkal. Ezt követően már maga Fidel Castro is nyíltan elkezdte megfogalmazni kritikáit a Szovjetunióval szemben, mikor 1966. május 1-jén elmondott beszédében azt hangsúlyozta, hogy a szovjet vezetők „[...] gazdagodásra, bőségre, kommunizmus építésre törekszenek, ahelyett, hogy a szegény, elmaradott országokat segítenék.”¹⁰⁴ Ez a szemrehányás pedig kísértetiesen hasonlított a Guevara Algírban mondott beszédében elhangzottakhoz.

Castro az 1966-os és az 1967-es július 26-i megemlékezésen is bírálta Moszkvát csakúgy, mint a fentiekben már részletezett OLAS konferencián. Ez utóbbi eseményen amiatt kritizálta a Szovjetuniót és kelet-közép európai szövetségeseit, mert azok kereskedelmi kapcsolatokat tartottak fent több USA barát latin-amerikai kormánnyal. Ennek nyomán Castro az alábbi kijelentést tette: „ha létezik internacionalizmus, ha a szolidaritás olyan kifejezés, amely megérdemli, hogy szánkra vegyük, akkor a legkevesebb, amit a szocialista tábor bármelyik államától elvárhatunk: ne nyújtson se pénzügyi, se műszaki segítséget ezeknek a kormányoknak...”¹⁰⁵ Azaz arra szólította fel a szocialista blokkot, hogy ne létesítsenek, gazdasági kapcsolatokat a nem baráti latin-amerikai kormányokkal, a meglévő relációkat pedig szüntesse meg. Erre vonatkozó elítélő határozat elfogadására azonban végül nem került sor az OLAS értekezleten, ugyanis azt a latin-amerikai kommunista pártok megakadályozták.¹⁰⁶

A fentiekben ismertetett éles kritikák és bírálatok, valamint az 1964-es havannai konferencia nyilatkozatában lefektetettek

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ MNL OL Küm XIX-J-1-j, TÜK, Kuba 1966, 75. d. Tárgy: *A kubai politika – Fidel Castro május 1-i beszéde és a Granma május első heti cikkei*. Havanna, 1966. május 10. 5.

¹⁰⁵ Idézi: Kerekes: 1979, 238.

¹⁰⁶ Farkas: 2022, 87.

gyakorlatba történő megsértése nyomán 1967–68 fordulójára a szovjet–kubai viszony igen feszültté vált. Ezt tovább fokozta az is, hogy Kuba 1967. november 7-én egy harmadvonalbeli tisztviselőt, José Ramón Machado Ventura egészségügyi minisztert küldte Moszkvába a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója alkalmából megrendezett ünnepségre.¹⁰⁷ Ennél is súlyosabb volt azonban, hogy a szóban forgó évben Kubában a kommunista párt egyik tagját, Aníbal Escalantét¹⁰⁸ ún. *mikrofrakcionalizmussal* vádolták meg, mondván a párton belül egy Moszkva-barát ellenzék jött létre az ő vezetésével, melynek célja az, hogy Kubát közelebb vigye a szovjet irányvonalhoz.¹⁰⁹ Ennek nyomán kb. 40 párttagot perbe fogtak, többüket be is börtönözték köztük Escalantét is, aki csak az 1970-es évek közepén szabadulhatott.¹¹⁰

1968 tavaszától azonban változás ált be Fidel Castro retorikájában, ugyanis az év március 13-át követően már nem fogalmazott meg nyilvános beszédeiben szovjetellenes kritikákat. Ennek hátterében egyfelől az állt, hogy 1968 januárjától Moszkva csökkentette a Kubába érkező kőolajat, ami viszont nehezen érintette a szigetország gazdaságát. A szállítások korlátozásának okára a szakirodalomban jelenleg két magyarázat létezik. Az egyik szerint a szállítmányok megkurtítása a Szovjetunió által kilátásba helyezett gazdasági szankció része volt, annak érdekében, hogy az éles

¹⁰⁷ Lucen: 2021, 136.; MNL OL KüM XIX-J-1-j, Kuba 1967. 62. d., 00900/3/1967 sz. irat. Tárgy: *A szovjet – kubai viszony fejleményei*. Moszkva, 1967. december 13. 4.

¹⁰⁸ Anibal Escalante (1909–1977): a kubai forradalom előtti kommunista párt (Népi Szocialista Párt, PSP) vezetője volt. Később a három forradalmi párt (Július 26-a Mozgalom, a Népi Szocialista Párt és a Forradalmi Direktórium) 1961-es egyesüléséből létrejött Egyesült Forradalmi Szervezetek (ORI) tagja lett. Ám 1962-ben kizárták és Moszkvába száműzték, ahonnan 1966-ben hazatért, és az előző évben az ORI-ből megalakult Kubai Kommunista Párt (PCC) tagja lett.

¹⁰⁹ Bethell, Leslie: *Cuba: A Short History*. Cambridge University Press, 1993. 131. Anderle: 2004, 131.

¹¹⁰ Anderle Ádám: *Fidelisták és Kommunisták küzdelem Kubában (1959–1968)*. In: Uő. (szerk.): *Latin-amerikai utakon*. Hispania Kiadó, Szeged, 2002. 107–123. 122.

szovjetellenes kritikák és a latin-amerikai gerillaharcok támogatása miatt megregulázza Kubát.¹¹¹ Ellenben egy viszonylag friss, 2022-es tanulmányában Oscar Sánchez-Sibony gazdaságtörténész, a hongkongi Egyetem professzora pont ezt a szankció-elméletet kívánja megcáfolni. Állítása szerint ugyanis a kőolajszállítmányok visszaesésének hátterében az 1968-ra egyre lassuló szovjet kőolajtermelés és az ezzel párhuzamosan növekvő kubai igények, valamint a szigetország kikötőirányításának átszervezéséből adódó infrastrukturális problémák álltak. Ezt Fidel Castro félreértelmezte és szankcióként nevezte meg a kubai nyilvánosság előtt.¹¹² Bármelyiket is fogadjuk el azonban a két álláspont közül, egy biztos: 1968 elejétől csökkenni kezdett a Kubába irányuló szovjet kőolaj mennyisége, ez pedig végül meghátrálásra kényszerítette a kubai vezetőt. Ennek hátterében pedig az állt, hogy Kuba az 1960-as évek végére gazdasági nehézségekkel küszködött, így nem engedhette meg magának azt, hogy a legfőbb kereskedelmi partnerét elveszítse.¹¹³

A másik tényező, ami miatt Castro kénytelen volt véget vetni a Szovjetunióval való szembenállásnak, nem más mint Ernesto Che Guevara 1967. október 9-i halála, amellyel világossá vált, hogy Latin-Amerikában mégsem érettek meg a feltételek a forradalomra. (Arról nem is beszélve, hogy később, 1970-ben Salvador Allende¹¹⁴ és pártja, a szocialistákat, kommunistákat stb. tömörítő Unidad Popular, azaz a Népfront választási győzelme Chilében bebizonyította azt, hogy a harcon kívül igenis vannak más

¹¹¹ Lucen: 2021, 137. Blight, James G. – Philip Brenner: *Sad and Luminous Days: Cuba's Struggle with the Superpowers after the Missile Crisis*. Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 2007. 132.

¹¹² Erről bővebben lásd: Sanchez-Sibony, Oscar: Cuba, Soviet Oil, and the Sanctions that Never Were: An Archival Investigation of Socialist Relations. In: *Journal of Latin American Studies*. 54. évf. 1. sz. (2022) 1–24.

¹¹³ Kuba '60-as évekbeli gazdasági helyzetére vonatkozóan részletesen lásd: Anderle: 2004, 139–143.

¹¹⁴ Salvador Allende (1908–1973): chilei orvos, baloldali politikus, 1970 és 1973 között Chile elnöke volt.

módszerek is Latin-Amerikában a baloldal hatalomra jutásához.) Ezzel pedig egy időre Kuba felhagyott a latin-amerikai fegyveres mozgalmak aktív támogatásával, helyette megpróbálta rendezni viszonyát a Szovjetunióval, amelynek egyik igen látványos eleme az volt, hogy 1968 augusztusában nyíltan üdvözölte a prágai tavasz elfojtására irányuló szovjet, pontosabban a Varsói Szerződés (VSZ) által történő beavatkozást. Castrónak eddigre ugyanis be kellett látnia, hogy Moszkva és a keleti blokk támogatása nélkül nem tudja magát fenntartani és megvédeni az USA szankcióival szemben. Később, az 1970-es évek közepétől, miután Kubának sikerült mind gazdasági, mind pedig külpolitikai helyzetét stabilizálnia, ismét nagy hangsúlyt fektetett a felszabadító mozgalmak támogatására, de immáron elsősorban Afrikában (pl.: Angola, Etiópia), illetve 1979-től a Karib-térségben (pl.: Nicaragua, Grenada).

DOKUMENTUMOK

Kis Aladár hagyatékából II.¹

Az *Évkönyv* előző számában már közreadtuk három, Antonio Gramsci által írott újságcikk fordítását,² melyek az új- és modernkori Olaszország egykori kutatójának, Kis Aladárnak a hagyatékából származnak. (Róla, illetve Gramsci magyarul korábban megjelent írásairól ott olvashatók további információk.)

Az alábbiakban, ezt a megkezdett hagyományt folytatandó, újabb négy, magyarul mindeddig publikálatlan újságcikk fordítását tesszük közzé. Ezek az írások eredetileg – akárcsak a tavaly kiadott szövegek – az előbb heti-, majd napilapként működő torinói *L'Ordine Nuovo* hasábjain jelentek meg, keltezésüket tekintve viszont valamivel későbbiek: az 1920 májusa, valamint 1921 júniusa közötti időszakból származnak. (Az újság 1921. január 21-i megalakulását követően már Olaszország Kommunista Pártjának [PCd'I] hivatalos szócsöveként működött). Témájuk ezúttal is alapvetően a forradalom fejlődése, fejlődési lehetőségei, valamint az Olasz Szocialista Párt (PSI) útkeresése, de míg a korábbi periódusban írott cikkek inkább a – forradalmi szempontból nézve – pozitív eseményekre és folyamatokra koncentráltak, addig ezúttal nagyobb tér jut a forradalmat akadályozó elemeknek és tendenciáknak, legyen szó akár a forradalmi és munkásmozgalmon belüli hiányosságokról és centrifugális erőkről, akár a kibontakozó ellenforradalom különféle alakváltozatairól, s végső soron a korszak Olaszországában a

¹ A kéziratokat digitalizálta, válogatta és jegyzetekkel ellátta, valamint eredeti változatukkal egybevetette és szükség esetén javította: Poór Péter.

² *Évkönyv*. 2024. 145–157.

legnagyobb veszélyforrást jelentő „reakciós felforgató irányzatról”, a fasizmusról.

A forradalom ereje³

Május 1. megünneplése közvetlenül azután történt, hogy a gyári munkásság kilábalta egy óriási és vereséggel végződő, 10 napig tartó sztrájkból.⁴ Május elsején Torino egész munkássága meg akarta mutatni, hogy nem veszítette el hitét a forradalomban. Torino egész

dolgozó népe meg akarta mutatni, hogy a forradalmi erő nem csökkent, sőt zászlóaljai, ezredei megsokszorozódtak.

Az általános sztrájk alatt a kapitalizmus és az államhatalom egész fegyveres erejét bevetette. A polgári állam a torinói gyárosoknak 50 ezer embert bocsátott rendelkezésére teljes harci felszereléssel, páncélautókkal, lángszórókkal, könnyű ütegekkel. A várost 10 napon keresztül a katonaság tartotta megszállva. Úgy látszott, hogy a munkásosztályt megsemmisítették, fölszívódott, semmivé lett. Miután a gyárosok összegyűjtöttek 10 milliót, elárasztották a várost plakátokkal, röpcédulákkal. Újságírókat, gonosztevőket, provokátorokat és sztrájktrőröket béreltek fel. Egy újságot adtak ki, amely nyomdatechnikailag utánozta a sztrájkoló újságját.

³ Eredeti megjelenés: La forza della rivoluzione. In: *L'Ordine Nuovo*. 2. évf. 1. sz. (1920. május 8.) 6.

⁴ Torino munkásai 1920. április 13-án általános sztrájkra szólítottak fel, melyre hamarosan a tartomány más városainak dolgozói is reagáltak. Jóllehet a résztvevők létszáma elérte a soha korábban nem látott félmilliót, a PSI vezetésének meghátrálása miatt a sztrájkmozgalom nem tudott országos kiterjedésűvé terebélyesedni, ennél fogva április 24-én vereséggel zárult. Williams, Gwyn A.: *Proletarian Order. Antonio Gramsci, Factory Councils and the Origins of Italian Communism 1911–1921*. Pluto Press, London, 1975. 205–208.

Rémhíreket és hamis híreket terjesztettek. A város söpredékéből alakulatokat, ligákat, politikai pártokat és fasciókat⁵ szerveztek, és a legaljasabb rágalmakat szórták a sztrájk vezetőire. A kapitalista erők ezen uszításával szemben a munkásosztály csak a naponta megjelenő félíves sztrájk tudósítót, ellenerejét és áldozatvállalását tudta latba vetni. A vas- és fémmunkások egy hónapig tartottak ki bér nélkül. Sokan éheztek, el kellett zálogosítaniuk bútoraikat, sőt még matracukat és lepedőjüket is. A dolgozó lakosság másik része is nélkülözött, nyomorgott, szenvedett. A város olyan volt, mintha ostrom alatt állt volna. A dolgozó lakoságnak el kellett viselnie a kegyetlen és könyörtelen ostrom minden baját és nehézségét. A sztrájk vereséggel végződött, sőt az eszmét, amely a küzdőket lelkesítette, a munkásosztály képviselőinek egy része még ki is gúnyolta. Az általános sztrájk vezetőinek hitét, erőfeszítését illúzióknak, naivságnak, sőt még tévedésnek is minősítette a munkásosztály képviselőinek egy része. A proletariátus visszatérve a gyárakba rögtön kimérte azt az egy lépést, amelyet hátra felé meg kellett tennie az államhatalom és a vagyonos osztály mérhetetlen erejének rettenetes szorítása következtében. Meg lehet érteni az akarat és a lélek csüggedését, az érzelmek és erőfeszítések széthullását. A keserű hangulat felülkerekedése természetesnek vehető. A forradalmi hadsereg hátralépése előrelátható volt.

A kiéhezett, megnyomorított, a kapitalisták korbácsától véresre vert munkások, akiket saját öntudatra még nem ébredt vagy gonosz harcostársaik egy része is kigúnyolt, azonban nem veszítették el hitüket a munkásosztály jövőjében. Az egész torinói proletariátus kivonult az utcákra és a terekre, hogy bizonyítsa ragaszkodását a forradalomhoz, hogy megmutassa a munkásosztály erejét a

⁵ A *fascio* a latin *fasces* szóból ered, mely egy hatalmi jelvény volt az ókori Rómában. A *fascio* kifejezés az 1870-es években tűnt fel először olasz radikális körökben mint a csoport, szövetség vagy liga szinonimája. Payne, Stanley G.: *A History of Fascism, 1914–1945*. The University of Wisconsin Press, Madison, 1995. 81. Jelen kontextusban a proletárforradalmi tendenciák elfojtásában, valamint az olasz fasiszmus létrejöttében fontos szerepet játszó sejtek és fegyveres csoportok értendők alatta.

tőkésosztály milliőkat, milliárdokat kitevő vagyonával szemben. Sok ezer szívből, karból és észből tevődik össze a munkásosztály ereje. A proletariátus kivonult, hogy a pénzeszsákoknak megmutassa a munkásforradalom harcosainak elszánt seregét.

10 napig tartó sztrájk, nyomor, elkeseredés és vereség nem hozta meg azt, aminek az elérésében a kapitalisták és az államhatalom biztos volt: a proletariátus leveretését, annak a kísértetnek a megfutamodását, amely lidércnyomásként nehezedik a palotákra és a páncélszekrényekre. A tőkésosztály és az államhatalom május elsejét vérfürdővé változtatja. A menetet puskák sörtüze fogadja. Két halott és mintegy ötven sebesült marad az utcákon. Ez az esemény arra jó, hogy a városra szabadítsák a legsötétebb és legvadabb terrort. A leggonoszabb rágalmakat terjesztik el. Bombákról, késelésekről, összeesküvésekről beszélnek. A letartóztatások megszapornak. A királyi rendőrség szegfűkre⁶ és kokárdákra vadászik. A letartóztatottakat puskatussal gyilkolják, lábbal rugdossák addig, amíg vért nem köpnek. A terek és utcák puska lövésektől visszhangzanak. Ablakokra, járókelőkre lönek. A királyi rendőrség furgonjai ablakokra, kapukra, járókelőkre szegezett fegyverekkel járják az utcákat. Gúnyosan mosolygó rendőrcsoportok bújnak elő a csatornákból, hogy bajonettjüket osztályra, nemre, korra való tekintet nélkül valaki mellének szegezzék, legyen az járókelő munkás, tiszt, katona, pap, úrinő vagy gyerek. A kiadott parancsokkal ekkora dühöt, haragot sikerült felkelteni a zavaros agyú és sötétlelkű zsoldosokban a polgárháború iránt.

De sem a nagy „napnak” ez az általános tanúságtétele, sem a hallatlan erőszaknak ez a barbár kardcsörtetése nem tudja egy ujjnyival sem megingatni a munkásosztály pozícióját. A két meggyilkoltak a temetése leírhatatlan hatású és fegyelmezett tüntetéssé alakul át. Új népi erők bukkannak fel, új tömegek csatlakoznak a forradalmi hadsereghez, hogy halottjaikat a temetőbe kísérvék.

⁶ A vörös szegfű a PSI jelképe volt.

A forradalom ereje nem hajlik meg semmiféle vereség, semmiféle fájdalom, semmiféle akadály előtt, bármilyen hatalmas legyen is az! A dolgozó nép túlélte a verések, a széthullás és a csalódás kritikus szakaszát. A dolgozó nép homogén és összetartó egység lett. A dolgozó nép rendezett és fegyelmezett hadsereggé vált, amely ismeri a valós célt; tudja, hogy történelmi erőt képvisel. Tudja, hogy történelmi hivatása magasabb rendű minden emberi erőnél. A dolgozó nép a kiváltságos osztályok számára már többé nem durva nyersanyag, hanem végre képes megteremtteni saját történelmét, felépíteni saját városát.

A két forradalom⁷

Minden politikai hatalmi formát történelmi szempontból csak egy reális gazdasági hatalom törvényesített gépezetként foghatunk föl és bizonyíthatunk. A politikai hatalmi formát nem lehet másként fölfogni és bizonyítani, csak úgy, mint védelmi szervezkedést és mint egy meghatározott gazdasági rendszer fejlődésének feltételét a termelés és a javak felosztásának összefüggésében. A történelmi materializmus ezen alapvető (és elemi) kánonja mindazon tézisek összességét magába foglalja, amelyeket igyekeztünk kifejteni, amikor a gyári tanácsok kérdéséről szoltunk.⁸ Ez az alapvető elv magába foglalja azokat az okokat, hogy miért látjuk a munkásosztály reális problémáinak tárgyalása közben központinak és elsőrendű fontosságúnak azokat a pozitív tapasztalatokat, amelyek a munkásság mélyreható megmozdulásaiból jöttek létre a tanácsok

⁷ Eredeti megjelenés: *Due Rivoluzioni*. In: *L'Ordine Nuovo*. 2. évf. 8. sz. (1920. július 3.) 1–2.

⁸ Utalás a *L'Ordine Nuovo*ban nem sokkal korábban „A gyári tanácsok politikai és szakszervezeti értékei” (I valori politici e sindacali dei Consigli di Fabbrica. In: *L'Ordine Nuovo*. 2. évf. 3. sz. [1920. május 29.] 1–4.), valamint „A gyári tanácsok” (Il Consiglio di Fabbrica. In: *L'Ordine Nuovo*. 2. évf. 4. sz. [1920. június 5.] 1–2.) címmel megjelent újságcikkekre. A gyári tanácsok jelentőségét egyébként Gramsci korábban is többször hangsúlyozta. Ezzel kapcsolatban lásd például az *Évkönyv* előző számában közreadott „A német forradalom” című cikkét.

megalakítása, azok kifejlesztése és egybehangolása céljából. Ezért fenntartottuk azt a véleményt, hogy

1. A forradalom nem szükségszerűen proletár- és kommunista forradalom, ha csak arra törekszik és el is éri, hogy megsemmisítse azokat az intézményeket és azt a közigazgatási gépezetet, amelyen keresztül a polgárság politikai hatalmát gyakorolja.

2. Még akkor sem nevezhető a forradalom kommunista vagy proletárforradalomnak, ha a népi felkelés hulláma olyan emberek kezébe adja a vezetést, akik magukat kommunistáknak nevezik (és őszintén azok is). A forradalom csak akkor kommunista és proletárforradalom, ha a kapitalista osztályoktól irányított társadalom kebelében létrejött kommunista és proletár termelőerők (proletariátus) felszabadítását jelenti. És ez a forradalom csak oly mértékben kommunista és proletár, amennyiben sikerül a kommunista és proletár erők expanzióját és megszervezését elősegítenie és előmozdítania. Olyan erők legyenek ezek, amelyek meg tudják kezdeni a szükséges módszeres és fáradságos munkát, hogy az új rendszert kialakítsák a termelés és a javak elosztásának összefüggésében. Ez az új rendszer azokon az alapokon nyugszik, amelyek lehetetlenné teszik az osztályokra felosztott társadalom létezését. Ennek a rendszernek szisztematikus kifejlesztése ezért arra irányuljon, hogy ugyanakkor bekövetkezzék az államhatalom elhalásának folyamata, a proletárlét védelmét szolgáló politikai szervezet szisztematikus felszámolása, mert a proletárosztály mint osztály, annak érdekében, hogy emberiséggé váljon, megszűnik létezni.

Az a forradalom, amely a polgári állam gépezetének szétzúzásával és egy új államgépezet létrehozásával valósul meg, minden osztályt érint és magával sodor, minden osztályt, amelyet a kapitalizmus elnyomott eddig. Ezt a nyers tényt az idézi elő, hogy az imperialista háború következtében létrejött szűkös gazdasági helyzetben a nép nagy része nem lát semmiféle garanciát, ami biztosítaná neki a mindennapi élet elemi szükségleteit. (A nép nagy többségét iparosok, kisbirtokosok, értelmiségi kispolgárok, igen szegény

paraszi tömegek és elmaradott polgári tömegek alkotják.) Ez a fajta forradalom főképpen anarchikus és romboló jellegű, mert az elvakult harag kitörésében és a düh szörnyű elszabadulásában nyilvánul meg minden konkrét cél nélkül. Ezek csak új államhatalomban csillapodnak le, amikor a fáradtság, a csalódás és az éhség annak a szükségszerűségnek a felismeréséhez vezet, hogy szükség van egy törvényes rendre és hatalomra, amely ezt a rendet valóban tiszteletben tudja tartatni.

Ez a forradalom egy egyszerű alkotmányozó országgyűlésen is eldőlhethet, amely igyekszik gyógyítani a polgári állam gépezetében a népharagtól elszenvedett sebeket. Ez a forradalom a szovjetek rendszeréhez, az egész proletariátus és más elnyomott osztályok politikai függetlenségének kivívásához is eljuthat. Csak az a baj, hogy ezeken az eredményeken nem mernek túlmenni, nem mernek hozzájárulni a gazdasági kérdésekhez, és ezért a vagyonos osztályok reakciója ismét visszaveti őket. Ez a forradalom eljuthat a polgári állam gépezetének teljes feldúlásáig és odáig, amikor az állandó szervezetlenség állapota hosszabb időn keresztül tart. Ebben az állapotban a még létező javak is tönkremennek, a nép felőrlik, mert belátja, hogy képtelen minden, a birtokos osztálytól független szervezkedésre. Ez a forradalom eljuthat egy proletár- és kommunista hatalom megszerzéséhez, amikor azonban kimerül abban az ismétlődő és reménytelen igyekezetben, hogy fennállásának és megerősödésének gazdasági feltételeit megteremtse, a végén pedig a kapitalista reakció elsöpri.

Németországban, Ausztriában, Bajorországban, Ukrajnában és Magyarországon ezek a történeti események igazolást nyertek. A forradalomra, mint romboló aktusra nem következett be a kommunista értelemben vett újjáépítő folyamat. A külső feltételek megléte: a Kommunista Párt, a polgári állam szétzúzása, erős szakszervezetek és a proletariátus felfegyverzése mind nem volt elég ahhoz, hogy egy feltételnek a hiányát pótolják. Hiányzott egy olyan expanzióra törekvő proletariátus, hiányzott a proletariátusnak egy tudatosan arra irányuló megmozdulása, hogy a politikai vezetéssel együtt a gazdaságirányítást is átvegye. Hiányzott a

proletártömegekben annak akarása, hogy a proletárrendszert bevezesse a gyárba, és ezzel a gyárat az újfajta állam első láncszemévé tegye. Nem tudtak egy olyan új államot létrehozni, amely a gyári rendszer gazdasági viszonyainak a visszatükröződése. Ez az oka annak, hogy mindig azt állítottuk, hogy a Pártban lévő kommunista sejteknek nem szabad különleges ábrándokat kergetniük és ezeken rágódniuk (ilyen problémák a szavazattól való tartózkodás vagy egy „valóban” kommunista párt megalkotásának a problémája), hanem azon kell fáradozniuk, hogy olyan feltételeket teremtsenek a tömegek számára, amelyek közt meg lehet oldani az összes különleges problémát, köztük a kommunista forradalom szerves fejlődésének problémáját is. Nem sokat számít, hogy létezik egy kommunista párt, ha nincs meg a tömegben a kezdeményező történeti szellem és a gazdasági függetlenségre való törekvés. Mi úgy gondoljuk, hogy a párt legyen akcióképes és ne a tisztán elméleti emberek és politizálgatók akadémiaja, akik „jól” gondolkoznak és „jól” kifejezik magukat a kommunista ismeretanyagban. Ugyebár a politikai kezdeményező szellemet és a gazdasági függetlenségre való törekvést a pártnak kell képviselnie és egybefognia? És minthogy a pártok kialakulása és a reális történelmi erők jelentkezése, amelyeknek visszatükröződése a pártok, nem egyszerre történik a semmiből, hanem dialektikus fejlődés következményeképp, akkor vajon a kommunista erőknek nem az-e a legnagyobb feladata, hogy tudatosságot és szervezettséget adjanak az alapvetően kommunista termelőerőknek, amelyeknek kibontakozásuk és terjeszkedésük során meg kell teremteniük a politikai hatalom biztos és állandó gazdasági alapját a proletariátus kezében?

Hasonlóképpen kérdés, hogy kivonhatja-e magát a párt a választási kampányokban való részvétel alól a polgári demokráciát képviselő intézmények miatt, ha a pártnak az a feladata, hogy politikailag beszervezze az összes elnyomott osztályt, amely a proletariátushoz közel áll? És hogy ezt elérje, szükséges-e, hogy ezekből az osztályokból alakuljon ki a demokratikus értelemben vett

vezető párt, tekintve, hogy csak a kommunista proletariátusból születhet meg egy forradalmi értelemben vett párt?

Ha az összes elnyomott osztály magáénak érzi a kommunista pártot, és ha a párt a dolgozó nép valamennyi rétegével állandó kapcsolatot tart fenn, akkor a kommunista párt a nép valamennyi rétegét elvezeti annak felismeréséhez, hogy a kommunista proletariátus az a vezetőosztály, amelynek át kell vennie a hatalmat a kapitalista osztálytól. A kommunista párt teremti meg azokat a feltételeket, amelyek között lehetségessé válik, hogy a forradalom, mint a polgári állam szétzúzója azonosuljon a proletárforradalommal, azzal a forradalommal, amely kiszorítja a kizsákmányolókat, és amelynek majd el kell kezdenie az új rendszer kifejlesztését a termelés és a javak összefüggésében.

Ugyanígy: ha a kommunista párt az ipari proletariátus sajátos pártjaként lép föl, és ha azon munkálkodik, hogy a kapitalizmus által kifejlesztett termelőerőknek (proletariátusnak) öntudatot és pontos politikai irányt mutasson, akkor meg tudja teremteni a kommunista proletariátus kezében lévő államhatalom gazdasági feltételeit is. Ilyen feltételek között már lehetővé válik, hogy a polgári állam ellen forduló népi felkelés belenőjön a proletárforradalomba. Ebben a forradalomban ténylegesen megvalósul a valós termelőerők felszabadulásának az aktusa, melyek a kapitalista társadalom kebelén belül halmozódtak föl.

Ezek a különböző történelmi eseménysorozatok nem elszigeteltek és nem is függetlenek, hanem ugyanannak a dialektikus fejlődési folyamatnak a mozzanatait, amelynek folyamán az ok-okozati összefüggések egymásba fonódnak, felcserélődnek, egymásra hatnak. Az oroszországi forradalom után szerzett forradalmi tapasztalatok azonban megmutatták, hogy az összes többi kétlépcsős (politikai és gazdasági) forradalom elbukott, s a második (gazdasági) forradalom kudarca annyira lesújtotta és megalázta a munkásosztályt, hogy az lehetővé tette a polgárság számára erői újjászervezését, és azt, hogy módszeresen hozzálasson a

kommunista élcsapat eltiprásának munkájához, mert a kommunisták közben megpróbálták újból lábra állni.

A kommunisták számára – akik nem elégednek meg a kommunizmus és a történelmi materializmus alaptételeinek állandó rágcshalásával, hanem a küzdelem valóságában élnek és megértik a valóságot úgy, ahogy az van – a történelmi materializmus és a kommunizmus szemszögéből nézve a forradalom nem fogható föl úgy, hogy az a proletariátus részéről a társadalmi hatalom átvétele, hanem csak úgy fogható fel, hogy a forradalom dialektikus folyamat, amelyben a politikai hatalom átvétele lehetővé teszi a gazdasági hatalom átvételét, a gazdaságirányítás pedig lehetővé teszi a politikai hatalmat. A szovjet a forradalmi harc eszköze, amely lehetővé teszi a kommunista gazdasági élet megszervezésének független fejlődését. Ez a gyári tanácstól elvezet a népgazdaság Központi Tanácsához, amely megállapítja a termelés és a javak elosztásának terveit, ily módon kiküszöbölve a kapitalista konkurenciát. A gyári tanács, amely gazdasági téren biztosítja a termelő függetlenségét, és amely a kommunista gazdasági élet szervezettségének alapja, a halálos küzdelemben eszköz a kapitalista rendszer ellen, mert megteremti azokat a feltételeket, amelyek megszüntetik az osztályokra osztott társadalmat, s „materiálisan” lehetetlenné teszi egy újabb osztályokra tagolt társadalom kialakulását.

Az állandó harcban álló kommunisták számára ez a koncepció azonban nem elvont gondolat csupán. Ez a harc egy még nagyobb szervezési és propagandamunka kifejtésére ösztönöz.

A gazdasági fejlődés a tömegekben bizonyos fokú szellemi önállóságot és pozitív történelmi kezdeményezőkézséget fejlesztett ki. A proletárforradalomnak ezeket az elemeket föl kell használnia, formát kell adnia nekik, meg kell teremtenie kifejlesztésük pszichológiai feltételeit és általánossá kell tennie az összes dolgozó körében azon harc által, amely a termelés ellenőrzéséért folyik.

Ezért kell előmozdítani egy kommunista párt organikus megteremtését. Ez a párt ne a szörszálhasogatók és a kis Machiavellik bandája legyen. Legyen ez a párt a kommunista párt akciópártja, egy olyan párt, amely pontosan tudja a proletariátus

történelmi feladatait, és el tudja vezetni a proletariátust történelmi hivatásának megvalósításához. Legyen ez a párt a tömegeké, amelyek saját eszközeikkel, önerejükre támaszkodva akarnak megszabadulni a politikai és gazdasági szolgaságtól a szocialista gazdasági élet megszervezése által. Ez a párt ne olyan párt legyen, amely csak arra használja föl a tömegeket, hogy megpróbálja utánozni a francia jakobinusok hősi példáit. Ezért meg kell teremteni azokat a körülményeket, amelyekben nincs két (időben egymás után következő) forradalom, hanem ahol a polgári állammal szembefordult népi felkelés már megtalálja azokat a jól megszervezett erőket, amelyek képesek elkezdni a termelés országos apparátusának átalakítását, s képesek arra, hogy a plutokrata elnyomás eszközét a kommunista felszabadulás eszközévé alakítsák át.

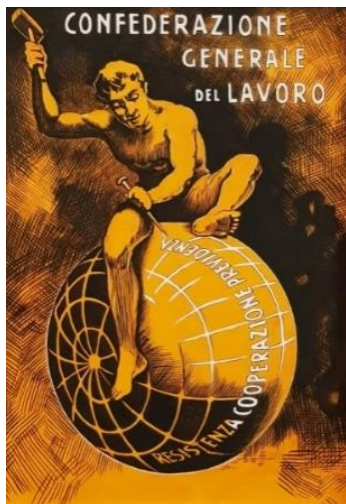
Merre tart a Szocialista Párt?⁹

A tömegek közvetlen akciója nem lehet más, csak kimondottan romboló jellegű. Ha a tömegek olyan jelszót kapnak, amely őket a tőkésosztály magán- és köztevékenysége fölötti ellenőrzés gyakorlására felszólítja, akkor a tömegek akciója csak az egész államgépezet szétzúzásához vezethet. A proletariátus elfogadta a jelszót: ellenőrizni kell a közlekedést, hogy ne induljanak az orosz forradalom ellenségei részére fegyver- és lőszerszállítmányok, ne induljanak el áruszállítmányok Magyarországra a mágnások részére, ne történjenek csapatösszevonások, amelyeknek célja, hogy újból háborút robbantsanak ki a Balkánon és egész Európában; mindezek után elkerülhetetlen volt, hogy el ne jussunk az anconai tényekhez, a fegyveres felkeléshez.¹⁰

⁹ Eredeti megjelenés: Dove va il Partito Socialista? In: *L'Ordine Nuovo*. 2. évf. 9. sz. (1920. július 10.) 2.

¹⁰ Egy bersaglieri ezredet 1920. június végén Albániába akartak irányítani, a katonák azonban fellázadtak ez ellen. A felkelésre az anarchista, kommunista és republikánus erők egyaránt hatást gyakoroltak. A több napig tartó harcokat végül a helyi közigazgatás és a kormányzat által bevetett karhatalmi erőkkel sikerült csak elfojtani.

A munkástömegek közvetlen akciója éppen azért forradalmi, mert elsősorban romboló jellegű. Minthogy a munkásosztálynak nincs hatalma az ipar irányítása fölött, ezért természetes, hogy a megszerzett gazdasági hatalmat az ipari fegyelem, az egész ipari fegyelem szétzúzására próbálja meg felhasználni. Minthogy a munkásosztálynak a hadseregben ugyanaz a helyzete, mint a gyárban, minthogy éppúgy a gyárban, mint a hadseregben egy olyan fegyelemnek és egy olyan törvénynek kell magát alávetnie, amelynek megalkotásához nem volt köze, természetes, hogy a hadsereg fegyelmét is le akarja rombolni, mégpedig teljes mértékben. Minthogy a burzsoá állam egész gépezete idegen a munkásosztály számára és az vele szemben áll, természetes, hogy minden akció, amely a kormány tevékenységének az ellenőrzésére irányul, a burzsoá államgépezet teljes szétzúzásához, fegyveres felkeléshez vezet.

A kommunisták nagyon is meg vannak győződve arról, hogy másképpen nem történhet, csak így; ezért a kommunisták nem félnek a tömegek közvetlen akcióitól és azoktól a rombolásoktól, amelyekkel ez együtt jár. Az ember attól fél, amit nem lát előre, amit nem vár, nem pedig attól, amit szükségszerűen vár, sőt amit előmozdítani is igyekszik. Mégpedig oly módon igyekszik előmozdítani, hogy a valóságon uralkodni tudjunk, hogy azt hozza ki a valóságból, amit előre lát, hogy a rombolásban már tudatosan benne legyenek az újjáépítést szolgáló elemek. Azt akarjuk elérni, hogy a törvénysértés ne a vak düh puszta elszabadulása legyen, hanem gazdasági és politikai hatalomnyerés, amely önmagát felszabadítja és lerakja fejlődésének feltételeit.

A kormány tevékenységének ellenőrzésére kiadott jelszó a vasutasok sztrájkjához, a vasutasok sztrájkja az általános

sztrájkhoz,¹¹ utána pedig az anconai zendüléshez vezetett. Minthogy a Confederazione Generale del Lavoro¹² (főképp a megbízott titkárnak) olyan fogalmai vannak a munkások által gyakorolt ellenőrzésről, mint egy angol kertésznek, minthogy a Confederazione Generale del Lavoro olyan illemtudóan akarja gyakorolni ezt az ellenőrzést, mint aki tiszteli a szabadságot, a rendet, a demokráciát, azon nyomban ezt a körlevelet küldte szét: „Magyarország és Oroszország számára azt kell tennünk, amit lehet (?!), és nem azt, amit szeretnénk. Véleményünk szerint minden koci zárjának feltörése azonkívül, hogy a gyakorlatban nehézkes, olyan dolog, ami következményekhez és komplikációkhoz vezet. (!) Tevékenységeket ezért csak a lehetőre kell korlátoznotok, és *nem minden lehetőre*, elkerülvén a komplikációkat.” A gazdasági élet a politikai előtt jár. Minthogy a reformisták és az opportunisták az olasz szakszervezeti mozgalom egész gépezetét a kezükben tartják, minthogy a reformistáknak és az opportunistáknak a kezében van a Szocialista Párt hatalma, ők diktálják a Párt irányvonalát és taktikáját. A Párt akciópolitikája meggyengült. A tömegmegmozdulások a parlamenti csoport számára csak arra voltak jók, hogy sikert sikerre arassanak, csak arra voltak jók, hogy a reformista képviselők megerősíthessék a pozíciójukat, hogy több

¹¹ A torinói munkások kezdeményezésére kirobbant 1920-as áprilisi tíznapos általános sztrájkról van szó, melyet a tőkés és az állam komoly összefogás és anyagi ráfordítás, valamint masszív fegyveres represszió útján tudott csak letörni. „A forradalom ereje” című korábbi írásában – melyet az *Évkönyv* jelen számában szintén közreadtunk – Gramsci külön is foglalkozott az esettel, hangsúlyozva a vereség átmeneti jellegét és annak a proletariátus fejlődésére gyakorolt pozitív hozadékait.

¹² Az 1906-ban alapított Confederazione Generale del Lavoro (Általános Munkakonföderáció, CGdL) a PSI fontos támaszaként szolgált. A fasiszta rendszer fokozódó elnyomó intézkedéseinek hatására 1927-ben feloszlatták, bár egyes elkötelezett aktivistái illegalitásban vagy száműzetésben tovább folytatták tevékenységüket. 1944 nyarán különböző baloldali csoportok kezdeményezése útján, Olasz Általános Munkakonföderáció (CGIL) néven újjászerveződött. A napjainkig működő szervezet Olaszország egyik legjelentősebb szakszervezeti konföderációjának számít.

babértól övezve kényelmesebben juthassanak fölfelé a kormányhatalomhoz. Emiatt történt meg, hogy az Olasz Szocialista Párt a vezetőség¹³ tagjainak tehetetlensége következtében napról napra veszít a tömegek fölötti erejéből és hatalmából. Ezért történhetett meg, hogy a bolognai anarchista kongresszus¹⁴ olyan nagy befolyást gyakorolt a proletártömegekre. És az történik majd, ha a kommunista csoportok nem reagálnak erőteljesen, hogy a Párt teljesen elveszti a tömegek fölötti ellenőrzést, ezek a tömegek pedig, minthogy nincs vezetőjük, az eseményektől sodortatva sokkal rosszabb helyzetbe kerülnek, mint Ausztria és Németország proletártömegei.

Minket, a *L'Ordine Nuovo* szerkesztőség tagjait¹⁵ és a torinói szocialistákat az áprilisi megmozdulás után az olasz tömegek előtt úgy tálaltak fel, mint akik örültek, tüzesfejük és fegyelmezetlenek

¹³ A PSI elnöki tisztségét az első világháborút közvetlenül követő, nagyjából két-hároméves időszakban Constantino Lazzari, Arturo Vella, Nicola Bombacci és Egidio Gennari töltötték be. Az 1919-es választásokon a Párt minden korábbinál komolyabb, közel egyharmados támogatottságot szerzett, mellyel több mint 150 mandátumhoz jutott. A pártvezetés, illetve a parlamentbe bekerült képviselők politikája azonban nem állt összhangban az olasz munkásosztály széles tömegeinek radikalizálódásával. Gramsci a fentiekben mindenekelőtt erre az ellentmondásra, illetve a hatalomhoz jutott szocialista parlamenti képviselők ezzel összefüggő tevékenységére és attitűdjére céloz.

¹⁴ Az 1919 áprilisában megalapított Olasz Anarchista Kommunista Szövetség (Unione Comunista Anarchica Italiana, UCAI) első kongresszusára 1920. július 1–4. között került sor Bolognában (egyidőben az anconai lázadással). A szövetség delegáltjai a kongresszuson elfogadták az Errico Malatesta által előterjesztett programtervezetet, amely többek között az uralom és az ember ember általi kizsákmányolásának teljes felszámolására, a földbirtokosok és kapitalisták közcélú kisajátítására, valamint a kormányzat eltörlésére szólított fel. A program teljes szövegét lásd: Richards, Vernon (szerk.): *Malatesta – His Life & Ideas*. Freedom Press, London, 1965. 182–198.

¹⁵ A *L'Ordine Nuovo*t mint politikai és kulturális kérdésekkel foglalkozó szocialista újságot 1919. május 1-jén alapították Torinóban. Éltre hívói és első szerkesztői Antonio Gramsci, Angelo Tasca, Umberto Elia Terracini és Palmiro Togliatti voltak. Tasca azonban még az év nyarán kikerült a szerkesztőbizottságból, melynek következtében a lap hangvétele forradalmibbá vált.

csürhéje. A központi hivatalok vezetői nem törődnek azzal, hogy mi történik a gyárosok körében, még kevésbé azzal, hogy mi történik a munkások körében, mivel ezek a vezetők a történelmet elvont ideológiai tételek folyamán tartják (az osztályok általában, a Párt általában mint olyan, az emberiség általában), nem pedig valóságos emberek művének, akiket Péternek, Pálnak vagy Jánosnak hívnak, és akik olyanok, amilyenek a valóságban, nem pedig az időben és térben meghatározott városi vagy vidéki közösségek munkája következtében olyanok, amilyenek. Az idők gyorsan változnak (de még milyen gyorsan napjainkban!), de ezek a vezetők semmit sem látnak előre, és odáig jutottak, hogy minden eseményben az ördög farkát látják, odáig, hogy történelmi felelősségük terhét szépen rárakják a fegyelemszegők és a rakoncátlanok vállára. Eközben a torinói szekciónak megvan az az érdeme, hogy olyan akciót hajtott végre, amivel megfosztotta a reformistákat a szakszervezeti mozgalom ellenőrzésétől, előrelátva (milyen könnyű volt előrelátni), hogy a legdöntőbb pillanatokban a szakszervezeti vezetők szabotálni fogják a Párt és a tömegek akaratát. Ennek az akciónak más eredményt kellett volna hoznia, ha nem lép közbe éppen... a pártvezetőség. A torinói szekció az áprilisi megmozdulás¹⁶ előtt jelentést készített az országos tanácsnak. Ebben a jelentésben élesen bírálta a vezetőséget, mert az egyáltalán nem törődött a forradalmi szervezkedéssel, és a szekció ebben a jelentésben az erősen centralizált és felelősségteljes fegyelem megszilárdítását követelte. Sajnos a torinói szekció jelentésében foglaltak ma is időszerűek. A legutóbbi események az áprilisi torinói események súlyosbított megismétlődését jelentik. A következő paragrafus még időszerűbbé vált, mint hittük volna: „A munkásosztály pártjának léte csak akkor nyer igazolást, ha a proletariátus akcióját képes erősen összpontosítani és összehangolni, ha egy tényleges forradalmi erőt állít szembe a burzsoá állam törvényes hatalmával, és annak kezdeményező és manőverezési szabadságát korlátozni tudja. Ha a Párt nem valósítja meg az erőfeszítések egységét és egyidejűségét,

¹⁶ A fent említett, általánossá váló torinói sztrájkakciónál van szó itt is.

ha a Párt csak lélek és akarat nélküli pusztá bürokratikus szervezet, akkor a munkásosztály ösztönösen egy másik párt megalakítására törekszik és az anarchikus törekvések felé fordul. Az anarchisták éppen ezért bírálják keményen és élesen a politikai pártok központosítását és bürokratizmusát.”

Hiányzik a Pártból a forradalmi szervezkedéshez szükséges olyan szervező- és propagandamunka, amely a gyárakban, kaszárnyákban, hivatalokban lévő proletártömegek alkatához igazodik, és hogy ez a munka olyan fokon álljon, hogy a tömegeket minden forradalmi megmozdulásra beszervezhesse. Ha a Párt nem igyekszik teljesen összeolvadni a proletártömegekkel, akkor továbbra is csak egy parlamenti párt szerepét játssza, mert fél minden közvetlen akciótól, mert tele van aggodalommal, és így arra kényszerül, hogy minden nap egy lépést tegyen hátra, ezzel pedig hozzájárul a legerőtlenebb és leglaposabb reformizmus és a leggyalázatosabb kollaboráns propaganda újjászületéséhez.

A Szocialista Párt kommunista csoportjának hatalmas erőfeszítéseket kell tennie, végső soron azért, mert Olaszország, ha mindent egybevetünk, gazdasági szempontból elmaradott ország. A jelszó a következő: „Legyünk pesszimisták, ami az intelligenciát illeti, de legyünk optimisták, ami az akaratot illeti.” Ez legyen minden kommunista jelszava, aki tisztában van azokkal az erőfeszítésekkel és áldozatokkal, amelyeket attól kívánnak, aki a maga akaratából a militáns szerepét vállalta a munkásosztály soraiban.

Reakciós felforgató irányzat¹⁷

A különböző parlamenti csoportok közti találgatások nem túl jelentős játéka után tegnap a parlamentben debütált Mussolini,¹⁸ aki

¹⁷ Eredeti megjelenés: *Sovversivismo reazionario*. In: *L'Ordine Nuovo*. 1. évf. 172. sz. (1921. június 22.) 1.

¹⁸ Benito Mussolini 1921. június 21-én elhangzott első parlamenti felszólalását teljes terjedelmében lásd itt:

<https://fondazionefeltrinelli.it/app/uploads/2021/04/Mussolini.pdf> [utolsó letöltés:

szereti, ha őt az olasz reakció vezéréként mutatják be vagy annak tartják. Ez a bemutatkozás kedvenc témája volt a kabbalára¹⁹ hajlamos római újságíróknak. Debütálásakor Mussolini jónak látta, ha felforgató tevékenységét érdemként emlegeti. Vajon póz-e vagy az a vágya, hogy ezzel nagy mértékben megszerezze az új gazda kegyeit? Kétségtől mindkét ok szerepet játszik, és az is igaz, hogy az újdonsült reakciós vezér felforgató múltja olyan elem, amely nem kevésbé járul hozzá, hogy meghányják-vessék az ő alakját. De előítéletek nélkül kell beszélni róla, és ezt a Mussolini-féle mítoszt is meg kell egy kissé tisztítani, pedig ez oly kedves volt az Olasz Szocialista Párt régi forradalmi szárnya vezetőjének is. Az utóbbi évek konkrét forradalmi tapasztalataiból szerzett nagyobb fokú és érettebb felismerés érdeme, hogy – ha visszagondolunk annak a kornak az állásfoglalásaira és tevékenységeire – látnunk kell, hogy ezek a méretek mennyire mások, mint amilyeneknek mi akkor láttuk őket. A Házhoz intézett beszédében Mussolini talán egyetlen magasztos szót használt, amikor a politikai konfliktusok felfogására és cselekvésére utalva a blanquizmusról²⁰ beszélt. Ez az értelmezés lehetővé teszi, hogy a legidősebb szempontból induljunk ki, annak pontos megértéséhez, amit ma már ösztönösen is meglátunk Mussolini logikátlan, pöffeszkedő és groteszk alakjában. A blanquizmus nem más, mint a rajtaütésszerű támadás társadalmi teóriája. De ha jól meggondoljuk, a Mussolini-féle blanquizmus annak csak materiális részét vette át. Azt mondják a III. Internacionálé taktikájáról, hogy annak vannak érintkező pontjai a blanquizmussal. De a proletárforradalom elmélete, akár a Moszkvából jövő, akár a bolsevikok által megvalósított formáját

2024. július 24.] Illetve ugyanezt angolul itt:

<http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/speech-delivered-in-chamber-june-21-1506.html> [utolsó letöltés: 2024. július 24.]

¹⁹ Átvitt értelemben itt misztikus filozófiaként értendő.

²⁰ Louis Auguste Blanqui 19. századi francia szocialista forradalmár nevéhez köthető irányzat, amely támogatta a szervezett és konspiratíván működő fegyveres csoportok államcsinye útján történő hatalommegragadást, majd ezt követően egy forradalmi diktatúra bevezetését.

nézzük, megegyezik a proletárdiktatúra marxista szemléletével. A blanquizmusból Mussolini csak a külsőségeket tartotta meg, vagy inkább ő maga tette külsőségesé, amikor azt az uralkodó kisebbség anyagiasság szemléletévé redukálta, és átvette a fegyverek használatát az erőszak idején. A Mussolini-féle blanquizmusból teljesen kimaradt a kisebbség akciójának beleillesztése a tömegmozgalomba, és kimaradt az a folyamat is, amely a forradalomból eszközt csinál a társadalmi viszonyok megváltoztatására. A romagnai vörös hét²¹ – a jellegzetes Mussolini-féle mozgalom – legpontosabb meghatározását azok adták, akik ezt program nélküli forradalomnak nevezték.

De ez még nem minden. Fönnttarthatjuk azt a véleményt, hogy a fasiszták vezére számára a dolgok attól fogva a mai napig nem változtak. Az ő állásfoglalása alapján véve ugyanaz, mint egykor volt. Ma sem más, mint ezeknek a rajtaütéseknek a kigondolója és – ha lehet ezt mondani – megrendezője. A blanquizmus, anyagiasság felfogásában ma felforgató, holnap reakciós. Azonban mindig forradalmi marad, de csak látszólag újíto, mert hiányzik belőle a folytonosság vagy a fejlődés, mivel nem képes összeforrasztani az egymás után következő rajtaütéseket egy történelmi folyamat irányába. Ma a polgárok félig megfélemlítve, félig csodálatba esve néznek erre az emberre, aki képességeit az ő szolgálatukba állította, akire úgy néznek, mint valami csodalényre, aki forradalmasítja a valós helyzeteket és újraalkotja a történelmet. Semmi se hamisabb

²¹ A Giolitti-kormányzat által bevezetett korábbi reformok és az éppen regnáló Salandra-kormány militarista politikája ellen 1914. június 7-én népfelkelés bontakozott ki, mely a hatalom erőszakos fellépésére válaszul másnapra már általános sztrájkba csapott át, helyenként pedig a karhatalommal való fegyveres összetűzésekhez vezetett. A felkelés az ország számos pontjára kiterjedt, bár központi területe Emilia-Romagna és Marche tartományok voltak. Spontán jellegéből fakadóan nem voltak sem vezetői, sem világosan deklarált célkitűzései, s egy hét leforgása alatt a hatalom vérbe tudta fojtani. Az események idején Mussolini – aki a PSI meghatározó személyisége, valamint a párt országos lapjának, az *Avanti!*-nak a szerkesztője volt – bátorította a lázadókat, jóllehet demagóg beszédei nélkülöztek minden valódi, koherens forradalomelméletet.

ennél a felfogásnál. Eme epilepsziás ember számára a blanquizmus éppúgy képtelen összeilleszteni egy történelmi szerkezetbe az egyes láncszemeket, mint ahogy D' Aragonáék,²² Serratiék²³ Malthus-féle felforgató irányzata. Valamennyien egy család tagjai. Mindegyik ugyanazt a tehetetlenséget képviseli. Ha az olasz reakcióban ma állandóság és folytonosság van, ez más okból, más tényezőkből származik, amelyek nemcsak nemzeti jellegűek, hanem közösek minden országgal, és egészen más természetűek, mint amit ez az ingerült, önhitt ember el akar hitetni. A vívmányok és a munkásfelkelések elleni harc konkrétabb alapokról indul ki. Kétségtől jelentős dolog, hogy egy olyan építmény élén, amit valódi erők tekintélyes szisztémája tart össze, az ember áll, aki gyönyörködik az erőmutatványokban és állandóan önmaga dicséretét zengi.

A polgárság politikusai, akik saját tehetetlenségük és saját félelmük miatt mondanak véleményt, reakciós, felforgató irányzatról beszélnek. Számukra és mindazok számára, akik valamit értenek abból az erőjátékból, ami egyenlő a politikával, Mussolini nem más, csak egy döglégy.

²² Ludovico D' Aragona a PSI és a CGdL tagja volt. Utóbbi szervezetnek 1918-tól a titkári pozícióját töltötte be.

²³ Giacinto Menotti Serrati a PSI egyik vezetője és egy időben az *Avanti!* szerkesztője volt. Szerepet játszott a PSI Kominternhez való csatlakozásában, ugyanakkor nemsokára szembekerült pártja radikálisával, akik 1921 januárjában megalakították Olaszország Kommunist Pártját (PCdI). Mintegy a pártszakadás előjátékaként Gramsci még 1920. december 15-én közzétett egy kemény hangvételű cikket az *Avanti!*-ban „A Serrati-jelenség” címmel, amelyben hajdani elvtársa politikáját bírálta.

Thomas Mann (1875–1955) kettős jubileuma²⁴

2025-ben a Nobel-díjas német író születésének 150., halálának pedig 70. évfordulóját ünnepeljük. Ez alkalomból *Évkönyvünk* forrásrészletek közlésével emlékezik meg róla. A kiválasztott szövegrészek arra vonatkoznak, hogy a 20. századi német történelem két hatalmi formációja – a Bajor Tanácsköztársaság 1919 tavaszán és a nemzetiszocialista állam az 1930-40-es években – hogyan, mennyire különböző módon viszonyult a német kultúra kimagasló egyéniségéhez. (Az értelmező lábjegyzetek a jelen utánkölés számára készültek.)

A Mann-család 1929-ben (balról jobbra): Thomas, Erika, Katia és Klaus

Az első visszaemlékezés Thomas Mann fiának, Klaus Mann-nak (1906–1949) – aki 1933 után maga is íróvá, az emigráns német irodalom egyik legfontosabb alakjává vált – önéletírásából való,

²⁴ Összeállította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta: Szilágyi Ágnes Judit.

mely *Fordulópont, Tudósítás egy életről* címmel Tihanyi Vera fordításában jelent meg magyarul 1987-ben az Európa Könyvkiadónál:

„A bajor kommunista diktatúra lázas közjátéka Eisner²⁵ meggyilkolásának egyik közvetlen következménye volt. Emlékezetemben csinnadrattás bohózatként él ez a rövid életű „tanácsköztársaság”. Nem más, mint ordító plakátok, kődobálás, gyűlések, rögtönzött szónoklatok, vörös zászlók és vörös karszalagos, vakmerő alakokkal teli nyitott teherautók harsány, zajos kavalkádja. Az egésznek valami vad „muri” (hogy az ide nagyon is illőnek tetsző müncheni kiszólást használjam), komolytalan, karneváli mellékíze volt. A féktelen farsang természetesen nem múlt el minden erőszak nélkül; a tiszteletre méltó polgárok pánikba estek. Hátborzongató eseteket meséltek egymásnak kifosztott bankokról, megerőszkolt asszonyokról és bántalmazott gyerekekről. A szomszéd villákban fegyver után kutattak; a megrémült tulajdonosok egymást túllicitálva mesélték aztán a sok szörnyűséget, amin átestek. Mindenekelőtt az ejtett csodálatba, hogy emberi lények ennyi borzalmat túlélhettek. Szomszédaink egytől egyig egész jó állapotban voltak ahhoz a sok szörnyűséghez képest, amit a Spartakus-bestiák²⁶ állítólag elkövettek ellenük.

²⁵ Kurt Eisner (1867–1919) író, szociáldemokrata politikus, az 1918 novemberében kikiáltott Bajor Szabadállam miniszterelnöke. 1919. február 21-én politikai merénylet áldozata lett. „Február 21-én kellett a parlamentnek összeülnie, s Eisner ott kívánta bejelenteni lemondását. A parlamenthez vezető utcában lőtte agyon a fiatal arisztokrata, gróf Anton Arco Valley. Eisner meggyilkolása indította el Bajorországban a kegyetlen polgárháborút. Talán, ha életben marad, az olyannyira békésen kezdődő forradalom nem ért volna ily szörnyű véget.” – írja Susanne Miller Eisnerről szóló életrajzában: Miller, Susanne: Eisner, Kurt (1867–1919). In: *Évkönyv*. 1992. 317–321. 320.

²⁶ A német szociáldemokrácia balszárnyát képviselő csoport használta a *Spartakusbund* (Spartakus Szövetség) elnevezést. Elsősorban a *Spartakus-levelek* cím alatt megjelentetett elméleti írások tették országosan ismertté a szervezetet, ami 1918 végén párttá alakult és ezzel létrejött Németország Kommunista Pártja (Spartakus Szövetség). „A Spartakus-szövetség állandó jelleggel szervezett akciókat, sztrájkokat és demonstrációkat. A szövetség tagjai nem féltek a

A mi házunkat egyébként megkímélték a kormánycsapatok. Eleinte szerencsés véletlennek tekintettük, később azonban megtudtuk, hogy az őrzékek utasítást kaptak, ne háborgassák Thomas Mann otthonát. Jóllehet a ház gyanúsán kapitalista benyomást keltett, és a ház urának nézetei marxista szempontból távolról sem voltak kifogástalanok, a forradalom vezetői, akiket ellenfeleik vérszomjas vandálok bandájának állítottak be, a valóságban olyan emberek voltak, akik akkor is tiszteletben tartották egy író tehetségét és sérthetlenségét, ha politikai nézeteivel nem értettek egyet. Ezek közül az amatőr jakobinusok közül sokan művelték mellék- vagy főfoglalkozásként az irodalmat. Az olyan költő, a szépségnek olyan rajongója, mint Ernst Toller,²⁷ aki szerepet játszott a tanácsköztársaságban, nem tűrhette, hogy bántódás érje *A Buddenbrook ház és a Halál Velencében* szerzőjét.

Április 13-i dátummal ez olvasható a naplómban: »Reggel az a hír járta, hogy megdöntötték a bolsevista kormányt. Levin és Toller állítólag megszöktek. Levin, azt mondják, millió márkát vitt magával Svájcba. Erich Mühsamot letartóztatták.²⁸ Dél előtt

rendőrökkel való konfrontálódástól, inkább stratégiájuk részévé tették azt, abban a reményben, hogy az utcai harcok eszkalálhatják a feszültséget és forradalmi helyzetet idézhetnek elő.» Hoffrogge, Ralf: A szakszervezeti mozgalomtól a munkástanácsokig. A forradalmi bizalmiak Németországban 1914 és 1919 között. In: *Eszmélet*. 121. sz. (2019) 83–104. 90.

²⁷ Ernst Toller (1893–1939) német író. Részt vett a Bajor Tanácsköztársaság létrehozásában. A nácik hatalomra kerülése után Klaus Mannhoz hasonlóan amerikai száműzetésben élt, 1939-ben öngyilkos lett. Az 1920-as évek közepe óta jelentek meg művei magyarul (elméleti írások, vers, dráma). Anna Funder róla szóló életrajzi regényét, *Amivé lettünk* címmel Kallai Nóra fordításában az Európa Kiadó adta ki 2013-ban.

²⁸ Az antimilitarista anarchista Erich Mühsam (1878–1934) esszéista, költő és drámaíró, valamint a müncheni kommunisták vezetője, Max Levien (1885–1937) a Bajor Tanácsköztársaság irányítói között voltak. Utóbbinak sikerült a bukás után Bécs felé menekülnie, majd a Szovjetunióban letelepednie. Emiatt valószínűleg róla van szó a szövegben, de a név hibás írásmódja (Levin) miatt esetleg egy másik vezetőre, Eugen Leviné-re (1883–1919) is gondolhatunk, bár őt néhány nap alatt elfogták és kivégezték. Max Levien szerepét említi: Tokody Gyula: A Bajor Tanácsköztársaság (A német munkásmozgalom 1919 tavaszán). In: *Évkönyv*.

elmentem a Nemzeti Múzeumba, hogy újra megnézzem a középkori fegyverek gyűjteményét. Elég érdekes. Jobb, mint az iskola.«

A híresztelések koraiak voltak; a vörösök még tartották magukat egy ideig. Városunkban szabályos ostromállapot uralkodott. A forradalmi milícia és Epp tábornok²⁹ szabadcsapata között meglehetősen komoly csaták dúltak. Számunkra a polgárháború csupán távoli ágyúdörej jelentett, mintegy játékaink kísérőzenéjét. »Ebéd előtt métát játszottunk, közben hallgattuk az ágyúk dörgését« – jegyeztem fel május 2-án. »A vörösök és a fehérek Dachau közelében harcolnak. Később megnéztük a nagy géppuskát, amit a vörösök állítottak fel a Kufsteiner téren. Nincs kenyér. Fanny valamiféle lepényt csinált helyette. Egész jó. Szép történetet olvastam Walter Scott-tól.«

Május 5-én, amikor a tábornok csapatai már bevonultak a városba, elmentem otthonról, hogy megvegyem Gogol *A köpönyegének* egy példányát, láttam, hogy a város »hemzseg a katonáktól«. Három nappal később hivatalosan is befejezettek nyilvánították a polgárháborút, és a mindennapi élet ismét a régi unalomban folydogált tovább. De nyomai mindenütt maradtak az utolsó hetek véres eseményeinek. Naplóbejegyzések 1919. május 8-án: »Újra az iskolában –

sajnos! A tanár elmesélte nekünk, hogy igen híres ezredet szállásoltak be a Vilmos Gimnáziumba – ugyanazokat a katonákat,

1979. 22–35. 32. Mühsam életrajzát magyarul lásd: Illés László: Mühsam, Erich (1878–1934). In: *Évkönyv*. 2013. 44–52. Levinéről lásd: Kutika Erzsébet: Meyer Leviné, Rosa: Leviné. Leben und Tod eines Revolutionärs. Erinnerungen. In: *Évkönyv*. 1975. 329–331. Lásd még: Csoma Lajos: A németországi baloldali radikalizmus a forradalmi események időszakában, 1918–1923. In: *Múltunk – politikátörténeti folyóirat*. 58. évf. 4. sz. (2013) 144–185. 166–168. és 182–185.

²⁹ Franz Ritter von Epp (1868–1947) tábornok, „...a berlini birodalmi kormány megbízásából Thüringiában szervezték meg a bajor különítményes osztagokat. Parancsnokukká Ritter von Epp egykori császári tábornokot tették meg, aki később, a nácizmus idején Bajorország birodalmi helytartója lett.” Tokody: 1979, 30.

mondja, akik megölték Berlinben Rosa Luxemburgot³⁰ és Karl Liebknechtet³¹. Nem tetszett, ahogy mondta, mintha valami szép dologról beszélt volna. Tegnapelőtt öt spartakistát végeztek ki az iskolaudvarunkban. Egyikük csak tizenhét éves volt. Nem engedte bekötni a szemét. A tanár szerint ez is azt bizonyítja, hogy milyen fanatikus volt. Én azonban csodálatra méltónak találom.«

Forradalom és polgárháború, béketárgyalások és osztályharc, mindezek a jelentős fordulatok és konfliktusok, melyeket én oly naivan kommentáltam, csak nagyon kevésbé és közvetve érintették az életemet. Elég eleven eszű és törekvő voltam ahhoz, hogy érdekeljenek ezek a dolgok, melyeknek döntő fontosságát valahogy megéreztem, ám valahol, lelkem legmélyebb rétegeiben, mégis hajlamos voltam arra, hogy kételkedjem ennek a »felnőtt világnak« a realitásában és jelentőségében.” (75–77. o.)

Az alábbi részletek Thomas Mann feleségének, Katia Mann-nak *Megíratlan emlékeim* címmel, Gergely Erzsébet által fordított kötetéből valók, mely a Magvető Könyvkiadó *Tények és tanúk* sorozatában jelent meg 1976-ban. Köztudomású, hogy 1933-ban, pár nappal a náci hatalomátvétel után Thomas Mann külföldi előadókörútra indult feleségével, és onnan már nem tértek haza. Előbb Svájcban, Zürich közelében telepedtek le, majd az Egyesült Államokba költöztek:

„A nácik már 1930-ban bojkottálni kezdték Thomas Mannt, és már akkor napnál világosabban tudomására hozták, hogy nem kedvelik azokban a körökben. (88. o.)

(...) Thomas Mann eleinte nem akarta, hogy végleges törésre kerüljön sor közte és Németország között. Szerette volna, ha még olvassák ott a könyveit, mert arra gondolt, ez a tény önmagában sok

³⁰ Életútját lásd: Vadász Sándor – Weber, Hermann – Erényi Tibor – Jemnitz János – Young, James D.: Luxemburg Rosa (1871–1919). In: *Évkönyv*. 1998. 5–27.

³¹ Életútját lásd: Tokody Gyula: Liebknecht, Wilhelm (1826–1900). In: *Évkönyv*. 1975/76. 234–236.

embert meggátol majd abban, hogy a fasizmus karjába vesse magát. De aztán hamarosan belátta, hogy ez nem megy, hogy rossz helyről tartanak rá igényt, és ki akarják nyilatkoztatni, hogy ő nem tartozik az emigránsokhoz, ami zavart keltő, megengedhetetlen, sőt értelmetlen dolog lett volna. Végül aztán válaszképpen Korrodinak³² a *Neue Zürcher Zeitung* akkori tárcarovat-vezetőjének, aki *Német irodalom az emigránsok tükrében* című cikkében kijelentette, hogy az emigráns irodalom nem egyéb „zsidó regényiparnál”, megírta a *Nyílt levél Korrodinak*³³ című cikkét, amelyben helyreigazítja Korrodi cikkének kijelentéseit, önmagát egyértelműen az emigrációhoz tartozónak vallja, és ezzel meghúzza a végleges választóvonalat Németország és önmaga között. Ezek után megfosztottak bennünket az állampolgárságunktól.

Korrodival nem került törésre sor; ő nagyra becsülte férjemet, és azt hiszem, nem vette rossz néven a válaszát. A *Nyílt levél* egyébként is Németországnak szólt. Az ottani elképzelések és elvárások szempontjából szükséges volt, hogy Thomas Mann ily módon határozott nemmel dokumentálja kapcsolatát a Harmadik Birodalommal. (97–98. o.)

(...) Erikának³⁴ még sikerült a hatalomátvétel után Münchenbe utaznia, és kimenteni a már lefoglalt házunkból a *József*-kéziratot³⁵ meg néhány más kéziratot is. A többi azonban, *A Buddenbrook-ház* teljes kézírata és a korai elbeszélések, a férjem egész levelezése,

³² Eduard Korrodi (1885–1955) svájci újságíró, befolyásos irodalomkritikus, 1914 és 1950 között a *Neue Zürcher Zeitung* vezető munkatársa, főszerkesztője. Kérdéses cikke a lap 1936. január 26-i számában jelent meg.

³³ Thomas Mann nyílt levele 1936. február 3-án jelent meg a *Neue Zürcher Zeitung*-ban. Magyarul lásd: Mann, Thomas: Eduard Korrodinak. (Ford.: Soltész Gáspár) In: *Thomas Mann művei. Válogatott levelek*. 1–12 kötet. Magyar Helikon, Budapest, 1970. 12. köt. 366.

³⁴ Erika Mann (1905–1969) német író, színésznő, a Mann házaspár legidősebb gyermeke.

³⁵ Thomas Mann 1933 és 1943 között dolgozott a *József és testvérein* (*Joseph und seine Brüder*), bibliai tárgyú regényciklusán.

azok a levelek, amelyeket tőle, Hofmannsthaltól és másoktól kaptam és őriztem – minden elveszett az emigráció következtében. (101. o.)

(...) Svájcban ugyan nagyon jól éreztük magunkat,³⁶ de sokat idegeskedtünk, és 1938 után, az Anschluss, a Münchener Konferencia, a Csehszlovákiába való bevonulás után egy kicsit már Svájc is bizonytalanná vált. Akkor kimentünk Amerikába. (104.o.)

(...) 1939 nyarán még egyszer átrepültünk Európába. Stockholmba mentünk a PEN Club³⁷ kongresszusára, de nem tartották meg. H.G. Wells, aki szintén eljött, ott várakozott Stockholmban, és én azt mondtam neki: – Vissza kell térnie Angliába.

– És a kongresszus? – kérdezte ugyancsak csodálkozva.

– A kongresszust nem tartják meg.

Wells nem akarta elhinni.

Malmöből Amszterdamban keresztül visszarepültünk Londonba, ez nem sokkal a háború kitörése után történt, szörnyű út volt. Feltűnően alacsonyan repültünk. Ez zavart engem, és megkérdeztem a stewardest, hogy mi az oka.

– Náci-Németország csak akkor engedi meg, hogy a területe fölött átrepüljünk, ha egészen alacsonyan száll a gép. Tegnap még arra is rákényszerítettek bennünket, hogy csökkentjük a sebességet, és

³⁶ Ezekről az évekről lásd: Kaponya Zoltán: Az „emigráns” és a Harmadik Birodalom, Thomas Mann száműzetésének első négy éve. In: *Világosság*. 47. évf. 4. sz. (2006) 29–32.

³⁷ Az 1921 óta működő, londoni székhelyű nemzetközi írószervezet rendszeresen rendez világkongresszust más-más helyszínnel. 1939. szeptember 4-től 7-ig tervezték a stockholmi XVII., kongresszust húsz világhírű író meghívásával, köztük volt H. G. Wells, Thomas Mann, Gerhart Hauptman, Romain Rolland, Paul Valéry és Benedetto Croce. A rendezvényt azonban végül nem tartották meg: „Elhalasztották a Pen Club stockholmi kongresszusát. Stockholmból jelentik. A Pen Clubnak szeptember 4. és 7. közötti napokra Stockholmba kitűzött értekezletét elhalasztották. Az értekezlet szervező bizottsága közli, hogy az értekezletet 1940. év tavaszán tartják meg, amennyiben a háború ki nem tör.” – adta hírül a magyar sajtó is. *Ujság*. 15. évf. 197. sz. (1939. augusztus 30.) 9.

egészen közelről, az ablakon át próbálták kikémlelni, hogy kik ülnek a gépben.

Igen. Ez a helyzet.

Akkor azt mondtam a férjemnek: – Én is szeretnék egyszer az ablaknál ülni.

Mire ő: – Hiszen mindig én ülök az ablaknál.

– De hát egy azért nekem is érdekes lenne.

Ekkor aztán, bár nem szívesen, átadta nekem az ablak melletti helyet.

Rézsút szemben velünk egy erősen zsidós külsejű úr ült. Nyilvánvalóan ő is meghallotta, amit a stewardess mondott. Elájult. De nem történt semmi.

Másnap ugyanazon a vonalon a német légierők egyik repülője az ablakon keresztül agyonlőtte a gép egyik utasát. Valószínűleg azt hitték, hogy Thomas Mann, hiszen a nácik természetesen tudtak a stockholmi tartózkodásról és arról, hogy elindult vissza az Egyesült Államokba” (107–108. o.)

ÉLETRAJZOK

BALÁZS GÁBOR¹

**„Hajlíthatatlan, mint az igazság; hajthatatlan,
tántoríthatatlan, elviselhetetlen, mint az elvek”:
Maximilien Robespierre (1758–1794)**

*„Quid leges sine moribus?”
(Horatius)*

Az angol baloldali történész, Eric Hobsbawn jegyezte meg némi malíciával a francia kommunisták jakobinus-rajongásáról, hogy ez kissé olyan, „mintha mi Cromwellt kedvelnénk a levellerek vagy a diggersek helyett”² – ebben van, talán nem is olyan kevés, igazság, de persze Robespierre nem Cromwell volt (nagyon nem). Mi írásunkban nem Robespierre alakjának utóéletéről fogunk szólni, hanem valóban az adott történelmi helyzetben (azaz a világtörténelem egyik legfontosabb eseményében, a nagy francia forradalomban) játszott szerepéről. Klasszikus életrajzól sem lesz szó, hiszen Robespierre élete a forradalom nélkül igen kevésbé

¹ Balázs Gábor – történész, könyvtáros, Bibliothèque du Saulchoir (Párizs).

² Hobsbawn, Eric J.: *Aux armes, historiens: deux siècles d'histoire de la Révolution française*. La Découverte, Párizs, 2007. 121.

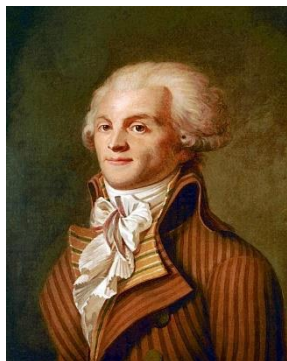
érdekes, főleg, ha el kívánjuk kerülni a lapos pszichologizálást a gyermek- vagy ifjúkorának a későbbi életében játszott szerepéről, a külsejéről, a magánéletbeli személyiségjegyeiről, a forradalom előtti életéről és így tovább³ – noha ezek „analízise” dominálta, elsősorban a vele nem szimpatizáló historiográfia jó részét.

Nyilvánvalóan írásunk publikálási helye sem közömbös: olvasóink jól tudják, hogy Robespierre alakja komoly szerepet játszott a szocialista munkásmozgalom elméletében és gyakorlatában is – ő volt a jakobinizmus *par excellence* megtestesítője a későbbi (immár szocialista) forradalmárok számára.

A „transzhistorikus” jakobinizmus legalapvetőbben valamiféle forradalmi heroizmusra utal, hajthatatlanságra, amely kollektív gyakorlattá vált. Végül is banális, hogy innen a marxisták és kommunisták rajongása ezekért a „polgári forradalmárokért” (kezdve egészen a fiatal Marxtól, aki könyvet akart írni a Konventről, Kropotkin pedig írt is máig bátran forgatható nagy könyvet a forradalomról, Kautsky meg kevésbé nagyot, melyet pedig Engels részesített alapos bírálatban).

³ Őszintén szólva a gyermek- és ifjúkoráról alig tudunk valamit: korán elvesztette a szüleit, majd 11 és 23 éves kora között a párizsi Louis-le-Grand Gimnáziumban tanult, kiemelkedő diákként. A többi (sok monográfiában megtalálható) „adat” többnyire legenda. A forradalom előtti életében a legérdekesebb, hogy a lehető legkevésbé érdekes: a szolid „robins” (jogászi) dinasztiába született Robespierre szülővárosába, Arras-ba visszatérve a korban a lehető legtipikusabb „felvilágosult ügyvédi” életet élte. Tagja (sőt egy idő után igazgatója) volt a helyi akadémiának (ezek lényegében a felvilágosodás szellemében működő helyi művelődési egyletek voltak), azaz *homme des lettres* is volt, nem csak jogász, mint annyian ebben a generációban – vidéki, felvilágosult, „természetjogi” jogász: a forradalom ezernyi alakja érkezett pontosan ugyanebből a milióból. A lehető legtipikusabb életút tehát, leszámítva talán, hogy Robespierre kisvárosában „a szegények ügyvédje” nimbuszával is bírt. Nem véletlen, hogy a legszegényebb céh (a cipőfoltozóké) panaszfüzetének elkészítésével bízták meg a rendi gyűlés előestéjén (és talan ezen hírének volt köszönhető, hogy a harmadik rend elitje nem minden nehézség nélkül választotta meg képviselőjének a rendi gyűlésbe 1789 tavaszán). Biard, Michel – Bourdin, Philippe: *Robespierre, portraits croisés*. Armand Collin, Párizs, 2012.

Jól tudjuk, a nagy francia forradalom valósággal dominálta a 19. századi politika alapvető tartalmát (harc az *ancien régime* ellen), de politikai nyelvét („a szabadság-egyenlőség-testvériségtől”, mely alighanem minden idők leghatásosabb politikai jelszava, a legkülönbözőbb országok jakobinusaiig) és szimbolikáját (gondoljunk a trikolor diadalútjára a legtöbb európai nemzet zászlajában) is. Az *ancien régime* elleni küzdelemnek és a társadalmi változásokat kitűző forradalmak a francia forradalom nyelvén beszéltek, a 19. század második felében kialakult munkásmozgalom is szinte természetesen használta ezt a nyelvezetet: ez azt is jelentette persze, hogy a nagy forradalom inkább maradt élő „1793”, mint „1789” révén, hiszen sikeres „polgári forradalmak” nemigen voltak, a helyi, nemzeti burzsoáziák mindenféle kompromisszumot kötöttek a régi rend uralkodó osztályaival, azaz „1789”, a radikális burzsoá forradalom, tulajdonképpen már csak egy országban mondott valamit, ott, ahol volt még abszolutizmus és a reakció még teljesen betöltötte a horizontot: Oroszországban.

Lassan azonban „1793” is halványulni kezdett, hiszen a fő kérdéssé immár a proletariátus és burzsoázia osztályharca vált, ehhez a polgári forradalomként kezelt forradalom nem látszott adekvát történelmi precedensnek (igen kevésbé volt a korban ismert még a *sans-culotte* mozgalom egyedisége és autonómiája – Kropotkin nagy munkája ebben is jellemző kivétel), noha bizonyos szimbolikus jelentősége persze megmaradt, mondjuk a *Marseillaise*-t csak lassan szorította ki az *Internacionálé*, mint a szocialista mozgalom hivatalos himnusza.

A forradalom egyre kisebb jelentőséggel bíró modellszerepét szinte váratlanul hozta vissza a térképre az 1917-es orosz forradalom, tekintve, hogy a párhuzamok igen nyilvánvalóak voltak: burzsoá-népi forradalom az abszolutizmus ellen; az Alkotmányozó Nemzetgyűlés; a „két forradalom” (1789 és 1792 vs. 1917 februárja

és októbere); királygyilkosság; terror; a háború kérdése és így tovább. Trockij klasszikus forradalomtörténetének olvasói jól tudják, hogy a könyv tele van ilyen párhuzamokkal, utalásokkal: a bolsevikok 1917. júliusi kudarca a Mars-mezei vérengzés, Október természetesen 1792 augusztusa, a mensevikok girondisták... A marxista olvasatokban a „jakobinizmus” jelensége a forradalmi burzsoázia élcsapatát jelentette a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet forradalmi folyamatában (ez tulajdonképpen máig így van, olyan nagy történészek tollán is, mint Claude Mazauric⁴), míg Lenin ismeretes nagy gondolata az volt, hogy a szovjet/orsz forradalomban a polgárság szerepét a proletariátus élcsapata játssza el – persze csak politikai értelemben, hiszen az októberi forradalom a proletariátus szocialista forradalma. A bolsevizmus újdonsága volt, hogy a jakobinus mentalitást hozzákötötték a proletariátus osztályszervezetéhez, azaz lényegében az új forradalmi avantgárd egy másik osztály emancipatorikus küzdelmeinek vált az élcsapatává.

Ráadásul mindez megtörtént a másik, azaz a francia, oldalról is, az inkább polgári történészek, mint Aulard vagy Labrousse is bizonyos párhuzamokat fedeztek fel (Kautsky egyenesen az utolsó nagy polgári forradalomról beszélt az orosz forradalom kapcsán), de az analógiára az áldást végül is a francia forradalom nagy történésze, Mathiez mondja ki híres cikkében⁵: a bolsevikok, akik módszereikben, pszichológiai beállítódásukban egyértelműen rokonai a forradalom jakobinusainak, mintegy tetőzik a nagy forradalmat. Franciaországban ez tette egy fél évszázadra példátlan erővé az analógiát: a jakobinusokat áthúzta a republikánus nagy elbeszélésből a „kommunista” táborba, Robespierre, Marat, Saint-Just, Danton legkésőbb a Népfronttól a valóban inkább jakobinus,

⁴ Mazauric, Claude: *Jacobinisme et Révolution, autour du bicentenaire de quatre-vingt neuf*. Ed. sociales, Párizs, 1984.

⁵ Mathiez, Albert: *Girondins et Montagnards*. In: *Girondins et Montagnards*. Firmin-Didot et Cie., Párizs, 1930. 1–19.

mint kommunista francia Párt Panthéonjának vitathatatlan ikonjaivá váltak.

Robespierre-nek fontos helye van tehát a nemzetközi munkásmozgalom emlékezetében is – írásunkban e hely kontúrjainak felvázolására teszünk kísérletet: kétségtelen, a forradalom nagy alakjai közül ő ment a legmesszebbre a tulajdonhoz fűződő jog deszakralizálásában, miközben a legharcosabban elutasította, korabeli kifejezéssel, a *loi agraire*-t, azaz a vagyoni egyenlőséget; egyaránt küzdött minden despotizmus, személyes hatalom, sőt a népi diktatúra ellen is, mindazonáltal a „terror” és a „forradalmi” (azaz különleges jogokkal felvértezett) kormányzás legékesszólóbb apostola és a gazdasági liberalizmus vitathatatlan híve volt (mint lényegében mindenki a forradalomban), de a „létezéshez való jog” és a közsegélyezés első teoretikus és gyakorlati képviselője is.

Nem véletlen hát, hogy Robespierre emlékezete is a lehető legellentmondásosabb (túl a paranoid leírásokon a „vérszomjas, hideg, a barátait is eláruló diktátorról” vagy a „totalitarizmus előfutáráról”...⁶): az önmagukat a legbornírtabb „polgári forradalom” koncepcójába bezáró marxisták számára Robespierre nem lehetett más, csak „burzsoá” és „liberális”, hiszen a forradalma is az volt⁷; míg a liberálisoknak ugyanezen forradalom „elfajulásának”, „kicsúszásának” a legfontosabb haszonélvezője és/vagy okozója, (pre)kommunista „partageux” (a tulajdont

⁶ Robespierre rémületet okozó külsejének első leírása a kortárs Mme de Staël-től származik („sápadt arc, a vékony bőrön átütő zöld erek, visszataszító vonások” – Biard – Bourdin: 2012, 301.), melyből egész iskola lett, kiegészülve Robespierre paranoid belső vonásaival is, például a magyar *Rubikonhoz* világnézetileg is hasonlítható *Historia Magazine* című francia lap Robespierre-különszámának (2011/11.) a következő alcímet adta: „le psychopathe légaliste”. Rousseau/Robespierre mint a „totalitarizmus előszobája” (a végpont a Gulag és Pol Pot) klasszikus, szintén nagy hatású könyve: Talmon, Jacob: *The Origins of the totalitarian democracy*. Secker and Wartburg, London, 1952.

⁷ Peldaul: Soboul, Albert: *Comprendre la Révolution, problèmes politiques de la Révolution française: 1789–1797*. Maspero, Párizs, 1981.

egyenlően megosztani kívánó), az egész társadalmat „sansculottizálni” akaró, a „régiek szabadságáról” álmodozó véreskező utópista.⁸

Így vagy úgy, de az mindenesetre aligha lehet kétséges, hogy a nagy francia forradalom legfontosabb szereplője: Maximilien Robespierre.

Robespierre nem volt a szó szoros értelmében teoretikus, de ő gondolta el legmagasabb szinten eszmékben a forradalmat, az ő nagy különlegessége volt az eszmék és az események közvetlen egymáshoz kötése. Mert a forradalom úgy tekintett magára, mint szakításra a múlttal az eszmék nevében: a nagy francia forradalom mindenekelőtt a természetjogok forradalma volt. És aligha volt valaha az emberi jogoknak szenvedélyesebb politikai harcosa, mint „az egyedüli patrióta az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben” (Marat) vagy éppen a „emberi jogok deklarációjának élő kommentátora” (Desmoulins) – Marcel Gauchet jegyzi meg remek könyvében, hogy ha Robespierre meghal 1791 végén, a legnagyobb liberálisok Panthéonjában lett volna a helye.⁹

Még felsorolni is nehéz azokat az ügyeket, melyeket gyakran egyedül képviselt a törvényhozásban: a cenzusos választójog (és petíciós jog) ellen, a civil esküdtekért, a színes bőrű szabadok jogaiért,¹⁰ a halálbüntetés ellen, a korlátlan sajtószabadságért, a zsidók egyenjogúságáért... Robespierre nemcsak „a nép szava” lett a törvényhozásban, hanem egyre többek számára az ember, aki elmagyarázza, hogy mi a forradalom, hogy mik a forradalmárok feladatai, hogy méltók legyenek ehhez a példátlan történelmi eseményhez: a szabadság megalapításához. Ő volt az emberi jogok

⁸ Az alapkönyv ehhez: Constant, Benjamin: *A régiek és a modernek szabadsága*. Atlantisz, Budapest, 1997.

⁹ Gauchet, Marcel: *Robespierre, l'homme qui nous divise le plus*. Gallimard, Párizs, 1995.

¹⁰ Híressé vált szavaival: „pusztuljanak a gyarmatok, ha a megtartásuk ára a boldogságunk, a dicsőségünk és a szabadságunk!” (Belissa, Marc – Bosc, Yannick: *Robespierre, la fabrication d'un mythe*. Ellipses, Párizs, 2013. 355.)

embere: a morális felkiáltójel, amely felhívja a figyelmet ezen jogok ígéretei és a megvalósulásuk közötti eltérésre.¹¹

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben (1789–1791) a „szélbal”, azaz lényegében Robespierre és Pétion, vívta reménytelen küzdelmeit a cenzus, a „gazdagok országa” ellen és a legkiterjedtebb emberi jogok védelmében. Talán kicsit rá is játszott erre a szigorú, végtelenül elvhű, szinte professzori szerepre, de a dolog a közvélemény szemében több mint sikeres volt. „Messzire fog jutni, mindent elhisz, amit mond” – mondta róla az ezzel az erénnyel nem éppen felvértezett Mirabeau,¹² és bizony nem tévedett.

A Nemzetgyűlésben többször intették rendre a fennkölt, elvi mondanivalóra koncentráló beszédek tartó Robespierre-t, hogy „térjen a tárgyra” (voltak, akik egyszerűen „szofistának” tartották). De hosszú távon jelentőségteljesebb volt, hogy az elvi mondanivalón túl Robespierre legfontosabb célja mégiscsak az volt, hogy eszközök adjon a nép kézbe, melyek révén a képviselők ellenőrizhetővé válhatnak. Ez éppen egybeesett azzal, amit a párizsi militantizmus képviselt: Robespierre is inkább beszélt a közvéleménynek, mint magának a Nemzetgyűlésnek (ahol elvei elenyésző kisebbségben voltak), innen az, hogy míg utóbbi egyre népszerűtlenebbé vált a nép körében, Robespierre egyre kedveltebb, elismertebb, respektáltabb lett, nemcsak a Párizsban, hanem a Jakobinus Klubban is, ahol lassan hálózatot is épített, elsősorban a

¹¹ „Azt gondolom, hogy az Alkotmányozó Nemzetgyűlés minden dekrétuma... nem lehet más, mint az emberi és polgári jogokból származó kettős elv kifejeződése: a mindenkit egyenlően megillető jogoké és a népszuverenitásé. Úgy hiszem, hogy az egyenlő jogok minden állampolgárt megilletnek. Úgy gondolom, hogy a nemzetnek része a dolgozó osztály is, mindenfajta vagyoni megkülönböztetés nélkül. Úgy vélem, hogy az emberi igazságtalanságok első számú áldozatait nem lehetnek idegenek azok számára, akiket éppen az igazságtalanságok kijavításával bíztak meg; tudni gondolom, hogy én ezeknek az áldozatoknak vagyok a képviselője, és ha szükséges, azt is bevallhatom, hogy elsősorban az ő érdekeiket figyelembe véve cselekszem...” (Üzenet a franciákhoz. 1791. július 29. Idézi: Biard – Bourdin: 2012, 145-146.)

¹² Idézi: Soboul: 1981, 98.

vidéki klubok tagjainak körében, akik jóval radikálisabbak voltak ekkor, mint a fővárosiak.

Már ekkor jellemző volt a „tribün” (azaz a közönség) néhol igencsak érezhető jelenléte a törvényhozásban, de mindazonáltal hiába támogatta a párizsi közvélemény hangos szelete a kicsiny szélsőbaloldalt, a többség szinte mindig ellene szavazott. Az egyre konzervatívabbá váló törvényhozási többség célja a nép kiszorítása a politikából¹³ és a forradalom „befejezése” volt. A Nemzetgyűlésben a szélbal hiába érvelt azzal, hogy ha a népet megfosztjuk minden legális részvételi lehetőségtől¹⁴ vajon nem a felkelés marad-e az egyetlen eszköze? A forradalom alig egy évet késlekedett, hogy megadja a választ erre a kérdésre.

Miközben az Alkotmányozó Nemzetgyűlés utolsó üléseinek egyikén határozatban mondta ki, hogy „a forradalom véget ért”, addig Robespierre utolsó hozzászólásában kifejtette: „alig hiszi, hogy a forradalom befejeződött volna”.¹⁵ Az előbbi inkább ijedt óhajtás volt, az utóbbi politikai program. A mélyütést a konzervatív, alkotmányos monarchia konszolidációjának a híres Robespierre-javaslat elfogadása vitte be, mely szerint az új törvényhozás tagjai, sőt a kormánytagok sem lehettek az Alkotmányozó Nemzetgyűlés

¹³ A népi mozgalom letörésére fogadták el az ún. *loi martiale*-t, a rendkívüli állapot törvényét (ennek kihirdetését jelezték vörös zászlóval, innen ered a nagy jövő előtt álló szimbólum), amely egészen drákói büntetéseket helyezett kilátásba a népi „rendbontás” (különösen annak „vezérei”) ellen. És bizony igen kevesen voltak, akik szót emeltek a törvény ellen, de Robespierre közéjük tartozott, máig visszhangzó szavakkal támadta a törvenyt: „a rend és a béke szeretete nevében tiszteljük a rabszolgaságot és bemocskoljuk a szabadság nevét”. (Biard – Bourdin: 2012, 238.). Robespierre más esetekben is fellépett a népi – elsősorban az élelmiszerellátás meg nem oldott volta miatt – kirobbanó lázongások csupán rendpárti kezelése ellen – számára mindez morális kérdés volt, nehezen következtethetnénk ebből valamiféle koherens „szociálpolitikai” álláspontra.

¹⁴ De jellemzően csak a népi társaságok semlegesítését rótták fel, a munkások koalíciós jogának elvétele (ez a híres-hírhedt Le Chapelier-törvény) ellen még Robespierre sem emelte fel a szavát.

¹⁵ Jaume, Lucien: *Le discours jacobin et la démocratie*. Editions Kimé, Párizs, 1989. 199.

tagjai, lényegében kiszorítva ezzel „a rend pártja” elitjét a politikai életből.¹⁶

A forradalom baloldala – mondanunk sem kell – nemcsak, hogy osztozott a képviseleti rendszer tulajdonképpen a kezdetektől sokféle csoportra jellemző kritikájával, hanem a népakarat érvényesülésének minden jogi és politikai keretek közé szorításának a legharcosabb ellensége is volt (kezdve a cenzusos választójog visszautasításától a népi társaságok kollektív petíciós joga elvételének ellenzésén át a párizsi szekciók támogatásáig). Az igazán éles helyzetben, 1792 nyarán, amikor a törvényhozás a párizsi szekciók célkeresztjébe került, maga Robespierre állt csatasorba, hogy a legélesebben bírálja a „*despotisme législatif*”-ot: a haza veszélyben van, a törvényhozás nem képes vagy nem hajlandó cselekedni, az „egészségesebb része” fordult magához a néphez segítségért. Nem kétséges, hogy maga a képviseleti rendszer a probléma: a képviselői „korporáció” került a vádlottak padjára, a képviselők függetlenné váltak a nép akaratától, a népszuverenitás jegyében nyerték hatalmukat, majd le is rombolták azt. Ugyanazt a finom retorikai csalást, melyet az előző mondatunkban tettünk, követte el Robespierre is: hiszen nem mindegy, hogy maga a képviseleti rendszer ellentétes a népszuverenitással, vagy a probléma inkább egyszerűen az, hogy a képviselő döntéseiben független a néptől. Robespierre egyértelműen az utóbbit gondolta (és gondolta mindig: sosem volt a képviseleti rendszer ellensége, de azt sem gondolta egészen a forradalmi kormányzatig, hogy a nép csak a képviselet útján gyakorolhatná a szuverenitását), ekkor még nem világos, hogy mi lenne az eszköz a népi részvétel intézményesítésére, ám ekkor születik meg a jakobinizmus és a nép találkozása.

¹⁶ Robespierre motivációi a javaslatot illetően nem teljesen világosak ma sem, leginkább talán az *ancien régime* embereitől kívánta megszabadítani az új törvényhozást, később alkotmánytörténeti precedens is lett a dologból: akik részt vesznek az alkotmány létrehozásában, azok nem lehetnek tagjai a már ezen alkotmány alapján felálló törvényhozásnak – ez garantálhatta az alkotmányt illető elfogulatlanságukat.

A háború ügyében vívott Brissot–Robespierre csörte története közismert, mint ahogy az is, hogy előbbi nemcsak a törvényhozás, hanem a jakobinusok nagy részét is maga mellé állította. Robespierre (a szélsőbaloldallal, mindenekelőtt Marat-val) lényegében egyedül maradt, azzal érvelvén, hogy a háború vagy valamiféle katonai diktatúrához fog vezetni (La Fayette egy ponton meg is kísérelte ezt), vagy visszarendeződéshez, azaz az ellenforradalomhoz (ez volt a király terve). Brissot nemcsak „forradalmi messianizmussal”, a „szabadság keresztshadjáratával” érvelt, hanem azzal is, hogy a forradalom importja szükséges annak otthoni győzelméhez is (azaz általa meg lehet fosztani a belső ellenséget a forrásaitól), sőt számára „tizenkét évszázad szolgaság” után a háború szükségesnek tűnt a megtisztuláshoz, egy új nép létrehozásához (ahogy Amerikában is történt), hiszen a háború „megszünteti az egoizmust” és erősíti a nemzet egységét, azaz *egyszerre* növeli a nép tudatosságát és engedelmességét. Robespierre válasza közismert a „fegyveres misszionáriusokról”, ahogyan az is, hogy az utóbbi kérdésben is éppen ellenkezőleg vélekedett: számára a hatalommal szembeni bizalmatlanság a nép jogainak garanciája volt.¹⁷

A „masodik forradalomban” (az 1792. augusztusi felkelésben, amely elhozta a köztársaságot és a forradalom radikális szakaszát) Robespierre nem vett részttevélegesen, de utólag ő adott szavakat és jelentést neki, ezerszer idézett szavaival az augusztus tizedikei felkelésről: „Mindezek a dolgok tövénytelenek voltak, éppoly tövénytelenek, mint maga a forradalom, tövénytelenek, mint a Bastille lerombolása és a trón megdöntése, éppoly tövénytelenek, mint maga a szabadság... Polgártársak, forradalmat akartok forradalom nélkül?”¹⁸ – kétszáz éve minden forradalmi kiskaté elengedhetetlen mondatai ezek.

¹⁷ Furet, François: Les Girondins et la guerre: les débuts de l'Assemblée législative. In: Furet, François – Ozouf, Mona (szerk.): *La Gironde et les Girondins*. Payot, Párizs, 1991. 189–205.

¹⁸ Belisa – Bosc: 2013, 212.

De vajon miért győzhetett (ahogy a klasszikus történeti munkák nevezték) a „forradalmi burzsoázia” és a „nép” szövetsége? Valószínűleg leginkább azért, mert a forradalomnak tényleg széles népi támogatásra volt szüksége: így jutunk el a tisztességes és szerény erkölcsök magasztalásától addig a felismerésig, hogy a szegények biztosan nem akarhatják az *ancien régime* visszatértét, hiszen nekik sohasem voltak privilégiumaik. Később persze maguk a népi felkelések teszik a dolgot egyértelművé: a szegények sokat tesznek a forradalomért, nem lehetnek egoisták, hiszen kevéske szabadidejüket is a közügyekre szánják, azaz a teljes ellentétébe fordul az elitek paradigmája: a szegények természetsszerűleg erényesen viselkednek a politikában. A legtisztábban, mint mindig, Robespierre szólt: „...a társadalom bajai sohasem a néptől származnak, mindig csak a kormányától. A nép érdeke közérdek, a kormányon levők érdeke magánérdek [...] vegyék szemügyre azt a vitathatatlan alaptételt: a nép jó, a képviselői megvesztegethetők, a nép erényében és szuverenitásában kell keresnünk az ellenszert a kormányzat bűneivel és despotizmusával szemben.” Vagy: „...minden alkotmány, amely nem feltételezi, hogy a nép jó és a kormány megvesztegethető, tévedés”.¹⁹ Láthatjuk, hogy Robespierre társadalomolvasata igen egyszerű, közvetlenül a forradalmi harcok gyakorlatába ágyazott dichotóm kép: lényegében a „nép” (a nem gazdagok) állnak szemben a gazdagokkal. Nincs szó a termelésben elfoglalt helyről, illetéknéppen modern osztályokról sem – az igazságosság a vezérelv: a közhatalom fellépése a nyomor ellen, mindenkinek biztosítani legalábbis az egyszerű létfenntartását (mely a politikai jogok egyenlő gyakorlásának is alapfeltétele), a kirívó gazdagság mérséklésének lehetőség szerinti megkísérlésével.²⁰

¹⁹ A képviseleti kormányzatról. 1793. május 10. In: Robespierre, Maximilien: *Textes choisis*. 1–3. kötet. Editions sociales, Párizs, 1973. 1. köt. 142, 145–146.

²⁰ „Minden intézmény, amely növeli a vagyonok egyenlőtlenségét elvetendő és ellentétes a közboldogsággal... Jól tudom, hogy nem lehetséges létrehozni a teljes egyenlőséget..., de nem kevésbé igaz, hogy a törvényeknek mindig az

A Konventtel maga is érzi, hogy új szakasz jött el: a régi rendszer lerombolása után a szabadság rendjének megalapításáé. Robespierre is szinte új ember lesz: a nép ügyvédjéből az idealizált nép megszemélyesítője. „Nem a nép védelmezője, maga a nép vagyok” – fellengzős álszerénység, gög és támadhatatlan attitűd (ki mondhatna ellent a népnek?) és persze áldozati exhibicionizmus a korrupst, önző világgal szemben. Személyes síkon ez többé-kevésbé elviselhetetlen, de a közéletben ez adta Robespierre sokszor ellenállhatatlan vonzerejét. Még a vele rokonszenvezők is gyakran óva intették: „Robespierre, a patrióták nem kedvelik, hogy Ön önmagából csinál látványosságot... Robespierre szavai tele vannak nagy eszmékkel és őszinte érzésekkel, oh, ha néha el tudná felejteni önmagát!” (Sylvain Maréchal).²¹

Ez egyéni személyiségjegyként nem lenne túl érdekes, ha nem tett volna szert politikai jelentőségre. Robespierre a népet idealizáló és ünneplő őszintesége aligha lehet kérdéses: nem demagóg volt, ahogy sokan szeretik gondolni, aki ünnepli a népet és cinikusan megveti (Dantonban volt ilyen hajlam), az ő önzetlensége vitathatatlan. Nagy szónok volt, de nem népröbün. Ami igazán fontos, hogy a forradalomra jellemző erény lesz belőle: az egyén teljes odaadása a közösség iránt, a magánember feláldozása a közösségért. Természetesen nem Robespierre személyisége volt ebben a döntő (a dolog inkább fordítva áll: Robespierre sajátos személyisége felelt meg ennek és tette a forradalom legfontosabb szereplőjévé), de kétségtelenül szinte megtestesítette a dolgot: egyszerre ünnepli saját maga végtelen erényességét és egyben ennek az erényességnek a feloldódását a nép természetes erényességében (ha van valami, ami igazán Rousseau hatása, akkor ez mindenképpen az): rém veszélyes dolog ez, de példátlanul hatékony.

Robespierre tulajdonképpen egy idő után ezen karakter- és korjegy révén gyakorol úgy „diktatúrát”, hogy az a személyiségétől

egyenlőség felé kell mutatnia.” (Beszéd a nemzetörtség szervezetéről. 1791. április 5. Idézi: Biard – Bourdin: 2012, 151.)

²¹ Gauchet: 1995, 84, 89, 91.

a lehető legtávolabb áll: a szavai és beszéde zsarnokiak, nem a személye. És persze mindez izolálja is (az ideiglenes diktátort kereső Marat is észreveszi, hogy Robespierre teljesen alkalmatlan erre a szerepre): egyedül ő hallja meg a nép, a közérdek, szavát, mindenki más „korrupt” (innen a név: a Megvesztegethetetlen nem azt jelenti, hogy nem korrupt, hanem hogy sosem helyezi a saját egyéni érdekét a közérdek elé), nincs középút, mindenki más összeesküvő, royalista, a külföld ügynöke. Ha (a népet leszámítva) mindenki legalábbis gyanús, akkor a közéleti fellépéshez persze személyes bátorság is kell („minden patrióta tudja, hogy az életével játszik”)²², melyet Robespierre igen szeretett is hangsúlyozni: a sajátos, önmagát feláldozni kész melankólia, a tántoríthatatlan elvhűség („hajlíthatatlanok vagyunk, mint az igazság, hajthatatlanok, tántoríthatatlanok, elviselhetetlenek, mint az elvek”²³) példátlan erővel bírt.

A Gironde-dal vívott kíméletlen hatalmi harc (és persze a későbbi fejleménye, elsősorban a „frakciókkal”, az ultraforradalmárokkal és a mérsékeltekkel való leszámolás) alapozta meg Robespierre rossz hírét. Két szempontból nem is alaptalanul: egyrészt az elvek magaslatáról mélyen jellemző volt rá a humanizmus teljes hiánya (és mi lenne félelmetesebb, mint a gyilkos ártatlanság?), másrészt a hajlama, hogy a politikai leszámolások ügyében nemcsak a legmagasztosabb elveket hívta segítségül, hanem gyakran a legképtelenebb hazugságokat is (a girondisták nem voltak royalisták, az ultraforradalmárok vagy a mérsékeltek sem voltak külföldi ügynökök és így tovább).

A nagy jakobinus stratégia abban állt, hogy a szociális követeléseket megfogalmazó mozgalmakat politikai akciókra kellett ösztönözni. A forradalmi burzsoázia négy éve használta politikai céljaira, a forradalom motorjává tette, azt mondta neki, a kenyér Versailles-ban van, a Temple-ban, a Tuileriákban – és eljött a pillanat, amikor a nép elgondolkozott: lehet, hogy a Konventben

²² Uo. 106.

²³ Gauchet: 1995, 201.

van? („*Eh bien*, polgártársak, a ti oly nagyszerű párizsi képviselőitek nem kívánják, hogy a választóik egyenek” – hangzott el egy szekcióban.²⁴) Sohasem látott szociális aspektust kapott az elégedetlenség a harácsolók, a burzsoák, a tele hasúak, az inkompetens adminisztráció ellen, a nagy újdonság a népi mozgalom egyértelmű antiburzsoá karaktere volt. *Accapareur* (harácsoló) – ez a szó foglalja legjobban össze a „kereskedő arisztokrácia” (azaz a burzsoázia) elleni harcot, igazi szociális küzdelem rémképe látszott felderengeni, amely antiparlamentarista és antiburzsoá volt (azaz a burzsoázia társadalmi dominanciája és az azt fenntartó jogi struktúra és politikai személyzet elleni támadásról volt szó). A forradalmi burzsoázia érezte is a veszélyt,²⁵ de egyelőre nem volt kész megfizetni a népi támogatás gazdasági-szociális árát, inkább politikai kifutást kívánt találni a társadalmi válságra: a Gironde ellen létrehozni a forradalmi egységet, a nép dühét a szociális helyett a politikai térre irányítani.

Robespierre ismét beszédet mondott a klubban, ahol kifejtette: a „népnek” nem szabad eltévesztenie a célt: a Gironde a nagy ellenfél, az újságírók a nép legnagyobb ellenségei – rá pár napra feldőlnek a girondista lapok nyomdáit... A szociális követelésekből végül is a forradalmi törvényszék felállítása lesz. A jakobinus stratégia tehát a népmozgalom provokálására, de féken tartására is egyaránt fényt hozott.

Végül 1793 júniusa, a Gironde bukása, hozta el a stratégia nagy sikerét: leszámolás a Gironde-dal, de nem az ország girondi részével. Nem került sor arra a masszív tisztogatásra, amelyet az ultraforradalmárok akartak. Sebészeti beavatkozás történt,

²⁴ Viola, Paolo: Sur le mouvement populaire parisien de février-mars 1793. In: *Annales historiques de la Révolution française*, 214. sz. (1973) 503–518. 509.

²⁵ Még a Konvent baloldala és a jakobinusok is értetlenül és némi félelemmel figyelték a népi akciót. Robespierre el akarta hitetni (alighanem magával is): „Párizs népe képes porba sújtani a zsarnokokat, de alig támad a fűszeresekre. Nemigen érdekli, hogy szétzúzza a kis harácsolókat.” (Guérin, Daniel: *La Lutte des classes pendant la Première République, 1793–1797*. Gallimard, Párizs, 1968. 201.)

lényegében parlamentáris puccs, amelyben a népnek csak annyi szerep jutott, hogy (nagyon finoman szólva, a Konventre irányuló ágyúkkal) „nyomást gyakoroljon”. A dolog nem volt kockázatmentes, de végül teljes sikerrel járt a nagyon ügyes kettős játék: a néppel nyomást gyakorolni a Konventre, de ugyanettől a nyomástól meg is védeni azt. A Gironde végével azonban a tisztán politikai követelések dominanciájának is vége szakadt, bukása nem oldotta meg a kenyérvédelmet Párizsban, a hegy párti dominanciájú Konvent még nem engedett a népi követeléseknek („maximum és terror”), miközben a népi mozgalom szószólóira talált a veszettek, elsősorban Jacques Roux személyében, aki egyértelműen hadat üzent a Hegypártnak is (a Konventben mondott beszédekor a képviselők joggal ijedhettek meg szavaitól: „...itt gazdagok hoznak törvényeket gazdagoknak [...] rakjátok le a Köztársaság alapjait, ne végezzétek pályafutásokatok gyalázatban”²⁶). Úgy tűnt, hogy a népi mozgalom újra a legradikálisabbak, az egymással is konkurenciaharcban álló „veszettek” és ultraforradalmárok, oldalára áll, a Hegypárttal szemben is.

Ebbe a helyzetbe robbant bele a *sans-culotte* mozgalom újabb (1793. szeptember eleji) kvázi-felkelése, mely azzal fenyegetett, hogy a párizsi nép és a Kommün lényegében ugyanazt akarja megtenni a hegy párti Konventtel, amit a girondival tett – ez majdnem bizonyosan sohasem látott polgárháborúhoz (vagy talán még inkább az 1871-es párizsi kommünhöz hasonló felálláshoz) vezetett volna, hiszen e szövetséget aligha fogadta volna el az ország többsége. Talán az inkább rémült, „hébertista” Pierre-Gaspard Chaumette írta le legjobban a helyzetet: „...ez a szegények háborúja a gazdagok ellen.”²⁷

Politikai értelemben alighanem ez volt a Forradalom autonóm népi mozgalomának a csúcspontja, megfékezésére végül a megoldás kettős természetű volt: a *sans-culotte* gazdasági-szociális

²⁶ Soboul, Albert: *Les sans-culottes parisiens en l'an II. Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire (1793–1794)*. Editions du Seuil, Párizs, 1968. 56.

²⁷ Soboul: 1968, 122.

követelések teljesítése (a maximum és a teljes állam átalakítása a népi erőszak becsatornázására), egyben az alkotmány felfüggesztése – azaz a nép „győzött”, de a Konvent megtartotta a legfontosabbat: a hatalmat és a tekintélyét. Kialakult a képlet, amely az 1793 decemberében létrejött forradalmi kormányzat hatalmának alapját jelentette: a kormányzat a Konventet a népi mozgalom fenyegetésével tartotta sakkban, a népi nyomást pedig a Konvent erejével és tekintélyével fékezte meg. A forradalmi burzsoázia nem mondott le legfontosabb vívmányáról, a képviseleti kormányzásról, azaz a Konvent teljhatalmáról.

A jakobinusok hajlandóak voltak megfizetni a népi támogatás árát²⁸ – két területen is: a konkrét követelések és a retorika szintjén egyaránt. Ám mindez nem egyszerűen demagógia, oppotunizmus vagy retorikai manőver, hanem kormányzati stratégia is. Ennek legnagyobb mestere vitathatatlanul Robespierre volt, aki példátlanul sikeresen tudott a „nép” absztrakt, virtuális kategóriája révén mintegy preventíve határt szabni a népi mozgalom spontaneitásának: a „jó nép” és a „rossz nép” megkülönböztetése kijelölte a népi akció határait, ahol az akciók még „forradalminak” számítottak. Jól tudjuk, még a jakobinusok is csak középtávon voltak képesek erre a bűvészmutatványra, elsősorban amiatt, mert nem tudták összeegyeztetni a forradalmi kormányzat mögött álló társadalmi rétegek eltérő szociális és gazdasági érdekeit.

Robespierre mindazonáltal a forradalom speciális nyelvezetének, ha nem is a megalkotója, de bizonyosana legvirtuózabb művésze volt. Ez a klasszikus republikánus nyelvezet a forradalom szociális-politikai konfliktusait, „osztályproblémáit” heroikus-patrióta diskurzus mögé rejtette, hatalmas szerepet játszva a nép és a „forradalmi burzsoázia” szövetségének tető alá hozásában a

²⁸A vidékre küldött Konvent-képviselő, Jeanbon Saint-André sokat idézett szavaival: „Vidéken a gazdagok gyűlölik a forradalmat, a nép pedig kenyeret akar. Mindenképpen életben kell tartani a szegényeket, ha azt akarjátok, hogy segítsenek nektek véghez vinni a forradalmat!” (Hazan, Eric: *Une histoire de la Révolution française*. La Fabrique, Párizs, 2012. 288.).

forradalom külső és belső ellenségeivel szemben. Paradox módon, éppen mert nem „léteztek” (azaz nem voltak reprezentálva) osztályhatárok és osztálypolitikák, a forradalmárok félelmetes energiát öltek abba, hogy megmagyarázzák magukat és a cselekvéseiket (önmaguknak is): fennkölt szavak, retorikai tűzijátékok, szimbólumok, ünnepek, állandó esküvések – ez nem egyszerűen népszórakoztatás volt (vagy puszta félrevezetés), hanem az új politikai osztály identitása létrehozásához elsőrendű fontosságú cselekvés. Ironikus, hogy a kifejezett osztályérdekek hiánya inkább még drámaibbá tette az eseményeket, a régi rendszer minden elemével való szakítást pedig még radikálisabbá.

A „forradalmi burzsoáziával” való szövetség bevezette a népet a politika világába, és sohasem látott hatalmat és befolyást adott a kezébe. A „harmadik rend” univerzalisztikus diskurzusa, igen absztrakt önidentifikációja (gondoljunk Sieyès lakonikus klasszikus meghatározására) igen hasznosnak bizonyult az „egységfront”, a csoportérdekek háttérbe szorítására a közös ügy érdekében, de nyilvánvalóan mindez óriási veszélyeket is rejtett magában: ugrás volt a sötétbe, az elvont, globális vízió (Marx tollán a „heroikus illúzió”) a konkrét gazdasági-társadalmi érdekek helyett a forradalom előremenekülésének és radikalizálódásának, a hatalmi harcok folyamatos „ráigéréseinek” lett alapja – tekintve, hogy minden politikai csoportnak ebben a küzdelemben szüksége volt a népi rétegek támogatására. Ezt a veszélyt kompenzálta és korlátok közé szorította, hogy ezáltal a „forradalmi burzsoázia” kapcsolatban maradt a társadalom jó részével és főleg: végig a kezében tudta tartani a legfontosabb folyamatok irányítását.²⁹

²⁹ Sok tekintetben ez maradt az egész 19. századi Franciaország alapvető politikai-társadalmi képlete: amikor a nép kitört ebből a „forradalmi konszenzusból”, igen komoly felfordulásokat okozott. Lényegében ez volt a „veszettek”, később az „egyenlők” programja, vagy 1848 júniusa és a párizsi kommün. Ezekből a kitörésekből indult útjára a két nagy baloldali tradíció is: a népi felkelés spontaneitásában hívőké (ennek a *sans-culotte* csúcs- és végpontja mindenképpen a párizsi kommün, amikor maga a népi mozgalom került hatalomra, ez a forradalom alatt sohasem történt meg); másik oldalról pedig az

A Gironde bukása Robespierre-t ellenzékéből a hatalomba emelte: a cél immár a Köztársaság megalapítása volt a nép nevében. A nép nevében, de nem a nép által: Robespierre a képviseleti demokrácia híve volt és maradt.

Ennek az alapításnak volt (vagy inkább: lett volna) eszköze az ún. jakobinus alkotmány, melynek talán leghíresebb kitételei az emberi jogok „szociálisabb” megközelítéséről szólnak. Mindezek alapját Robespierre javaslata jelentette (ezeket „enyhítették” és valamiféle kompromisszum keretében közelítették az 1789-es nyilatkozathoz). Robespierre nem készített saját alkotmánytervezetet, ellenben az emberi jogokról szóló beszéde (A tulajdonról és az emberi és polgári jogok deklarációjáról. 1793. április 24.) a forradalom leghíresebb szónoklatai közé tartozik. Robespierre emberi jogi nyilatkozata így kezdődött: „A társadalom célja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogainak és minden képessége kifejlődésének biztosítása”. A Robespierre-féle új emberi jogok nyilatkozata a szabadsággal egyenértékű természeti joggá tette az egyenlőséget, sőt az élethez, a megélhetéshez való jogot is. Még közismertebb talán, hogy a tulajdonhoz való jog kikerült a természeti jogok köréből és lényegében társadalmi-történelmi intézmény lett belőle, melyet az elsődleges jogok (elsősorban mások élethez való joga) korlátozhatnak:³⁰ „Mi hát a társadalom legelső célja? Hogy megvalósítsa és betartsa az ember elvülhetetlen jogait. Melyik ezek közül a legelső? A létezés és a megélhetés joga. A társadalom legfőbb törvénye tehát az, amelyik a társadalom minden tagjának biztosítja a megélhetés jogát; az összes többi ennek van alárendelve;

élcsapat tradíciójáé, melyet természetesen Gracchus Babeuf reprezentált. Ez utóbbi tradíció hagyományozódik át Philippe Buonarroti nagy könyve révén (keveredve jakobinus elemekkel egyébiránt, maga a szerző is Robespierre lelkes híve volt) elsősorban a blanquizmusba, majd a kommunista mozgalomba (mint köztudott, leginkább a bolsevizmusba).

³⁰ Sőt, egy másik híres beszédében Robespierre még tovább megy: „Minden olyan kereskedelmi spekuláció, amely embertársaim életét teszi kockára, nem kereskedelem, hanem útonállás és testvérgyilkosság.” (A közellátásról. 1792. december 2. In: Robespierre: 1973, 97.)

a tulajdon csak arra való és azért van biztosítva, hogy megszilárdítsa az előbbi jogot.” Az érvelés is klasszikussá vált mára: „Amikor meghatároztátok a szabadságot, az ember elsődleges, legszentebb természetes jogát, joggal mondottátok, hogy korlátja a másik ember szabadsága; miért nem alkalmaztátok ezt az elvet a tulajdonra, mely társadalmi intézmény?... A ti deklarációtok nem az emberek, hanem a gazdagok jogainak kinyilatkoztatása”. Azaz a Robespierre-féle nyilatkozat nyelvén: „A tulajdonhoz való jog, mint minden más jog, határa mások jogai tiszteletben tartásának kötelessége, azaz ez a jog sem sértheti embertársaink biztonságához, szabadsághoz, az élethez vagy a tulajdonhoz való jogát.”³¹

Az alkotmány sokat engedett ebből a későbbi századokra oly nagy hatást tett nyilatkozatból: a tulajdon újra elidegeníthetetlen természeti jog lett, akárcsak az egyenlőség is, amely az 1789-es nyilatkozatból még hiányzott (a sorrend a felsorolásukban azért sokatmondó: egyenlőség, szabadság, biztonság, tulajdon). Azaz a tulajdon továbbra sem egyszerűen társadalmi-történeti intézmény, mint Robespierre-nél. Erre utal az is, hogy a biztonsághoz fűződő jog érinti mindenki szabadságának, jogainak és tulajdonának a sérthetlenségét is. Ezzel ellentétben az alkotmány szó szerint veszi át a Robespierre-féle tervezetből a munkához vagy munkanélküliség esetén, a közsegélyhez való jogot (és a társadalom kötelezettségét):³²

³¹ Uo. 132–136.

³² Robespierre emberi jogi koncepciója és az elesettek iránti társadalmi kötelesség felvázolása vezette Florence Gauthier-t híres könyvében (*Triomphe et mort du droit naturel en Révolution*. PUF, Párizs, 1992.) arra a következtetésre, hogy a jakobinusok baloldalát (*grosso modo* Robespierre-t és körét) nem választották el alapvető különbségek a *sans-culotte* népi mozgalomtól. Utóbbiak *économie morale* (erkölcsi alapelveknek alávetett gazdaságfelfogása, vö. E. P. Thompson híres munkásságával) nézetei a jakobinusok ezen részénél már valamiféle *économie politique populaire* (a nép érdekében folytatott politikának alávetett gazdaságfelfogás) képét öltötték magukra: Robespierre emberi jogi tervezete maga után vont a közhatalom mindig lépjen fel, ha az élethez való jog veszélybe kerül (azaz éppúgy visszautasította a „gazdaság” autonómiáját, mint a korlátok nélküli tulajdonjogot). Simone Meyssonier (*La Balance et l'Horloge, la genèse de la pensée libérale en France au XVIIIe siècle*).

„A közsegélyezés szent kötelesség. A társadalom köteles biztosítani valamennyi tagjának létfenntartását, akár úgy, hogy munkát ad nekik, akár úgy, hogy ellátja a létfenntartás eszközeivel azokat, akik nem tudnak dolgozni”. Sőt, a történelemben először történik meg bizonyos szociális jogok alkotmányba foglalása is: „Az oktatás mindenki szükséglete. A társadalomnak minden erejével elő kell segíteni a közismeretek fejlődését, és az oktatást mindenki számára elérhetővé tenni”. „A társadalom garantálja jogai élvezetének és megőrzésének lehetőségét mindenki számára, ennek biztosítása a nemzet szuverenitásán alapul.”³³

A népszuverenitásról vallott hegyvárti koncepció ekkor lényegi változáson esett át: a probléma immár nem a közvetlen népuralom és a képviselői rendszer intézményes összehangolása (ennek a klasszikusa nem Robespierre vagy Saint-Just, hanem Condorcet), hanem annak elismerése, hogy a nép immár kizárólag a mandátummal bírók révén gyakorolja szuverenitását. Itt már a nép és „egészséges” képviselői valamiféle identifikációjáról van szó (morális közösségről az egyenlőség posztulálása révén, melynek „garanciája az erény, szankciója a terror”), nem a népszuverenitás nép általi gyakorlásának intézményes-procedurális feltételeiről. Robespierre alapvető gondolata lett a döntő a forradalmi és az alkotmányos hatalom megkülönböztetéséről³⁴ – és a Hegypárt képviselői szerint inkább forradalmi, mint alkotmányos időket éltek.

Editions de la Passion, Párizs, 1989.) szintén klasszikus könyvében Robespierre „egalitárius liberalizmusa” mellett érvel: utóbbinál a természeti jogok nem egyszerűen egyéni jogok, hanem az egyéni jogok reciprocitásának kifejeződései, azaz azért léteznek, mert birtoklásuk tekintetében minden ember egyenlő. Mindkét (egymáshoz alapvetően igen közel álló) álláspont alapvetően árnyalja a fentiekben említett marxista/liberális dichotómiát Robespierre nézeteiről (és természetesen teljesen körön kívül helyezi a „régiek” és a „modernek” szabadságát szembeállító érvelést a jakobinusok esetében).

³³ Robespierre: 1973, 137–138.

³⁴ Robespierre beszéde (A forradalmi kormányzat elveiről. 1793. december 25.) lényegében a különleges hatalom teoretikus megindoklása: „Az alkotmányos kormányzat célja a Köztársaság megőrzése, a forradalmi kormányzaté a Köztársaság megalapítása. A forradalom a szabadság küzdelme ellenségei ellen,

Az alkotmány felfüggesztése így a forradalom „szokásos dinamikájának” eleme volt: mindig az a politikai erő került hatalomra, amely a népi részvétel erejére támaszkodott, majd megpróbálta domesztikálni azt, azaz „befejezni a forradalmat”. A jakobinus kísérlet talán a legeredetibb volt minden más próbálkozás között, a fenti teoretikus-ideologikus elemeken túl részét képezte számtalan normatív és nyelvi eszköz (leginkább a *peuple* koncepciója, azaz a virtuális nép a valódi nép mozgalmának megfékezésére), végzeté nem egy újabb népfelkés lett, hanem éppen ellenkezőleg: a terror lecsapott a népi mozgalomra is, a spontaneitásától megfosztott népi részvétel konformizmusba, végső soron érdektelenségbe torkollott.

A jakobinusok ellentámadása a számukra legbotrányosabb *sans-culotte* eszme ellen indult meg: a dekrisztianizációs kampányt Robespierre a legkeményebb szavakkal ítélte el, melyek közül a leghíresebb: „az ateizmus arisztokrata” vagy a *bonnet rouge* és a *talon rouge*-közti kapcsolatra való utalás – azaz a „rossz nép” immár akár az ellenforradalom ágense is lehet. Danton is a Konventen belüli „istentagadó maszkabálók” beszüntetésére szólított fel³⁵ – végül a mozgalom el is halt (a megijedt ultraforradalmárok pedig a leggyorsabban változtattak véleményükön). Soboul (és Guérin) a forradalom nagy fordulópontját fedezi fel a dekrisztianizáció elleni jakobinus fellépésben: először fordult elő, hogy a Hegypárt a népi mozgalom ellen fordult, először lépett a forradalom egy lépést hátra. És tény, hogy a dekrisztianizációs mozgalom felszámolása egybeesett a frimaire-i rendeletekkel,³⁶ azaz a „jakobinus diktatúra” kezdetével.

Ahogy mondani szokás: a forradalom megfagyott.

az alkotmányosság a szabadság békés, diadalmas uralma”. (Robespierre: 1973, 224.)

³⁵ Mazauric: 1984, 112.

³⁶ Az 1793. december 4-én hozott rendeletek hozták létre végeredményben a forradalmi kormányzatot, azaz a „jakobinus diktatúrát”.

A „frakciókkal” való leszámolás után a Köztársaság ugyan állt, de ürességben lebegett, a forradalom megfagyott, a nép visszahúzódott a magánéletbe. Az erény azt jelenti, hogy a nép tagjai a saját érdekeiket és boldogságukat a köz érdekében és boldogságában találják meg: ehhez az erényt be kell emelni a törvényekbe és az adminisztrációba. Ehhez még mindig a vallás a legjobb garancia: „az emberek egymással és teremtőjükkel összekötő szent kötelék”. Honpolgári vallás ez valójában semmi több: „a Legfőbb Lény léte és a lélek halhatatlansága állandó hivatkozást jelent az igazságosságra, ezért szociális és republikánus”.³⁷ Mindez kétségtelenül közel vitte Robespierre-t és híveit valamiféle republikánus Árkádiához (az egyszerre a testvériségen és a barátságon alapuló közös boldogságkereséshez), amely sok tekintetben nehezen volt összeegyeztethető a modern gazdasággal, individualizmussal és így tovább. De a Benjamin Constant-tól származó toposz a „régiek szabadságáról” elég mérsékelten igaz: nagyon is modern ember volt Robespierre (Saint-Just talán még inkább), a feladat hatalmassága pedig (ne feledjük: az emberi társadalom az erényre való alapozása!) szinte természetesen vezetett történelmi előképek kereséséhez. Valójában azonban a legkevésbé vitték túlzásba ezt a Spárta-analógiát.

Azt a jól ismert történetet itt már nem meséljük el, ahogy a jakobinusok végül 1794 tavaszára felszámolták a népi mozgalmat, azaz a *sans-culotte* politikai gyakorlatot.³⁸

³⁷ Gauchet: 1995, 201–202.

³⁸ A szekciókat, a forradalmi bizottságokat, a Kommünt megtisztították a radikális elemektől; a népi társaságokat felszámolták; a forradalmi hadsereget feloszlatták; a forradalom hadseregébe visszavezették a katonai fegyelmet; a magasabb rangú elöljárók választását megtiltották; a még fennálló kormány teljesen háttérbe szorult, lényegében a két Bizottság végrehajtó szervévé vált; a Konvent által vidékre küldött képviselők hatalmát megnyirbálták az *agents nationaux*-k (a Közudvi Bizottság helyi biztosai) javára, ezzel szemben a Bizottság különleges küldötteinek hatalma korlátlanra vált. A bevett történelmi elbeszélésekkel szemben a „jakobinus gazdasági kényszer” valójában *sans-culotte*

Bizony Thermidor már Thermidor előtt elkezdődött!

Robespierre bukásának körülményei közismertek: a frakciók bukása után nem az erény került napirendre, hanem az erény és a terror egyidejűleg. Az erény Robespierre számára leginkább az „egyenlőség szeretete” volt. A nép tagjai „erényesek”, ha a saját érdekeiket és boldogságukat a köz érdekében és boldogságában találják meg; a terror ezzel szemben lényegében az erény „kikényszerítése” („terror nélkül az erény tehetetlen”). A dramatikai ereje az igen dermesztő mondanivalónak („A népi kormányzat elve a forradalomban egyszerre az erény és a terror”)³⁹ vitathatatlan – nem véletlen, hogy két évszazada forog mindenféle forradalmárok ajkán.

Egy idő után mindenki rettegett és Robespierre maga is bezáródott egy gondolati sémába, ahol mindenki áruló, aki nem ért vele egyet. Sokáig a legtöbben (nemcsak a Hegypárt, hanem a Síkság, a Konvent centruma, jó része is) azért csatlakozott hozzá, mert ő látszott alkalmasnak a Köztársaság megmentésére – a terror fokozásával már inkább úgy tűnt, hogy olyan dologba akarja belevinni, melynek nem nagyon látszott a vége. Mindezt a nép és az erény nevében, melynek ő az egyedüli képviselője. Egyre inkább diszharmóniában a köz akaratával is: a „bűn” egyre kimeríthetlenebbnek látszott, ahogy harcolt(ak) ellene (Robespierre az utolsó beszédében lényegében „mindent újra kívánt kezdeni”). Joggal kérte ki magának, hogy diktátor lenne, hiszen kevesebb is volt annál, meg több is: nem használta a diktatúra hagyományos kellékeit (noha persze azok inspirálták őt és társait), egyfajta morális vezér volt, nem irányította sosem a diktatúra gépezetét, a szavaival és példamutatásával „uralkodott”. Nem

program volt, hiszen ez utóbbi mozgalom bukásával ért véget. Mind Robespierre, mind Saint-Just „a gazdaság egészséges működéséhez való visszatérésnek” tartotta az 1793 őszen bevezetett intézkedések eltörlését: az ármaximálás erősen enyhült, az asszignátákat újra szabadon lehetett átváltani, nem történt többé fellépés a harácsolók ellen, a külkereskedelem ismét teljesen szabaddá vált és így tovább.

³⁹ Uo. 258.

szokványos személyes karizma volt ez (éppen ez hiányzott a leglátványosabban Robespierre-ből), hanem a személyes példamutatás és az intellektuális tántoríthatatlanság kettőssége: még legszebb napjaiban is igaz volt, hogy sokszor inkább impresszionálta társait, mintsem meggyőzte volna.

A bukásához vezető ismert utat sem meséljük el: sokan az összeesküvők közül (az ultraforradalmárok maradványai, Robespierre baloldali ellenzéke a két bizottságban) azt hitték, mindez csupán egy palotaforradalom lesz. Themidor lett, az ellenforradalom diadala. Máig megmagyarázatlan paradoxon, hogy az összesküvések leleplezésének bajnoka éppen akkor nem tett semmit (egyszerűen besétált a Konventbe), amikor valóban összesküvést szőttek ellene. Az utolsó beszéde is két évszázada történelmi viták tárgya: túlzott magabiztosság volt a lényegében mindenkihez intézett hadüzenet⁴⁰ vagy valamiféle álcázott „öngyilkosság”, a tehetetlenség beismerése? Ezt valószínűleg már sosem fogjuk megtudni, mindenesetre annyi talán biztos, hogy Robespierre thermidori győzelme sem valószínű, hogy közelebb hozta volna „az erényre alapított Köztársaságot”.

Innen egyébiránt, hogy sokan csak az elvek iránti ragaszkodás heroikus harcát látják Robespierre alakjában,⁴¹ mások éppen ellenkezőleg, csak az eszmék megvalósítását kikényszerítő terrort.

A „Megvesztegethetlent” és a zsarnokot.

A *sans-culotte* mozgalmat és a Hegypártot a Forradalom utolsó szakaszában már csak egy dolog kötötte össze: a vérpad. Egymás után léptek fel oda, mert mindennel együtt ugyanannak az ügynek

⁴⁰ A beszéd szerint a nép és az erény uralomra jutása között nem más állt akadályként, mint maga a forradalmi személyzet, a bürokrácia (azaz elsősorban a Konvent képviselői, a bizottságok tagjai és így tovább). Ez a gondolat adott lehetőséget – az egyébként a forradalom kitűnő történézésének is számító trockista, majd anarchista mozgalmár – Daniel Guérin számára valamiféle, őszintén szólva igen kevésbé meggyőző, Robespierre/Sztálin párhuzam felvázolására, utóbbi a pártapparátusban végzett nagy tisztogatásának felidézésével. (Guérin: 1968, 21.)

⁴¹ Labica, Georges: *Robespierre, une politique de la philosophie*. La Fabrique, Párizs, 2013.

voltak a képviselői. Robespierre, Saint-Just, Couthon, Billaud-Varenne, Collot d’Herbois, a Konvent vidéki hegyvárti képviselői, a helyi jakobinusok, igazi patrióták, nagy emberek voltak, a nép őszinte barátai. És egyúttal persze a nép közvetlen hatalomgyakorlásának megghiúsítói: az erényes nép a szemükben helyettesítődött a nevében és érdekében hatalmat gyakorlókkal, egy diktatúrával, amely (alighanem őszintén) nem látta magát diktatúrának.

A despotizmus valaha volt legnagyobb ellensége az egyik legveszélyesebb despotává vált, mintegy akarata ellenére, a dolgok erejétől fogva.

Maximilien Robespierre egyedül maradt.

SZÉKELY GÁBOR⁴²

Shlomo Avineri

Évkönyvünk tanácsadó testületének egyik legrégebbi tagja, Shlomo Avineri 2023 decemberében elhunyt. Nem volt szerkesztője *Évkönyvünknek*, de amikor tehetette, részt vett Magyarországon is az általunk szervezett rendezvényeken.

⁴² Székely Gábor – történész, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

A legszorosabb kapcsolatot Jemnitz Jánossal és Harsányi Ivánnal tartotta, akikkel rendszeresen konzultált, mindenekelőtt a Marxra és Hegelre vonatkozó írások magyarul megjelent közlésénél.

Avineri 1933. augusztus 30-án született Bielsko-Bialában, Lengyelországban. Eredeti neve Jerzy Wiener volt.

Még gyermekkorában, a nácik hatalomra jutása előtt a családjával Palesztinában telepedett le. Szellemisségében azonban megmaradt a közép-európai/német kultúrkörben. Különösen Marx és Hegel életműve foglalkoztatta, így került kapcsolatba az MTA kutatóival, valamint *Évkönyvünk* más szerkesztőivel. Rendkívül széleskörű érdeklődése volt.

Rövid ideig politikai szerepet is vállalt. 1976–77 között izraeli külügyminiszter volt Jichák Rabin kormányában. Szocialista politikusként következetesen támogatta a palesztinokkal való kiegyezés politikáját.

Rabin meggyilkolása után, 1994-től is fenntartotta véleményét a zsidó és palesztin együttműködés szükségességéről – egyre reménytelenebbként ítélve meg ennek lehetőségeit. Különösen Benjámín Netánjáut tartotta felelősnek az izraeli politika jobbratolódásáért, amely végül Rabin meggyilkolásához is jelentős mértékben hozzájárult. Avineri mindvégig fenntartotta ezt a véleményét.

Elkötelezett híve volt az arab–zsidó ellentét békés rendezésének, s ezt képviselte New Yorktól Moszkváig, az utóbbi helyen a Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének volt munkatársa. Hasonló szellemben vezette az izraeli UNESCO-delegációt, korábban pedig ezt képviselte az izraeli–egyiptomi gazdasági és kulturális kapcsolatokat rendező bizottságban. Ez volt az az időszak, amikor támogatta a tárgyalásokat a Palesztin Felszabadítási Fronttal, egyetértve Jichák Rabin miniszterelnök politikájával. Több ízben tárgyalt Husszein jordán királlyal. Részt

vett a palesztin–izraeli nem hivatalos tárgyalások előkészítésében is. 1977-ben azonban visszavonult az aktív politikai szerepvállalástól.

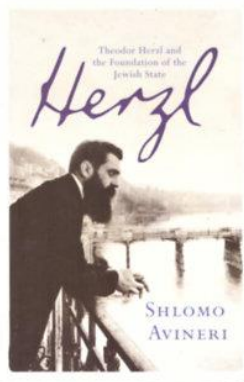
Hosszú időn keresztül a Jeruzsálemi Héber Egyetem igazgatója volt, s 1997-től 2002-ig a közép-európai tanszéket vezette. Az Egyesült Államok és Kanada szinte valamennyi egyetemén oktatott, meghívottja volt a budapesti Közép-Európai Egyetemnek (CEU) is.

Tudományos és politikai tevékenységét a legmagasabb szinten ismerték el mind Izraelben, mind külföldön, így például Giorgio Napolitano olasz köztársasági elnök adta át neki a legmagasabb olasz kitüntetést – nem véletlenül, ezzel az Olasz Kommunista Párt egykori vezetője ismerte el Avineri a népek közötti békéért és együttműködésért tett sokoldalú erőfeszítéseit.

Avineri első jelentős munkája 1968-ban jelent meg Karl Marx társadalmi és szociális gondolatairól,⁴³ később Hegel modern társadalomról alkotott elméletéről írt.⁴⁴ Alapvető, ma is kézikönyvnek számító műve a Herzl Tivadarról írt, a zsidó állam megalapításáról szóló munkája, mely magyar nyelven is megjelent.⁴⁵

Művei a közép-európai nyelveken kívül megjelentek franciául, angolul, portugálul, oroszul és japánul is. (Nem kis szerepe volt abban, hogy Budapesten a Dohány utcai zsinagóga előtti tér Theodor Herzl nevét viseli.)

Avineri életműve azonban leginkább Marx munkásságának feldolgozásához, elemzéséhez kapcsolódik.⁴⁶

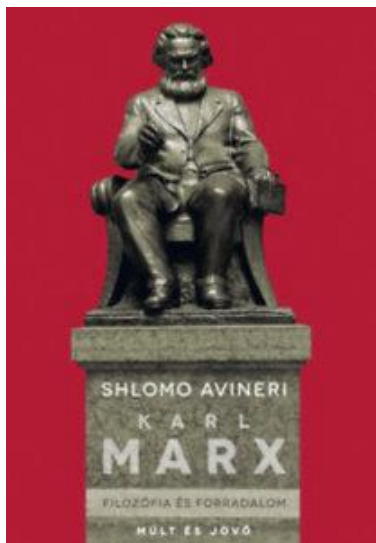
⁴³ Avineri, Shlomo: *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge University Press, Cambridge, 1968.

⁴⁴ Avineri, Shlomo: *Hegel's Theory of the Modern State*. Cambridge University Press, Cambridge, 1972.

⁴⁵ Avineri, Shlomo: *Herzl. Theodor Herzl és a zsidó állam alapítása*. Corvina Kiadó, Budapest, 2015.

⁴⁶ Avineri, Shlomo: *Karl Marx. Filozófia és forradalom*. Múlt és Jövő Alapítvány, Budapest, 2022.

Egyik fő gondolata Marx valláskritikájának értelmezéséhez kötődik. A kiinduló pont itt is, akár csak Marxnál, az, hogy „A vallás a népek ópiuma”. Marx világosan kifejti – ismerteti Avineri⁴⁷ – hogy itt nem a vallás vagy a vallásosság elleni fellépésben van a megoldás kulcsa, az „csak az állam és a társadalom cselekvésorientált átalakító kritikája lehet.” A többi kritikai észrevétel nem több „árnyékbokszolásnál”, amit Marx időpocsékolásnak ítélt, amely eltereli a figyelmet a társadalom valódi

átalakításáról. Ez is az egyik lényeges pont Avineri szerint, amellyel Marx szakított Hegellel és az ifjúhegeliánusokkal. Ez egyet jelent egyben a valláskritika érdektelenségének hangsúlyozásával. Nem lényegtelen, hogy Marxnál itt nem a vallásos ember lenézéséről, hanem együttérzésről van szó, amely egyben kapcsolódik a proletáriátus lehetséges szerepének a hangsúlyozásához. Marx kritikája hasonló a judaizmussal szemben is, amit talán – Avineri szerint – még inkább hangsúlyoz *A zsidókérdéshez* írt soraiban.⁴⁸

Jánisz Varufákisz is írt terjedelmes elemző nekrológot Avineri Marx életrajzáról.⁴⁹

Zárszóként Hajdu Tibort idéznénk, aki 2023. december 11-én a következő szavakkal búcsúztatta a tíz nappal korábban eltávozott Avinerit:

⁴⁷ Uo. 49–50.

⁴⁸ Uo. 44–46.

⁴⁹ Varoufakis, Yanis: The Eternal Marx. In: *Project Syndicate*. 2020. október 9. <https://www.project-syndicate.org/onpoint/marx-shaped-by-european-jewish-experience-by-yanis-varoufakis-2020-10> (utolsó letöltés: 2024. szeptember 11.)

„Elhunyt kedves barátunk, kollégánk, Shlomo Avineri társadalomtörténész, többek között Marx-kutató. Többször járt itt, érdeklődéssel kísérte a magyar fejleményeket, különösen '56-ot és a magyar baloldal problémáit. Mi is mindig érdeklődtünk véleménye, prognózisai iránt.”

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT⁵⁰

Horváth Gyula (1945–2023)

2023. október 11-én szívinfarktus következtében meghalt Horváth Gyula. Az *Acta Scientiarum Socialium*, a Kaposvári Egyetem tudományos kiadványsorozata 2015-ben, 70. születésnapján különszámmal⁵¹ köszöntötte alapító főszerkesztőjét, a történészt és latinamerikanistát. 1998 és 2009 között ő formálta a periodika intellektuális arculatát és rendszeressé tette megjelenését. Színvonalas publikációs lehetőséget teremtve ezzel szűkebb

⁵⁰ Szilágyi Ágnes Judit, történész, habilitált egyetemi docens, az MTA doktora, tanszékvezető, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

⁵¹ *Acta Scientiarum Socialium*. 45. sz. (2015) (szerk.: Molnár Gábor – Kolontári Attila).

szakterülete, az ibériista/latinamerikanista szakma számára is, mivel a fókusz rendszeresen ezekre a régiókra helyezte a tematikusan váltakozó kötetekben. Az élet úgy hozta, hogy az ünnepi számban megjelent bibliográfia⁵² szinte teljes, és egy lényegében lezárult alkotói pálya összegzése lett.

Horváth Gyula Kaposvárott született 1945-ben. Középfiskolai tanulmányait is ott, a Táncsics Mihály Gimnáziumban végezte 1964-ben, majd a szegedi József Attila Tudományegyetem (JATE) hallgatója lett. Wittman-tanítvány⁵³ volt, ahogy a magyar Latin-Amerika kutatás nagy nemzedékének több ismert képviselője. Horváth Gyula professzorától kapta azt a tanácsot, amit követve kiváló és sokrétű nyelvtudásra tett szert: egy leendő történésznek, aki Latin-Amerikával szeretne foglalkozni, annak legalább négy idegen nyelvet ismernie kell, – javasolta Wittman – a spanyolt, az angolt, a portugált és az orosz.

A szegedi tanulmányok után Horváth Gyula visszatért Kaposvárra és az ottani egyetem oktatója lett, miközben kutatói tevékenységével a wittmani örökséghez kapcsolódott: a latin-amerikai populizmus és a 19-20. századi latin-amerikai, szorosabban a brazil és mexikói eszmetörténet elismert szakértőjévé vált. Egyetemi doktori dolgozatát *Az idegen tőke megnövekedett szerepe a brazil katonai kormányok expanziós gazdaságpolitikájában* (1975) címmel, kandidátusi értekezését *A földreform Mexikóban a forradalom és a strukturális reformok időszakában (1910–1940)* (1982) címmel védte meg. Kutatási témái között mindvégig hangsúlyos szerepet kapott a társadalmi mozgalmak története. Vizsgálta például Mexikó kapcsán a szervezett munkásság szerepét

⁵² Uo. 283–299.

⁵³ Wittman Tibor (1923–1972), a szegedi egyetem történészprofesszora, az első magyarországi Latin-Amerika történettel foglalkozó tanszék megalapítója és vezetője volt.

a forradalomban, a népfront történetét, az anarchista mozgalom vagy a földreform egyes kérdéseit. Brazília vonatkozásában például az agrármozgalmakat, a kommunista párt agrárprogramját, a munkásmozgalom általános történetét, az 1935-ös brazíliai népfront kérdését. A tudományos életben és az oktatásban, fokozatszerzés előkészítésében szorosán együttműködött más egyetemeken működő, hasonló témában dolgozó kollégáival. Így Magyarországon a Veszprémi Egyetem nemzetközi tanulmányokat gondozó tanszékével, a szegedi hispanistákkal, a Pécsi Tudományegyetem történészeivel és Ibero-Amerika Központjával. Jelentős mértékben járult hozzá a magyar kutatók új nemzedékeinek képzéséhez. Tanári habitusának fontos eleme volt a humor. „Ez a humor – írja róla az egykori tanítvány és kolléga, Molnár Gábor – persze a tudományos publikációk értekező prózájának kényszerzubbonyában nem igazán tud érvényesülni. De nagyon is ott van a konferencia-előadásokban és -felszólalásokban, valamint az egyetemi órákon.”⁵⁴

Kiváló nemzetközi kapcsolatai elsősorban Mexikóhoz (*Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo*) kötődtek, ahol többször járt kutatóként, előadóként. Fontos könyvei és tanulmányainak jelentős része ennek az országnak a történelmével foglalkozik, ezeket főként magyar és spanyol nyelven publikálta.⁵⁵ Azonban a latin-amerikai populizmus kutatójaként az argentin és brazil témák is közel álltak hozzá. Egyik kedvencem tőle remek Perón életrajza.⁵⁶ Megtisztelő volt, hogy egy kötetemet recenzálta is,

⁵⁴ Molnár Gábor: Köszöntő. In: *Acta Scientiarum Socialium*. 45. sz. (2015) 7–8. 7.

⁵⁵ Példaként legutóbbi munkái közül egy magyar és egy mexikói publikáció: Horváth Gyula – Horváth Péter: A Zimmermann-távirat és a mexikói helyzet (1917). In: *Acta Scientiarum Socialium*. 42. sz. (2014) 33–42.; Horváth, Gyula: El imperio en México y Brasil tras la independencia. In: Landavazo Arias, Marco Antonio – Sánchez Andrés, Agustín (szerk.) *Experiencias republicanas y monárquicas en México, América Latina y España. Siglos XIX y XX*. Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo (UMSNH), Mexikóváros, 2009. 303–326.

⁵⁶ Horváth Gyula – Anderle Ádám: *Perón – Che Guevara*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.

amellett, hogy a könyv alapjául szolgáló PhD-dolgozatom – ami Getúlio Vargas politikájáról szól – értő és jóindulatú opponense is ő volt.⁵⁷ Szerkesztőségek, szerkesztőbizottságok, melyeknek tagja voltam, mindig örömmel vették és közölték szakmailag pontos és invenciózus témaválasztással megírt munkáit.⁵⁸ Bár jelentős nagytanulmányait döntően 1998-as indulásától a kaposvári *Acta* közölte, kedvelt fóruma maradt a *Világtörténet* és a *Mediterrán Világ* című folyóirat is.

Egy időben az *Évkönyvnek* is rendszeres szerzője volt, a szerkesztőség itt egy válogatott bibliográfiával emlékezik rá:

Horváth Gyula írásai az *Évkönyv* számaiban:

- Velázquez, Fidel (1900–1997). In: *Évkönyv*, 1999. 230–234.
- A “xochimilcói paktum”. Villa és Zapata mexikóvárosi találkozása. In: *Évkönyv*, 1994. 198–203.
- Toledano, Lombardo Vicente (1894–1968). In: *Évkönyv*, 1994. 266–269.
- Prestes, Luis Carlos (1898–1990). In: *Évkönyv*, 1992. 380–383.
- A magónista anarchisták és a mexikói forradalom. In: *Évkönyv*, 1987. 185–193.
- Könyvismertetés: *América Latina: proletariado y sus aliados*. Editorial Internacional „Paz y Socialismo”, Prága, 1981. (*Latin-Amerika: a proletariátus és szövetségesei*). In: *Évkönyv*, 1987. 305–306.
- A Mexikói Általános Munkás-Paraszt Szövetség megalakulása (1933–1934). In: *Évkönyv*, 1984. 185–189.

⁵⁷ Horváth, Gyula: Ágnes Szilágyi: Distanciamiento da Europa. In: *Acta Scientiarum Socialium*. 18. sz. (2004) 133–134.

⁵⁸ Horváth Gyula: A mexikói forradalom carranzista szakasza. In: Berta Tibor et al. (szerk.): *Az identitás régi és új koordinátái: Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára*. SZTE BTK Hispanisztika Tanszék / Palatinus Kiadó, Szeged / Budapest, 2008. 109–114.; Horváth Gyula: III. Napóleon és Habsburg Miksa kalandja Mexikóban. In: *Mediterrán Világ*. 8. sz. (2008) 15–28.

- Könyvismertetés: Roett, Riordan: *Brazil. Politics in a patrimonial society*. Princeton University Press, 1971. (*Brazília. Politika egy patrimonális társadalomban*). In: *Évkönyv*, 1984. 294–295.
- Könyvismertetés: Anguiano, Arturo: *El estado y la política obrera del cardenismo*. Era, México, 1978. (*Az állam és a cardenizmus munkáspolitikája*). In: *Évkönyv*, 1983. 287–289.
- A Brazil Kommunista Párt és az 1955-ös elnökválasztás. In: *Évkönyv*, 1980. 75–83.

INTERJÚK

Interjú Székely Gáborral az *Évkönyv* 50. számának kötetbemutatója alkalmából¹

Bevezető

2024. június 8-án Leányfalun került megrendezésre az *Évkönyv* ötvenedik (L.) kötetének bemutatója. Az esemény igen rendhagyó volt, ugyanis az akadémiai környezet helyett a kiadvány rangidős szerkesztője, Székely Gábor saját házának kertjében látta vendégül szerkesztőtársait és a kötet rendszeres szerzőit. A nem megszokott helyszínválasztást az indokolta, hogy az *Évkönyv* 2024-ben ünnepelte megjelenésének 50. évfordulóját. A nem mindennapi esemény apropóján szerkesztőségünk egy interjút is készített Székely Gábor professzorral, amely az *Évkönyv* fél évszázados történetét járta körül. A beszélgetésbe a kötet jelen levő állandó szerzői közül Horváth Jenő és Pankovits József is bekapcsolódtak, értékes gondolatokkal és emlékekkel gazdagítva a témáról folytatott diskurzust. Az elhangzott beszélgetés írott és szerkesztett változatát – egy rövid történeti áttekintés után – az alábbiakban adjuk közre.

A *Nemzetközi munkásmozgalom történetéből*, *Évkönyv* című kiadvány először 1975-ben jelent meg a hispanista történész Harsányi Iván (1930–2018), akkor az MSZMP Politikai Főiskola Nemzetközi Munkásmozgalom-történeti Tanszékének tanszékvezető docense, valamint Jemnitz János (1930–2014), a nemzetközi munkásmozgalom és a szociáldemokrácia történetének kutatója, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársa szerkesztésében. Később, 1981-től

¹ Az interjú kérdéseit összeállította, a hangfelvételt rögzítette, majd annak átíratát elkészítette, szerkesztette és rövid bevezetővel elátta: Krajcsi Sándor és Poór Péter.

Székely Gáborral bővült ki az *Évkönyv* szerkesztői gárdája. Rajtuk kívül érdemes megemlíteni néhány fontosabb nevet a szerkesztőbizottság akkori tagjai közül is, mint például a magyar és nemzetközi munkásmozgalom történetét kutató Erényi Tiborét (1923–1998), a latin-amerikanista Kerekes Györgyét (1928–2015), a balkán-szakértő Kővágó Lászlóét (1923–1990) vagy épp Niederhauser Emilét (1923–2010), aki Kelet- és Közép-Európa történetének volt a neves kutatója.

Létrehozásakor az *Évkönyv* fő célkitűzése az volt, hogy a magyarországi olvasóközönség nemzetközi munkásmozgalom iránti növekvő érdeklődését kielégítse.² Ennek háttérében az állt, hogy az 1974-es évben a munkásságot érintő nemzetközi politikai és gazdasági jelenségek, válságok sokasága jelent meg, amelyek új válaszokat igényeltek.³ A kötet – műfajából adódón – évente jelent meg, felelős kiadója pedig kezdetben a Kossuth Könyvkiadó volt.

Az 1980-as évektől kezdődően az *Évkönyv* szerzői gárdája kiszélesedett, s a hazai kutatók mellett jelentős mértékben megnövekedett a szakma külföldi képviselőitől származó írások száma. Utóbbiak között – a teljesség igénye nélkül – olyan nevekkal találkozhatunk, mint a bulgáriai születésű nyugat-német Susanne Miller (1915–2008) történész és baloldali aktivista, az olasz Leo Valiani (1909–1999) újságíró és történész, a holland Leo van Rossum (1938–1999), az amszterdami Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet egykori munkatársa, a baszk Marta Bizkarrondo (1947–2007) történész, a spanyol szocializmus és kommunizmus, valamint a kubai autonomizmus kutatója, az osztrák Herbert Steiner (1923–2011) levéltáros és Karl R. Stadler a Linzi Johannes Kepler Egyetem Új- és Jelenkortörténeti Intézetének, valamint az ott működő s általa létrehozott Ludwig Boltzmann Munkásmozgalom-történeti Intézet néhai professzora és vezetője, a cseh Zdeňek Šolle (1924–2008) történész, az amerikai Philip S. Foner (1910–1994), aki az USA munkásmozgalmának volt

² Részletesebben lásd: *Évkönyv*: 1975, 5.

³ *Évkönyv*: 2014, 4.

kiváló szakértője vagy épp a híres brit történész, Eric Hobsbawm (1917–2012).

Az *Évkönyv* a rendszerváltásig töretlenül működött, s ez a Kádár-rendszer bukásával sem változott meg, noha a Kossuth Könyvkiadó helyett 1990-től fogva már a Politikatörténeti Intézet gondozásában jelent meg. Finanszírozását 1992-től a Politikatörténeti Alapítvány és a Magyar Lajos Alapítvány együttesen biztosította. 1997-től napjainkig pedig utóbbi alapítvány egyedül tölti be ezt a szerepet.

Továbbá érdemes azt is kiemelni, hogy az *Évkönyv* megjelenésében a 2000-es évek elejétől kezdődően óriási szerepet tölt be az ELTE Bölcsészettudományi Karának Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéke. Székely Gábor ugyanis 2000-ben a tanszék professzora lett, sőt egy ideig vezetője is volt, illetve három éven keresztül (2010–2013) a Történeti Intézet Doktori Iskolájának is ő állt az élén. Ennek köszönhetően az új- és jelenkori egyetemes történeti műhely és az ahhoz tartozó doktori program vált a kiadvány szellemi háttérévé. Szerkesztése pedig a tanszék oktatóival, doktoranduszaival szorosan együttműködve valósult meg (és valósul meg azóta is). Az *Évkönyv* megjelenését minden tanszékvezető támogatta – ahogyan Székely Gábor is tette azt más tanszéki kiadványok esetében (pl.: *Öt kontinens*)⁴ – és a mai napig támogatja is, hiszen jelenlegi vezetője, Szilágyi Ágnes Judit nem pusztán rendszeres szerzője a kötetnek, hanem egyúttal aktív tagja a szerkesztőségnek is.

Interjú

Szilágyi Ágnes Judit: Egy ötven esztendő kiadványsorozat történetében a hagyományok továbbvitele mellett időről időre szükség van a megújulásra. Tanszékvezetőként hangsúlyt fektetek

⁴ Székely Gábor a 2003 óta évente legalább egyszer, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének gondozásában megjelenő *Öt kontinens* folyóirat szerkesztőségi bizottságának is aktív tagja volt. A folyóirat honlapja és archívuma az alábbi linken érhető el: <https://ujett.elte.hu/content/ot-kontinens.t.32690?m=8688> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 19.)

rá, hogy ez a nagymúltú és tematikájában unikális periodika zökkenőmentesen működhessen tovább. Ezért külön örömmre szolgál, hogy két olyan fiatal kollégát mutathatok be Krajcsi Sándor és Poór Péter doktorjelöltjeink személyében, akik tudományos szemléletükben és érdeklődési körüket tekintve közel állnak az *Évkönyvhöz*. Megfelelően elszántak és felkészültek arra, hogy átvegyék a szerkesztőség operatív feladatait. Talán a nevükben is mondhatom, Gábor, hogy ebben a munkában feltétlenül számítunk Rád, hogy továbbra is ott leszel mögöttük, mögöttünk. És nagyon számítunk az összes jelenlevő szerzőre is abban, hogy a jövőben is írásokkal fogják támogatni az *Évkönyvet*, még akkor is, ha a személyi változás esetleg némi módosulást hoz többféle szempontból, ahogy az új szerkesztőség keresi majd a saját útját. Úgy gondoltuk, hogy a következő ötven év legjobb nyitánya, ha kicsit beszélgetünk az elmúlt ötven évről. Ehhez az egyik új szerkesztőnk, Péter összeállított pár kérdést.

Székely Gábor: 50 év az nagyon sok. Az ötlet Jemnitz János kezdeményezésére született, aki a Történettudományi Intézetnek volt a főmunkatársa. Neki semmilye nem volt hozzá a papírján és a tollán kívül. Úgyhogy megbeszélte a Harsányi Ivánnal és velem, hogy álljunk mögé, és beszéljünk olyannokkal is, akik tudnak valahogy segíteni. Így jutottunk el a Kossuth Kiadóhoz. A Kossuth Kiadó állt anyagilag az *Évkönyv* mögött 1990-ig. Akkor sorra kifarolt mögüle előbb a Politkatörténeti Intézet, utána a Történettudományi Intézet, és maradtunk személyesen mi.

Sz.Á.J.: És mit gondolsz, Gábor, miért „faroltak ki” mögületek? Anyagi okai voltak ennek? Vagy valami más?

Sz.G.: A Történettudományi [Intézet] azért farolt ki, mert nem értett egyet azzal, hogy a Jemnitz János miket ír. Harsányi Iván akkor az Egyetemen, a Pécsi Egyetemen volt már, és ott nem talált olyat, aki ebben támogassa. Lényegében az történt, hogy Nyers Rezsővel – nem tudom, hogy kinek mond ez a név valamit még? – megbeszéltem, hogy ő megszervezi az *Évkönyv* finanszírozását, és ez a finanszírozás tartott mostanáig a Magyar Lajos Alapítványon keresztül. Az első nagy szponzorálónk Magyar Lajos özvegye volt,

Péchy Blanka.⁵ Az ő neve messze a feledés homályába merült. Nem mindenkinél, de a szélesebb nyilvánosságban igen. Pedig ismertszínésznő volt. Első férje Magyar Lajos újságíró, akivel az 1920-as években elváltak útjaik, míg Péchy Bécsben Max Reinhardt társulatánál játszott, Magyar Lajos a Szovjetunióba került, ahonnan nem engedték külföldre, mert Sztálin elvtárs egyik „kedvence” volt, és nagyon vigyázott rá, nehogy véletlenül odébb álljon. Ez így történt egészen a '30-as '40-es évek fordulójáig, és akkor Sztálin jobbnak tartotta, hogyha kivégzi, mert az a biztos, gondolta. Évtizedek múlva Blanka néni adta az első adományt a Magyar Lajos Alapítványra, ami akkoriban egy nagyon jelentős összeg volt, 50 ezer forint. Hát, ma már nem az... Ezt követően a finanszírozás kínlódás volt végig: megszerezni a pénzt, amivel fenn lehetett tartani ezt a kiadványt.

Sz.Á.J.: Gábor, mondanál néhány szót arról, hogy hogyan formálódott az *Évkönyv* mai arculata, jellegzetes szerkezete? Hiszen egészen más irányultságú történész körökben is elhíresült arról, hogy ez egy nagy kincsestára például a dokumentumoknak. Az ötven kötet tartalmából nyilvánvaló, hogy a dokumentumkiadás nektek mindig is nagyon fontos dolog volt. Ahogy az aktuális politika nyomkövetése szintén, akár, ha a nemzetközi választási elemzésekre gondolok, akár, ha a nekrológokat említem, melyekkel a szűkebb tématerület egyfajta folyamatos historiográfiai feldolgozása is megtörtént. Tehát, hogy alakultak ki az *Évkönyv* rovatai?

Sz.G.: Eléggé spontánul, mert Jemnitz Jancsi mindenhez értett és mindenbe beleszólt. Igaz, Jóska?

Pankovits József: Igaz.

⁵ Péchy Blanka utóbb regényben is emléket állított férjének. A történetben szereplő Nikó János hírlapíró valójában Magyar Lajos allegóriája, míg Ács Márta színművésznő Péchy Blanka alteregója. Péchy Blanka: *Regény*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.

Sz.G.: Harsányi Iván nem értett mindenhez, de jóval alaposabb volt, és igyekezett „megfékezni” a Jemnitzet, én meg a kettő között öröklődtem, és így tartottam fenn az *Évkönyvet*.

Sz.Á.J.: Ezek szerint voltak nagy szerkesztőségi viták arról, hogy „ezt a kéziratot kérjük, ezt nem kérjük”, „legyen ez téma, vagy ne legyen”?

Sz.G.: Nem, ilyesmi nem volt, mert eleve ismertük a szerzőket.

Sz.Á.J.: És gyakran, ahogy az a mai napig is történik, egy-egy adott témára célzottan kértétek föl őket?

Sz.G.: És célzottan kértünk kéziratokat. Célzottan... Kialakult egy szerzői gárda az *Évkönyv* körül, ez látszik a kötetek tartalomjegyzékéből. Egy elég stabil gárda volt ez. Hát, ma már mások vagytok...

Poór Péter: Szolgált valami mintául az *Évkönyvhöz* nemzetközi szinten, amit felhasznált Jemnitz János vagy Harsányi Iván, vagy mindent saját maguk találtak ki?

Sz.G.: Nincs minta, egyedülálló az *Évkönyv*. Először csak egy egyszerű megjelenésű, brosúraszerű kiadványként indult, aztán 2017-től kezdtünk képeket is közölni.

Horváth Jenő: Gábor, ne haragudj, hogy közbeszólok, de egy-két dolgot azért érdemes lenne hangsúlyozni. Például arra gondolok, hogy indulásakor az *Évkönyv* bevallottan a nemzetközi munkásmozgalmi témák mellett kötelezte el magát. Miközben akkor a munkásmozgalom-történet azért alapvetően az oktatásban is, meg a pártoktatásban is döntően magyar munkásmozgalom-történetet jelentett. Ennek a kötetsorozatnak pedig éppen az volt az újdonsága – nem azt mondom, hogy tömegsikere, mert nem volt tömegsikere soha; hát, miért lenne a nemzetközi munkásmozgalom története itt, Magyarországon tömegsiker? –, hogy a nemzetközi munkásmozgalmat beemelte vagy be akarta emelni a hazai köztudatba. Hát, ötven év alatt valamennyit biztosan sikerült beemelni belőle. És azt hiszem, ebben a Jemnitznek nagyon nagy érdemei voltak.

P.J.: Meg az Ivánnak.

H.J.: Igen, Harsányi Ivánnak külön érdeme, hogy ő a munkásmozgalom-történetet sokkal fontosabbnak tartotta, mint a teóriákat. És az Iván hozta be az ő, elsősorban spanyolos témáit. Jemnitz János ambíciója szerint pedig eléggé kiszélesedett az a terület, amit vizsgáltunk, és tényleg nemzetközi munkásmozgalom-történet lett belőle. Abban az időben, amikor ez az *Évkönyv* indult, akkor Nyugat-Európában az egyetemeken majdnem mindenütt volt munkásmozgalom-történet oktatás, a kapitalista országokban is, és 1968 után a munkásmozgalom-történet oktatása és kutatása természetes dologgá vált. Én szerintem sokkal jobban foglalkoztak vele, mint nálunk, legalábbis az olaszok biztos.

Sz.G.: Olaszország kivétel volt.

H.J.: Igen, hát akkor, mondjuk azt, hogy az olasz kutatások jelentették a csúcst, de a németeknél is születtek fontos eredmények... Nálunk mostanra a munkásmozgalom-történet, azért mondjuk meg, az *Évkönyv* kivételével kihalt.

Sz.G.: Igen.

H.J.: Abszolút történeti stúdium lett: néhányan művelik, de mára ugyanolyan régi dolognak számít szinte, mint más 19. századi témák, mondjuk a reformkor. Tehát mint tudományterület, fontos, de nagyon-nagyon kevesen művelik. Én örömmel látom, hogy néhány fiatal erre adja a fejét és továbbra is foglalkozik munkásmozgalom-történettel.

Sz.Á.J.: Többen vagyunk talán olyanok, akik más politika- vagy társadalom-, eseteg kultúrtörténeti kutatási témáink mellett egyfajta átkötésként, melléktémaként foglalkozunk ezzel a kérdéskörrel. Magam részéről annál is inkább, mivel azt látom, hogy világszinten inkább nő az érdeklődés a munka, a munkások mint történeti téma iránt (*labor history*), a gazdaság- vagy a társadalomtörténet egy önállósuló, nagyon erős vonulataként.

H.J.: Igen, de a kezdetekre visszatérve, ahogy én kívülről láttam, a Jemnitz-cel vagy a Gáborral vagy a Harsányival beszélgetve felváltva különböző alkalmakkor, azért volt indulásakor egy nagy szerencséje az *Évkönyv*nek: A Jemnitz, aki vibrált, járkált, minden héten bejött a Kossuth Kiadóba...

Sz.G.: Alig lehetett kirobbantani.

H.J.: Azt el sem lehet képzelni, hogy ő mennyi mindent tett azért, hogy ez a kiadvány megjelenjen. És ha már itt vagyunk, a Réz Éva nevét (akit mi csak Lolának hívtunk), szintén említsük meg, aki 20 évig szerkesztette, korrigálta főként az Jemnitz írásait. Mivel Iván sokkal precízebb volt, ha jól emlékszem, ő maga is elég sok cikket javíttatott, stilizált, és aztán úgy került hozzád az anyag, Gábor, és Te voltál, mondjuk úgy, aki végleges formába öntötte a cikkeket, nem? Abban az időszakban azért nem úgy volt, hogy minden szerző olyan zseni volt, hogy egyedül, minden kontoll nélkül tudott volna írni világrengető dolgokat.

Sz.Á.J.: Ma sincs ez így, nagyon fontos a szerkesztői munka...

H.J.: Ma már nem meri senki mondani, hogy „te, hát ez a szöveg itt gyenge, húzzál már ki öt sort belőle”...

Sz.Á.J.: Mi most az az *Évkönyvnél* éppen szigorításra törekszünk. Készült egy egységes szerzői útmutató⁶, és Gábor továbbra is igényes tartalmi kontrollt gyakorol a beérkezett anyagok felett.

H.J.: Ahogy régen: „tegyél hozzá, vegyél le három jelzőt, és tegyél mellé egy évszámot vagy valami”. Szóval jó volt ez a hármas nagy csapat....

Sz.G.: Bizony.

H.J.: Mert a szervezés jelentős részét, meg a dolog lelkét is ő adta, a Jemnitz. Majdnem minden héten telefonált, hogy még 5 cikket kér erről, meg amarról. Iván pedig a szöveg gondozásban volt kiváló.

Sz.G.: Mindenkinek megvolt a feladata.

H.J.: Aztán Gábor, te maradtál, aki egyedül vitte tovább ezt a munkát az utóbbi tizenvalahány évben, Iván 2018-as halálát követően.

Sz.Á.J.: 2017-től a tanácsadó testületben, 2020 óta pedig a szerkesztői feladatokban magam is részt veszek, és elmondhatom, hogy Gáborral együtt dolgozva az *Évkönyv* szerkesztésének ez az

⁶Az egységes szerzői útmutató az alábbi linkről érhető el:

<https://yearbook2.hu/K%C3%96ZL%C3%89SI%20SZAB%C3%81LYZAT%20-%20%C3%89vk%C3%B6nyv.pdf> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 19.)

általatok említett élő szelleme a mai napig megvan. Mi is hányszor hívjuk egymást, beszélünk a szövegekről, újabb és újabb megírandó kérdésekről, felkérésekről. Gábor a mai napig nagyon aktív ebben, rengeteg ötlettel készíti elő az új az *Évkönyvet*. Úgyhogy ezt a fiataloknak is csak tanácsolni tudjuk. Egy-egy kötet csak nagyon aktív és koncepciózus szerkesztőségi munkával állítható össze.

H.J.: Mindamellet szerintem nem kell mindent úgy folytatni, ahogy azt mi ötven év alatt csináltuk...

Sz.G.: Nem is lehet.

H.J.: Nyugodtan lehet újat kezdeni.

Sz.G.: Egyébként rengeteg új rovat indult az utóbbi időben. Ha megnézik az első számot (az ugyan még nincs fenn az interneten, de 2004-től már digitálisan elérhető az összes kötet)⁷, szóval, ha megnézik ezeket a korai számokat, és összevetitek az újakkal, látható, hogy bővül a tematika, hogy színesedik a stílus. Egyébként a korai kötetekre jellemző tudományos szlenget ma már nem bírják elviselni az emberek, és egy harmincoldalas tanulmányt szinte senki nem tud manapság elolvasni.

Borítómontázs az Évkönyv történetének elmúlt 50 évéből

⁷ <https://yearbook2.hu/> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 19.) Megjegyzés: az Arcanum adatbázisából lehívhatók a korábbi évek digitalizált anyagai is. <https://adt.arcanum.com/hu/collection/NemzetkoziMunkasmozgalomTorteneteboIvkonyv/> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 19.)

H.J.: De ez nemcsak a munkásmozgalom-történeti témáknál, hanem más területeken is megfigyelhető...

Sz.G.: Úgyhogy redukálni kell. Egy komoly tanulmány sem lehet már több nálunk, mint harminc oldal, legfeljebb huszonöt-harmincoldalas lehet.

Sz.Á.J.: Örülök, Gábor, hogy említet a tartalmi visszatekintést a korábbi számokra. Éredmes megjegyezni, hogy legutóbb, a 2022-es kötetbe Antal Gábor készített egy repertóriumot.⁸ Ezek az időről időre visszatekintő összefoglalások azért is nagyon fontosak, mert világosan mutatják a tematikai sokszínűséget.

Beszéljünk most néhány szót az *Évkönyv* nemzetközi beágyazottságáról, az *International Supplement*ről, vagy a nemzetközi tanácsadó testületről.

Sz.G.: A kiadványnak mindig is volt nemzetközi beágyazottsága, mert kezdettől kapcsolatban voltunk egy amszterdami nemzetközi munkásmozgalmi intézettel, az *Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis*szel⁹. Ez volt a legnagyobb hasonló karakterű intézmény. Alapját a Marx-Engels hagyaték, plusz a Komintern levéltár és hasonló dokumentumok képezték.

H.J.: Emlékszem, Gábor, minden évben autóba ültél és elmentél az ausztriai ITH konferenciákra.

Sz.G.: Igen, vittem magammal a Jemnitzet. Általában Linzben voltak ezek a rendezvények: *Internationale Tagung der HistorikerInnen der Arbeiter- und anderer sozialer Bewegungen* [*A Munkás- és Más Társadalmi Mozgalmak Történezeinek Nemzetközi Konferenciája*].¹⁰

⁸ Lásd: *Évkönyv*: 2022, 317–341.

⁹ Már a bevezetőben is említett amszterdami Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézetet 1935-ben alapították és mindmáig működő történeti archívum és tudományos kutatóintézet, mely főképp nemzetközi munkásmozgalommal és társadalomtörténettel kapcsolatos anyagokat gyűjt és tesz hozzáférhetővé. Az Intézet honlapja: <https://iisg.amsterdam/en> (utolsó letöltés: 2024. július 31.)

¹⁰ Az azóta is rendszeresen megrendezésre kerülő nemzetközi konferencia honlapja: <https://www.ith.or.at/de/> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 19.)

P.J.: Én is épp ezeket az ITH konferenciákat akartam említeni Ausztriában. Jó alkalmat kínáltak a nemzetközi beágyazottság erősítésére.

Sz.G.: A máig működő történész *network* Bécsben alakult 1964-ben (bár az említett konferenciák Linzben voltak), és gyakorlatilag ez a három műhely (Amszterdam, Bécs/Linz és mi) volt azok, amelyek ezt a tématerületet Európában ápták. Amerikában kapcsolatba kerültünk a chicagói Illinois Labor History Society (ILHS) társasággal, ami 1969 óta működik.¹¹ Nem is tudom, hogy mi lehet velük, talán megsértődtek rám, mert egy könyvismertetést¹² közöltem egy munkájukról, kiadványukról, amit túl rövidnek ítélték... Szóval ezekre az érzékenységekre vigyázni kell a nemzetközi kapcsolatokban... Ázsiában Kínában voltak kapcsolataink, jártunk is ott. Azt mondhatnám, hogy az elmúlt 5 évtizedben az *Évkönyv*nek nagyon széles volt a nemzetközi kapcsolatrendszere, ami jól látszik a tartalomjegyzékekből is.

Sz.Á.J.: A tartalomjegyzékekből és a tanácsadó testület összetételéből...

Sz.G.: Igen, igen.

P.J.: Moszkvával is kapcsolatban voltunk.

Sz.G.: Velel mentünk dokumentumokért Moszkvába, ahol nagyon jó szakmai kapcsolataink voltak, és ha eléggé keményen „verekedtünk” és elég sokat jártunk a nyakukra, hogy megunjanak minket, akkor adtak is valamit.

P.P.: A nemzetközi tanácsadó testület szerepe mennyire volt szimbolikus? Vagy mennyire volt tényleges feladata az *Évkönyv*ek szerkesztésében?

Sz.G.: Egy része szimbolikus volt, de a másik része nem. Például mostanában halt meg a testület legidősebb tagja, a lengyel származású izraeli történész, Avineri,¹³ akihez küldtem ki kutatókat

¹¹ Az intézetről bővebben lásd: <https://www.illinoislaborhistory.org/mission-history> (utolsó letöltés: 2024. július 31.)

¹² *Évkönyv*: 2012, 368–369.

¹³ Shlomo Avineri 2023. november 30-án hunyt el.

konzultálni. Az utolsó konzultációt már nem tudta vállalni. Az életrajzát megtaláljátok majd az *Évkönyv* jelenleg készülő számában.¹⁴

Sz.Á.J.: A külföldi kapcsolatrendszer elengedhetetlen egy egyetemes történeti kiadványsorozatnál, de mi volt a helyzet a magyarországi fogadtatással? Kik voltak az olvasóitok az ötven év alatt?

Sz.G.: Elsősorban az egyetemi közeg olvasta, szinte minden tudományegyetemmel kapcsolatban voltunk és vagyunk, Pécestől Szegeden át Debrecenig igyekeztünk eljuttatni a példányokat.

P.P.: Továbbá 2024 tavaszán az *Évkönyv* felkerült az MTA folyóiratlistájára, ami a szakmai elismerés egy formájának tekinthető és egyúttal nagyobb láthatóságot is jelent.

P.J.: Lehetőségeinket azért mindig is korlátozta, hogy elsősorban a magyar közegnek, magyarul írunk, bár egyetemes történeti kérdésekről. Az *International Supplement* talán segített, hogy itt-ott legyenek kapcsolataink...

Sz.G.: Hogyne, esetenként kértek tőlünk előadásokat is.

P.J.: Jemnitz Jánosnak igen sokoldalú személyes ismeretsége volt. Én magam rettentően meglepődtem, hogy szinte több olasz kapcsolata volt, mint nekem. Nem tudom, hogyan...

H.J.: Valószínű, éppen Linzben építette ki ezeket a kapcsolatait.

P.J.: Hatalmas levelezése volt a Jánosnak. Úgyhogy, amikor én éveket kihagyva visszatértem a szerkesztőségbe, akkor adott nekem egy könyvet, hogy recenzáljam, egy általam addig ismeretlen olasz szerzőtől. A munka egy anarchistáról szólt, nem akarom részletezni, csak azt hangsúlyoznám, hogy milyen széles spektrumot ölelt fel Jemnitz és általa az *Évkönyv* működési területe. Több alkalommal összehozott még különböző körökkel, például egy genovai társasággal, egy szélsőbalos, erősen szélsőbalos csoporttal is.

H.J.: Ide kapcsolódik, amit én is szeretnék hangsúlyozni, hogy a nemzetközi munkásmozgalom-története, így ez a mi *Évkönyvünk* sem szűkölt le kizárólag a kommunista mozgalom vizsgálatára. Ha

¹⁴ *Évkönyv*: 2025, 338–342.

jól emlékszem, főként Jemnitznek voltak ebben óriási érdemei. Ő ugyanis úgy fogta fel a 19. századi munkásmozgalomát, mint amiben még nem volt kizárólagos a kommunista párt vagy eszme szerepe, tehát a szociáldemokráciát vagy az anarchista mozgalmat éppen úgy felölelte. Vagy nézzük a regionális tágasságot, csak egyetlen példa J. Nagy Laci Szegedről, aki többek között az arab baloldali mozgalmakkal foglalkozott és közölt írásokat az *Évkönyv*ben.

Sz.G.: De ez nemcsak a Jemnitz, hanem a Harsányi érdeme is volt. Ő hozta a neolatin világot. És én voltam a „nagy kommunista szakértő”.

H.J.: Jó, hát a kommunista mozgalom történetéből, nyilván, Gábor, Te hoztad a Komintern témát, és az ahhoz kapcsolódó egyéb kérdéseket. Ez a témakör is domináns volt, de bőven lehet ebben az elmúlt 50 évben a 19. századi szociáldemokrata mozgalomról, anarchista mozgalomról, nemzeti függetlenségi mozgalmakról is olvasni a megjelent kötetekben.

Sz.G.: Szemléletünk, témaválasztásunk miatt egyébként néha rosszul jártunk, mert a kommunista mozgalomról nem úgy kell volna írni, ahogy mi írtunk. Moszkvában mást vártak. Engem például három évre kitiltottak a levéltárból.¹⁵

H.J.: Mi volt a különbség, a kifogásaik lényege?

Sz.G.: A különbség lényege tulajdonképpen a személyek értékelésében volt, szóval az, hogy a kommunista mozgalomban szerepet játszó olyan személyek, mint mondjuk Buharin vagy Zinovjev nemkívánatosak váltak. Tehát a nevüket sem lett volna szabad szerepeltetni. Fura helyzet állt elő például, mikor Moszkvában kiadták az egyik tanulmányomat Zinovjevéről, a Komintern volt főtitkáráról. Ahol én valami jót írtam róla, ott úgy szerepelt, mint a Komintern főtitkára, amikor viszont valami kritikusat írtam, akkor már névvel emlegették a fordításban. Szóval úgy lehetett érteni, mintha két különböző emberről lenne szó a szövegben. Csak ezzel a „finomítással” mehetett Moszkvába, ahol

¹⁵ Konkrétan a moszkvai Marxizmus-Leninizmus Intézetéről van itt szó.

egy tanulmánykötetben, a Komintern IV. kongresszusáról szóló tanulmánykötetben közölték.

P.P.: És konkrétan az *Évkönyv* vonatkozásában volt olyan helyzet a rendszerváltás előtt, hogy felülről, politikailag próbált volna valaki nyomást gyakorolni a szerkesztőségre, befolyásolni az *Évkönyv* tartalmát? Akár csak a hangsúlyokat?

Sz.G.: Nem, nem, aki fenyegetést jelenthetett volna, hál' Istennek valószínű nem olvasott, pláne nem ilyesmit, mint a mi köteteink.

P.P.: A nemzetközi vagy a magyar munkásmozgalom különböző képviselőivel, akár szakszervezetekkel, akár bármilyen egyéb aktorokkal volt-e kapcsolata a szerkesztőségnek? Azért kérdezem, mert a kötetborítók belső oldalán a támogatóink között föl van tüntetve a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége.

Sz.G.: Ez csak formalitás, néveleges támogatás.

Sz.Á.J.: Pedig milyen hasznos lehetne, ha a jelenlegi szakszervezetek intellektuális megalapozást, történelmi példákat vehetnének abból a többezer oldalas anyagból, amit az *Évkönyv* 50 kötete felölel. Ha jól tudom, az új szerkesztők tervezik is növelni az olvasottságot, kilépni a szűken vett akadémiai közegből, nyitni a legfiatalabbak felé.

Nešić Milán: Valóban, és úgy tudom, most a Vasasban abszolút van egy érdeklődő vonulat, ami nyitott új, baloldali, fiatalos kezdeményezésekre. De szerintem az egész ifjú baloldali kör, ami elég szűk, de azért létező és elkötelezett kör, nyitott lenne az együttműködésre. A Gólya Szövetkezet körül is sokan vannak, akik akár szerőként is szóba jöhetnek. Az olyan szervezetek, mint például a *Mérce* – mint online platform – szintén olyan közeg, amire lehetne építeni, vagy ahová be lehetne törni. A fiatalabb nemzedék szerintem nem ismeri ezt a kiadványt. De ez megváltozhat, ahogy például az *Eszmélet* esetében, ami pár évvel ezelőtt külön közeget alkotott, mostanra viszont elég jól beleágyazódott a fiatal baloldali közegbe, ami ismeri, olvassa, saját magáénak gondolja.

Sz.Á.J.: Amennyiben az *Évkönyv* szerkesztői is pozicionálni szeretnék a kiadványt ebben a szegmensben, akkor mi a feladatuk,

amit tudnak ajánlani? Teszem azt az *Eszmélethez* képest miben kínálhat mást történeti szemléletével?

P.P.: Úgy látom, hogy az *Eszmélet* inkább elméleti problémákkal (társadalomelmélettel, eszmetörténettel) foglalkozik, míg az *Évkönyv* kifejezetten a munkásmozgalom gyakorlati történetéről, illetve aktualitásairól is szól(t), tehát ez az alapvető megközelítésbeli különbség.

Sz.G.: Az évek során eléggé összefonódott az *Eszmélet* és az *Évkönyv*. Olvasói és szerzői köre érintkezett, átfedésben volt, részt vettünk az *Eszmélet* szerkesztésében is...

Sz.Á.J.: Különösen, mivel ikonikus szerkesztője a 2021-ben elhunyt Lugosi Győző a tanszékünk oktatója volt. Nemrégiben az *Eszmélet* szerkesztőségéből Mezei Bálintot kértük föl, hogy legyen az *Évkönyv* tanácsadó testületének a tagja. Az új szerkesztőség előtt nem kis feladat áll: megtalálni, hogy mitől lesz érdekes a kiadványsorozat a további 50 évben, bővíteni szerzői és olvasói körét stb.

Nagyon köszönjük Székely Gábor történész professzornak, szerkesztőnek a beszélgetést, és a *Nemzetközi munkásmozgalom történetéből*, *Évkönyv* állandó szerzőinek, Pankovits Józsefnek és Horváth Jenőnek az értékes hozzászólásaikat!

Kun Zsuzsa 2024. július 6-i interjúja Balogh Andrással¹⁶ a Klubrádió *Klubdélelőtt* című műsorában¹⁷

(Szerkesztett, vágott változat)¹⁸

Kun Zsuzsa: Vendégem Dr. Balogh András, történész, diplomata, a Magyar Tudományos Akadémia doktora és még hosszasan sorolhatnám. Köztársasági elnökjelölt volt, majd az MSZP elnökhelyettesi tisztségét töltötte be, és ezenkívül még sok mindent mást is csinált. Nem tudom felolvasni, elmondani, mert ezzel véget érne a műsoridőnk. Rengeteg mindenben benne volt, de ha saját magát kéne jellemezni, akkor mi a legerősebb szál?

Balogh András: Nagyon nehéz erre válaszolni, mert mindig izgága ember voltam, és ez azt jelentette, hogy egyidejűleg többféle dolgot csináltam. A budapesti Eötvös Gimnázium orosz tagozatú, humán osztályba jártam. Három idegen nyelvet tanultam: latint, orosz, angolt, ezekből érettségiztem. Aktívan sportoltam, versenyeztem mint kenus, egy időben az ifjúsági válogatott keret tagja voltam.

¹⁶ Balogh András – történész, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

¹⁷ Az adás visszahallgatható online:
<https://www.klubradio.hu/archivum/klubdelelott-2024-julius-06-szombat-0900-42216> (utolsó letöltés: 2024. szeptember 16.)

¹⁸ Magyarázó jegyzetekkel ellátta: Krajcsi Sándor Roland.

K.Zs.: Akkor mondjunk egy évszámot, mert 1944-ben született, az ötvenes években volt középiskolás, akkor az orosz tannyira nem szerettük.

B.A.: Nekem az orosz nyelvvel nem volt gondom. Tizenéves gyerekként osztálytársaim többségéhez hasonlóan magyar hazafias értékrendet követtem, de ezt nem kapcsoltam össze más nyelvek és kultúrák elutasításával. Gimnazistaként kibontakozó érdeklődésem ugyanakkor nemcsak Magyarországra, hanem a külvilágra, sőt az egyre távolabbi külvilágra is irányult.

K.Zs.: De ez már középiskolásként, kiskamaszként, nagykamaszként is így volt?

B.A.: Abszolút, ugyanis előttem nagyon világos volt az, hogy a magyar történelmi, irodalmi, művészeti értékek nem jelenthetnek bezárkózást. Nyilván tanáraimnak és a gimnáziumnak is szerepe volt abban, hogy számomra teljesen természetes volt a külvilág iránti intenzív érdeklődés. Ez, hogy úgy mondjam, gyerekkoromtól kezdve egy meghatározó élmény volt, és ebből az következett, hogy én kezdettől fogva fontosnak tartottam, hogy a külvilágról legyenek pontos ismereteim. És én úgy tanultam meg nyelveket, hogy abban az időben nekem nem volt külön nyelvtanárom, illetve külföldön se jártam, még a szomszédos országokban sem, egészen egyetemista koromig.

K.Zs.: De akkor, hogy tanulta meg ezeket az idegen nyelveket? Nem volt internet, nem volt szinte televízió sem, külföldi adások meg végképp nem.

B.A.: Egyikre sincs szükség úgy igazából, ha egy fiatalemberben van elegendő érdeklődés.

K.Zs.: Azonkívül, hogy kitekintett Magyarországról és a külföld, a nagyvilág, a külpolitika is érdekelte? Vagy csak, mint egy fiút, egy nagyfiút a kalandvagy hajtotta külföldre?

B.A.: Engem egyszerűen érdekelt a körülöttem alakuló világ. Úgy éreztem, ifjúi nagyképűséggel, hogy ha csak Magyarországra koncentrálok, az provinciális jelenség. Kortársaimmal úgy láttuk, bár ezt nem pontosan fogalmaztuk meg, hogy a II. világháborútól kezdve a világ nagy horderejű átalakulásokon megy keresztül. Az

kétségtelen volt, hogy az a háború előtti világ, amelyben szüleink és tanáraink éltek, véglegesen eltűnt, és Európa is sok tekintetben megroppant. Mi már úgy szocializálódtunk, hogy a világ nagy döntései Washingtonban és Moszkvában születnek, nem pedig Berlinben, Párizsban vagy Londonban. Tehát a németcentrikus Európa-kép felbomlott a világháborúban, de tulajdonképpen az orosz sem foglalta el a helyét, hiszen csak Kelet-Európában volt domináns szerepe.

Engem személy szerint különösen érdekelt egy akkoriban nálunk csak igen keveseket foglalkoztató kérdés, amit dekolonizációnak neveznek, vagyis hogy függetlenné vált a világ nagy része, Ázsiában, Afrikában, a Karib-térségben és Dél-Amerikában. Az én további pályámat, tudományos és diplomáciai tevékenységemet ennek a hatalmas változásnak a felismerése befolyásolta.

K.Zs.: És mi a véleménye arról, amit ugyancsak szoktak mondani, hogy nem itt született a döntések jó része, viszont Magyarország mindig rossz oldalra állt a történelemben?

B.A.: Nem is tudom. Tulajdonképpen ez megint olyan dolog, hogy nemzetközi összehasonlításban a magyaroknak természetesen voltak nagyon rossz húzásai, nagyon nagy veszteségeik, és Magyarország a 20. században bizony nem járt jól. Hát persze, hogy nem járt jól. Trianon következtében csak az ország területének harmada maradt meg, a lakosságnak a felét elvesztette. Olyan gyalázatos békeszerződés kötött, amelyben Magyarországnak tudomásul kellett vennie, hogy minden szomszédját magyar területekből elégitették ki. Az I. világháború után mindenki átmenetinek tartotta az új határok közötti Magyarországot. Szerencsére már a húszas években azok az erők kerültek Magyarországon döntő pozíciókba, akik tudták jól, hogy elvileg és erkölcsileg ugyan nem lehet elfogadni az új országhatárokat, de az új realitásokat el kell fogadni, vagyis be kell rendezkedni arra, hogy Magyarország az a terület, amely az új határok között kialakult.

K.Zs.: Meg ez visszafordíthatatlan szerintem, nem?

B.A.: E kérdés kapcsán elengedhetetlennek tartom azt hangsúlyozni, hogy Európa közepén el kell kerülni mindenféle félreérthető

megfogalmazást, ezért egyértelműen állást kell foglalnunk a közép-európai határok megváltoztathatatlansága mellett.

A mai nemzetközi színtérré áttérve a bizonytalanságokat, félelmet és zavarokat növeli az, hogy fogalmunk sincs arról, hogy mi fog bekövetkezni öt év múlva vagy tíz év múlva, eddig sem sikerült ezt pontosan felmérni, most sem tudjuk. Bizonyos tendenciákat látunk.

K.Zs.: És a tendencia itt az óriási migránsválsággal, hogy melyik ország miképpen reagálta le – jól csinálta, rosszul csinálta – de, azért ez egy figyelmeztető jel, amit mond, hogy itt változik a világ, itt valami történni fog.

B.A.: Nagyon változik, Európa súlyvesztése egy olyan általános folyamat, amit nekünk tudomásul kell vennünk. Tetszik vagy nem tetszik. Persze, hogy nem tetszik, már csak azért sem mert mi is európaiak vagyunk, de ez egy objektív folyamat, és ebben a leértékelődésben benne van az, hogy Európának a gazdasági súlya, népességi aránya, intellektuális befolyása igen jelentős mértékben csökken. Ez egy hosszú folyamat. Tulajdonképpen az I. világháborútól kezdve vált ez világossá. Először csak bizonyos különleges információkkal, nagy tapasztalatokkal, tudással rendelkezőknek volt ez a meggyőződése. Természetesen az európai súlyvesztést sem szabad úgy kezelni, mint ami egy végleges, visszafordíthatatlan folyamat. Miért gondoljuk azt, hogy az európai kontinens – annak is főleg a nyugati fele – az, amelyben a jövőre nézve megváltoztathatatlan folyamatok alakultak ki?

K.Zs.: Például Balogh Andrásnak, mert szerintem minden illik Önre, amit most mond, nagy tudású nagy tapasztalattal rendelkező, tehát azért, ami történik, azt előre ki tudta egy picikét számítani, talán.

B.A.: Nagyon kevesen tudták egyébként, rengeteg elképzelés volt, de akkoriban még nagyon úgy tűnt, hogy akkor minden okos ember a '20-as években, sőt a '30-as évek elején úgy vélte, hogy az Egyesült Államok visszavonul a saját területére. A kérdés az volt, hogy a németek összeszedik-e magukat, és ha igen, akkor mennyire, illetve milyen befolyást fognak gyakorolni. Néhány nagyon bölcs

gondolkodó és egyes politikai irányzatokhoz tartozók – elsősorban kommunisták és velük rokonszenvezők – gondolták úgy, hogy a kolonialista szisztéma nem fenntartható, márpedig ha a kolonializmusnak a kialakult rendszere nem marad fenn, akkor Európa befolyása, a súlya nagyon nagy mértékben csökkenni fog.

K.Zs.: Akkor ugorjunk a jelenre. Csökkent a jelentősége Európának, hogy látja?

B.A.: Mikortól?

K.Zs.: Mondjuk az elmúlt 10 évben? Nagyon rövid időt mondok.

B.A.: Igen, de hozzáteszem, hogy ez egy hosszú folyamat, ami tulajdonképpen az I. világháborútól kezdve mutatkozik.

K.Zs.: Mit akar most Putyin?

B.A.: Putyin nyilvánvalóan abból indul ki, hogy az orosz társadalom nagy része elfogadhatatlannak tartja a kialakult helyzetet.

K.Zs.: Az amerikai nagyhatalom szerepét átveszi Kína?

B.A.: Nem, nem teljesen. Én Kínát egy nagyon gyorsan feljövő hatalomnak tartom, szerepének drámai gyorsaságú megnövekedését nem fenyegető veszélynek látom, hanem egy természetes folyamatnak, amelyben Kína visszaszerzi azt a pozícióját, amellyel évezredekben keresztül rendelkezett és nem föltétlenül fenyegette a világ többi részét. Ha a Nyugat megfelelően kezeli a kérdést, Kína regionális hatalom marad, és nem fogja fenyegetni a nyugati világot. Hogy egy ilyen helyzetet elérjünk, a nyugati világnak vissza kell térnie saját nagyszerű hagyományaihoz, és a nem megfelelő képességű politikusok helyett igazi államférfiakat kell előtérbe helyezni.

K.Zs.: Ha már a külpolitikánál tartunk és beszélt a nem megfelelő képességű politikusokról, a külügyminiszterünket is ide sorolja?

B.A.: Azt hiszem, hogy a külügyminiszterünk egy irigylésre méltó, energikus fiatalember. Mindenekelőtt ezt meg kell jegyezni, és nem volna helyes, ha teljesen más tapasztalatokkal, 80 éven túl mondjam egy fiatalemberre, hogy miféle hibái vannak, akit személyesen nem is ismerek. Úgy látom, hogy elképesztő energiával és aktivitással vesz részt a legkülönbözőbb dolgokban, ebben mindenképpen próbálja a magyar érdekeket képviselni, próbál jó

kapcsolatokat teremteni, végül is természetesen ő is foglya annak a szituációnak, amely Magyarországon kialakult és mindenkire vonatkozik, kormánypártra, ellenzékre egyaránt. Persze ezt nem azért mondom, hogy ezzel védjem a rossz lépéseket. Amivel viszont egyáltalán nem tudok egyetérteni, hogy nem az együttműködésre és a harmóniára törekvés dominál a magyar politikában, és ez igazán nagy baj. Magyarország számára pedig sokkal nagyobb baj, mint akár egy középhatalom számára, mert annak sokkal nagyobb erőforrásai vannak. Annak, akinek több erőforrása van, vannak barátai, vannak támogatói, és egy nagyhatalom esetében pedig természetes, hogy mindenki nagy megértéssel fogadja a viselkedését.

K.Zs.: Én ezt most hallottam, nem is tudtam, hogyha mondjuk Donald Trumpot börtönbe zárják és megválasztják, még a börtönben is lehet elnök.

B.A.: Lehet, de valószínűleg nem zárják börtönbe.

K.Zs.: De valószínűleg megválasztják.

B.A.: Az amerikai egy borzasztóan bonyolult rendszer, az Egyesült Államokon kívüliek közül szinte senki nem érti teljesen, de az amerikaiak jó része sem tudja, hogy mire lehet számítani.

K.Zs.: És mi lesz a palesztin–izraeli háborúnak a vége?

B.A.: Egyelőre a legrosszabb alternatívák jöttek be, és ezt nagyon veszélyesnek látom. Amikor szidalmazzuk a magyar kormányt, meg kell mondani, hogy erre van számos okunk, azonban kétségtelen, hogy egy olyan kérdésben, mint a közel-keleti, a magyar kormány bölcsőbbnek bizonyul, mint számos egyéb európai országé.

K.Zs.: El tudja képzelni a világ rendjét háború nélkül?

B.A.: Nem tudom elképzelni, de háborúval se. Háború esetén annyira felelőtlen, hozzá nem értő és talán nem is elég tapasztalattal rendelkező ember van irányító pozícióban, akik nem tudják kiszámítani a jövő fejleményeit, hogy ennek borzasztó következményei lehetnek.

K.Zs.: Azt magyaráztam épp valakinek, hogy amikor egy Mi Hazánkos politikust mutattak be nekem, azt esetelték, hogy az milyen helyes, kedves ember és jó szándékú, és pont azt mondtam,

hogy addig, amíg egyedül van, ha hárman vannak, akkor már nem a jó szándék, hanem az ideológia üti fel a fejét, és elmegy az eszük.

B.A.: Ez engem még kevésbé zavarna, mert hát végül is egy kis országnak egy kis pártjáról van szó, ezeknek az ujjá nincs rajta semmiféle gombon (atomgombon), de amikor ősz szakállú, tekintélyes, öltönyös idős urak komolyan taglalják azt, hogy hogyan lehet a pusztításokat csökkenteni, ugyanakkor nem kizárni a nukleáris összezapás lehetőségét, ezek már félelmetes dolgok.

K.Zs.: Hány ember kell, hogy egy atomháború kitörjön?

B.A.: A különböző erőszakos erők a világ minden részén felülírják a demokratikus meggyőződéseket, és ha olyan hatalmi pozícióba kerülnek, akkor nagyon szűk kör – ezek lehetnek tapasztalatlan fiatal emberek vagy szellemileg eltompult öreg emberek – dönt egy ilyen kérdésről is. Ha e kör tagjaiban nincs elég felelősség, akkor ugyanúgy mindenféle veszedelmes döntés elképzelhető.

K.Zs.: Elkésérítő, amit mond.

B.A.: Én is elkésérítőnek látom a helyzetet, ezzel együtt úgy érzem, hogy a politikában és jelesen a külpolitikában a kommunikáció és a kompromisszumok óriási jelentőségűek. Azonban, ha valaki erre nem képes, és azt mondja, hogy: igen, most már olyan helyzet van, amelyben az ellenfél gonosz és javíthatatlan, alkalmatlan mindenre, akkor ez már a vég.

K.Zs.: Ha menekülnie kellene Magyarországról, és békét szeretne, merre venné az útját?

B.A.: Én tudom, hogy nem lehet elmenekülni ilyesmitől, tehát nyugodtan maradhatunk.

K.Zs.: Amikor sok-sok helyen volt diplomata, akkor milyen volt Magyarország megítélése? Az egy békésebb korszak volt, nyugalmasabb?

B.A.: Igen. Feltétlenül nyugalmasabb volt. A Kádár-korszaknak az utolsó 20-25 évében Magyarország reputációja fokozatosan javult. Emlékezzünk arra, hogy volt egy olyan időszak, amikor egymásnak adták a kilincset a brit, a német és a francia első emberek. Margaret Thatchernek egy egészen elképesztő sikeres útja vezetett

Budapestre.¹⁹ Máig emlegetik, amikor a Nagy Csarnokot látogatta meg. Magyarország kitűnő kapcsolatokat tudott kialakítani a német kancellárral, Willy Brandtal.²⁰ Első ízben a történelem során Franciaországgal is kitűnő kapcsolataink alakultak ki, és a francia elnök, François Mitterand is szintén nagyon sikeres látogatást tett Magyarországon.²¹ Természetesen a szovjet és egyéb kelet- és közép-európai kapcsolatok igen jól működtek. Rendszeres és magas színvonalú kapcsolataink voltak a harmadik világ országainak vezetőivel is.

K.Zs.: Ön Unió-párti?

B.A.: Igen. Azt hiszem, hogy ez mindenképpen jó dolog. Ami zavaró, hogy a magyar társadalomban sokak szerint az Európai Unió elvesztette régi dinamizmusát sok tekintetben, vezető országai gazdaságilag meglehetősen gyengén teljesítenek, nem képesek olyan kérdéseket megfelelően kezelni, mint a bevándorlás vagy tagállamainak szuverenitása. Ezzel együtt a lakosság nagy része továbbra is pozitívan értékeli az uniós tagságot.

K. Zs.: Élt meg külföldön háborút? Most például Afganisztánra gondolok.

B.A.: Igen, többet is. Ez indiai nagykövetségem idejéhez kötődik.²² Delhi megbízatásom idején párhuzamosan tevékenykedtem Bangladesben, Srí Lankán, Burmában (ma Mianmar), Nepálban, a Maldív szigeteken és Afganisztánban. Valamelyik „vadászterületemen” mindig zajlott valamilyen háború.

Ehhez hadd tegyem hozzá, hogy Indiához engem egészen különleges kapcsolatok fűztek. Fiatal koromban már jártam ott ösztöndíjasként, később vendégtanárnak hívtak meg, majd a nem

¹⁹ Margaret Thatcher brit miniszterelnök (hivatali idő: 1979–1990) 1984-ben járt Magyarországon.

²⁰ Willy Brandt a Német Szövetségi Köztársaság egykori kancellárja (hivatali idő: 1969–1974) 1978-ban látogatott hazánkba.

²¹ François Mitterrand francia elnök (hivatali idő: 1981–1995) 1982-ben tett látogatást Magyarországon.

²² Balogh András 1988-ban nevezték ki Magyarország indiai nagykövetének, amely tisztséget 1992-ig töltötte be.

régen nyitott új elitegyetemen, a Dzsaváharlál Nehru Egyetemen voltam vendégprofesszor sokáig.

K.Zs.: Akkor menjünk Afganisztánba az eredeti kérdésemhez, hogy ott megélte a háborút?

B.A.: Mint említettem, Afganisztánba is voltam párhuzamosan akkreditálva. Indiából jártam át. Ma már senki nem tudja elképzelni, hogy néhány évvel az afgán háború kitörése előtt még közvetlen buszjáratok voltak Teherán és Kabul között. Turisták jártak oda rendszeresen, jól öltözött emberek, akik egy egzotikus, de semmiféleképpen nem veszélyes kirándulást tettek a nagyon izgalmas Afganisztánban. Ekkor még senki sem sejtette, hogy nemcsak a dél-ázsiai, hanem a világtörténelem egyik legvéresebb és súlyosabb konfliktusa bontakozik ki ebben az országban.

1979 végétől az afgán forradalom nagyon gyorsan radikalizálódott, a forradalmárok egyre inkább a szovjet elveket és módszereket igyekeztek követni, és kezdeti népszerűségük gyorsan elolvadt. 1979 végétől egymást követték Taraki,²³ Jafizulá Amín²⁴ és Babrak Kármal²⁵ egyre véresebb diktatúrái, őket követte az utolsó Moszkva-barát vezető, Nadzsibullah.²⁶ Én a megbízóleveletem

²³ Nur Muhammad Taraki (1917–1979) afgán költő, író, kommunista forradalmár és politikus. Az Afganisztáni Népi Demokrata Párt (PDPA) alapítója és főtitkára. 1978 és 1979 között Afganisztán miniszterelnöke volt. 1979-ben merénylet áldozata lett.

²⁴ Jafizulá Amín (1929–1979) afgán kommunista politikus. Taraki PDPA-n belüli ellenzékének volt a feje. 1978-tól 1979-ig ő töltötte be a külügyminiszteri pozíciót, majd ezt követően 1979-ben pár hónapig Afganisztán elnöke volt, azonban a szovjetek megölték.

²⁵ Babrak Kármal (1929–1996) afgán kommunista forradalmár és politikus, 1979–1986 között Afganisztán elnöke.

²⁶ Muhammed Nadzsibullah (1947–1996) orvos, diplomata, kommunista politikus. 1986-tól ő töltötte be Afganisztán elnöki pozícióját egészen 1992-ig. Politikájának fő célkitűzése az afganisztáni háború felszámolása volt, amelynek köszönhetően 1989 februárjában a szovjet csapatok kivonultak az országból. A szélsőséges iszlamista csoportok azonban folytatták az ellenállást. Ennek következtében 1992-ben lemondott, majd 1996-ban a hatalomra jutó tálib kormány kivégezte.

Nadzsibullah-nak adtam át. A szovjetek nagyon sok gyarmati háborúban vettek részt, de eddig minden esetben a nyugati gyarmatosítók ellen. Ezekben a háborúkban sikert arattak, és nem tudták elképzelni, hogy mi történik akkor, ha ők kerülnek szembe egy nem európai antikolonialista mozgalommal. Már az 1980-as évek legelején százezer szovjet katonát állomásoztattak az országban, de katasztrofális vereséget szenvedtek: harmincezer katonájukat elvesztették, nagyon gyorsan teljesen elszigetelődtek a világ országainak többségétől, és a véres afgán polgárháború közvetlenül hozzájárult a Szovjetunió felbomlásához, széteséséhez.

Utolsó kabuli élményeimnek részét képezték olyan epizódok, mint egyik partnerem, a kabuli protokollfőnök elleni bombatámadás. Ő egy vidám ember volt, egy női kosárlabdacsapat trénera. Míg a bazárban tovább folyt az élet, még magyar Sió lét is lehetett kapni, a város egészében sokkal sötétebb kép tárult elém. Még a szállodám kertje is alá volt aknázva, és az utcára lépés előtt komoly információgyűjtésbe kellett kezdeni, hogy melyik oldal van aláaknázva. A szörnyű szovjetbarát rendszerek helyébe a mudzsahidek semmiféle élhető rendszert nem tudtak létrehozni. A győztes iszlamisták a nyugati demokratákat ugyanúgy gyűlölték, mint a szovjetbarát baloldaliakat. Ez az ország gyakorlatilag ma nem létezik.

K.Zs.: Igen, elég szomorú ez így.

B.A.: Nem látok nagy haladást.

K.Zs.: Azt hallgatom és ahogy mindenről van kialakult véleménye, és rajta tartja a világon az ütőerét, és hogy 80 éves, isten éltesse.

B.A.: Köszönöm.

K. Zs.: Ez is apropója beszélgetésünknek, hogy születésnapján felköszönthessem, és ahogy észreveszem nem fog magán a kor, tehát ugyanolyan az érdeklődése, a figyelme, a tudása, a tapasztalata meg még inkább.

B.A.: Én inkább azt érzem, hogy butul az ember sok tekintetben.

K.Zs.: Szeretnék én így butulni, ahogy maga, 80 éves koromra.

B.A.: Én még igyekszem mindig mindent elolvasni, ez mindig is jellemző volt rám. Egyébként egész fiatal koromban is sok

tekintetben könyvmoly voltam, egy kicsit konzervatív, mert például magyar irodalomból, a világirodalomból engem a 19. század érdekelt. Úgy éreztem, hogy nagyobb értékeket találok Hegelnél vagy Marxnál, mint a legfiatalabbaknál, és a nem is tudom hova sorolható személyiségeknél.

K.Zs.: Professor emeritusként még tanít, de gondolom azért minden idejét nem tölti ki, tehát el tudja azt képzelni, hogy még elinduljon a nagyvilágba, és mondjuk bejárja azokat a helyeket, ahol egyszer hosszabb időt töltött?

B.A.: Az az igazság, hogy jelenleg nem tökéletes az egészségem, de dolgozom rajta, hogy ez javuljon, és akkor ismételten útnak induljak a trópusokra.

K.Zs.: Mikor volt utoljára Indiában?

B.A.: Olyan 4-5 éve.

K.Zs.: Azért az nem olyan sok, bár magának lehet, hogy igen.

B.A.: Sok. Rengeteg barátom van ezeken a helyeken, levelezünk, telefonálgatunk időnként.

K.Zs.: A politikára egy mondat erejéig még visszatérek. Arra, amikor köztársasági elnökjelölt volt. Ez egy égető kérdés, mert most is gondok voltak a köztársasági elnökünkkel. Magát kiütötte Schmitt Pál, az nem volt egy jó húzás erkölcsileg sem, mert aztán kiderült róla, mint köztársasági elnökről, hogy azért vannak csúnya foltok az életében.

B.A.: Az igazság az, hogy a világ legtöbb országában, ahol a parlamentek döntenek – és sok ilyen hely van – ott a köztársasági elnök egy politikai blokknak az akaratótól függ. Azt hiszem, én tisztességesen fölkészültem, igyekeztem összeszedni azt, hogy mit szeretnék, de például, amikor meghirdettem, talán elsőként az elnökjelöltek között hosszú évek vagy évtizedek óta, hogy én teljes foglalkoztatottságot akarok, akkor a saját párttársaim is rám támadtak, hogy micsoda badarság ilyesmit képviselni, hát vegyük tudomásul, hogy itt egy rendszerváltás történt. És kérdezem én, hogy ez egy olyan rendszerváltás, ami eleve ezt lehetetlenné tette? Igen, a kapitalizmus ilyen. Azért nem kellene-e visszatérni bizonyos szocialista alapértékekhez?

K.Zs.: Azt látom, hogy most itt Magyarországon a szegényeket, a romákat, az alsó réteget ez a kormány nem nagyon veszi figyelembe, nem igazán gondolkodik azon, hogy hol a megoldás egy felemelkedésre.

B.A.: Az az igazság, hogy a többiek sem sokat törődtek velük.

K.Zs.: De az embernek mindig a sajátja fáj a legjobban. Önnek megvan az a szerencsés természete, hogy mindig kitekint a világra, és van összehasonlítási alapja. Azt mondja, hogy nem vagyunk olyan rossz helyzetben, mert vannak nálunk rosszabb körülmények között élők is.

B.A.: Mindenesetre úgy látom, hogy Közép- és Kelet-Európában azért történik valamiféle felzárkózás. Amikor arról beszélünk, hogy gyenge a magyar gazdasági teljesítmény, és én ezzel sok tekintetben egyetértek, de hozzáteszem, hogy ez az egész közép- és kelet-európai térség azért egy közösség, időnként az egyik egy kicsit előbbre kerül, de tulajdonképpen ugyanúgy nem tudták megoldani sehol sem a lassú felzárkózás súlyos kérdéseit, amelyekkel szembe találjuk magunkat. Nem érzem, hogy rettentő nagy különbségek lennének. Ez nem jelenti azt, hogy el vagyok ragadtatva a saját teljesítményunktől.

K.Zs.: Valóban nem, de vannak, és mindig mi vagyunk alul. Legyen különbség, de úgy, hogy mi legyünk fölül egy kicsit.

B.A.: Naponta nézegetem a különböző adatokat: Világbank (IMF), a különböző ENSZ statisztikákat. Ezekben nem mutathatók ki minőségi különbségek térségünk országai között. Szóval, elkeserítő egészében az, hogy a Kelet- és Nyugat-Európa közötti felzárkózás az nagyon lassú és nagyon korlátozott.

K.Zs.: Azt gondoltuk a rendszerváltozásnál, azt hittük, hogy Ausztria leszünk rögtön, ausztriai bérekkel.

B.A.: Ez a vágyálom akkor sem volt reális.

K.Zs.: Igen, nem volt reális, de hát azóta se történt semmi.

B.A.: Az embernek az álmai tűnnek el utoljára. Az elmúlt két-három évtizedben azért valamennyire zárult az olló. Ne felejtjük el azt sem, hogy az elmúlt néhány évben számos nyugat-európai országban a növekedés 0 és 1% között van, vagy a nullát sem éri el, beleértve

Németországot is. Na most ilyenkor azt mondani, hogy a növekedési ütemünk azért nagyobb, az helytálló, de sokra nem lehet vele menni, mert eleve óriásiak a különbségek.

K.Zs.: Nagyon szépen köszönöm Dr. Balogh Andrásnak! Én magának nagyon-nagyon jó egészséget kívánok, hogy utazhasson, és egyben kívánok önnek egy békés világot!

B.A.: Én reménykedem, mert remény nélkül az ember fel sem kelne.

K.Zs.: Igaza van teljesen.

B.A.: És igenis erre van lehetőség, én azért mindig bízom abban, hogy az emberekben van energia, van készség arra, hogy objektíven elemezzék a világot. Szeretnek megismerni másokat, és valamiféle együttműködést kell kialakítani, legalább itt a térségen belül, egymás között.

K.Zs.: Köszönöm szépen a beszélgetést!

B.A.: Nagy öröm volt önnel a beszélgetés! Olyan kérdésekre kereste a választ, amelyekre rég nem gondoltam.

BESZÁMOLÓK

NEŠIĆ MILÁN¹

Az igazság folyói? – Parlamenti választások Horvátországban (2024. április 17.)

Az ezredforduló óta a nemzetközi és a magyar térben is kevés figyelmet kiharcoló horvát politika idén nem szenved hiányt az izgalmas eseményekben. Három kétes kimenetelű választás, ezzel együtt pedig folyamatos kampányüzemmód jellemzi a 2024-es évet, amelynek első éles összecsapását az áprilisi parlamenti választások jelentették.

Néhány szó az elmúlt harminc évről

A horvát politikának a horvátországi háború² vége óta eltelt nem egészen három évtizedét leginkább egy egyenlőtlen politikai váltógazdaságként lehet felfogni. Ennek kereteiben az ország domináns pártja az önmagát keresztény-konzervatív, illetve

¹ Nešić Milán – 2024 nyarán szerzett mesterfokozatot az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékén, szakdolgozata a kortárs skót függetlenségi politizálás narratívarendszerét és kommunikációs eszköztárát elemezte. Szerb és magyar, hevesi, de újabban budapesti is. Aktivista, kampánymunkás, zenész.

² Horvátországban az 1991 és 1995 között dúló konfliktus legelterjedtebb megnevezése a *domovinski rat*, azaz honvédő háború.

mérsékelt nacionalista vonalak mentén meghatározó Horvát Demokratikus Közösség (Hrvatska Demokratska Zajednica, HDZ), amelynek kormányzását az öt sújtó visszatérő krízisek pillanataiban sikerült megszakítania a különböző időpontokban különféle balközép és liberális erőkkel szövetségre lépő Szociáldemokrata Pártnak (Socijaldemokratska Partija Hrvatske, SDP)³.

Ebben a politikai ökoszisztémában a HDZ erősen támaszkodik az ország függetlenségének kivívásában vállalt szerepéből fakadó legitimitációjára, a nagy társadalmi befolyással rendelkező horvát katolicizmus intézményeihez való szoros kötődésére, valamint a kormányzás hosszas éve alatt (gyakran megkérdőjelezhető módon) felhalmozott gazdasági erőforrásokra. A párt történetét újra és újra fellángoló korrupciós botrányok,⁴ illetve az autoriter kormányzás visszatérő vádjai feketítik be, amihez még társul az, hogy a HDZ sosem tudta teljesen eltávolítani magát attól a horvát szélsőjobboldaltól, amellyel még a háború éveiben fonódott össze bizonyos pontokon. Ezek a tényezők gyenge gazdasági eredményekkel társulva két időszakban (2000–2003 és 2011–2016)⁵ eredményezték a SDP vezette ellenzék győzelmét, amelyet még kiegészít az ideai eseményekben is fontos szerepet játszó szociáldemokrata Zoran Milanović 2020-as elnökválasztási diadala. A nagy reményekkel induló, de összességében végül kevésbé sikeres szociáldemokrata kormányzatokat 2003-ban, illetve egy instabil, koalíciós intermezzo után 2016-ban is egy – állítása szerint –

³ A párt a Jugoszláv Kommunista Szövetségének (JKSZ) részét adó Horvát Kommunista Szövetségének (HKSZ) közvetlen utódja, amely mai formáját 1990 novemberében vette fel.

⁴ Ezek sorában a legismertebb epizódot valószínűleg a 2008-ig visszavezethető MOL–INA-ügy jelenti, amelynek keretében a vád szerint a MOL-csoport az akkori horvát miniszterelnök, Ivo Sanader megvesztegetése nyomán tett szert többségi tulajdonra a horvát olajvállalatban. Ugyan a nemzetközi igazságszolgáltatás a MOL javára döntött, a mai napig le nem zárult ügyben a horvát bíróságok többszörösen börtönbüntetéssel sújtották Sanadert és Hernádi Zsoltot is.

⁵ Előbbi időszakban a miniszterelnöki posztot Ivica Račan, míg utóbbiban Zoran Milanović töltötte be.

megújult, a keményjobboddallal végleg szakító, a korrupciótól pedig megtisztuló HDZ váltotta. Ennek ellenére a Sanader-korszakhoz hasonlóan a 2016 óta regnáló Andrej Plenković miniszterelnöksége is azt mutatja, hogy az ország domináns jobboldali pártjának sehogy sem sikerül megszabadulnia régi betegségeitől, a HDZ-hez köthető korrupció és autoriter kormányzási hajlamok pedig idén is fontos témát szolgáltatnak.

Fontos még röviden szólni a horvát külpolitikának a függetlenség óta bejárt ívéről is. Itt az éles belpolitikai összecsapásokkal kontrasztban a különböző kormányok intézkedéseit, azoknak természetesen létező árnyalatnyi különbségeivel együtt is fel lehet fűzni egy viszonylag folytonos szála, ahol az alapvető irányvonalat az európai uniós csatlakozásnak és a nyugati szövetségnek a társadalom többsége által is stabilan támogatott vágyai diktálták. Ennek nyomán az ország 1996 óta az Európa Tanács tagja. Uniós csatlakozási folyamatát hivatalosan 2003-ban kezdte meg, 2004-ben pedig tagjelölti státuszt kapott. A tárgyalásoknak a következő évben történő érdembeli megkezdése után a csatlakozási egyezmény egy elhúzódó folyamat végén,⁶ 2011-ben került aláírásra. Egy kétharmados többséget szerző népszavazás után az ország 2013. július 1-jén vált az EU tagjává, 2023 óta pedig a schengeni övezet és az Eurózána része is. A nyugatos orientáció részeként az ezredforduló óta tartó tárgyalások eredményeként Horvátország 2009-ben csatlakozott a NATO-hoz, azonban ezt a lépést népszavazás nem erősítette meg.

A választási rendszer és a horvát pártszerkezet ebből fakadó sajátosságai

A horvát államszervezet jelenlegi képét az ezredfordulón vette fel, amikor egy félelnöki rendszerről a parlamentarizmusra való váltás mellett a ma használt választási rendszer alapjait is lefektették. Az

⁶ A folyamat elhúzódását alapvetően a délszláv háborúk során elkövetett háborús bűnökkel vádolt horvát katonai vezetők elfogatása és kiadatása körüli ügyek, illetve a Szlovéniával folytatott apróbb tengeri határviták okozták.

egykamerás horvát parlamentben (Sabor) 151 képviselő foglal helyet, négy évre szóló mandátumokkal. A helyek túlnyomó többségének (140-nek) sorsa tíz, területi alapú kerületben dől el, amelyeknek alapját papíron az ország földrajzi és kulturális régiói adják, de azok határait befolyásolja a kerületenként nagyjából egyenlő számú választóra való törekvés is. Egy-egy kerület 14 képviselőt választ, akiket az 5%-ot elérő pártok arányosan adnak. Ezért a 140 helyért folyó versenyben a Saborba kerüléshez országos küszöböt nem kell megugrani. A maradék 11 helyből 3-ról a külföldön élő horvátok döntenek, akik a saját, nem földrajzi alapú kerületüket alkotják. A további 8 hely a nemzetiségeknek van fenntartva (3 a szerbeknek, 1 a magyaroknak, 1 az olaszoknak, 1 a cseheknek és szlovákoknak, 2 az összes többinek), akik egy országos kerületben versenyeznek. További csavar a rendszerben, hogy a választók a listák mellett egy konkrét, a listán szereplő személyt is megjelölhetnek, aki, ha a szavazatok 10%-át eléri, a listán elfoglalt helyétől függetlenül mandátumot nyer, ami miatt érdekes módon előkelőbbnek számít a lista látványosabb utolsó helyén lenni, mint középtájon elveszni a nevekben.

A rendszer miatt a horvát politika sajátossága a regionális és nemzetiségi alapú pártok életképessége és jelentős szerepe. Ezek az általában a bal- és jobboldaliság hagyományos kérdései helyett inkább régiójuk és nemzetiségük érdekeinek védelmére fókuszáló pártok gyakran kerülnek királycsináló pozícióba. A múlt különböző pontjain jelentős szerepe volt a Primorje–Gorski Kotar régióhoz kötődő pártnak (Primorsko-Goranski Savez, PGS) és a Szerb Néppártnak (Српска Народна Странска, СНС), a jelenben a legfontosabbak a magát papíron inkább baloldalinak mondó, de mégis hosszú ideje a HDZ-vel koalícióban kormányzó, 2003 óta minden választáson az összes szerbeknek fenntartott helyet megszerző Független Demokratikus Szerb Párt (Самостална Демократска Српска Странка, СДСС), a jobboldalibb Szlavónia és Baranya régiókhöz kötődő párt (Slavonsko–Baranjska Hrvatska Stranka, SBHS), valamint a legsikeresebb régiós pártnak nevezhető, 2000 és 2003, majd 2011 és 2015 között is a szociáldemokratákkal

koalícióban kormányzó, de azóta az SDP-től eltávolodó, liberális isztriai párt (Istarski Demokratski Sabor, IDS). Meg kell még említeni a magyar mandátumot birtokló, észéki székhelyű, a magyar kormánypártokkal is szoros kapcsolatot ápoló Horvátországi Magyarok Demokratikus Közösségét (HMDK – szerbhorvát rövidítésében DZMH).

A területi alapú választókerületek a 2024-es parlamenti választáson

A legutóbbi hónapok, a kampány legfontosabb ügyei

2023 utolsó napjaiban került a Sabor elé a már hosszú ideje belengetett, a miniszterelnök nevének kezdőbetűi nyomán Lex AP-nak elnevezett javaslat, amely a büntető törvénykönyvet úgy módosítaná, hogy akár három év letöltendő börtönbüntetéssel is sújtható legyen a vizsgálati és bizonyítási folyamatok részleteinek engedély nélküli nyilvánosságra hozatala. A javaslat a kormánytól független újságírók és az ellenzék körében nagy felháborodást váltott ki, rámutatva arra, hogy a sajtószabadságot fenyegető, egyébként az Európa Tanács által is kritizált kezdeményezés hátterében az állhat, hogy a 2024-es „szuper” választási évhez⁷

⁷ A horvát sajtó előszeretettel használja az idei évvel kapcsolatban a *superizborna godina*, azaz szuperválasztási év kifejezést, amely a parlamenti, EP-, illetve elnöki választások egy évben történő lebonyolítására utal.

érkezve a HDZ szeretné megfélemlíteni a vele szemben kritikus újságírókat.

A Lex AP nyomán kialakuló tüntetéssorozat februárban lépett szintet, amikor a kormánypárti többségű Sabor a HDZ-hez kötődő Ivan Turudićot jelölte ki az ország legfőbb ügyészének. A legnagyobb aggodalmat Turudić olyan korábbi kijelentései keltették, amiből arra lehetett következtetni, hogy akadályozná a HDZ vezetőkkel és a párt holdudvarával kapcsolatos korrupciógyanús ügyek hazai és nemzetközi szervek által történő feltárását. Erre reagálva február 17-én gyakorlatilag az összes baloldali és liberális párt közös szervezésében tízezrek tüntettek Zágrábban, elsősorban előrehozott választásokat követelve.⁸

A növekvő elégedetlenség fényében a HDZ-nek is érdekében állt, hogy a legkésőbb szeptember elejéig lebonyolítható választások minél előbb megtörténjenek, még mielőtt újabb botrányok és ismétlődő tüntetések nyomán a kormánypárt még rosszabb helyzetbe kerülne. Ennek következményeképp a várakozásoknak megfelelően a Sabor aktuális ülészakaszának utolsó napján, március 14-én szinte egyhangúlag feloszlatta önmagát és új választások kiírásáról döntött. Még azonban ezt megelőzően nagyon szűk, 77 szavazatos többséggel megszavazva a Lex AP-t is.⁹ Zoran Milanović elnök másnap április 17-ére tűzte ki az esedékes választást, az ennek nyomán már kampányüzemmódba kapcsoló balközép és balos ellenzéki pártok pedig március 23-án újabb sikeres, nagy tömegeket megmozdító tüntetéseket szerveztek a fővárosban, Rijekában, Splitben, Eszéken és Varasdon is.¹⁰

⁸ A február 17-i tüntetésről és a Turudić-ügyről részletesebben lásd a *Deutsche Welle* releváns cikkét:

Croatia: Opposition protesters call for early elections. In: *Deutsche Welle*. 2024. február 17. <https://www.dw.com/en/croatia-opposition-protesters-call-for-early-elections/a-68287984> (utolsó letöltés itt és a továbbiakban: 2024. augusztus 27.)

⁹ A javaslat elfogadásához 76 szavazatra volt szükség.

¹⁰ A *Večernji List* részletes, percről percre jellegű, szerbhórvát nyelvű beszámolója a március 23-i eseményekről:

'Dosta je!' Završio oporbeni prosvjed, zviždalo se ispred DORH-a: 'Rijeke pravde

A rövid kampányidőszak során ugyan bizonyos mértékig tematizálódtak olyan ügyek, mint a korrupció, a médiaviszonyok, a boszniai horvátok helyzete, a schengeni övezethez és az Eurózónához való csatlakozás sikeressége, valamint a lakhatási válság és egyéb súlyosbodó szociális problémák, azonban leginkább a komplexebb, szakpolitikai felvetések hiányáról lehet beszélni, amelyek háttérbe szorultak más, tüzes vitákat kiváltó ügyekhez, elsősorban Zoran Milanović indulásának kérdéséhez képest.

Milanović 2011 és 2016 között szolgált az ország szociáldemokrata miniszterelnökeként, 2020 óta pedig Horvátország elnöke, miután szoros küzdelemben legyőzte az újraválasztásért induló Kolinda Grabar-Kitarovićot.¹¹ Az elnök március 15-én, csupán órákkal a választás időpontjának kitűzése után jelentette be, hogy a választásokon az SDP jelöltjeként, a Plenković otthonául is szolgáló egyes választási körzetben szeretne indulni, győzelem esetén pedig a miniszterelnöki posztra is pályázik, mindezt pedig úgy tervezi megtenni, hogy a választások előtt nem mond le a köztársasági elnökségről. Az Alkotmánybíróság Milanović lépését három nappal később alkotmányellenesnek nyilvánította,¹² de a köztársasági elnök a bíróság kormánypárti elfogultságára hivatkozva többnyire figyelmen kívül hagyta ezt, elnökként továbbra is a Szociáldemokrata Párt oldalán és annak parlamenti jelöltjeként kampányolva, bár miniszterelnöki álmairól utána többnyire hallgatva. Az Alkotmánybíróság később a választási eredmények érvénytelenítésével fenyegetett, a homályos, lehetséges alkotmányos válságot ígérő helyzet pedig a kampány utolsó heteiben éles politikai szóváltások alapját adta.

dolaze'. In: *Večernji List*. 2024. március 23. <https://www.vecernji.hr/vijesti/danas-oporbeni-skupovi-u-pet-gradova-milanovic-se-nece-pojaviti-1756133>

¹¹ Ezek mellett 2007 és 2016 között az SDP elnöke is, amely időszakban a pártot egy mérsékelt, baloldalinak szinte alig nevezhető irányba kormányozta.

¹² Croatian President Milanovic barred for running for PM while still in post. In: *Reuters*. 2024. március 18. <https://www.reuters.com/world/europe/croatian-president-milanovic-barred-running-pm-while-still-post-2024-03-18/>

Az alkotmányjogi viták mellett Milanović versenybe lépése a HDZ-nek alapot szolgáltatott az ellenzék oroszbarátsággal való megbélyegzéséhez is. A köztársasági elnököt nehéz lenne szó szerint oroszpartinak nevezni, de a múltban az Euromajdan eseményekre államcsínyként hivatkozott, a 2022-es orosz invázió óta is ellenzi Ukrajna NATO- és EU-tagságát, erősen kritizálta az ukrán sereghez köthető szélsőjobboldali csoportokat, az EU ukrajnai politikáját a horvát érdekekkel szembenőnek nevezte, Andrej Plenković magatartását pedig egy ukrán ügynökhöz méltónak bélyegezte.¹³ Ennek nyomán a HDZ-nek lehetősége volt megalkotni egy olyan keretkezést, amelyben a rájuk leadott szavazat a nyugatos politika igenlését jelenti, míg a Milanović vezette ellenzék győzelme az addig évtizedeken át többnyire stabilan tartott külpolitikai útról való letéréssel fenyegethet.

Az Ukrajnával, az Európai Unióval és a NATO-val szembeni kritikus megjegyzései mellett az utóbbi években a valódi baloldali politizálás helyett egyre inkább egy ideológiailag üres “botránypolitizálást” folytató Milanović egyéb megnyilvánulásai is nagy visszhangot váltottak ki. Ezek közül ki lehet emelni Plenković diktátorként és a horvát történelem legkorruptabb kormányzatának vezetőjeként való megbélyegzését,¹⁴ de akár azt is, hogy a választás előtt két nappal a népfelzabádító háborúban partizánként harcoló, majd a független Horvátország első miniszterelnökeként szolgáló,

¹³ A köztársasági elnök megnyilvánulásai közül néhányat szemelvényez az alábbi cikk: Ukraine Website Puts Croatian President on Black List In: *Balkan Insight*. 2023. február 1.

<https://balkaninsight.com/2023/02/01/ukraine-website-puts-croatian-president-on-black-list/>

¹⁴ Croatian challenger berates PM Plenković days before bitterly fought election. In: *Politico*. 2024. április 15. <https://www.politico.eu/article/croatian-president-zoran-milanovic-accuses-prime-minister-andrej-plenkovic-corruption-aheadof-election/>

104 évesen elhunyt Josip Manolićot¹⁵ – annak halálhírére reagálva – kommunista gyilkosnak nevezte.¹⁶

Ismerős arcok, instabil szövetségek

A HDZ jól bevált, letisztult, az egyedül megmérettetés után a kormányalakítási tárgyalások során a nemzetiségi képviselőkre,¹⁷ valamint apróbb jobbközép pártokra való támaszkodásra épülő választási stratégiájának éles ellenpontját képezték az ellenzéki tér hosszas és zavaros folyamatok eredményeként kialakuló végleges választási szövetségei. 2023 első felében legnagyobb figyelmet az a kérdés kapta, hogy a Zágráb polgármesterét adó, zöld-újbaloldali Možemo¹⁸ a szociáldemokraták által vezetett koalíció részeként fog-e elindulni, de a párt tavaly nyárra leszögezte, hogy egyedül fognak versenybe szállni, annak ellenére, hogy a választások után készek lesznek kormányalakításról egyezkedni az SDP-vel és a balközép koalícióval. A következő jelentősebb fordulat akkor érkezett, amikor

¹⁵ A megnyilvánulás ízléstelensége ellenére Manolić valóban készségesen beszélt arról, hogy a népfelszabadító háborút követő időszakban a formálódó új jugoszláv államszervezet egyik rendészeti egységét alkotó OZNA 2 Bjelovar település környéki vezetőjeként feladata a megmaradt ustaša és egyéb szélsőjobboldali, Aaaa valamint megszálló elemek felkutatása és a vidéknek tőlük való „megtisztítása” volt.

¹⁶ Milanović: Manolić je komunistički killer. Bio je odmah uz Tuđmana, osnovali su HDZ. In: *index.hr*. 2024. április 15.

<https://www.index.hr/vijesti/clanak/milanovic-manolic-je-komunisticki-killer-bio-je-odmah-uz-tudjmana-osnovali-su-hdz/2556558.aspx>

¹⁷ Ezek közül a HDZ legjelentősebb hagyományos partnere a legtöbb kérdésben sokkal inkább baloldali, de kisebbségi jogaik védelmének érdekében azzal szövetkező szerb ЦДСС.

¹⁸ 2019-ben alapított zöld-újbaloldali párt, eredetileg a Zagreb je naš municipalista platformból nőtte ki magát. Legnagyobb sikere a 2021-es zágrábi önkormányzati választásokhoz köthető, amikor hosszas alulról építkezés eredményeként zöldbalos koalíciójukkal a szavazatok 40%-át kapták meg, a közgyűlés legnagyobb pártja lettek, polgármesterjelöltjük, Tomislav Tomašević pedig elsőprő győzelmet aratott. A párt nemzetközi téren az Európai Zöldek részét képezi. 2020-ban a Radnička Frontával és a Nova Ljevićával koalícióban indulva a szavazatok 7%-át kapta, amivel a koalíció 7, a párt 4 helyet kapott a Saborban.

a múltban többször is az SDP fontos koalíciós partnerének bizonyuló parasztpárt (Hrvatska Seljačka Stranka, HSS)¹⁹ 2023 októberében a szakadár szociáldemokratákkal (Socijaldemokrati)²⁰ alapított választási koalíciót, Naša Hrvatska (A Mi Horvátországunk) néven.

A két csavar nyomán meggyengülőnek látszó SDP koalíciónak végül sikerült a parasztpárt visszacsábításával és más pártok bevonásával erősítenie a helyzetén, 2024. március 5-én meghirdetve a Koalicija za bolju Hrvatsku (Koalíció egy jobb Horvátországért) formációt az SDP, a parasztpárt, a hagyományosan liberális regionalista pártok (IDS és PGS), a Munkásfront (Radnička Fronta, RF)²¹ és néhány egyéb apróbb centrista párt részvételével.

Az utolsó jelentős változást március 15-é hozta, amikor Milanović elnök miniszterelnöki posztra való bejelentkezése után az IDS–PGS páros a Naša Hrvatskába lépett át, a Munkásfront pedig az egyedül indulást választotta, előbbieket az elnök megmozdulásának potenciális alkotmánysértő jellege miatt, míg az RF elsősorban Milanović centrizmusa miatt. Az ezek után együttmaradó pártok (SDP, parasztpárt, NS–R, Centar, Glas, Do i Sip) alkották meg végül

¹⁹ A szociáldemokraták mellett az ország legnagyobb múltú, ma is létező pártja, gyökerei 1904-ig nyúlnak vissza. Történelmileg jobboldali, modern formájában agrárfókuszú mellett szociálisan konzervatívabb, gazdaságilag az állami beavatkozás híve, a gyakorlatban inkább liberális pártokkal működik együtt.

²⁰ A 2021-22-es párton belüli konfliktusok nyomán az SDP-ből kiszakadó párt. A szakadásban a Sabor szociáldemokrata képviselőinek többségét magával vitte, de tagsága és valódi támogatottsága töredéke annak, amit az SDP élvez.

²¹ 2014-ben alapított radikális baloldali párt. Nyíltan a társadalom és a gazdaság radikális átalakítását célozza meg, antikapitalista, antifasiszta, kritikus a katolikus egyházzal kapcsolatban, erősen kritizálja az EU jelenlegi formáját, Nyugat-Európa és Horvátország jelenlegi viszonyát félgyarmatinak tartja, NATO-ellenes. Erősen támogatja a modern progresszivismushoz köthető társadalmi ügyeket, de a munkásmozgalmiság hagyományos formáit és eszközeit is. Gyakran pozitívan nyilatkozik a szocialista Jugoszláviáról és hirdeti a délszláv népek közti testvériséget és barátságot. Az Európai Bal tagja, szorosan együttműködik a többi jugoszláv utódállam radikális balos pártjaival. 2020-ban a 7%-ot nyelő zöldbalos koalíció részeként indult, ami után egy helyet kapott a Saborban.

a Rijeke Pravde (Az Igazság Folyói)²² koalíciót, ami az első számú középbalos erőként mérette meg magát a választáson.

A szociáldemokraták vezette Rijeke Pravde, a szakadár szociáldemokraták és a liberális régiós pártok nevével fémjelzett Naša Hrvatska, valamint a Možemo és a Munkásfront liberális-baloldali palettája mellett az ellenzéki erők részét képezték még a Híd,²³ valamint a Hazafias Mozgalom (Domovinski Pokret, DP)²⁴ köré gyülekező jobboldali szövetségek, előbbi egy mérsékeltbb, utóbbi egy keményjobboldali platformot képviselve, ezzel téve teljessé a választási erők térképét.

A választás előestéjén

A választások előtti napokban az általánosságban is nagyon stabil támogatottságú horvát pártok eredményeivel kapcsolatban a közvéleménykutatások nem ígértek nagy meglepetést.²⁵ A HDZ gyakorlatilag biztosra vehette, hogy a legtöbb szavazatot és mandátumot fogja begyűjteni,²⁶ a Rijeke Pravde ettől nagyjából 10%-kal és 16-19 mandátummal elmaradó eredményt várhatott, a Možemo, valamint a két jobboldali ellenzéki koalíció fej-fej mellett állt 9% körül, a többi erő pedig valahol 1% táján mozgott a felmérésekben. Ezen túl az CДCC magabiztosan számíthatott a három szerb hely begyűjtésére, az észéki DZMH/HMDK pedig

²² A nevet a zágrábi, horvát–jugoszláv újhullámos zenekar, a *Film* 1985-ös dala inspirálta.

²³ 2012-ben alapított, eredetileg elsősorban piacpártiságáról ismert, mostanában inkább konzervatív párt. 2016-ban rövid ideig a HDZ zürös koalíciós partnere a kormányzásban. 2015-ös 13 és 2016-os 10%-os eredményei után 2020-ban csak 7,4%-ot kapott.

²⁴ Horvátország legnagyobb markánsan jobboldali, akár szélsőjobboldalinak is nevezhető pártja. Erősen nacionalista, puhán euroszeptikus, populista, konzervatív, ellenzi például az abortuszhoz való jogot és a melegházasságot. Apró, nyíltan fasiszta szervezetekkel is együttműködik.

²⁵ A *Politico* ezeket összegző grafikonja elérhető az alábbi linken: <https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/croatia/>

²⁶ Az összegzett felmérések nagyjából 32%-ot és 60 mandátumot ígértek a kormánypártnak.

kihívó nélkül indult versenybe a horvátországi magyarok egyetlen helyéért.

Mindennek tükrében a választás utáni kormányalakítási perspektívákkal kapcsolatban igazán nehéz volt jóslatokba bocsátkozni. A HDZ a külföldön élő horvátok mandátumainak begyűjtésével és a nemzetiségi képviselők megnyerésével bízhatott abban, hogy könnyen eljut a kormányalakításhoz szükséges 76 támogató képviselőből 70-71-ig, de joggal gondolhatta, hogy onnan nehezebbé válnak a dolgok, hiszen a többi politikai erő a választások előtt kevés hajlandóságot mutatott a HDZ-vel való összefogásra, vagy együttműködési feltételei olyanok voltak, amelyek viszont a kormánypárt számára tűntek elfogadhatatlannak.

Milanović és az SDP a HDZ-t és a Saborba jutásra amúgy is esélytelen, igazán radikális formációkat kivéve bárkivel összefogott volna, de ezt akadályozta a bal- és jobboldali formációk közötti ellentét, leginkább az, hogy a választáshoz közeledve nagyjából 9-9%-ra számító zöldbalos Možemo és a keményjobbos Hazafias Mozgalom kizárta az egymással való együttműködés lehetőségét. Ezzel együtt a választás előestéjén az összes erő számára nehéznek tűnt az út egy többség összeollózásához, ami talán minden eddiginél nyakatekertebb tárgyalásokat és a Saborban egy minden korábbinál gyengébb lábakon álló, nem kizárható módon kisebbségi kormányzást ígért.

Eredmények, koalíciós tárgyalások, kitekintés

Április 17-e nagyjából a várakozásoknak megfelelően alakult, a kormánypárt begyűjtötte a szavazatok 34,4%-át és 61 mandátumot, a Rijeke Pravde 25,4%-ot és 42 mandátumot hozott, a Hazafias Mozgalom koalíciója és a Možemo nagyjából hasonló szavazatarányt ért el, azonban a választási rendszer torzításai miatt jelentősen eltérő számú helyhez jutottak.²⁷ Az CДCC megszerezte a

²⁷ A Možemo a szavazatok 9,1, a Domovinski Pokret koalíciója pedig azok 9,56%-át kapta meg, azonban míg előbbinek ez csak 10 mandátumot ért, utóbbi 14 helyhez jutott a Saborban.

három szerb helyet, a Naša Hrvatska és a Munkásfront pedig nagyon buktak.²⁸ Így az izgalmat és a fordulatokat nem is a választás napja, hanem az ezt követő kormányalakítási tárgyalások hozták el.

A választás utáni első pillanatokban néhány médium már Milanović sikerét és Horvátország érkező oroszbarát fordulatát hirdette, hivatkozván a potenciális szövetségesek hiányára a legjobban teljesítő HDZ esetében.²⁹ Ennek megfelelően Peđa Grbin, az SDP vezetője április 18-án be is jelentette, hogy pártja tárgyalásokat kezd a kormányalakítás érdekében, de Plenković is határozottan nyilatkozott további kormányzási szándékairól.³⁰ Ebben a helyzetben a királycsinálónak a mandátumok tekintetében várakozásokon felül teljesítő Hazafias Mozgalom bizonyult, amely korábbi kijelentéseivel ellentétben a HDZ-vel is hajlandó volt tárgyalásokat kezdeményezni. Több héten át tartó, bizonytalan kimenetelű egyezkedések végén a HDZ és a DP május 5-én kötött megállapodást. A keményjobbos párt eredeti célja az lett volna, hogy alkupozícióját kihasználva rátegye a kezét az oktatás, a kultúra és egyéb belügyek irányítására, azokat egy markánsan nacionalista és szerbellenes irányba kormányozva, azonban számításai csak részben jöttek be. Ugyan a kormányzásból sikerült kiszorítania a HDZ hagyományos partnerének számító szerb ЦДСС-t, de a kormánya való bejutásának ára egy egyelőre megkérdőjelezhetően őszinte megtisztulás, a nyíltan szélsőjobboldali elemekkel való legalább

²⁸ A Naša Hrvatska országosan csak a szavazatok 2,25%-át kapta meg, azonban az isztriai régiós párt, az IDS kerületében nyújtott jó teljesítménye nyomán mégis két helyhez jutott a parlamentben, így bár a koalíció nagyon gyengén teljesített, az isztriai liberálisok mégis félsikerként könyvelhetik el az idei választási eredményt. A Munkásfront a párt várakozásaival szemben csak a szavazatok 0,8%-át kapta meg, így kiesett a Saborból.

²⁹ Croatian election results: Populist wins chance to steer Zagreb away from pro-EU, pro-Ukraine path. In: *Politico*. 2024. április. 17. <https://www.politico.eu/article/firebrand-populist-wins-chance-to-steer-croatia-away-from-pro-eu-and-pro-ukraine-path/>

³⁰ Croatia ruling party races to form coalition after election win. In: *Reuters*. 2024. április 18. <https://www.reuters.com/world/europe/croatian-ruling-party-wins-polls-prepares-talks-forming-government-2024-04-18/>

szimbolikus szakítás volt, irányítása alá pedig az ambiciózus vágyakkal ellentétben „csak” a demográfia, a mezőgazdaság és az energiaellátás ügyei kerültek, amelyek többnyire kevés teret adnak a pártra jellemző kultúrharcos politikának. A továbbra is Andrej Plenković vezette, 15 HDZ- és 3 DP-miniszterből összeálló kormánynak a Sabor 79 képviselője egy hónappal a választás után, május 17-én szavazott bizalmat, ezzel azt a többségi kormányzás pályájára állítva.³¹

Az alig pillanatnyi lélegzetvétel után június 9-én lezajló EP-választások a két fő erőnél gyakorlatilag az áprilisi eredmények megismétlését hozták.³² A 12 horvát helynek a HDZ a felét foglalhatta el, a Rijeke Pravde képviselői 4-et, a Možemo és a Hazafias Mozgalom pedig 1-1 mandátumhoz jutottak. A kormánypárt és a középbalos ellenzék képviselői közül előbbiek továbbra is az Európai Néppártot (EPP) erősítik, míg utóbbiak a Szocialisták és Demokraták Progresszív Szövetségének (S&D) részét adják. A Možemo az Európai Zöldek (Greens/EFA) között folytatja, az EP-be első alkalommal bejutó Hazafias Mozgalom pedig a két keményjobbos frakció közül a puhábbnak számító Európai Konzervatívok és Reformisták (ECR) mellett köteleződött el a jóval kisebb, radikálisabb, leginkább a német AfD nevével fémjelzett szuverenistákkal (ESN) szemben.

A HDZ-vel kapcsolatban érdemes a pusztán számbeli eredményeket meghaladva is kitekinteni, hiszen a kormánypárt várhatóan a következő európai ciklus során is az Európai Néppárt egyik meghatározó tagjának, valamint Ursula von der Leyen kiemelkedő szövetségésének fog számítani. Ezt sugallta már az is, hogy az Európai Bizottság elnöke májusban személyesen is

³¹ Croatian parliament votes confidence in new government. In: *vlada.gov.hr*. 2024. május 17. <https://vlada.gov.hr/news/croatian-parliament-votes-confidence-in-new-government/42434>

³² Az április 34,4% után a HDZ ekkor 35,1%-ot kapott, míg a Rijeke Pravde a 25,4%-os eredmény hangyányi javításával 25,6%-ot gyűjtött be.

megjelent az HDZ Splitben tartott kampányeseményén,³³ azóta pedig új bizottságában a három alelnök egyikeként is szolgáló Dubravka Šuica a demokrácia és demográfia ügyeiért is felel.³⁴

Össességében az év első felének választásai a várakozásokkal ellentétben egyik politikai erő döntő megerősödéséhez sem vezettek, bár a fejleményeknek persze inkább a HDZ örülhet. Az év eddigi legnagyobb győztesének természetesen a Hazafias Mozgalom tekinthető, bár a jelek arra mutatnak, hogy Plenković pártjának sikerül kordában tartania keményvonalas partnerét. Mindezzel együtt Horvátország kitartó bizonytalansággal fordul rá a decemberi köztársasági elnöki választásokra, ahol a folyamatosan a rivaldafénybe vágyó Zoran Milanović száll versenybe pozíciójának megőrzéséért.

³³ European Commission head campaigns with Croatian Democratic Union ahead of EU elections. In: *tvworld.com*. 2024. május 11.

<https://tvworld.com/77474281/european-commission-head-campaigns-with-croatian-democratic-union-ahead-of-eu-elections>

³⁴ Megemlíthető még, hogy eközben a szociáldemokrata Biljana Borzan elvesztette az S&D alelnöki pozícióját, amelyet 2019 és 2024 között töltött be.

FARKAS DÁNIEL³⁵

Magyar történészként Latin-Amerikában

2023 szeptembere és 2024 májusa között feleségemmel nyolc hónapot töltöttem Latin-Amerikában levéltári kutatóúton. A következőkben személyes, de történelmi szemüvegem keresztül megszürt emlékeim következnek, a legfontosabb dolgok, amelyek benyomásként megmaradtak.

Lima után minden közép-európai főváros kicsinek és csendesnek tűnik bármely napszakban és helyszínen. Az ember hazaérkezve rácsodálkozik, hogy milyen könnyedén jut el egyik pontból a másikba, hogy milyen kevés ember van az utcán, és mennyire mozdulatlanak tűnik minden Limához képest. A perui főváros legalább tízmilliós, de a helyiek szerint már milliókkal nagyobb tömege végeláthatatlan és elmosódott tömbökben árasztja el Peru esőtlen, nedves, ködös tengerpartját. A Sierra, a hegyvidék őslakos többségű, túlnépesedési és megélhetési válságban szenvedő tömegei leereszkedtek az Andok nyugati lejtőin keresztül a tengerparti Limára az 1960-as és 1990-es évek között, ezzel megtöbbszörözve a lakosságot. Hatalmas, rendezetlen és működésében mintha a folyamatos küzdelemre épülne a város. Megfigyelhető ez az időnként kirobbanó tömegtüntetésekben, de akár a közlekedésben is. A városi buszok csoportosan szorítják le a magányos privát buszokat, a nagy privát buszok leszorítják a kis nyolc-tíz személyes *colectívókat* (kisbuszokat), a buszok közösen az autókat és a

³⁵ Farkas Dániel – PhD-hallgató, KRE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. A Danube Institute kutatója.

motorokat, és mindenki leszorítja a gyalogosokat... Mindenki ott áll meg a gépjárművével, ahol és ahogy tud. Mindenki dudál, lehet, hogy koccanás is lesz, de ez valójában a közlekedés lényege.

Az 1980-as években fellendült informális gazdaság is erre a dinamikára épül, az erőviszonyok folyamatos összemérésére. A munkásmozgalmi harcokkal terhelt, strukturális lemaradottságokkal küzdő Peru az 1980-as években az informális gazdaság kapuinak tágra nyitásával válaszolt gazdasági problémáira. Ennek láthatjuk minden egyes sarkon és utcahosszon az eredményét. Az utcai árus, a piaci kofa, a cipőtisztító mind-mind folyamatosan a kereslethez igazodik, fáradhatatlan rugalmassággal. A globális világ tipikus, a multinacionális tőkefelhalmozási rendszerek által táplált egyennegyedei persze folyamatosan terjeszkednek, bevonva a saját elképzelésük szerint felépített ellátási láncokba a munkaerőt. Mindenhol új és új harmincemeletes irodaházak, lakótömbök. Lakóik már a közeli szupermarketbe járnak, nem pedig angolosra sült marhaszíveket esznek a négysávos sugárút mellett. Ezek a turista számára meglepően autentikusnak tűnő, helyi ízt (faszén, véres marhahús, főtt krumpli, kipufogógáz együtt találva) kínáló élmények visszaszorulnak, legalábbis Miraflores és San Isidro hatalmas, rendezett, magáncégekkel őrzött, franchise-üzletekkel és éttermekkel borított kockamezőiben. A 2020-as évek közép-európai utazója, ha mindezt meg akarja tapasztalni, legjobban teszi, hogyha Magyarország limai nagykövetségétől (San Isidro, Avenida Jorge Basadre Grohmann 1580) keletre indul, a Mercado Lobatónig sétálva. Az egységes, globális rendszerek részét képező épületszigetek és az informális rendszerek várostengere mozgó határának tökéletes átmenetét tapasztalhatja meg egy szűk negyvenperces séta alatt.

Persze ez a hatalmas és mechanizmusait nyersen, riasztóan, érzékszervileg megterhelően a látogató elé tárva működő város nem is egy klasszikus turistalátványosság a globális Északról érkezőknek. Természetesen, mint az országnak a globális hálózatok felé kitért kapujához illik, mégis minden Peruba érkező megáll itt Limában. Jól megfigyelhető, hogy ide még szervezett, buszoztatott, teljes

ellátással és kötött programmal rendelkező csoportok is eljutnak. Hosszú, szandálos és edzőcipős sorokban járják végig a *Cercado*, az óváros legfontosabb egyházi és állami nevezetességeit, a Rimac folyó kiszáradt medrével és a San Cristóbal dombbal a háttérben, melyeket beborítják az alsóbb néposztályok magánházai. Aztán mennek tovább egyenesen, az Avenida Arequipán keresztül Mirafloresbe, hogy megnézhessék a magaspartot, az óceánra való kilátást, és Ébneht Lajos³⁶ fantasztikus szobrait – a Peruba még a legutóbbi világháború előtt kivándorolt magyar művész alkotásai dominálják az egyik legfontosabb turista-kilátót a Salazar-parkban.

Nyomornegyed a San Cristóbal-dombon, Lima

A turisták ugyanazt az utat járják be fordítva, amelyet az előrenyomuló chilei hadsereg Lima 1882-es ostromakor, a csendes-óceáni háború (ismertebb nevén salétromháború, 1879–1884)³⁷

³⁶ Ébneht Lajos (1902–1982) szilágysomlyói származású szobrász. 1923 óta Nyugat-Európában, majd 1949-től Peruban telepedett le. A Larcomaron elhelyezkedő szobrait Alfredo Salazar Southwell perui pilóta 1937-es hőstettének az emlékére állította a perui légierő, aki, miután Lima fölött elvesztette gépe fölött az irányítást, a zuhanó járművet a tengerbe kormányozta, hogy ezáltal megmentse Miraflores városnegyed lakosait.

³⁷ A háború a mai Chile északi részén, akkor perui és bolíviai fennhatóság alatt, de chilei tulajdonú salétrombányákkal bíró terület hovatarozása miatt robbant ki.

idején, amikor a háztömbök végtelen sorai helyén még csak sivatag és *haciendák* voltak. A Mirafloresből az óvárosba vezető út egyes állomásainál fel is bukkannak az 1882-es csaták perui hősi halottainak a szobrai, ezek azonban nem igazán kerülnek bele Peru globális képébe. Az efféle modern emlékekkel szemben mintha minden látogatót az Inka Birodalom archeológiai emlékei és a népi művészet karakteres esztétikája érdekelne, amelynek árusítható szuvenirjeit a hegyvidékről vagy épp Kínából importálják utcai árusok, s ülnek portékájukkal minden utcasarkon. A perui történelem egyik legnagyobb 19. századi drámája, a csendes-óceáni háború veresége vagy akár Juan Velasco Alvarado 1968-ban kezdődő, történelmi cezúrárt jelentő katonai rezsimje is kevésbé van jelen a látogató felfogásában. A fegyveres erők természetesen dicsekedhetnek vele: a Jesús María kerületben prominens helyen, bekapcsolt helyzetjelzőkkel van kiállítva a szovjetektől Velasco idején vásárolt Szu-22-es vadászbombázó.

Az állami, központi emlékezetet és tervezést inkább az intézmények saját projektjei helyettesítik. A történésznek ez nehézséget is okoz, hiszen nem támaszkodhat egy nagy nemzeti levéltárra, amikor a 20. század történelmét vizsgálja. A köztársasági történelem alapvető forrásai, a függetlenségi háború anyagai és a többi össze van gyűjtve központilag, minden más újabb dokumentumanyag azonban az egyes testületeké. A külügyi anyaggal a kutatónak szerencséje van, szépen, ország szinten kronológiailag rendezett követségi anyagok várják. A kommunista párt nyilvános anyagait azonban például a Perui Pápai Katolikus Egyetem (Pontificia Universidad Católica del Perú, PUCP) egyetem

A bolíviai–perui szövetség megsemmisítő vereséget szenvedett, a chilei hadsereg előrenyomulását sokáig csak Grau perui admirális magányos páncéloshajója, a Huascar gátolta meg, amely távol tartotta a chilei partraszállások esélyét Peruban. A Huascart a chilei flotta végül elfogta, Grau admirális a csatában elesett, Peru ezután szenvedte el legkatasztrofálisabb vereségeit, a chilei hadsereg rövid ostrom után megszállta Limát, sőt az andoki régiókba is betört. A vitatott területek szinte teljes egészében Chiléhez kerültek, amelyet a későbbi részleges határkiigazítások ellenére súlyos sérelemként tart számon a perui társadalom.

dokumentumtára őrzi, és az embernek minden szerencséjére szüksége van ahhoz, hogy elérhesse azokat. Ha azonban már kapun belül van, minden akadály megszűnik, és a gépezet minden része olajozottan szolgálja igényeit.

Ha a látogató kilép Limából, az európai turizmus kis szigetvilága fogadja. Van egyfajta stílusbeli változás. Aki nem a Lima–Cuzco–Arequipa háromszöget járja, az valószínűleg már nem szervezett úton járó turista lesz, hanem hátizsákos. Globális Északról jött fiatalok 20 és 40 év között, egyedül, párosan vagy csapatban. Az Andok ösvényei, csúcsai, örök hava, gleccserei vonzzák az élményeket kereső fejlett világbelieket. Külön gazdaság ez. A fiatalok, angolul tudók megkapaszkodási lehetősége, hogy szállást adjanak ki, magyarázzanak a helyi történelmi vagy geográfiai nevezetességekről, vagy éppen hajnali háromkor terelgessék a ritka andesi levegőtől bódult külföldieket a távoli célok felé egy-kétnapos kirándulásokra induló kisbuszokra. Az ajánlkozó munkások pedig egyre többen vannak. Peru nagyon fiatal társadalom. Mindenhol gyerekek vannak, az utcakép állandó elemei az egyenruhás kisiskolások. Egy olyan ünnep, mint az észak-amerikai stílusban megünnepeelt Halloween a maga *trick-or-treat* felvonulásával meg aztán egyenesen sokkoló demonstrációja a perui városok gyerektömegeinek.

Arequipa, Peru, háttérben a Chachani vulkán

Átérve Bolíviába kissé más hangulat, más világ fogad minket. Talán a különböző politikai élettörténet eredménye ez. Amikor még csak elméletben vizsgáltam Bolíviát, elgondolkoztam azon, hogy vajon miért nem volt egy Fényes Ösvényhez hasonló hatalmas társadalmi felfordulás a Peruhoz eléggé hasonló, javarészt szintén andoki, erős marxista hagyománnyal rendelkező országban. Nagy rádöbbenés volt nekem egy amerikai szakértő ismerősömnök a problémára adott válasza: „Peruban nem volt nemzeti forradalom.” Ez az 1952-es rendszerváltás, ha az ország problémáinak nagy részét nem is oldotta meg, egy egészen más koordinátarendszerbe helyezte a politikai életet. Az őslakosok legkésőbb ekkortól fontos és elismert politikai tényezőnek számítanak. Ez adta a talajt, amelyen aztán az őslakos mozgalmak saját életre kelhettek, Evo Morales 2006-os forradalmában kicsúcsosodva.

*Őslakosok gyülekeznek a Nemzeti Kokarágás Napja alkalmából La Paz főterén,
Bolívia*

Mit lát ebből az egyszerű utazó? Bolíviában az ember rugalmasabbnak, könnyebben átjárhatónak látja a különféle társadalmi csoportok között a határokat. Talán a főváros, La Paz szerkezete is segíti mindezt. Az ember kicsi és szűk utcákon jut el a főváros pici főterére, egyszerűen meg tudja szólítani az elnöki palota

őreit, a kormány tagjai a báméskodó turisták között sietnek ki a kapun, és száguldanak el konvojokkal valamerre. Bolívia egyszerre nagy és egyszerre kicsi. 11 milliós lakossága az elmúlt ötven évben kétszereződött meg erre a méretre. A globális szinten is jegyzett értelmiség nagyon szűk rétege még ma is mintha személyesen ismerné társadalmi osztálya összes tagját. A levéltár is kicsi és barátságos. Az ember csak betoppan a külügyminisztérium oldalából nyíló külügyi levéltárba, megglobogatja útlevelét és az itt szinte ismeretlen Magyarországról származó engedélyeit, és máris megkaphatja a vágyott hidegháborús anyagokat. Este a globális felmelegedés miatt immár az elméletileg esős évszakban is javarészt száraz és sivatagos fővárosi utcákon ballag haza az idelátogató.

Az óslakos kultúra büszkesége gomolyog a farsang farka környékén megrendezett *Alasitas* ünnepség szerencsehozó áldozati szertartásainak füstjéből is. Igazi kulturális keveredés eredménye ez az ünnep, nem sokkal több a kívülállónak, mint egy kissé egzaltált, égőáldozatok bemutatásával tarkított farsang, de az utca embere bizonygatja, hogyha megszólítjuk, hogy ez az identitása, a hite fontos része. Ilyenkor csekély ráfordítással, áldozatbemutatással egy egész évre megvehető az ember szerencséje, amire egy instabil állam történelme során sok-sok embernek lehetett mentálisan szüksége. Az áldozatok mikéntjét leginkább El Alto, a La Paz fölötti munkásváros peremén, a 4000 méteren fekvő piacon látja az ember, ahogyan a római katolikus templommal átellenben füstölögnek az áldozati ajándékok a zimankós estében a kicsi oltárokon, amelyeket vidéki asszonyok égetnek vásárlóik kérésére nagy szakszerűséggel, felpakolva a fát, áldozati ajándékokat, száraz lámaembriókat szépen lángoló halmokba.

La Pazon túl a bányavidék maga, Huanuni és Llallagua – Catavi (ez egy ikerváros, Llallagua a bányásztelep, Catavi a bányák „fehérgalléros” alkalmazottainak egykori városnegyede) még ma is egy nagy munkásvidék. Turisták nem járnak arra, bár igaz, hogy lassacskán már munkások sem. Ma már nem a COMIBOL (Corporación Minera Boliviana, Bolíviai Bányatársaság) állami vállalat hatalmas munkás seregei, hanem csak apró kollektívák

Irineo Pimentel (1927–1978), a Bolíviai Bányamunkások Szakszervezeti Szövetsége (FSTMB) elnökének emlékműve, Llallagua.

kaparják az őnt a tárnák alján. Az elméletileg munkásosztálybeli és őslakos érdekeket képviselő elnökről nincsen egy jó szavuk sem. A régi bányavállalat épületei még állnak; az 1952 előtt még magánkézben lévő COMIBOL hatalmas központi épületeiben most egy nagyszerű levéltár van, amelyet lelkesen rendeznek a helyi levéltárosok Lourdes Peñaranda vezetésével. Amikor majd rendezve lesz a régi bányalevéltár, központi jelentőségű lehet a bolíviai munkástörténelem kutatása szempontjából. Rengeteg személyi akta, belbiztonsági intézkedések leírásai, adminisztrációs iratsomói, gazdasági iratok tömkelege.

Mindez azonban történelmi emlék. Ma már a bolíviai Altiplano bányászatának fénykora után vagyunk. Az igazán nyereségesen kitermelhető ón korszaka elmúlt, az ércek javarészt kimerültek. A nagy bányacéget, a COMIBOL-t számos modernizációs kísérlet után 1985-ben végleg bezárták Bolívia neoliberais átalakulása során. Potosí és az ónvárosok elsősorban az elvándorlás kiindulópontjai, a régi idők nagy népességtömörülései a felvidékről ma már kelet felé mozognak. Mi is követtük az útjukat Cochabambába, majd pedig tovább a síkvidék felé.

Mert a bolíviai konjunktúra története ott, a síkvidék mezőgazdaságilag fontos termőterületén folytatódik. Santa Cruz de la Sierra a központja. *Tierra cambia, corazón grande!*³⁸ Bolívia

³⁸ Camba vidék, nagy szív! A „camba” kifejezés a bolíviai síkvidék lakóinak címzett, eredetileg sértő jelző, azonban ma már a lokálpatrióták boldogan vallják magukat cambának Santa Cruz-szerte.

legnagyobb városa az Amazónia peremén fekvő forró és nedves síkság gazdasági és politikai szíve. Dinamikus trópusi paradicsom. A síkságon terjeszkedő hatalmas urbánus tömörülés sorra adja hozzá az újabb és újabb körgyűrűket közlekedési rendszeréhez, feltörve az élénkörös chiquitániai földet, amely a repülőgépről megannyi apró bördarabként tűnik elénk, kivillanva a zöld, dús növényzet takarója alól. A zöld-fehér-zöld lobogó, a városi hősök és a helyi identitás alapját képviselő síkvidéki őslakosok íjjal-nyíllal pózoló szobrai elengedhetetlen részei az utcaképnek. A helyiek már úgy tudják, hogy kétmilliós a lakosságuk, és szinte mindenkinek van egy csípős megjegyzése a távoli főváros, La Paz önkényes döntéseiről, amelyet a gazdaságilag vágtazó síkvidéki metropolisz már egyre nehezebben visel. Santa Cruz merész, feltörekvő és a természetet meghódítani akaró nagyváros, tele a hegyvidékről beáramló munkásosztálybeli és fehérgalléros lakossággal. A természet meghódításával kezdődött modern története is: az 1940-es években végre elviselhetően maláriamentessé tették környezetének jelentős részét. Korábban kicsi, isten háta mögötti trópusi városka volt. A maláriamentesítés és az 1950-es években az időjárásbiztos főútvonal megépítése óta egy

Trockista munkásvezetők emlékműve Llalagua főterén, a háttérben a „harcos bányász” szobra. Az emlékmű ajánlása a legfelső táblán: „A gorilismo [a katonai rendszereket hívták így – F.D.] által meggyilkolt munkásmártírok emlékére”

erőtől sugárzó *boomtown*. A globális életszínvonal-növekedés nem szűnő élelmiszerigénye hajtja a szójatermelést, a marhatenyésztést, a pálmaolaj-termelést. Helyiek számára japán telepések farmjai termelik a tojásokat. A városban, ha az ember a nagy hőségben kiszabadul, árad a forgalom, és Santa Cruz minden színe-szaga a nyakába zúdul. Amazóniai őslakosok az egyik sarkon, ingesnadrágos, főkötős-szoknyás, németül beszélő mennoniták a másikon. Minden színe megvan itt Bolíviának – még a kisszámú magyarság is: több, magyarságukra büszke emigráns leszármazott él a városban, és Roberto Sandóval tiszteletbeli magyar konzul, a Budapesti Műszaki Egyetem öregdiákja is itt tartja fenn képviselői irodáját, aki nagy örömmel fogadott minket, és aztán tenyerén hordozott egy egész héten keresztül.

Santa Cruz egy világ határát is jelzi valamiképp. Ha az ember szeme dél felé fut a térképen a várostól, végtelen síkságok fogadják, mélyen Paraguayba futva. Végtelen betonszalag köti össze Asunciónnal Bolíviát, fél Közép-Európát átszelő táv. Az út mentén laknak azok a kevesek, akik vagy szándékosan, vagy véletlenül az emberek által egyik legritkábban lakott területet választották otthonuknak. Kevés őslakosság, annál több német nyelvű telep. Mennoniták és nem mennoniták vegyesen, a szupermarket közönsége, árui, feliratai Filadelfia városban lehetne akár a Feketeerdőben is, ha nem lenne odakint olyan borzalmas meleg, és nem a kara-kara ragadozómadarak keringenének a Chaco mocsaras pampája fölött. Mint oly sokan, ezek az emberek is Kelet-Európa békésebb kontinensekről követhetetlen 20. századi tragédiasorozata elől menekültek. A mennoniták, Filadelfia első telepesei éppen a sztálini terror első felvonásai után elégették meg Kelet-Ukrajnát, ami a világháború és a polgárháború tragédiái után menetrendszerűen következett. Közép-Paraguay farmjain Nyesztor Mahno, az ukrajnai anarchista milíciavezér alakja éppúgy a családtörténet része, mint a Nagy Frigyes Poroszországból megőrzött Bibliák a mennonita tájház üvegszekrényében. Végtelen láncolatban sok-sok magyarózó kép és szöveg, Jézus Krisztus golgotai kereszthalálától az anabaptista mártírokon keresztül a tanaikat és szokásaikat konokul

őrző mennoniták emberi társadalomból kifelé vezető útjának európai és nem európai állomásait járják végig az ábrázolások. Itt, Paraguay pampáinak mélyén valószínűleg az út végén járnak a jámbor keresztény testvérek. Messzebb költözni az emberi társadalmaktól már nemigen lehet, és a civilizáció utánuk nyúl: sokáig ragaszkodtak a szekérhez, de már ők is pickuppal, traktorral járnak a pampákon végig, morogva szerelik a dízelmotorokat a termelőszövetkezet hatalmas gépcsarnokaiban.

Közép-európaiként mindegyik rácsodálkozik, Lima ködös felhőkárpólóitól a mennonita TSZ-ig, az Andoktól a dzsungelig szédítő. Még akkor is, hogyha mindezt európai ruhás, digitális nomád turista-élethelyzetben tesszük, olyasvalakiként, akinek mindez

nem nagy tét, csak „élményt” keresünk, sok dokumentumot és személyes benyomást, hogy tudjuk és aztán megírjuk, hogyan is élnek az emberek a kicsi eurázsiai félszigetünkhöz képest a bolygó másik oldalán. Mindez mégis ráébreszti az embert arra nyugati magabiztosságának függönye mögött, hogy milyen sokféle társadalomban lehet és kell élni az embereknek. Arra, hogy milyen következetesen zárják körbe a glóbuszt a gazdasági és társadalmi kényszerek és törvényszerűségek hálói. És hogy a történelem, akárhol is legyünk, abaúji kisvárosban, metropoliszok vagy andoki bányászfalvak utcáin poroszkálva, bármely percben elénk toppan, körbevesz minket, megértést és elmesélést követel, és kérdőre vonja mindazt, amit az ember a világról hisz.

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

JULIEN PAPP¹

Léo Györök (1847–1899), un élève-ingénieur hongrois au service de la Commune de Paris²

Fils d'un patriote de 1848, ce jeune Hongrois avait derrière lui l'Académie navale de Fiume et une expérience de marin quand il quitte son pays pour l'Angleterre en 1866. Après une année difficile à Cardiff, il vient s'installer à Paris après avoir obtenu des « subventions » de son pays pour devenir ingénieur. Il s'inscrit en effet à l'École des Ponts et Chaussées, et en même temps à l'École des Beaux-Arts et à la Sorbonne, où il suit des cours de philosophie et de littérature. Le rapport rédigé le 15 octobre 1872 pour le 20e Conseil de guerre dresse son état de services pendant la Commune de Paris en signalant avec ironie que « pour remercier le pays qui lui a offert l'hospitalité et les moyens de faire sa carrière, [il] utilisa contre lui les connaissances qu'il y a acquises ».

¹ Julien Papp (Papp Gyula) – magyar származású francia történész, Párizs.

² Az írás eredeti megjelenési helye: <https://www.commune1871.org/la-commune-de-paris/histoire-de-la-commune/illustres-communards/1589-leo-gyoroek-1847-1899> (utolsó letöltés: 2024. szeptember 14.) (a szerk.)

Leó Györök 1847–1899

Déjà comme marin Györök faisait de la peinture, et à Paris ses études aux Beaux-Arts l'amènent à fréquenter l'atelier de Gustave Courbet. Auprès du peintre dont il gagne la confiance, l'élève modeste et renfermé se familiarise avec les idées républicaines et révolutionnaires. Lorsque la guerre éclate il s'engage comme Franc-tireur et subit la défaite avec l'armée de Sedan, le 2 septembre 1870. Mais il devait faire partie des trois milliers de soldats qui ont réussi à gagner Bruxelles, car bientôt il revient à Paris. Après le 18 septembre, quand les Prussiens arrivent aux environs de Paris et que la défense s'organise, Györök se porte volontaire pour les travaux de fortification. Et comme les assiégés manquent de techniciens, il rend surtout service comme artilleur et rejoindra la commission des barricades après l'attaque des Versaillais, à partir du 2 avril 1871.

Un ensemble de notes (ordres, requêtes, etc) signées par lui-même, réunies pour le Conseil de guerre, témoignent de son activité et servent à établir le rapport précité du 15 octobre 1872, dont l'auteur écrit : « Nous le voyons, le 1er Mai remplir les fonctions de Capitaine d'État-major à la 18e Légion. Il est d'abord attaché jusqu'au 9 au service d'Inspection et d'entretien des Remparts. Il s'occupe très activement de l'armement de la Porte Maillot et des travaux destinés à augmenter la défense [...] des barricades du Boulevard Pereire. Le 10, il organise un bataillon de génie et obtient de Delescluze 500 francs pour satisfaire aux premiers frais. Du 13 au 20 mai au moins [...] il a dirigé, en qualité de chef d'escadron de

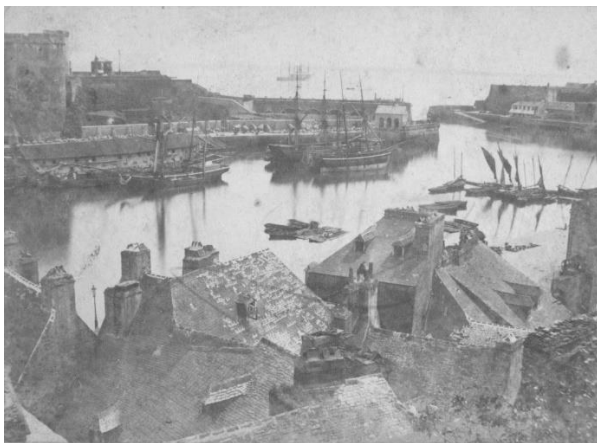
la 24e Batterie, l'artillerie des Buttes Montmartre [et] il exprime au Délégué à la guerre son impatience d'ouvrir le feu contre le château de Bécon et la presqu'île de Gennevilliers. »

Dans l'urgence des combats, les requêtes de Györök vont le plus souvent à l'Intendance pour demander notamment des sacs à terre (par milliers pour consolider les remparts), des rations de vivres, de l'habillement, de l'armement... Se trouvant à la Porte Maillot, il écrit le 9 mai : « Je manque complètement de munitions, l'ennemi pourrait à chaque instant nous surprendre et se servir de la batterie contre nous. » Courbet lui aurait demandé au nom de la Fédération des artistes de diriger le renversement de la colonne de Vendôme, mais Györök ne veut pas délaissier la défense de son quartier. Les papiers le concernant laissent aussi entrevoir des frictions et des suspicions. Dans son rapport du 1er mai, il est question de la « lâcheté de deux de [ses] adjudants », qu'il a dû faire arrêter. Lui-même est dénoncé le 20 mai par un nommé Murat de la « commission d'initiative » comme « un réactionnaire pur sang », qui « serait à la tête d'une vingtaine de mouchards ». Le même jour, après la montée de trois pièces de batterie aux Buttes Montmartre, Györök se plaint : « J'aurais désiré monter également les affûts nécessaires à ces pièces mais les conducteurs des attelages m'ont refusé de continuer le travail. »

Pendant la Semaine sanglante il connaît le sort des insurgés battus, que le rapport du Conseil de guerre résume ainsi : « Arrêté le 24 [mai], il est envoyé sur les pontons d'où il est mis, après trois mois, en liberté, sur sa déclaration, dont aucune preuve matérielle n'a alors révélé la fausseté, qu'il n'était resté à Paris que pour attendre le moment de passer ses examens et n'avait pris aucune part à l'insurrection. Craignant cependant que le rôle qu'il avait joué pendant la Commune ne fût découvert, il s'est empressé de regagner sa patrie qu'il n'a plus quittée depuis. »

Mais les auteurs hongrois appuyés sur le récit familial donnent une version sensiblement différente. Selon eux, lors des derniers combats, le 27 ou le 28 mai, Györök se trouvait parmi les communards repliés et fusillés au Père-Lachaise. Il n'est pas tué

mais des balles lui ont traversé une jambe. Il aurait cependant réussi à se dégager pendant la nuit et à parvenir jusqu'au logement de sa fiancée, Marie Leroy (disparue dans les combats), où la concierge nettoie sa blessure et le soigne. Plus tard, les gendarmes perquisitionnent l'immeuble, Györök est arrêté et conduit au camp de Satory. Pendant cette période, il aurait échappé à un second peloton d'exécution, dans des circonstances qu'on ignore. Parmi les papiers du Conseil de guerre figurent deux lettres datées du 9 juin et du 8 août 1871, transmises au général Appert, où l'ambassadeur d'Autriche demande la mise en liberté de « Georges Györök », évoquant « les rapports qui [lui] parviennent de plusieurs côtés sur ce prisonnier [et qui] le signalent comme un jeune homme de talent, studieux, rangé et qui se serait toujours tenu éloigné des menées politiques ». Il y avait peut-être un rapport entre cette démarche et le fait que le Hongrois a échappé à l'exécution.

Brest, photo qui serait prise par le peintre et graphiste Leó Györök (1847–1899, communard) – Il est écrit au dos de la photo, 1872. «

Dans le port de Brest, un navire a jeté l'ancre, sur lequel Léo Györök a été galérien pendant quatre mois, et d'où il a sauté à la mer et a nagé jusqu'au rivage pendant une nuit d'orage, pendant que les soldats lui tiraient dessus. » (source: Musée du Comte Károly Esterházy – Pape)

En tout cas, il est condamné et conduit en rade de Brest, où il est enfermé dans les cales de l'une des « prisons flottantes », l'Aube. D'après les textes hongrois, des 900 communards captifs de ce bateau 600 périront de maladies et de malnutrition pendant les quatre mois du séjour de Györök. Souffrant toujours de sa blessure, celui-ci trouve avec quoi dessiner, d'abord un bagnard allongé sur le dos puis le capitaine du bateau et d'autres sujets. Son art lui vaut un traitement de faveur, il peut notamment monter sur le pont pour marcher un peu. Il se trouve à cet endroit peu après le départ de l'Aube, quand, par un temps de grande tempête et le bateau se trouvant encore à environ une heure et demie de nage de la côte, il se serait jeté à la mer. Des pêcheurs l'auraient ensuite aidé pour gagner le continent, avant de rejoindre son pays à la fin de 1871, on ne sait pas comment.

« Un communard endormi sur la galère Aube ». Dessin de Leo Györök

En Hongrie, il fut précédé par sa réputation grâce probablement aux nombreux reportages que des journalistes hongrois avaient envoyés à leurs rédactions sur la Commune de Paris. Györök met beaucoup de temps à se remettre de ses épreuves, il devient morose, replié sur lui-même avec le souvenir de ses amis fusillés ou déportés. Parlant plusieurs langues, il obtient en 1877 un diplôme de Lettres-

Français, enseigne dans des lycées de Fiume et de Budapest, et publié en 1880 un manuel de grammaire hongroise remarqué. Il consacre son temps libre à la peinture et ses paysages maritimes connaîtront des succès à la faveur de diverses expositions, à partir de 1894. Mais une photo datant de cette époque montre un homme prématurément vieilli. Puis, son corps paralysé à moitié par deux hémiparésies successives, il se suicide le 15 décembre 1899, l'âge de 52 ans.

Sources:

- Service historique de la Défense – Château de Vincennes. Discipline, justice et prisons militaires 1789–1914, Cote GR 8J 438, Dossier n° 595.
- Füzes F. Miklós: Adatok Györök György és Györök Leó életéhez [Renseignements sur la vie de György Györök et de Leo Györök]. In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*. 3. sz. (1965), 125–144.
- Geréb László: *A Párisi Kommün az egykorú magyar irodalomban 1870–1871–1872* [La Commune de Paris dans la littérature hongroise contemporaine...]. Budapest, 1971. 70.
- Tordai György: *Pernyét hord a szél. Györök Leó életregénye* [Le vent emporte les cendres. Roman biographique de Leo Györök]. Budapest, 1959.

MASSIMO CONGIU³

Les Quatre Journées dans la mémoire historique de Naples (27–30 septembre 1943). Un bref résumé

L'année 1943 a marqué un tournant dans l'histoire de la Seconde Guerre mondiale. D'une certaine manière, il semblait que la situation se débloquait déjà en faveur des ennemis de l'Axe. Du front de l'Est arriva une mauvaise nouvelle pour Hitler: l'Armée Rouge l'emporta dans la bataille de Stalingrad et au sud, en mai, eut lieu la capitulation définitive des forces italo-allemandes en Afrique. C'est dans cet ensemble de circonstances qui eut lieu le débarquement des Alliés en Sicile. Il y avait des tensions en Italie: il faut tenir compte des grèves du mois de mars de la même année et du bombardement de Rome. Dans la nuit du 24 au 25 juillet, le Grand Conseil du fascisme renversa Benito Mussolini du poste de chef du gouvernement. Cela arriva lors d'un vote qui avait enregistré 19 voix en faveur, 7 contre et une abstention. Quelques heures plus tard Mussolini fut arrêté par le roi, ces actes conduisirent donc à la fin du fascisme sur le plan

³ Massimo Congiu – journaliste, chercheur en géopolitique de l'Europe centrale et orientale, directeur de l'Observatoire social italien de l'Europe centrale (Osservatorio Sociale Mitteleuropeo, OSME). Il est également membre du conseil scientifique du Centro Studi Problemi Internazionali di Sesto San Giovanni – Milano (CESPI) et de l'Associazione Italiana di Studi di Storia dell'Europa Centrale e Orientale (AISSECO).

institutionnel et en tant que régime légitime. Mais non pas en réalité. Le roi avait nommé chef du gouvernement le maréchal Badoglio qui, s'adressant aux Italiens, avait prévenu que la guerre n'était pas finie. Le 3 septembre, les autorités italiennes et les Alliés signent à Cassibile ce qui est entré dans l'histoire comme un « court armistice », qui a en réalité décrété la capitulation inconditionnelle de l'Italie.

Naples continue d'être un point de référence, une ville de valeur stratégique en raison de sa position dans la Méditerranée et de son grand port d'où partaient les approvisionnements des soldats combattant en Afrique du Nord. Le premier bombardement de la ville a eu lieu en 1940 et jusqu'en 1943, elle en subi 105 qui causent la mort d'environ 30.000 personnes et la destruction totale d'habitations et d'usines de production. Il faut tenir compte du fait que ces bombardements, qui ont lieu sans discernement, ont également une fonction terroriste et ils sont menés de manière agressive également pour affaiblir le moral d'une population déjà épuisée par le déroulement désastreux de la guerre et les privations qui en avaient résulté. Le 12 septembre 1943, le colonel allemand Scholl prend le « commandement absolu » avec une proclamation imposant l'état de siège, un couvre-feu et la reddition des armes.

Naples est en proie à un pillage continu de la part des soldats nazis qui apportent la mort et la destruction comme ils l'avaient déjà fait et continuent de le faire dans les territoires qu'ils occupent. Ainsi, nous nous souvenons de l'incendie de l'Université et des raids continus dans les rues de la ville. Des personnes capturées par l'armée allemande sont contraintes d'assister, par exemple, à l'exécution d'un marin à l'entrée de l'université. Une longue colonne de déportés est conduite à Aversa (ville de la province de Caserta), quatorze carabinieri sont fusillés au cours de cette marche pour avoir résisté aux occupants du bâtiment de la Poste. Et c'est précisément à partir de l'Université que commence le travail de destruction de la ville que Hitler voulait réduire à « la boue et les cendres ».

Les civils, aidés par les soldats fidèles au soi-disant Royaume du Sud, arrivent à atteindre l'objectif de libérer la capitale de la Campanie du joug des forces armées allemandes qui peuvent

compter sur la collaboration des fascistes italiens. Ce soulèvement fait que la ville reçoit la Médaille d'Or de la valeur militaire. L'épisode connu sous le nom des Quatre Journée, qui s'inscrit en réalité dans une période plus longue de résistance populaire contre les occupants, fait de Naples la première des grandes villes européennes à se soulever avec succès contre le joug nazi. Grâce à cette insurrection, les troupes alliées retrouvent, dès leur arrivée, une ville déjà libre. Les effets négatifs de la guerre, l'absence des résultats prestigieux et des conquêtes promises par le Duce, et le fait que le régime ne fut bientôt plus en mesure de protéger les villes des incursions alliées, avaient contribué de manière significative à diminuer le consensus au fascisme. Ainsi, la perspective de gloire et d'empire s'éloignait de plus en plus, tandis que se matérialisaient celles de la pauvreté, de la faim, du rationnement des produits de première nécessité et du marché noir. À tout cela s'ajoutait la peur des bombardements et donc une aversion croissante envers le régime qui avait entraîné le pays vers le gouffre. Mais cette population était désormais épuisée, en particulier les familles les plus pauvres qui devaient subir, le plus, les horreurs d'un conflit effrayant. Un conflit qui voyait l'Italie parmi les belligérants mais avec des équipements et des armes inadéquats, avec des soldats envoyés dans la mêlée en Grèce, en Afrique du Nord et en Russie.

Il convient de noter que, contrairement à d'autres épisodes relatifs à l'histoire de la Résistance, la plupart des affrontements ont eu lieu, à Naples, exclusivement entre italiens et allemands. Durant les Quatre Journée, les combats avec les fascistes italiens étaient en fait relativement rares et, selon toute vraisemblance, dans le chaos du moment, notamment après le 8 septembre, ils n'avaient pas eu l'occasion de se réorganiser. Par ailleurs, il convient de rappeler que la République Sociale Italienne (RSI) avait été proclamée le 23 septembre, donc quatre jours seulement avant le début du soulèvement.

Il vaut la peine de mentionner un journal publié pendant l'insurrection et qui lui est consacré. Le titre de la publication est *La Barricata*, qui a commencé à paraître le 30 septembre à l'initiative

d'Angelo Rossi, directeur d'une imprimerie qui étendra plus tard sa popularité au-delà des frontières de Naples et, entre autres, d'Alfredo Parente. Ce dernier était déjà connu dans les cercles de l'intelligentsia crocécienne et libérale napolitaine. En fait, le filtre idéologique et interprétatif à travers lequel le journal élaborait le sens de la lutte de libération considérée dans son ensemble est vite devenu évident. *La Barricata* y voyait la continuation des luttes du Risorgimento «et de l'affrontement de la Grande Guerre contre l'ennemi germanique de tous les temps». L'approche idéologique du journal s'est révélée de la manière la plus claire et la plus directe dès le numéro 4 du 4 octobre, sous le sous-titre *Organe du mouvement libéral napolitain*. C'est dans ce numéro qu'il débute une chronique intitulée « Les quatre journées: chiffres et épisodes ». La mission de cette rubrique était de recueillir des témoignages fidèles de cette époque afin de fournir des éléments pour l'écriture ultérieure de leur histoire et, en tout cas, d'en préserver la mémoire.

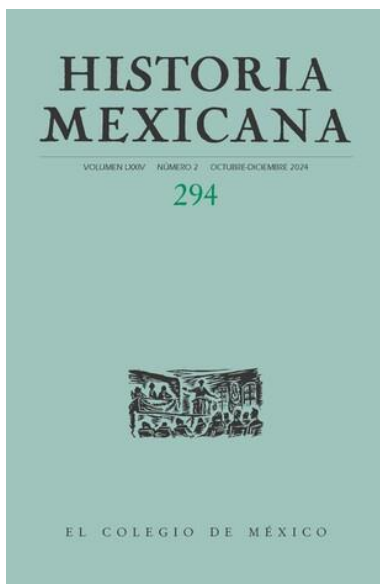
Passons maintenant brièvement au rôle des communistes dans le soulèvement napolitain. L'historien Luigi Cortesi constate la présence, au sein du mouvement, en général et, en l'occurrence à Naples, d'un communisme spontané devenu porteur d'une revendication sociale orientée vers le « faire comme en Russie », alimentée par le mythe de Staline et de l'exploit de l'Armée rouge. Selon Cortesi, à l'occasion des Quatre Journées ont eu lieu la rencontre de ce communisme spontané et « du sentiment populaire de révolte contre la tromperie fasciste, la violence allemande et – surtout – la guerre; sous couvert d'une volonté de rupture et de renouveau qui a pénétré l'ensemble de la population ». Certains communistes « officiels » participèrent au soulèvement, mais il y avait des divisions entre eux. Au cours des Quatre Journées, l'action des communistes individuels et des petits groupes a donc été plus grande et plus incisive et capable de jouer un rôle de premier plan. Cortesi note, en outre, que « c'est dans le noyau prolétarien du PCI, et surtout en dehors du parti et au-delà de son influence, qu'il faut chercher la base sociale de la mobilisation et les embryons d'une direction politique ».

En conclusion de ce bref résumé il s'agit de souligner le fait que celui des Quatre Journées de Naples a été un phénomène avec une origine et une signification beaucoup plus complexes et profondes que la mythologisation dont il a fait l'objet, et doit être remis à l'analyse historique et à l'identité culturelle napolitaine.

Recomendación de revista: *Historia Mexicana*. Vol. 74, Núm. 2 (294) octubre-diciembre 2024⁴

La *Historia Mexicana* es una de las revistas académicas más antiguas de la historia de México, publicada por primera vez en 1954. La publica el Centro de Estudios Históricos de El Colegio de México. El editor define el propósito de la revista como “publicar trabajos originales basados en investigaciones del más alto nivel académico, para de este modo contribuir a la difusión, actualización y renovación del conocimiento histórico del pasado mexicano y latinoamericano.”⁵ Además, considera importante profundizar el debate historiográfico y “ensanchar las fronteras de la investigación histórica.”⁶

⁴ Compilado, con introducción y notas, por Sándor Roland Krajcsi.

⁵ *Historia Mexicana*. <https://historiamexicana.colmex.mx/index.php/RHM> (última descarga: 29 Septiembre 2024.)

⁶ Ibid.

La *Historia Mexicana* publica ensayos sobre una amplia gama de periodos históricos, como reseñas de libros, ensayos críticos sobre obras históricas publicadas y fuentes documentales contemporáneas. Además, la revista publica ocasionalmente bloques temáticos de artículos sobre aspectos específicos de la historia.

La revista actual también contiene el bloque temático en el título de las *Izquierdas Latinoamericanas en los años sesenta y setenta del siglo XX* en el número de octubre-diciembre de 2024 que también se ajusta al perfil de nuestro *Anuario*. Este bloque incluye cuatro diferentes artículos que examinan la historia de los movimientos izquierda latinoamericanos en los años 1960 y 1970 desde diferentes aspectos. Su objetivo es examinar las cuestiones que afectan a estos movimientos y a todas las izquierdas latinoamericanas (marxistas, nacional-populares y cristianas) desde una nueva perspectiva.⁷

A continuación se lee un resumen de estos artículos en su forma sin cambios. Los artículos también están disponibles en línea en el sitio web de la revista.⁸

Elisa Servín⁹ – *Entre Lázaro Cárdenas y el Che Guevara: las izquierdas mexicanas en los años sesenta*. pp. 709–761.

“El artículo aborda las discusiones de las izquierdas mexicanas tras la derrota del movimiento ferrocarrilero y la irrupción de la revolución cubana en 1959. La hipótesis central del trabajo es que el Movimiento de Liberación Nacional (MLN) encabezado por el

⁷ Dip, Nicolás: *Izquierdas latinoamericanas en los años sesenta y setenta del siglo XX*. Presentación. In: *Historia Mexicana*. Vol. 74. Núm. 2. (2024) 701–708. 704, 707.

⁸ *Historia Mexicana*. Vol. 74. Núm. 2. (2024) 511–1018.

<https://historiamexicana.colmex.mx/index.php/RHM/issue/view/330> (última descarga: 29 Septiembre 2024.)

⁹ Elisa Servín, historiadora, Instituto Nacional de Antropología e Historia de México. Experta de la historia de las relaciones entre Estados Unidos y América Latina del siglo XX y de la historia internacional del siglo XX.

expresidente Lázaro Cárdenas fungió como un espacio de transición entre una vieja izquierda tributaria del nacionalismo revolucionario y una nueva que impulsó un proyecto político que buscaba trascender esos marcos ideológicos. Aunque el MLN tuvo una efímera existencia en los sesenta, muchos de sus partidarios protagonizaron a lo largo de la década movilizaciones campesinas, protestas estudiantiles, la irrupción de publicaciones en el ámbito cultural y la fundación de guerrillas basadas en el foquismo guevarista. Según la autora, las izquierdas mexicanas transitaron una renovación generacional donde pasaron a primer plano los jóvenes, estudiantes e intelectuales como sujetos posibles de la Revolución.”

María Cristina Tortti¹⁰ – *Auge y cierre del ciclo de movilización en la lectura de las revistas político-culturales de la nueva izquierda argentina (1972–1973). pp. 763–805.*

“El artículo indaga en cómo dos publicaciones paradigmáticas de la nueva izquierda argentina, como Pasado y Presente y Envido, leyeron ambivalencias y signos equívocos de deterioro en el proceso de movilización social que siguió al post Cordobazo de 1969, el cual estuvo signado por la retirada dictatorial y el retorno del peronismo al gobierno tras 18 años de proscripción. La atención dada a las dos revistas busca mostrar las tensiones en las apuestas intelectuales que buscaron una mixtura entre la salida revolucionaria y el liderazgo histórico del general Juan Domingo Perón. Además, los posicionamientos de Pasado y Presente y

¹⁰ María Cristina Tortti, investigadora argentina. Profesora del Departamento de Sociología en la Universidad Nacional de La Plata (UNLP), Argentina. Experta de la historia de la izquierda latinoamericana del siglo XX.

Envido son ubicados en un diálogo con otras publicaciones de la nueva izquierda diferenciadas del peronismo, como Nuevo Hombre y Los libros. En este aspecto, el estudio intenta mostrar un tema poco enfatizado en la bibliografía, al identificar acontecimientos que, bastante antes del golpe de Estado de 1976, evidenciaron la derrota de las experiencias revolucionarias que bregaban por la continuidad del ciclo de movilización social de los años sesenta.”

Aldo Marchesi¹¹ – *Debates político-intelectuales sobre pobreza y marginalidad en la crisis de los sesenta en el Cono Sur.* pp. 807–849.

“El artículo indaga los debates político-intelectuales sobre pobreza y marginalidad en la crisis de los sesenta en el Cono Sur. Dichas controversias han recibido escasa atención en los abordajes sobre la época, preocupados generalmente por temáticas asociadas al cambio social, el compromiso de los intelectuales y la legitimidad de la violencia. El trabajo propone reponer esa ausencia al examinar tres espacios donde los tópicos sobre pobreza fueron centrales, como el campo de la sociología, el ecumenismo cristiano y el nuevo cine latinoamericano. Si bien la reflexión está localizada en países como Uruguay, Argentina y Chile, la pesquisa reconstruye una circulación regional de ideas entre científicos sociales, intelectuales y realizadores cinematográficos. La hipótesis central de estudio es que las transformaciones conceptuales en esas comunidades habilitaron un acercamiento más fluido de los

¹¹Aldo Marchesi, sociólogo uruguayo, profesor de la Universidad de la República (Montevideo-Uruguay). Experto de la historia latinoamericana contemporánea.

intelectuales con las «ideas radicales» que generalmente son asociadas a la nueva izquierda latinoamericana de los sesenta y setenta.”

Nicolás Dip¹² – *Izquierdas latinoamericanas frente a la crisis universitaria en los sesenta y setenta.* pp. 851–912:

“El artículo toma como referencia la trayectoria transnacional del intelectual brasileño Darcy Ribeiro, con la finalidad de reconstruir en forma conectada las intervenciones de las izquierdas latinoamericanas en torno a la cuestión universitaria, haciendo hincapié en centros de estudio de Argentina, México, Chile y otros países de la región. El abordaje de la cuestión universitaria permite evitar las perspectivas unidireccionales que retratan a los sesenta y setenta como un momento de ruptura, marcado por el predominio de una nueva izquierda. Lejos de esas visiones lineales, el debate sobre la crisis de las universidades manifiesta encrucijadas comunes entre diversos actores, como las juventudes comunistas, el peronismo de izquierda y grupos fuertemente críticos de las izquierdas tradicionales. De esta manera, el trabajo concluye que si se profundiza en este tipo de controversias quizás puedan encontrarse más puentes tendidos entre experiencias de politización, radicalización y partidización diversas, pero con temáticas y abordajes comunes.”

¹² Nicolás Dip, historiador, sociólogo y activista. Investigador del Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas (CONICET) de Argentina. Sus temas de investigaciones: socio-historia de las izquierdas, la historia reciente de las universidades y los movimientos estudiantiles de América Latina.

AZ LI. KÖTET SZERZŐI

Antal Róbert-István – történész PhD, MNL OL

Balázs Gábor – okleveles történész, könyvtáros, Bibliothèque du Saulchoir (Párizs)

Balogh András – történész, az MTA doktora, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Congiu, Massimo – újságíró, az olasz Osservatorio Sociale Mitteleuropeo (OSME) igazgatója

Damje, Vagyim Valerjevics – történész, a történettudomány doktora, a moszkvai Oroszországi Tudományos Akadémia Egyetemes Történelmi Intézetének főmunkatársa

Farkas Dániel – PhD-hallgató, KRE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, a Danube Institute kutatója

Hajdu Tibor – történész, az MTA doktora, MTA Történettudományi Intézete

Kara Szabó Zoltán – PhD-hallgató, ELTE BTK Új- és jelenkori egyetemes történelem Doktori Program

Krajcsi Sándor Roland – PhD-hallgató, ELTE BTK Új- és jelenkori egyetemes történelem Doktori Program

Losoncz Alpár – közgazdász, filozófus, Újvidéki Egyetem, Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia

Losoncz Márk – filozófus, Belgrádi Egyetem, Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet

Nešić Milán – okleveles történész, aktivista, kampánymunkás, zenész

Pankovits József – történész, kandidátus, Politikatörténeti Intézet

Papp, Julien – magyar származású francia történész PhD, Párizs

Piróth Attila – fizikus PhD, szabadúszó fordító, a Théâtre le Levain (Kovács Színház) igazgatója (Bègles, Franciaország)

Poór Péter – PhD-hallgató, ELTE BTK Új- és jelenkori egyetemes történelem Doktori Program

Romsics Gergely – történész, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének főmunkatársa, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének habilitált docense

Székely Gábor – történész, az MTA doktora, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Szilágyi Ágnes Judit – történész, az MTA doktora, tanszékvezető, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Vörös István – József Attila-díjas költő, író, irodalomtörténész

Zolcsák Attila – történész PhD, független kutató

THANKS TO THE LABOR MOVEMENT

- The Weekend
- Overtime Pay
- 8-Hour Workday
- Minimum Wage
- Paid Vacation
- Sick Days
- Safety Standards
- Child Labor Laws
- Health Benefits
- Retirement Security
- Unemployment Insurance